

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Мирјана М. Симић

**СРПСКО ШКОЛСТВО НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1878. ДО 1912.
ГОДИНЕ**

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2021. год.

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Мирјана М. Симић

**СРПСКО ШКОЛСТВО НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1878. ДО 1912.
ГОДИНЕ**

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2021. год.

УНИВЕРСИТЕТ В ПРИШТИНЕ
СО ВРЕМЕННЫМ РАЗМЕЩЕНИЕМ
В КОСОВСКОЙ МИТРОВИЦЕ
ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Мирьяна М. Симич

**СЕРБСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ В КОСОВО И
МЕТОХИИ В ПЕРИОД С 1878 ПО 1912 ГОД**

Докторская диссертация

Косовска Митровица, 2021 г.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY
HEADQUARTERS IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

MIRJANA M. SIMIĆ

**SERBIAN EDUCATION IN KOSOVO AND
METOHIJA IN THE PERIOD FROM 1878 TO
1912**

Doctoral Dissertation

Kosovska Mitrovica, 2021

Ментор: Проф. др Јасна Љ. Парлић-Божовић, Редовни професор, Национална историја педагогије, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет.

Чланови комисије:

Датум одбране:

Српско школство на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године

Резиме

Положај српских школа и српских учитеља на Косову и Метохији био је тежак и несигуран, јер су стално били на удару Турских власти и Арбанаса. Педагошки живот на Косову и Метохији одвијао се под специфичним и несређеним политичким, економским и културним условима.

Међутим Косово и Метохија, све док су били под Турском влашћу имали су тешку судбину и били су упућени на већу борбу, како би издејствовали право на своје националне школе. Зато сваки крај има специфичну улогу у погледу просветног развоја, па је стога интересантно посебно их посматрати и проучавати. После детаљног упознавања са изворном грађом и литературом о развоју просветних прилика на Косову и Метохији, добија се једна потпуно јасна слика, како о условима под којима се тај процес развијао, тако и о еволуацији коју је доживљавао. Чини се да се на основу свих докумената, улога многих појединости и фактора може тачно видети, шта је допринела Српска влада, шта Турске власти, шта Аустро-угарска пропаганда, а шта српски живаљ из ових крајева.

Резултати спровођења културно-просветног рада Србије на Косову и Метохији били су велики. Долазак нових школованих учитеља у ове крајеве, који су радили по плану и програму из Србије, омогућио је да се настава у школама знатно унапреди. Просветна политика је тежила стварању модерних школских зграда, уређених школских башта, изворишту сазнања ученика, које би служиле за углед грађанству, односно народу. Једном речју да основне школе буду место, где се образују и васпитавају ученици и носиоци културног просперитета. Овако замишљена основна школа и концепција образовања и васпитања узроковала је и високе захтеве у односу на просветне раднике. Од учитеља се захтевало да буду и преносиоци знања и васпитачи и национални радници и просветари, да израђују очигледна наставна средства и буду пример и ученицима и грађанству. Познате су основне карактеристике школства по етапама развоја од старог традиционалног ка савременијем, модернијем.

Последња деценија 19. века даће довршен систем управљања школама од базе до врха. На основу овлашћења датих Цариградској Патријаршији, Митрополија у Призрену је инаугурисала систем посредних и непосредних школских органа, који ће се даље бринути за развој школства. То је омогућило доношење значајних аката за организационо сређивање школа, њихово повезивање и систематичније пружање педагошко-инструктивне помоћи. Створени су и повољнији услови за брже оспособљавање кадрова и легалније довођење просветних радника из Србије у ове крајеве. Ове су промене на Косову заостајале за променама у ослобођеној Србији. Пред крај 19. и почетком 20. века на Косову, код српског живља, снажније ће се одразити струјања и политичка превирања у Србији па и неке доктрине напреднијих кругова турског друштва. Мада школски живот и поред бројних тешкоћа и сметњи стално је јачао.

Осетила се потреба и за вишим степеном образовања од оног који је давала основна школа. Осим Призрена који је имао Богословију, потреба за вишим образовањем осетила се најпре у Приштини и крајевима Косовског вилајета, који су према њој гравитирали. Године 1898, када је донет Закон о средњим школама у Србији, основане су грађанске школе у Приштини, Призрену, Гњилану. Грађанске школе биле су тесно повезане са основним школама у граду и имале заједничког управитеља, наставнике, школску администрацију.

Анализом свих наведених глава и поглавља, намеће се да је основни циљ истраживања да утврдимо, колику је улогу имало школство и просвета на Косову и Метохији у периоду од 1878–1912. године, за српски народ у време друштвених и политичких превирања, као и ропства под Турском влашћу. Србија се после ослобођења од Турске власти почела развијати и формирати у сваком погледу, па је и просвета добијала све одређенији вид и ишла лагано ка усавршавању. Напори просветне политике резултирали су описмењавањем, побољшањем школске спреме и извлачењем становништа из вековне културно-просветне заосталости.

Кључне речи: Османско царство (1878-1912), школски систем, наставни кадар, ученици, Патријаршијске привилегије, похађање наставе.

Научна област: Педагогија

Ужа научна област: Национална историја педагогије

УДК: 373(497.115)“1878/1912“(043.3)

37.014(497.115)“1878/1912“(043.3)

Сербское просвещение в Косово и Метохии в период с 1878 по 1912 год

Резюме

Положение сербских школ и сербских учителей в Косово и Метохии было трудным и небезопасным, поскольку они постоянно находились под угрозой со стороны турецких властей и Арбанасов. Педагогическая жизнь в Косово и Метохии протекала в специфических и неупорядоченных политических, экономических и культурных условиях.

Однако у Косово и Метохии, пока они находились под властью Турции, была непростая судьба и они были направлены на большую борьбу, с тем чтобы получить право на образование в своих национальных школах. Каждый регион играет определенную роль в развитии образования, и поэтому их интересно наблюдать и изучать. После подробного ознакомления с оригинальными материалами и литературой о развитии образовательных обстоятельств в Косово и Метохии была получена совершенно ясная картина как условий, в которых развивался этот процесс, так и эволюции, которую он испытывал. Кажется, что на основе всех документов, можно точно увидеть роль многих деталей и факторов, чем способствовало сербское правительство, чем - турецкие власти, что сделала австро-венгерская пропаганда и что сделало сербское население из этих мест.

Результаты осуществления культурно-просветительской работы Сербии в Косово и Метохии были большие. Прибытие новых образованных учителей в эти края, которые работали в соответствии с планом и программой из Сербии, позволило значительно улучшить обучение в школах. Образовательная политика была направлена на создание современных школьных зданий, школьных садов, источника знаний для учащихся, которые служили бы репутации граждан, то есть людей. Одним словом, чтобы начальные школы были местом обучения и воспитания учащихся и носителей культурного благополучия. Задуманная таким образом начальная школа и концепция образования и воспитания вызвали высокие требования к педагогам. Учителя должны были быть как передатчиками знаний, так и педагогами, а также национальными работниками; они должны были создавать учебные пособия и быть примером как для учеников, так и для граждан. Известны основные характеристики школьного образования в соответствии с этапами развития от старого традиционного к более современному.

Последнее десятилетие 19-го века даст оконченную систему управления школами отоснования до вершины. На основании разрешений, данных Константинопольскому Патриархату, Призренская митрополия учредила систему прямых и косвенных школьных органов, которые в дальнейшем будут заботиться о развитии образования. Это позволило принять важные акты по организационному устройству школ, их подключению и более систематическому оказанию педагогической и учебной помощи. Созданы более благоприятные условия для более быстрой подготовки кадров и более легального приезда преподавателей из Сербии в эти места. Эти изменения в Косово отставали от изменений в освобожденной Сербии. В конце 19-го и в начале 20-го века, в Косово, среди сербского населения будут более сильно отражаться политические потрясения в Сербии, а также и некоторые доктрины более продвинутых кругов турецкого общества, хотя школьная жизнь, несмотря на многочисленные трудности и препятствия, постоянно укреплялась.

Ощущалась необходимость более высокого уровня образования, чем та, предоставленная начальной школой. Помимо Призрена, в котором была семинария, потребность в высшем образовании ощущалась в первую очередь в Приштине и регионах вилайета Косово, которые тянулись к ним. В 1898 году, когда был принят Закон о средних школах в Сербии, общественные школы были открыты в Приштине, Призрене и Гилане. Гражданские школы были тесно связаны с начальными школами города и имели общего директора, учителей и администрацию школы.

Анализируя все упомянутые главы и заглавия, можно сделать вывод, что основная цель исследования - определить роль образования и просвещения в Косово и Метохии в период 1878 -1912 г. для сербского народа во время социальных и политических потрясений, а также рабства под властью Турции. После освобождения от турецкого правительства Сербия начала развиваться и формироваться во всех отношениях, поэтому образование также приобрело все более конкретную форму и медленно улучшалось. Усилия в области образовательной политики привели к повышению грамотности, улучшению школьного образования и выводу населения из вековой культурной и образовательной отсталости.

Ключевые слова: Османская империя (1878-1912), школьная система, преподавательский состав, ученики, Патриаршие привилегии, посещаемость обучения.

Научная область: Педагогика

Область исследования: Национальная история педагогики

УДК: 373(497.115)“1878/1912“(043.3)

37.014(497.115)“1878/1912“(043.3)

SERBIAN EDUCATION IN KOSOVO AND METOHIJA IN THE PERIOD FROM 1878 TO 1912

Summary

The position of Serbian schools and Serbian teachers in Kosovo and Metohija was difficult and uncertain, considering the fact of being constantly under attack by the Turks and the people of Arbanasi. Pedagogical life in Kosovo and Metohija occurred under specific and disordered political, economic and cultural conditions.

Ruled by the Turks, Kosovo and Metohija had a difficult fate and was in the state of constant distressfulness, but it persistently sought the right to form their national schools. However, each region had a specific role in terms of educational development and it is, therefore, interesting to observe and study them. Having been elaborately acquainted with the original literature, a vibrant picture of the development of educational circumstances in Kosovo and Metohija was obtained, the conditions of the process of developing itself, as well as the evolution it underwent. Based on all the documents, the role of many details and factors can be discerned, such as what the Serbian government contributed, what the Turkish authorities did, what the Austro-Hungarian propaganda did, and what the Serbian people from these parts did, too.

The results of the implementation of the cultural and educational work of Serbia in Kosovo and Metohija were great. The arrival of new, educated teachers in these parts, who used the same plan and program as in the Serbian educational system, provided a significant improvement of the teaching process in schools. Educational policy strived to create modern school buildings and landscaped school gardens presenting a new source of students' knowledge and standing as a cultural status to the people. In a word, primary schools tried to be a place where students and bearers of cultural prosperity were educated and brought up. The elementary school perceived in this way, as well as the concept of education and upbringing, faced the teachers with additional higher demands. Teachers were required to be both transmitters of knowledge, the educators, national workers too, had a duty to create palpable teaching aids and to be an example to both students and citizens. The basic characteristics of schooling are identified by the stages of development from the old traditional way to the more modern one.

The 19th century's last decade will provide the schools with the completed management system from base to top. According to the Patriarchate of Constantinople's authorities, the Metropolitanate of Prizren inducted a system of several direct and indirect school bodies thus further shaping the development of education. It influenced the application of significant acts on the organizational arrangement in the schools themselves establishing their mutual cooperation and creating a more systematic delivery of pedagogical and instructional assistance. More favorable conditions were generated initiating faster education of staff and producing additional legal conditions for teachers from Serbia to come to these parts of the country. However, these changes in Kosovo lagged behind the changes in liberated Serbia. By the end of the 19th and the beginning of the 20th century in Kosovo, the political currents and turmoil in Serbia strongly reflected the Serbian population, as well as some doctrines of the more advanced spheres of the Turkish society. Despite numerous difficulties and obstacles, school life was being constantly reinforced.

The need arose for a higher level of education than the one provided by the primary schools. Apart from Prizren, where the seminary was stationed, Priština was the town that followed, and later all the regions of the province of Kosovo which gravitated towards the town. In 1898, the Law on Secondary Schools in Serbia was passed and secondary schools were established in Priština, Prizren, and Gnjilane. Secondary schools were closely related to the primary schools in the town sharing a common principal, teachers and a school administration.

Analyzing all the mentioned chapters and subchapters, it is imposed that the main goal of the research is to determine the role of education for the Serbian people at a time of social and political turmoil, as well as slavery under Turkish rule in Kosovo and Metohija, in the period from 1878 to 1912. Serbia, being liberated from the Turkish régime, began to develop and establish in every aspect, and its education achieved the more determined structure and continued a gradual improvement. Educational policy efforts resulted in literacy, an upgraded way of schooling and in empowering people to reject centuries of cultural and educational backwardness.

Keywords: Ottoman Empire (1878-1912), school system, teaching staff, students, Patriarchal privileges, class attendance.

Scientific field: Pedagogy

Narrow scientific field: National history of pedagogy

UDK: 373(497.115)“1878/1912“(043.3)

37.014(497.115)“1878/1912“(043.3)

САДРЖАЈ РАДА:

1. Увод -----	1
2. Друштвено-историјске прилике на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године-----	8
2.1.Утицај младотурака на развој школског система на Косову и Метохији-----	21
2.2.Призренска лига-----	25
3. Просветно-школске прилике на Косову и Метохији-----	29
4. Образовање учитеља и оверавање учитељских диплома-----	46
5. Регулисање учитељских плата-----	57
6. Оснивање и рад српских школа на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године-----	63
6.1.Школа у Приштини (мушка и женска)-----	63
6.2.Школа у Вучитрну (мушка и женска)-----	71
6.3.Школе у Ибарском Колашину-----	77
6.4.Школа у Дубоком Потоку-----	79
6.5.Школа у Липљану-----	84
6.6.Школа у Добротину-----	87
6.7.Школа у Грачаници-----	89
6.8.Школа у Доњој Гуштерици-----	92
6.9.Школа у Митровици (мушка и женска)-----	97
6.10. Школа у Љубижди-----	105
6.11. Школа у Неродимљу-----	108
6.12. Школа у Штрпцу-----	110
6.13. Школа у Девичу-----	111
6.14. Школа у Дечанима-----	115
6.15. Школа у Гњилану-----	117
6.16. Школа у Витини-----	128
6.17. Школа у Ранилугу-----	129
6.18. Школа у Кормињану-----	130
6.19. Школа у Каменици-----	132
6.20. Школа у Доморовцу-----	133

6.21. Школа у Плањанима-----	135
6.22. Школа у Ђаковици-----	136
6.23. Школа у Ораховцу-----	139
6.24. Школа у Феризовићу-----	141
6.25. Школа у Пећи (мушка и женска)-----	147
6.26. Школа у Гораждевцу-----	152
6.27. Школа у Белом Пољу-----	155
6.28. Школа у Прилужју-----	157
6.29. Школа у Муштишту-----	159
6.30. Школа у Средској-----	162
6.31. Протестанска школа у Приштини-----	164
6.32. Недељно-празнична школа-----	165
6.33. Домаћичко-радничке школе-----	167
6.34. Женска радничка школа-----	171
6.35. Призренска богословија-----	175
6.36. Нижа трговачка школа у Призрену-----	193
6.37. Српска продужна школа у Призрену-----	213
6.38. Гимназија у Приштини-----	215
6.39. Грађанска школа у Призрену-----	221
6.40. Грађанска школа у Гњилану-----	223
7. Образовање женске деце-----	225
8. Прослава Св. Саве на Косову и Метохији-----	227
9. Закони о школама-----	229
10. Културно-просветне везе матице Србије и Срба са Косова и Метохије-----	231
11. Снабдевање књигама, училима и средствима за рад школе на Косову и Метохији-----	236
12. Постављање надзорника и ревизора основних школа у Косовском вилајету----- -----	240
13. Забрана рада и затварање српских школа на Косову и Метохији-----	242
14. ЗАКЉУЧАК-----	249
15. ПРИЛОЗИ-----	257

16. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА-----	281
17. Биографија ауторке-----	294
18. Изјава о ауторству-----	295
19. Изјава о истоветности штампане и електронске верзије рада-----	296
20. Изјава о коришћењу-----	297

1. УВОД

Овај рад ће се бавити истраживањем просветно-школских прилика на Косову и Метохији. Повод нашег истраживања усмерен је на шири круг питања и то најактуелнијих о српском образовању у периоду од Берлинског конгреса (1878) до ослобођења (1912). Основни проблем школства углавном се односио на ограничен број српских школа и образовање, које је по свом садржају било једнострано усмерено. „Без познавања културно-просветног развитка и свеукупне духовне традиције, поред осталог није могуће разумети ни значење ни величину судбоносних друштвено-историјских збивања, која се такође, не случајно нити без основа одликују несумњивим културним утицајем и културно-историјском вредношћу“. (Реџепагић, 1991: 50).

Када је реч о Косову, подручју данашње аутономне покрајине, постоји веома обимна и разноврсна литература, као што су релативно богати и примарни извори података, истражени и објављени, али и неистражени. Уназад нешто више од једног столећа интерес за један крај је појачан, нарочито у време источне кризе 1875-1878, почетком овог столећа у време балканских ратова. То су били поводи али и тематика бројних чланака, расправа, извештаја и посебних књига. Аутор се определио тематски, садржајно и методолошки на истраживање насловне теме, трудећи се да укаже на релевантне чињенице везане за тему, тј. тамо где су историјске чињенице, узимајући наравно те чињенице у одређеном времену и простору, дакле у одређеним друштвено-историјским условима. Познато је да су друштвено-историјска збивања за време Турске владавине имали одлучујући утицај на специфичан развој овог дела наше земље. Стога смо се у проучавањима развоја школства, овде углавном ограничили на период под Турцима. Овакав преглед развоја школства садржаће све најбитније моменте, који су по својим карактеристикама и последицама мање-више значајни за континуирано посматрање нашег проблема.

Сматрајући да је рад и развој школа на Косову и Метохији био од значаја за националну историју на том простору, кандидат се прихватио теме, која није довољно истражена и управо у томе лежи оправдање за њено изучавање у оквиру једне докторске дисертације.

Хронолошки оквир рада није случајно изабран. „Иако је прва српска средња школа почела са радом 1871. године, ми смо се определили за 1878. годину. Наиме, да смо 1871.

узели за почетну годину, обавезали бисмо се да обрадимо и школе које су постојале у Босни и Херцеговини (која је до тада била под управом и у саставу Османског царства), а то би по обиму превазишло оквире једне дисертације. Година 1912 као гранична је логична јер представља крај Османског царства на Балкану“. (Новаков, 2014: 6). Историју српских школа дала сам хронолошки, сматрајући да је тај метод за читаоце ближи и прегледнији. Настојала сам да у књигу унесем што више података о оснивању и раду школа, изградњи школских зграда, похађању наставе. Посебно сам се ангажовала како кроз рад, тако и у напоменама да изнесем главне податке о животу и раду учитеља и појединаца, који су изузетно заслужни за развој нашег школства на овим просторима. Сви подаци у књизи почивају на провереним оригиналним документима, од којих се многи овде по први пут појављују. Један од задатака овог рада је не само проучавање педагошких питања, већ и анализа укупног значаја и утицаја школе као институције на друштвено-политичке и културне прилике тога доба.

Одговорима на наведене задатке, доћи ће се до разјашњења многих истраживачких питања, која су од значаја за разумевање просветно-педагошких прилика на Косову и Метохији током овог периода српске историје.

- Имајући у виду условљеност развоја школства, економским развојем друштва, као и друштвено-политичким приликама на простору Косова и Метохије, претпоставља се да су исте условиле заокрете у школству и створиле могућност да се оно благовремено и адекватно развија.
- Претпоставља се да су просветно културне везе Срба са Косовом и Метохијом имале велики допринос за ширење видика, формирања националне свести за ослобођење од поробљавања, просперитет и еманципацију,
- Претпоставља се да школе представљају кључни фактор опстанка становништва и даљег привредног, економског, просветног, културног и научног развоја, а третира се и као моћно средство очувања народног обележја, вере и духовног живота код Срба,
- С обзиром да просвећивање српског народа има велики значај за општи развој, даљи напредак и усавршавање у свим сегментима друштвеног развоја,

претпоставља се да су кључну улогу у том послу имали и просветни радници, као преносиоци знања, васпитачи, просветари, национални радници,

- Претпоставља се да је школски живот и поред бројних тешкоћа, финансијских и материјалних проблема и недостатака успео да сачува васпитну, еманципаторску, културну, просветну, социјализаторску функцију и обезбеди најбољи пут српском народу у очувању свог националног идентитета,
- Претпоставља се да школа за образовање женске деце у сваком друштву и сваком периоду, има значајнију и сложенију улогу од учења младих знањима, вештинама и навикама било које врсте.

У раду су већ примењене емпиријско неексперименталне методе (историјска и дескриптивна метода). Историјска проучавања и истраживања су усређена на појаве из историје педагогије. Основни извор информација у историјским педагошким проучавањима и истраживањима је педагошка документација. У науци је познато да су историјска педагошка истраживања веома сложена, да истраживање у истраживачком процесу наилази на бројне тешкоће, које прате и друге врсте истраживања (Савићевић, 1996: 236).

У историјским истраживањима образовања користе се и секундарни извори. Они су корисни у евалуацији података из примарних извора. На дескриптиван начин аутор ће описати развој и функционисање школског система на Косову и Метохији (школски простор, инвентар, наставна средства, наставни кадар, бројно стање ученика).

У историјском погледу рад је заснован на архивској необрађеној грађи, али и на другој релевантној историјској и педагошкој литератури. Приликом истраживања монографских дела и периодике често се могу пронаћи различити подаци о једној теми, некада и контрадикторни. Није једини, али је најсигурнији начин да се до података дође, да се проблем истражи, користећи примарне изворе података. Из тог разлога истраживање ће се одвијати у четири фазе. Прва фаза је анализа доступне литературе и секундарних извора. Користићу литературу која се ослања на архивску грађу, а посебно на оне књиге које су настале на основу грађе Архива Косова и Метохије, који је мени у овом тренутку недоступан. У методолошком обликовању рада користићемо још стручне и научне радове наших историчара, у којима је предмет истраживања тематски и хронолошки близак нашем предмету истраживања. Од посебног значаја су монографије и чланци, који се

односе на просветно-школске и друштвено-историјске прилике на Косову и Метохији. Са просветно-школског становишта краћи екскурси о овом питању могу се наћи у научним делима: Светозара Чановића, *Школство и настава у Срба на Косову у другој половини 19. века и односи и везе са Србијом*, 1969. године, Бранислава Нушића, *Косово, опис земље и народа*, 1986. године, Јанићија Поповића, *Живот Срба на Косову 1812-1912*, 1987. године, Јована Хаџи Васиљевића, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*, 1928. године, Петра Костића, *Споменица педесетогодишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, 1925. године. Ово су дела од посебне важности, која нам пружају увид у сазнања, која су у вези са предметом истраживања. У току рада консултоваћемо стручне чланке и прилоге историчара: Славише Недељковића, „Положај српских школа у Старој Србији почетком 20. века“, 2000. године, Ђорђа Микића, „Ширење српских школа на Косову крајем 19. века и отварање ниже гимназије у Приштини“, 1972. године, Александре Новаков, „Просветни значај Српске православне богословије у Призрену 1871–1890“, 2009. године. Са друштвено-историјског аспекта од посебне важности су монографије: Милоша Јагодића, *Српско-албански односи у Косовском вилајету 1878–1912*, 2009. године, Михајла Војводића, *Србија и Балканско питање 1875–1914*, 2000. године, Димитрија Богдановића, *Књига о Косову*, 1985. године, Душана Батаковића, *Дечанско питање*, 1989. године. Што се тиче чланака посебно ћу се осврнути на: Душана Батаковића, „Покушај отварања српског конзулата у Призрену (1898–1900)“, 1984. године, Ивана Иванића, „На Косову. Са шара по Косову на Звечан“, 1988. године, Богумила Храбака, „Призренска лига-историјска стварност и касније заблуде“, 1989. године.

Домаћа историографија је до сада спорадично посветила пажњу развоју школства на Косову и Метохији. Монографије су се углавном карактерисале уопштеношћу и превеликим распоном хронолошког оквира предмета истраживања. Монографија *Српске школе на Косову и Метохији од Немањића до 1912. године* из 2000. године, Јагоша Ђиласа представља синтетизовани приступ историје, културно просветног развоја и школског система на Косову и Метохији. Дело Петра Костића *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века са успоменама писца*, 1933. године, понудила је методолошки облик који је прихваћен и негован у истраживању просветних прилика на Косову и Метохији.

Да би се заокружила једна целина, коришћена је објављена грађа, пре свега она коју је приредио Климент Цамбазовски, *Грађа за историју македонског народа*. Од великог значаја су и документи које је приредио Бранко Перуничкић: *Писма српских конзула из Приштине (1890–1900)*. Истраживачки напори Љиљане Алексић Пејковић, Андрије Раденића, Михаила Војводића и других итекако је уродио плодом, јер је вишетомна грађа *Документи о спољној политици Краљевине Србије (1903–1914)* незаобилазно штиво.

Како се цела просветна активност одвијала под одређеним велом тајне, тако и часописи који су излазили у то време нису смели отворено да говоре о томе. Написан је мали број радова. Писали су их наставници, директори и ректори школа који су били најбољи познаваоци прилика. Многи радови који су касније настали само су добро парафразирали или једноставно преписали текст Петра Костића. Његове две књиге о историји Призрена су такође веома важан извор за историју Срба на Косову и Метохији. Написао је велики број радова расутих по старосрбијанској периодици.

Поред историјских извора из архива, у истраживање ће бити укључена штампа и периодика, као и лична сведочанства и сећања, објављених у литерарној и публицистичкој форми. Часописи, посебно Цариградски гласник, Баштина, Јужни преглед и Јужна Србија (1922–1925), је незаобилазан извор за проучавање школства. Пружа нам увид о школама које су радиле на простору Косова и Метохије у периоду од 1878. до 1912. године, о наставном кадру, бројном стању ученика, условима похађања наставе, што је од посебног значаја за даље расветљавање просветних прилика.

Метод историографског истражања понајвише је условљен предметом истраживања. Акумулација доступног сазнања у вези са предметом истраживања, путем подробног ишчитавања литературе и упознавања са објављеним изворима, као и путем прикупљања радне библиографије, конкретно сачињавају прву фазу.

Друга фаза је прикупљање архивске грађе. Главна изворна грађа похрањена је у Архиву Србије и то коришћењем фондова: Министарство иностраних дела, Просветно-пропагандно одељење, које нам пружа увид у читаву мрежу школа које су радиле на простору Косова и Метохије у периоду од 1878. до 1912. године. Многе контра-пропаганде ометале су и успоравале просветне прилике на Косову и Метохији. Поред овог фонда увид у школски систем, посебно о раду Призренске богословије пружа нам фонд

Љубомира Ковачевића. Фонд нам даје детаљан преглед рада Богословије, са све успонима и падовима које су је пратиле, о предметима који су се изучавали, о наставном плану и програму, о највећем добротвору и оснивачу Симу Андрејевићу Игуманову, о благодејањима (помоћи), које је пружала најугроженијима, једноставно даје потпуну слику рада највећег српског културног центра на простору Косова и Метохије. Даљи развој и рад Призренске богословије имамо и у фонду Вариа. У фонду се налазе значајни подаци о програму рада, о наставницима и ректорима, који су се смењивали и који су оставили печат свако на свој начин на успех и рад Богословије. Збирка Поклони и откупи пружа нам увид у фотографије градова, у којима су школе радиле, што је уједно важно због комплетног и потпунијег приказа школског живота. О раду и броју школа на Косову и Метохији, као и о Призренској богословији налазимо у фонду Стојана Новковића. Детаљним истраживањем фонда, пронашла сам податке јако битне са аспекта теме, који су ми омогућили да дубље проникнем у проблематику и срж васпитно-образовног система на простору Косова и Метохије, посматрајући разне околности, које су овај прогрес помагале или ометале. Наши преци су били веома педантни у чувању те грађе и може се реконструисати сваки детаљ о многим проблемима. Зато је неопходно истражити не само фондове Министарства иностраних дела и Министарства просвете већ и многе личне фондове културно-просветних делатника.

Трећа фаза је анализа и евалуација прикупљених података и четврта фаза је интерпретација добијених података.

Прикупљени подаци могу бити квантитативни и квалитативни. Квантитативни подаци ће бити бележени у табеле и односе се углавном на податке који се могу бројчано изразити: број школа, број ученика, број наставника, број књига и слично и помоћи ће нам да добијемо увид у стање на терену. Квалитативни подаци ће даље бити обрађени помоћу **анализе садржаја као основне истраживачке технике**, односно поступка за евалуацију чињеница прикупљених током истраживања. Њен циљ је да доведе до тачних и истинитих података релевантних за истраживање.

Проблемом развоја и унапређења васпитања и образовања на Косову бави се и Јашар Реџепагић. „Поред објективних тешкоћа у огромном проценту наслеђене културне стагнације и посебно недостатка кадра водила се енергична борба за развој образовне

делатности, установа и организација за васпитање и образовање припадника свих националности које овде живе“. (Реџепагић, 1982: 645).

Развитак српских школа није био равномеран, зависио је од политичке ситуације, финансијске, кадровске и других видова помоћи српске државе, од иницијативе појединих, у првом реду богатијих трговаца и од других момената. (Реџепагић, 1974: 51). Међутим, без обзира на све околности и осцилације у развоју школског система, несумњиво је да је образовна делатност на Косову постепено напредовала. Школе су увек помагале да се нађу прави начини изласка из тешких искушења историје. Школе представљају кључни фактор опстанка становништва и даљег привредног, просветног, културног и научног развоја ових крајева, а писменост се третира као нужност, моћно средство очувања народног обележја, вере, духовног живота код Срба.

Циљ проучавања школских прилика, је расветљавање васпитно-образовног система у прошлости, како би се на тим основама реализовале смернице и предлози у ширењу и обогаћивању научних сазнања доступних широким народним масама, ради искорењавања неписмености већег дела становништва и подизања школских прилика на виши ниво.

Аутор има намеру, не само да се бави просветним и педагошким питањима, него да анализира укупан значај школа, основне фазе њеног развоја на теоријском и практичном плану, школске прилике пред Балкански рат 1912. године и врло прегледно покаже достигнути ниво у ширини школске мреже и основе на којима се заснива васпитно-образовни рад. Указивањем на најзначајније чињенице, констатације и закључке до којих се дошло током вишегодишњег истраживања, желели смо да на ову књигу скренемо пажњу, оних које занима културно-просветни развој и школска проблематика на простору Косова и Метохије.

2. Друштвено-историјске прилике на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године

Познато је да су друштвено-историјска збивања за време турске владавине имала одлучујући утицај на специфичан развој овог дела наше земље. Стога смо се у проучавањима развоја школства овде углавном ограничили на период под Турском влашћу. Овакав преглед развоја школства садржаће све најбитније моменте који су по својим карактеристикама и последицама мање-више значајни за континуирано посматрање нашег проблема. „С обзиром на познате карактеристике турског феудалног друштвеног уређења и на политику која је спровође на у освојеним крајевима, као и на последице такве политике морамо очекивати потврђивање претпоставке да је овде читав просветни живот заостајао у односу на неке друге крајеве наше земље. Друштвено-историјске прилике условљене су губитком слободе, као и политичким циљевима османлијске државе“. (Чановић, 1967: 19).

Из доступних извора направили смо хронолошки преглед из којег се може закључити да је школа пролазила кроз многе недаће, које су пратиле српски народ под Османлијском влашћу. Повећавала је и смањивала број ученика, прекидала је рад, на краће или дуже време, како су друштвене прилике налагале, да би избегла насиља локалних арбанашких буна или за време Српско-турског и Руско-турског рата 1876-1878. (Николић, 1996: 39).

Нарушена демографска равнотежа на Косову и Метохији за време велике Источне кризе (1875-1878), значајно је утицала и на политичке прилике у Старој Србији. У том раздобљу Косово и Метохија су највише захваћене анархијом. „На Косову и Метохији се успоставља паралелна власт, коју контролишу одметнуте арбанашке вође прогањајући бесомучно Србе хришћане. Са изузетком Метохије која је ушла у састав Краљевине Црне Горе“. (Батаковић, 1997: 254-255).

С краја 19. и почетком 20. века, на Балкану и у Европи ствара се представа о Србији као земљи српског народа и српске цивилизације, коју образују две историјске и политичке целине: Кнежевина Србија од 1882, Краљевина Србија и Стара Србија, коју чине земље и области у средишту српског историјског и културног простора под турском влашћу у односу на који новоостварена српска држава полаже сва историјска, политичка и

културна права. С обзиром да земље обухваћене појмом Стара Србија још увек нису биле ослобођене османске власти, читава идеологија националног ослобођења, изаткана око косовске легенде сматрала се недовршеном све док су „класичне српске земље под туђинском влашћу“. (Радовановић, 2008: 21). Зато је логично и разумљиво што је Косово¹ било у самом средишту идеје ослобођења тог језгра српске државе и културе из времена њене највеће снаге. (Радовановић, 2008: 22).

„Историју последњег раздобља османске власти на Балкану, од Берлинског конгреса до почетка Првог балканског рата, обележили су напори турских власти да очувају интегритет државе и тежње балканских хришћанских држава да на рачун Турске, делимично или у целости, реше своја национална питања. И једни и други су били приморани да своје интересе остварују у оквиру међународног поретка којим је доминирао процес груписања великих европских сила у два супротстављена блока. Ова три фактора, константно присутна у историји Балкана 1878-1912, у основи издвајају наведени период у засебну целину. Кнежевина, доцније Краљевина Србија је од 1878. године била принуђена да, због Аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине, све своје снаге на плану националне политике усмери ка територијама под непосредном османском влашћу“. (Јагодић, 2009: 3). За њу је од суштинског значаја био централни део Балканског полуострва, од Рашке области на северу до Скопске котлине на југу. На том стратешки важном простору, раскрсници путева за Јадран и Егеј, својевремено је било средиште средњовековне српске државе, која је управо ту оставила своје најблиставије споменике. Оно је због тога, до ослобођења у Првом балканском рату, било називано Стара Србија. „То подручје је од 1878. до 1912. године, уз извесна одступања, било организовано као једна административна провинција у оквиру Османског царства, под називом Косовски вилајет“. (Јагодић, 2009: 3). Поштујући реалност времена којим се бавимо, определили смо се да његов опсег представља територијални оквир ове студије.

¹ Косово цело припада епархији Рашко-призренској, којој је столица у Призрену. Рашко-призренска је једна од најпространијих епархија, јер се простире све од Качаника па до Јадранског мора. У њу спадају ове вароши: Призрен, Приштина, Гњилане, Вучитрн, Митровица, Пећ, Ђаково, Нови Пазар, Сјеница, Нова Варош, Бело Поље, Рожај, Беране, Плав, Гусуње, Прибој, Пљевље и Скадар. Ради управљања епархијом у свакој вароши постоји један протојереј као пуномоћник митрополитов, који га заступа и пред народом и пред судом. Протојереј је члан мецлиса (веће, савет, одбор), а и председник црквене општине, са којом заједно управља црквом уз припомоћ црквеног татора. (Нушић, 1902: 110, 113).

Ђорђе Микић бавећи се овим питањем пише: „Освит XIX века донео је нетурским народима на Балканском полуострву почетак национално револуционарних кретања и социјалних превирања, а Турској централној власти доста политичких тешкоћа. Иако средишна турска провинција и некад централна област српске средњовековне државе, Косово је било изложено многим кретањима. Овде је Порта имала потешкоћа од почетка своје власти“. (Микић, 1988: 13). Пред велику источну кризу, у њеном току и у време српско-турских ратова 1876-78. године и завођења уставности у Турској на Косову су настала снажна друштвено-економска и политичка превирања, која су се продужила и наредних година. Сељаштво је било изложено великим порезима, кулуцима и притсцима. Случајеви одвођења женских чланова породица и исламизација такође су били чести пред српско-турски рат, а отимање земље у многим случајевима већ откупљене од спахија, редовна појава. Због нетрпељивости неки муслимани су палили српске помоћне зграде и стогове сена и отимали стоку. Било је и случајева приморавања сељака да напусте село, да се иселе да не би домаћини били убијени, па и цела породица. Остављени фишек барута пред вратима „кануке“, куће, био је знак претње убиством ако неки захтев осиног муслимана не би био испуњен. (Микић, 1988: 25).

Од 30-тих година 19. столећа све су чешћи немири на Косову, нарочито Арбанаса код којих се почиње будити национална свест. „Ради што непосредније контроле, 1864. године, Турци над овим подручјем оснивају Косовски вилајет, прво са седиштем у Призрену, а од 1877. године у Приштини и најзад у Скопљу. Овај вилајет је обухватао цело Косово, део Македоније и Новопазарског санцака“. (Рајовић, 1985: 28).

После више административних прекомпозиција, од 1888. године, усталила се подела Косовског вилајета на шест санцака: „Пљеваљски, Новопазарски/Сјенички, Приштински, Пећки, Призренски и Скопски. Косовски вилајет је одлуком Берлинског конгреса постао крајња северозападна турска провинција, преко које се Османско царство граничило са Бугарском, Србијом, Црном Гором и Босном и Херцеговином под аустро-угарском окупацијом. Из тог разлога је његов стратешки положај био посебно значајан. Албанско муслиманско становништво из области Косовског вилајета се током периода ратова 1876-1878. и деловања Призренске лиге 1878-1881, афирмисало као поуздан ослонац Турске у Европи. Њихова оданост вери, султану и отаџбини је била недвосмислено доказана, те су турски државници на сваки начин настојали да њихова тада

исказана осећања и тежње очувају и према потреби користе током наредних деценија“. (Јагодић, 2009: 363).

Последње промене у административној подели Косовског вилајета су се догодиле 29. јуна 1910. године, након гушења побуне Албанаца. Извршене су у циљу повећања броја органа власти у северном делу Вилајета, ради лакшег контролисања подручја, која су била захваћена буном. „У Приштинском санџаку је установљена нова каза у Феризовићу (Урошевац), у Вучитрнској кази је образована нахија Дреница (прво стационирање управних органа у Дреници након 1891), у Приштинској кази је образована нахија Лаб и у Гњиланској кази су образоване нахије Горња и Доња Морава. У Призренском санџаку је основана каза Гора. У Ђаковичкој кази су основане нахије Малесија, Хас и Река, а у Пећкој кази нахије Подгор и Река“. (Јагодић, 2009: 8).

О Берлинском конгресу узречене су до сада и у историографији многе оцене и све оне су једногласне у томе да се ради о скупу европских државника, чије су одлуке биле од пресудног значаја за Балканско полуострво. „Прве анализе Конгреса појавиле су се још 1878. године. Тада су се испољиле прве разлике, пре свега у вези са положајем и захтевима Русије, а највише због чињенице да је Аустро-Угарска окупацијом Босне и Херцеговине постала највећа сила на Балкану“. (Војводић, 2002: 183). Аустроугарска пропаганда је држала јаке гарнизоне и на Косову и Метохији и Македонији, где је одржавала присне односе са турским пашама, беговима, министрима на Порти и другим достојанственицима, преко којих је утицала на турску државну политику. (Петровић, 1997: 20). Стојан Новаковић је током своје дуге дипломатске каријере, када је службујући у Цариграду и Петрограду упознао са стране деловање аустроугарске дипломатије и њене планове према Србији, имао прилике да види последице конгресних одлука. (Војводић, 2002: 183-184).

Турска у тежњи да сузбије утицај Србије, као и тежње српског народа на Косову за ослобођењем, ишла је двоструком линијом: систематски је повећавала број исламизираних становништва у неким чисто српским крајевима, а затим је вешто хушкала један народ против другог. (Рајовић, 1985: 29). Србија и Црна Гора су 1876, ушле у рат против Турске пре свега у циљу ослобођења делова српског народа, који су се још налазили под Турском влашћу. Србија је рачунала и на устанке хришћанског живља у Старој Србији и Македонији, али до тих устанака није дошло. „Српска војска је у надирању према југу

ослободила од турске власти крајеве јужно од Алексинца, све до Гњилана и Преполца, а један одред српске војске пробио се у јануару 1878. године до Грачанице, надомак Приштине. Руско-турско примирје у Једрену прекинуло је напредовање српске војске што је одложило дефинитивно ослобођење ових крајева за више од 30 година“ (Рајовић, 1985: 39).

Русија се морала сложити да одустане од давања дела новоослобођених крајева Јужне Србије и Македоније Бугарској, па су тако Берлинским уговором Србији припојени 4 округа на југу Србије: Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски. Иако су српске трупе дубоко (биле) продрле у Косово, велике силе на Берлинском конгресу (1878) одлучиле су да Косово (као и Македонија и Новопазарски санџак) и даље остану под Турском влашћу. (Рајовић, 1985: 28).

Анархичне прилике у Турском царству крајем 19. и почетком 20. века допринеле су знатном слабљењу турске државне организације. То је Аустроугарска користила ради интензивирања своје пенетрације на Балкану. Српска влада заинтересовано и са пуно разлога прати збивања у Турској, међу којима је прва брига за националну егзистенцију њених сународника. У том циљу она отвара своје конзулате у Приштини, Призрену, Митровици, поспешује оснивање и рад српских народних организација, дипломатским путем заузима се код турских власти у циљу заштите српског становништва од башибозучког и другог зулума, прогона и денационализације. „Аустроугарска је на појачану активност српске владе у Старој Србији гледала као на опасност по своје интересе. Она је страховала како од споразума Србије и Црне Горе, тако и од њиховог утицаја на арбанашки национални покрет, пошто би то био крај њене политике на Балкану. Због тога се она супротставља Србији и Црној Гори. Резултати те аустријске активности је и неколико аустроугарско-српских сукоба у Косовском вилајету, али не директно већ преко Арбанаса: у Митровици, Приштини, Скопљу, Тетову и др“ (Рајовић, 1985: 48-49).

После признавања независности, године 1878, Србији је било потребно неколико година да се економски и политички среди, да делимично оствари своје преузете обавезе према суседној Аустроугарској, да среди стање у новоослобођеним и пограничним крајевима, па да се поново окрене својим националним задацима. (Микић, 1988: 20).

С обзиром на то да је Аустроугарска, приморала највише српске органе власти, да према босанскохерцеговачкој територији, коју је њена војска окупирала 1878. године, обуставе вођење сваке врсте пропаганде, национална политика се једино могла усмерити ка Старој Србији и Македонији. „Тамо су је међутим чекале разноврсне врсте отпора, непријатељско држање турских власти, претензије Бугарске и Грчке на те крајеве, а исто тако и амбиције Албанаца отворено исказане у њиховој неуспелој Призренској лиги“. (Војводић, 2003: 20).

Аустро-Угарска је успела да на цео косовски вилајет стави своју руку и огласи га као сферу својих интереса. Арнаути су из сасвим разумљивих разлога били против свих мера које би ограничавале њихов повлашћени положај на Косову и Метохији, где су они давали маха својој самовољи. (Филиповић, 1991: 106). Они су у Србима гледали главног непријатеља и сузбијали су их где год су могли.

Користећи право заштите католичког живља у Османском Царству, Аустро-Угарска је настојала да ојача средишта своје пропаганде у свим католичким заједницама у вилајету. „Са осетнијим насељавањем католичких Арбанаса у Метохији, које су после великих егзодуса Срба 1876-1882. године, арбанашки велекопоседници доводили на опустела имања одбеглих српских чивчија, створени су повољнији услови за ширење аустро-угарске агитације и међу муслиманским арбанашким живљем“. (Батаковић, 1898: 36). Од склапања Тајне конвенције са Србијом, Аустро-Угарска је настојала да њену политичку активност у косовском вилајету сведе у оквире црквено-школске и просветне акције. По слову конвенција Србија је могла да се шири према југу, у правцу вардарске долине, што је подразумевало да косовски вилајет највећим делом остаје изван могућег правца ширења њених граница. (Исто: 40). Појединачни покушаји српских конзула, посланика да се успоставе пријатељске везе са арбанашким првацима у Старој Србији ради побољшања положаја српског становништва, нису давала опипљивије резултате. Међу Србима у Метохији, свештеници, учитељи у световним и манастирским школама носили су сав терет националног и верско-просветног рада. Стално под присмотром турских власти и на оку сумњичавих Арбанаса они нису увек успевали да остану на висини задатка који су им били поверени. У условима појачаног безвлашћа, ни управа Призренске богословије, ни српски конзулати у Приштини и Скопљу, нису могли да

редовно прате, надзиру и упутствима усмеравају национални рад у пећкој и Ђаковичкој нахији. (Исто: 44).

Крајем 1884. и почетком 1885. године, био је учињен први корак ка легализацији српске пропаганде у Турској. „Тада је од турског Министарства просвете добијена дозвола да се у границама турског царства српске школе могу слободно снабдевати књигама и уџбеницима, који су прегледани и одобрени од стране турске државне комисије. Организатори овог великог посла били су српски посланик у Цариграду и наставник Призренске богословије Петар Костић“. (Недељковић, 2012: 207-208). Прве године после завршетка Велике источне кризе биле су веома тешке за живот српског становништва. И саме турске власти биле су непријатељски расположене неповерљиве према Србима, који су за њих представљали синоним за ратоборност и бунтовништво. Због тога су турске власти покушавале да спрече сваки контакт српског становништва из Турске са кнежевином Србијом, што се нарочито одразило на културно-просветну делатност Србије на овим просторима. Суочен најпре са деловањем Призренске лиге, а после и са турским преким војним судом српски народ у Турској у првим годинама после 1878 није много мислио на школе. (Недељковић, 2012: 209). Изузев школа у Призренској нахији, које су се налазиле под заштитом руског конзулата у Призрену, многе српске школе на Косову и Метохији биле су позатваране. Над оним школама које су опстале турске власти су спроводиле строг надзор.

На месту српског посланика у Цариграду налазио се Стојан Новаковић, који је имао дужност да се избори за добијање дозволе за отварање српских конзулата у европској Турској за оснивање српских школа и цркава. Реорганизовано је у том циљу и српско МИД, па је у њему основано 1889. године, Просветно-политичко одељење које је требало да се бави искључиво питањем организовања српске националне акције у Старој Србији и Македонији. „Од великог значаја је било то што је 1889. године, за секретара МИД постављен Владимир Карић, који је истовремено постао и начелник Просветно-политичког одељења. У пролеће 1891. године, за секретара у МИД постављен је Михаило Г. Ристић, који је више година пре тога у истој установи обављао разне чиновничке послове. У његове руке стизали су разноврсни извештаји из европске Турске. Био је у одличним односима са Владимиром Карићем са којим је водио личну преписку. Са њим је био сагласан у томе да би конзулати требало да имају основну организаторску улогу у

вођењу целе српске акције, а да изван њих никакве друге организације или појединци паралелним деловањем не могу да кваре рад званичних представника“ (Војводић, 2003: 20-21).

Дипломатски представници Краљевине Србије у Косовском вилајету, су брзо уочили страх код својих сународника. Када је 1889. отворен српски конзулат у Приштини, локални Срби нису испрва уопште смели да посете конзула. Тајно су му се због тога извињавали, правдајући се да живе у страху још од рата 1877-1878. године.²

О догађајима у Косавском вилајету, Српска влада је више пута износила становишта, најпре на Порти, а затим и владама европских сила, потписница Берлинског уговора из 1878. године. Она се залагала, да се српском становништву гарантује национална егзистенција и осигура друштвени и културни развитак, у складу са турским законима. (Микић, 1988: 46).

Демографске промене на Косову и Метохији последица су историјских збивања, посебно с краја 19. и почетком 20. века. Сеобе су мењале етничку структуру, али све до краја 19. века, апсолутну већину становништва чинили су Срби. Између 1878-1912. године, етнички састав се мења у корист Арбанаса. Укупан број Срба на Косову и Метохији у првој половини 19. века тешко је прецизно одредити. Турске салнаме (годишњи пописи) биле су у великој мери несигурне, јер је због пореза сакриван тачан број мушкараца у породици, а муслимани су одбијали да пописују жене и женску децу. (Недељковић, Јовић, 1998-1999: 242-243). „Број Срба по селима од Источне кризе (1876-18789 смањен је за 1/3“ (Исто: 246).

Положај Срба у Косовском вилајету после Берлинског конгреса, Јастребов је оценио као најгори за које се до тада знало. Расељавање српског живља са Косова, после српско-турских ратова постало је интензивније. Арнаути становници Косова, ужасно су се

² После извесног времена, виђенији Приштинци су почели да долазе у конзулат, али тајно, кроз суседну кућу Коче Каракушевића, и то са великом зебњом. Сличну појаву је запазио Иван Иванић, секретар конзулата 1894. и 1898. године, и забележио следеће: „Прошетао сам феризовићким пазаром, који беше пун Арнаута и Срба сељака, са којима ступих у разговор, но они се бојажљиво освртаху, да их не виде Арнаути. Народ је на Косову вековном патњом утучен у главу и до крајности плашљив, што је уосталом и појмљиво, кад се узму у обзир прилике у којима се већ тако давно налази и у којима је сад”. 2. марта 1899, године, конзул Краљевине Србије у Приштини, Света Симић, је посетио Митровицу. Срби који су се том приликом затекли на улици, пред дућанима, нису смели да му се јаве; они који су били сами у радњама, поздравили су конзула само немим и дискретним осмехом. (Јагодић, 2009: 225).

светили Србима. Палили су куће, отимали стоку, те су Срби спасавали главу пребегавајући у Србију. С друге стране из нових граница Србије протерани Арнаути почели су се у масама задржавати на косову. Ови нови насељеници познати под именом мухаџера поплавише Косово истискујући отуд силом Србе да би себи места учинили. (Батаковић, 1898: 25). Велики прелом у односу Арбанаса према Србима донео је грчко-турски рат 1897. године. Султанова објава „дихада“ наишла је на највећи одзив међу Арбанасама. Велики број српских породица почео је испред зулума бежати у Србију. (Исто: 32). Размере разбојништва биле су такве, да су Срби услед арбанашких злочина с једне и нехата турске власти с друге стране, ако хоће живот и имање да очувају доводећи пред страховиту иницијативу-да се турче или да се расељавају емиграцијом у Србију.

Терор Арбанаса над Србима и нарасла мржња према хришћанима тумачени су као последица Грчко-турског рата 1897. године. „Нарочито су се својом борбеношћу истицали Арнаути, од којих је приличан број учествовао у том рату као добровољци, па се с новим оружјем вратио у своја места и стао угрожавати своје хришћанске суседе. Арбанаси су имали подршку султана. Арнаути који су сачињавали главну гарду султанову и које је он плански помагао, нису више знали за мере“. (Ђоровић, 1989: 170). Стање се нарочито погоршало при повратку албанског башибозлука из неуспелог рата. Албанци Косовског вилајета организују се тада у Пећку лигу 1898/99. године, која је своју оштрицу усмерила против Словена. (Маликовић, 1997: 18).

Упоредо са овим мерама власти у Цариграду у духу одлука Берлинског конгреса, на територији Косова и Метохије, крајем 19. века спроводе и друге реформне мере. „За Србе су 1882. године, били успостављени преки судови. По одлуци тих судова, многи виђенији косовско-метохијски Срби, били су те године, или у наредном времену оптужени и осуђени за активности из ратова 1876-1878. године и за сарадњу са Србијом. Тим поступком су сурово упозорени на то шта их чека, ако би се убудуће својим активностима усудили да угрозе мир у Царевини, и ако би наставили да буду предстража Србији на Балкану“. (Маликовић, 1997: 12).

Реформски подухвати из новембра 1902. године, требало је да побољшају опште стање хришћанског становништва, али су албански прваци са Косова и Метохије отворено устали против тога да се хришћанима дају било каква права. (Маликовић, 1997: 20). Арбанаси су се овим реформама супротставили, па је турска влада покушала да их силом

спроведе, али је већ 1903. године одустала. После угушења Арбанашке лиге, устаничка активност Арбанаса у Косовском вилајету слаби. (Рајовић, 1985: 50).

Реформна акција која је у европским провинцијама Турског Царства требало да буде спровођена под надзором официра великих сила, очекивана је међу Србима на Косову и Метохији као спасоносно решење против арбанашког терора. „Русија је намеравала да за себе обезбеди надгледање реформе на Косову и Метохији, али је њен план био брзо осујећен. На захтев Аустро-Угарске почетком 1904. године, из реформне акције је уз образложење да су у питању крајеви са мешовитим становништвом, искључен северозападни део косовског вилајета, тј. Косово и Метохија“. (Самарџић и други, 1989: 267). Изузимање Косова и Метохије из реформне акције било је велика победа Арбанаса, ништа више није стајало на путу њиховој превласти и несметаном разрачунавању са српским живљем.

Заоштравање односа између Србије и Аустро-Угарске, отпочињањем царинског рата 1906. године, обавезе наметнуте Србији одлукама Берлинског конгреса биле су основа за непрекидни притисак Беча на балканско становништво. А анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908. године, подстакле су на једну широку оцену Берлинског конгреса као генератора балканске кризе. После анексионе кризе и у време балканских ратова, подигнут је глас у корист ослобођења српског народа и указивање на Аустро-Угарску као на највећег непријатеља. Берлински конгрес остао је један од узрока европских супротности, које су се на Балкану највише осећале. (Војводић, 2002: 184). Два нова претендента, која су закорачила на балканско тло, Аустро-Угарска (у Босну и Херцеговину) и Русија (као заштитник Бугарске), не само да нису биле спремне да помогну националну политику балканских држава, него су више желеле да допринесу њеном раздвајању. То је умањило изгледе да ће на Балкану преовладати идеја ослобођења или да ће се њени моћни противници повући пред балканским национализмима. Срби су, „каже Новаковић, били свесни да је стварањем Бугарске истовремено почео и процес њеног ширења према југу о чему је сведочила активност Егзархије као неке врсте центра за бугарску пропаганду у Турској“. (Војводић, 2002: 188). У плану Берлинског конгреса је, по речима Новаковића, било и то да се Србији да формална независност, али да она заправо буде проста играчка у рукама Аустро-Угарске. (Исто: 191). Србија је према томе, Берлински конгрес доживела као тежак камен, који је на њу пао и спотицао је на сваком

кораку. Према оцени Новаковића, „Аустро-Угарска није економски потчињавала Србију него се дубоко умешала и у њене унутрашње прилике подстичући партијску заслепљеност, тврдоглавост, наивно понашање српске званичне политике према Европи. (Војводић, 2002: 192)“. Новаковић је, сагледавши целокупну ситуацију закључио да је Конгрес превасходно задовољио аспирације великих сила, док је Србија прошла да не може бити горе. Иако су од тада Срби мислили само на ревизију Берлинског уговора, како би се неправда исправила, показало се да су 1908. године, они били од тога даље него икада. Велике силе су тада поново решиле босанско питање на штету Срба. Анексија је заправо оповргла све наде да ће се силе моћи променити. Због свега тога Новаковић се залагао за то, да се Србија окрене балканском савезу, да се реши источно питање и да се знатан део српског становништва доведе у оквире српске државе. Новаковић дубоко верује да ће нови савез повести Србију и српски народ у бољу будућност, чиме би се исправила велика неправда, коју је Берлински конгрес нанео Србији и српском народу. (Исто: 194).

Раздобље 1908-1912, обележава нови и снажнији замах отпора против Турске. Захтев за аутономијом био је црвена нит, која се провлачи у целом овом раздобљу. Почетак италијанско-турског рата 1911. године и погоршан положај Отоманског Царства, говорио је о могућности избијања рата на Балкану, што је изазвало узбуђење код народа Старе Србије, Македоније и Албаније. (Рајовић, 1985: 51-52). „Мешање великих сила у балканска питања, заузетост Турске у рату са Италијом од краја 1911. године и тешко стање у Старој Србији, нереди у Косовском вилајету убрзали су избијање Првог балканског рата између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе с једне и Турске с друге стране, јер су чланице Балканског савеза биле уверене у брзу победу“. (Рајовић, 1985: 55). Географски и геополитички положај Косова, његове демографске карактеристике и вишевековна историја сасвим јасно указују да је реч о подручју које се кроз историју постепено оформило у једну географско-економску, а потом и у једну социјално-политичку територијалну целину са специфичним карактеристикама. (Исто: 333-334). Збивања и процеси који су се столећима одвијали на овом простору, довели су нарочито за време турске владавине, до мешања различитих етноса и до стварања сложене етничке структуре Косова.

За скоро 3,5 деценије од Берлинског конгреса па до 1. Светског рата настало је немилосрдно сатирање Срба и терор над њима. „Снажан притисак арбанаса и турских власти довео је до тога да се са ширег простора Старе Србије у периоду од 1876. до 1912. године иселило око 400.000 људи, док је Косово и Метохију у овом периоду напустило око 150.000 Срба“. (Недељковић, 2012: 192). На напуштена српска имања у Метохији после 1878. године, у знатном броју почели су да се досељавају Арбанаси, католици, чије је досељавање појачало већ постојеће безвлашће и анархију. Због тога је Србија од 1878. улагала велике напоре и на разне начине пружала помоћ српском народу у Турској не би ли му помогла да преброди тешкоће и невоље које су га свакодневно погађале и остале на својим вишевековним огњиштима. (Недељковић, 2012: 193).

На радикализацију Албанаца посебно је утицао успех постигнут у Ђаковичком инциденту 1879. године. Турска власт је свргнута у Ђаковици, а одмах после и у Приштини, Вучитрну и Призрену. Иако је било војних покушаја и похода турских снага са циљем завођења реда међу Албанцима на Косову, суштински је завладало такво безвлашће, да се сигурним више нису могли осећати ни страни дипломати. Тако је српски конзул из Призрена извештавао да Арнаути више неће трпети у Призрену конзуле руског и аустријског и српску богословију. „У периоду од 1878-1912. године и Србија мења начин свог присуства у Старој Србији. Што због наглог нарушавања међусобних српско-албанских односа, што због општег метежа, који је међу Албанцима настао и претворио се у стање без икаквог реда и закона“. (Пророковић, 2011: 62). Србији је на Берлинском конгресу била призната пуна независност и она је сходно међународном праву имала могућност отварања пуномоћних дипломатских представништва. Тако Србија најпре отвара конзулат у Скопљу 1886. године, затим у Приштини 1889. године, да би затим своја представништва имала и у Призрену и Битољу. Током ових година Србија покушава да средствима културне дипломатије пре свега помагањем оснивања српских школа и активности Српске православне цркве у Старој Србији утиче на положај својих сународника. „Српски конзули могли су да указују или протестују код турских власти због све чешћег угрожавања српског становништва и њихове имовине од стране Албанаца, али турска управа била је немоћна да било шта учини. Овај проблем почео је да оптерећује односе између Србије и Турске“. (Јовановић, 1990: 77). Дешавања пред долазак Младотурака и њихов покушај стабилизације стања на Косову по преврату 1908. године у

Инстабулу није решио ништа, нити донео било какав помак на боље. (Пророковић, 2011: 64). После војне победе у Првом балканском рату 1912. године над турским снагама, Косово је поново саставни део Србије. После 3 деценије нестабилности, економског пропадања, готово деценије већих или мањих оружаних сукобљавања албанских побуњеника и турских оружаних снага, било је потпуно привредно и инфраструктурно девастирано. О даљем развоју није се могло много размишљати, јер је убрзо уследио 1. Светски рат. (Исто: 68).

За нашу Стару Србију, тј. за Косовски вилајет, нађоше Турци човека који ће најбоље људе за Царско-Турске непријатеље окривити и позатварати. То је Никола Ђуришић по народности Цицарин из Битољског округа³.

Прошли су векови пре него што је 1912. године, Косово поново ушло у састав српске државе. Историјска судбина уопште није била наклоњена српском народу, а поготову не на Косову. Срби на Косову су имали два страшна непријатеља: на једној страни Турску империју, њене војне, цивилне и црквене власти и на другој примитивно и агресивно албанско становништво. Срби на Косову су од већине постепено постајали мањина. Помоћи није било вековима ни од куда и посматрано из историјске перспективе Срби на Косову морали су показати невиђену виталност, способност и храброст да би преживели и сачували свој национални идентитет. (Јовичић, 1989: 60). И то мученичко српско становништво најзад је 1912. године дочекало слободу. Косово је поново ушло у састав Србије, постало њен интегрални део.

Срби су опстали под Турском влашћу у време жестоког арнаутског терора до 1912. године, зато што су били окупљени око српских црквено-школских општина, око Призренске богословије и Рашко-призренске митрополије, око школа и културних друштава, српских трговачких удружења и банака у Призрену, Пећи и Приштини и што су подржали оружани отпор четника. (Богавац, 2004: 33).

³Био је како се и сам декларисао некакав агент српски, па је нечим незадовољан при завршетку 1881. године, прешао у Турску и предао се окружној турској власти у Прешеву, а из Прешева под стражом испраћен у Приштину. Њега Турци једва дочекаше, понудише га да се потурчи, што он и учини и назва се Омер-Ефендија. Поставише га за члана у војном суду и научише да мирне Старосрбијанце, као царско-турске непријатеље окривљује. Када је Омер-Ефендија почео од вароши до вароши шетати и главније људе бирати, још око 50 све самих најбољих људи из Косовског вилајета доведено је у приштинску тамницу. Сваки путник који из Србије, или у Србију путује, мора пријавити Омер Ефендији пасош, да га лично испита и да одлући да ли га одмах пушта, или ће га за неколико дана затворити у тамницу. (Џамбазовски, 1985: 178-181).

2.1. Утицај младотурака на развој школског система на Косову и Метохији.

Прве српске књижаре на Косову и Метохији биле су отворене у Приштини и Призрену, а затим у другим местима. Осим уџбеника, ђачког и школског прибора у књижарама су поред световних, продаване и књиге верске садржине. Политичку климу, створену победом младотурске револуције, Срби у границама Османске царевине користе и за манифестовање других активности на културно-образовном плану. Оснивају нове књижнице, омладинска, соколска и певачка друштва и постају врло активни чланови ових организација и њихових управа. Поред школе све ове организације постају нова језгра за национално-политички рад код Срба у Турској царевини. „Пошет који је био присутан у развоју школства и културе на Косову и Метохији после 1908. године био је краткотрајан, јер су младотурци, пошто су учврстили своју власт, већ од 1909. године почели да ограничавају слободу употребе језика нетурских народа, да затварају школе на тим језицима, па и оне албанске“. (Маликовић, 2000: 52-53). Уместо наставе и школских књига писаних латиницом, младотурци су се залагали за употребу арапског писма. Нарасла криза турске државне организације, њен незахвалан статус у европском свету и незадовољство нетурских народа унутар турских граница, кулминирали су 1908. године превратом познатим као младотурска револуција. „Радило се о покрету групе официра солунског корпуса, који су јула 1908. задојени идејама младотурске партије о парламентаризму, уставу и слободама, извели преврат револуционарног карактера убеђени да ће тиме зауставити пропадање и анархију у Турској. Револуција је победила, а Турска држава је добила устав и претворила се од централистичке у парламентарну монархију“. (Маликовић, 2000: 57).

Младотурци су посебно настојали да српске основне школе ставе под свој надзор, школе су проглашене за приватне па су као такве спадале под турски закон, а њихови учитељи и наставници су морали да своја сведочанства потврде код турских власти. „Косовски валија је у фебруару 1909. године наложио свим мутасерифима (окружним начелницима) да од учитеља траже дипломе. Међутим црквено-школске општине су се упорно одупирале тим захтевима и позивале су се на уставне одредбе и на Закон из 1876. године, по којима су добили привилегије, а које и даље имају пуну законску снагу, јер

нису замењене“. (Лекић, 1995: 131-133). Буђење националне свести код Срба преко школа спроводило се преко наставних програма које су успешно реализовали учитељи и наставници Срби. У свему овоме значајан допринос је дала матица Србија.

Српски живот био је укљештен између две секире, од којих су једна Арнаути и турска власт, а друга бугарски терористи односно егзархати. Арнаути су пљачкали и убијали, а турске власти су биле равнодушне да то спрече. Младотурски режим и поред низа слабости по многим питањима дао је више импулса политичкој борби Срба, а то се одразило и на културно-просветном плану. То се види из броја новоотворених школа, по оснивању културно-просветних и патриотских друштава и организација, покретања нових листова и часописа. (Добрић, 2010: 189). “Закон о основним школама из 1882. године, чији је аутор био тадашњи министар просвете Стојан Новаковић, угледни научни радник, а касније академик. Овај Закон представља велики напредак у третману основних школа у Србији. Он се односи на децу оба пола, а основна школа траје 6 година, обухватајући 4 нижа и 2 разреда више основне школе. Стојан Новаковић као министар просвете наредио је да се од 1882. по свим школама води „Школски летопис“, где треба бележити све што је од значаја у животу школе“. (Добрић, 2010: 205).

Настале друштвено-економске прилике, а посебно привредни развој захтевале су све већи број писмених људи и тиме бољу организацију школског система. Због тога су српски трговци и привредници помагали отварање и издржавање школа, проналазили способне учитеље, доносили уџбенике и школски прибор. (Џамбазовски, 1960: 263).

Младотурске власти које су се после неуспеха контрареволуције у Цариграду у априлу 1909. године, када је коначно збачен султан Абдул Хамид све више ослањале на старе феудалне слојеве и присталице старог режима и са њима правили нагодбе, сада су запоставили добробит хришћанских народа. У Приштини, Гњилану и другим местима хапшени су учитељи и чланови црквено-школских општина, а неки су и убијени. Тако је на превару из Лапљег Села одведен према Гњилану и на путу убијен први учитељ Основне школе у Лапљем селу Станко Димитријевић, родом из Ливађа. Заморени робовањем, Срби су се посебно у раздобљу младотурског режима, а и раније, почели раслојавати по питању унутрашње политике. Наиме упоредо са економским јачањем српског грађанског сталежа одвијао се и процес њиховог класног диференцирања и бржег образовања грађанске класе, што је довело до политичког раслојавања. Мада у Старој

Србији није било политичких странака због турског апсолутистичког уређења, ипак је унутар организација и установа нетурских народа било различитих политичких струјања. (Лекић, 1995: 130).

„Младотурска организација у Косовском вилајету била је најјача у Гњилану. Срби у Турској прихватили су у почетку младотурску револуцију са одушевљењем. У Старој Србији они су били угрожени од постојеће власти, али и од Албанаца, зато су били спремни да подрже власт, која им је гарантовала безбедан опстанак и слободно учешће у свим областима живота и стваралаштва“. (Маликовић, 2000: 60). Проблем је био у томе што је српско становништво Косова и Метохије са обећањима турске званичне власти имало лоше искуство. Незадовољство и разочарење Срба Косова и Метохије у младотурски режим нарочито је порасло после анексије Босне и Херцеговине. Број насртаја, злостављања и притиска нарочито у гњиланском крају се повећавао. Све је то утицало да су нетурске народности почеле размишљати о заједничком иступању против младотурских власти. „Упркос свим напорима младотурских власти да се албански устанак локализује и угуши, он се током 1910. године проширио на читаву територију Косова и Метохије. Поново се обнављају стари видови разрачунавања албанских преступника са Србима Косова и Метохије, изражени у виду пљачки, разних врсти злостављања“. (Маликовић, 2000: 160, 167).

У времену бурних догађаја на Косову и Метохији, изазваних албанским устанком против младотурске власти почетком априла 1911. године турска влада из Цариграда наложила је косовском валији израду нацрта за нову административну подела Косовског вијалета. „Валија је у Скопљу одмах образовао комисију коју су чинили: дефтердар, мектубџија, два виша официра и писар вилајета. Приштински санџак сачињавале би казе: приштинска, вучитрнска и митровачка, а стварају се нове казе са седиштем кајмакама у Урошевцу и друга каза за Лаб. Призренском санџаку је требало да припадну љумска и Ђаковичка каза и две нове казе са седиштем кајмакама у Ораховцу и Гори. Пећки санџак би обухватао казе које су потпадале под Пећ, Трговиште, Гусиње и Дреницу“. (Џамбазовски, 1960: 15). Почетком 20. века територија данашњег Косова и Метохије припадала је Косовском вилајету. У његовим границама живео је мешовити етнички састав, са извесном албанском већином, као резултатом ранијих историјских догађаја и познатих етничких кретања на тој територији. (Џамбазовски, 1960: 13). На челу Косовског

вилајета налазио се валија као представник и заступник Високе порте. Он је са помоћним органима обављао све политичке, административне и финансијске послове вилајета. На челу санџака стајао је мутесариф, директно почињен валији. (Џамбазовски, 1960: 16). „На челу казе стајао је кајмакам. Етничка шароликост на просторима Косова и Метохије почетком 20. века последица је вековних сеоба са тих и на те просторе. Исељавање Срба са простора Косова и Метохије од 18. до 20. века и њихова замена припадницима албанске етничке групације пореметили су бројчани однос становништва у тим областима“. (Џамбазовски, 1960: 18). Све је то условило да је почетком 20. века на просторима које је обухватао Косовски вилајет албанског живља било нешто више него припадника српског народа, или чланова осталих националних групација.

Ситуација на Балкану погоршала се после Младотурске револуције и анексионе кризе. Срби у Старој Србији били су изложени нечувеним насиљима, а 1911. године дошло је и до оружаних покрета Албанаца, који су се наставили и у првој половини 1912. године. Због стања у Турској, српска влада је у другој половини 1911. године започела преговоре са Бугарском око постизања заједничког споразума. Преговори, који је у име српске владе водио Милован Миловановић, успешно су завршени у марту 1912. године. (Лилић, 2001:150). После сјајних победа Србија је ставила до знања да више није у питању начело о спровођењу реформи под којим се ушло у рат, већ и чињеница да је турска територија највећим делом прешла у руке балканских држава. Лазаревић на ову тему пише: „Историјска колевка старе средњовековне српске државе, Стара Србија постала је врло брзо нова Србија.“ (Лазаревић, 1931: 172). Лилић даље о томе сведочи да „за 10 дана српска војска је у своме победосном лету постигла сјајне успехе, који су ретки у историји ратова; ослободила је Приштину, Феризовић, Призрен, Ђаковицу“. (Лилић, 2001: 151).

После ослобођења подручје Косова и Метохије, било је у саставу 4 округа: Косовског (Приштина-4 среза), Призренског (5 срезова), Метохијског (Пећ-3 среза) и Звечанског (Косовска Митровица-3 среза). Гњилански срез је тада припадао Врањском округу. (Рајовић, 1985: 66).

Лекић, пак пише да „у времену од Берлинског конгреса 1878. до Балканских ратова 1912. и 1913. године, Стара Србије је још увек остала под неописиво тешким петовековним турским ропством и азијатским мраком“. (Лекић, 1995: 134). Септембра 1912. године, територија Балканског полуострва је постала поприште масовних

војно-политичких припрема за његово коначно ослобођење од вековне турске власти. Иницијатори нових кретања на овим просторима сада постају балканске савезнице, док се енергија албанских устаника уклопила у одбрамбену позицију турске државе. (Маликовић, 2000: 395).

Стање је на Косову и Метохији после ослобођења знатно измењено и Старосрбијанци су кренули новим културно-просветним, економским и другим путевима просперитета.

2.2. Призренска лига

У лето 1878, уочи сазивања конгреса у Берлину на политичкој позорници Балкана појавило се албанско питање. Стварањем Призренске лиге албанско питање постало је једно од најактуелнијих проблема и извор нових криза и дестабилизације балканског региона за дужи временски период. (Недељковић, 2012: 177).

Албанска организација „Призренска лига“ најпре је почела да се бори за аутономију унутар Турског царства, а тек касније за пуну независност. Претежно су јој приступили муслимани, док су Албанци католици тражили сопствену самоуправу. У тој борби Албанци су показали тежњу да припоје својој територији и области у којима није било албанско становништво као већинско. Након 3 године оклевања, Турска је одлучила да енергично угуши албански отпор. Призренска лига је основана 10. 6. 1878. године. Формирана је свега 3 дана пред отварање Берлинског конгреса. (Радусиновић, 2008: 97). Њен основни задатак био је у томе да не дозволи да се око Османлијског царства отргне што год од области које су сматрали својим, и да се у царству које је пропадало обезбеде аутономијом. (Храбак, 1989: 46).

Пре 1912. године, са највише оправдања се говорило о Старој Србији, јер то и јесте језгро старе српске државе и културе. Но ми ћемо ипак употребити назив Косово, не само зато што је он већ ушао у општу употребу као ознака целе области, него још више зато што је то назив једног историјског и актуелног политичког проблема, који је под тим именом познат и у свету. (Богдановић, 1986: 5). Оснивање лиге мора се зато посматрати у светлу историјског тренутка. Српска војска је ослободила јужну србију и избила макар за кратко на Косово. (Богдановић, 1986: 143). „Са капитулацијом Турске на Берлинском конгресу Лига улази у фазу отвореног супротстављања турским властима, покушавајући

да својом акцијом спречи извршење одредаба Берлинског уговора и створи услове за иредентистичке захтеве према Србији и Црној Гори. На први покушај Турске да поврати ред на Косову узвраћено је масовном оружаном побуном. У Ђаковици је убијен Мехмед али паша 1878. године, који је упућен ради смиривања. Маја месеца 1880, Лига отказује послушност Порти и на Косову настаје двовлашће што се трагично одражавало на положај српског народа“. (Богдановић, 1986: 146).

Како су се ратовима 1876-78. године, Србија, Црна Гора, а и Грчка приближиле арнаутским територијама, Отоманско царство подржава албански „башибозук“, омогућавајући им да неометано пљачкају, отимају, убијају и сва остала зла. Турци су посејали мржњу између Срба и потурчене браће њихове. Велику улогу у свему томе имале су и Аустроугарска и Италија. Оне су преко својих конзула, давањем новаца поспешивале Арнауте да траже своју државу, налик другим балканским народима. (Марсенић, 2018: 381). Формирањем „Арнаутске лиге“ (Призренске лиге), та настојања су озваничена. Како османлијама Лига више није била потребна они су се са њом крваво разрачунали. Турска власт више не функционише и намерно се превиђају зверства која Арнаути чине над православним становништвом. (Исто: 382).

Призренска лига без обзира на све закулисне акције турских власти и иностраних агената представља прву организацију албанског национализма. Створена у реакцији на остваривање национално-ослободилачког програма балканских хришћана, посебно Срба она је постављена на темеље великоалбанске идеје игноришући право српског народа да живе на својој земљи заштићени законом. (Богдановић, 1986: 148).

Сви покушаји стварања јединственог националног покрета и државе на Косову и Метохији су до стварања Призренске лиге остали безуспешни. Ваља констатовати да су устанци Албанаца током 19. века били неорганизовани и нејасно формулисани. „Ослободилачки покрети, који су довели до велике источне кризе 1875-1878, почели су невесињском пушком и устанком у Босни. Надаље Бугарски устанак 1876. године, у коме је Турска починила масовни покољ Бугара, приморао је европску дипломатију да предузме одређене активности“. (Словић, 2009: 205, 207). Лидери Лиге су ишли тако далеко да су на заседању 12. јула 1879. године, тражили верификацију аутономије у градовима Призрен, Пећ, Митровица, Вучитрн и др. где је она већ била спроведена. Ово је превише за Порту, тако да је почетком 1880. године, почело да сазрева уверење да лигу

треба угушити. Порта је тактички оклевала у гушењу лиге, јер јој је она била најјаче војно-политичко оружје у борби са Црном Гором, Србијом и Грчком. Страхујући да вође лиге не отргну Албанију из турске царевине, као антитурска политичка снага, султан шаље војску на челу са Дервиш-пашом у Призрен, затим у Ђаковицу, па тек после у Албанију. (Исто: 212-213).

Јануара 1881, избили су нереди у Призрену, Приштини и Скопљу, тако да је читава власт у Косовском вилајету дошла у руке Призренске лиге. Почетком фебруара 1880. године, Лига се налазила на врхунцу своје моћи. Међутим како она више није била потребна Порти њени дани су били избројани. (Недељковић, 2012: 184).

Турска је почетком 1881. године, изабрала тренутак кад је одлучила да уништи Лигу. Турске власти су позвали прваке призренске лиге у Скопље, ухапсили их и уз јаку пратњу послали у Солун. До априла 1881. сваки озбиљнији отпор Албанаца био је скршен. Још пре тога Албанију је преплавилa турска војска. (Радусиновић, 2008: 111).

„Последњих 20 година 19. века и прве године нашег столећа до ослобођења 1912. године, за Србе на Косову и Метохији значе време најтежих прогона, физичког уништавања и расељавања у коме се огледа не само стање безвлашћа него и план за стварање етнички чистог Косова, као албанске земље у духу програма призренске лиге. Све до досељавања албанских мухацира 1878, косовска равница је претежно била српска, а од тада се демографска слика потпуно мења“. (Богдановић, 1986: 148).

Почиње освета над Србима због пораза Турака и губљења територије одлукама Берлинског конгреса. Многи европски конзули су својим владама слали извештаје о злочинима над Србима. „Аустроугарски конзул у Скопљу, Бохумил Пара, који је служио за непријатеља Срба, као и његова влада уосталом, ипак пише о злочинима Албанаца над Србима на Косову и Метохији. Руски конзул Иван Степанович Јастребов аутор књиге под називом „Стара Србија“ био је прво управник руског конзулата у Скадру, затим вицеконзул у Призрену 1870-1871, па конзул у Приштини 1879. године. Он наводи да у Призрену, после велике сеобе Срба под Патријархом Чарнојевићем, није остало више од 7 српских кућа“. (Словић, 2009: 213-214). Током 1898. године у албанским круговима је преовладавала идеја о стварању нове лиге која би их штитила у предстојећим сукобима. Године 1899. у Пећи је одржан састанак албанских првака из Метохије и Македоније познат под називом Пећка лига. На овом скупу долази до супростављања између оних

главара који желе да Косово и Метохија и цела Стара Србија остану под турском влашћу и оних који су захтевали аутономију од Турске. Захваљујући аустроугарским властима у Бечу, реформе на Косову и Метохији нису успеле. Албанци су задржали своје оружје, али су зато Срби били изложенији још већим страдањима. Како су прваци Дебарског комитета суспендовали турску власт на већем делу Битољског и Косовског вилајета, где су се чак организовале и побуне, порта је крајем маја 1900. године, почела са предузимањем мера за гушење овог покрета. Ова лига је доживела судбину Призренске, али је упамћена као „баштиник Велике Албаније“ са још радикалнијим захтевима да поред 4 вилајета укључи и солунски. (Словић, 2009: 217-218).

Албанци су тада превагнули, а услед појачаног зулума тај се број још више пореметио на штету Срба-исељавањем једног дела Срба у тада већ суседну Србију. Присуство мухаџира био је само један моменат у низу околности, које су после Берлинског конгреса довеле до погрома Срба у Старој Србији. „Покрети и устанак Призренске лиге до 1881, а потом низ других локалних или ширих албанских побуна све до 1908, 1910. и 1912. године, редовно су започињали, а поготово се завршавали албанско-турским терором над српским становништем“. (Богдановић, 1986: 148-149). Албанци су од Берлинског конгреса, све до Балканских ратова 1912. године, признавани као све значајнији фактор у Турској, тако да им је дата прилична слобода деловања, што је резултирало масовним прогоном Срба са простора Косова и Метохије. (Микавица и други, 2007: 335).

Од 1885. године, пред терором Арбанаса и турских власти у Србију се склонио велики број српских избеглица са Косова и Метохије. (Недељковић, 2012: 191-192). Рад Призренске лиге додатно је погоршао положај српског народа на Косову и Метохији.

Извештаји Милана Ракића, познатог српског књижевника, најпре секретара српског конзулата, а потом конзула у Приштини, из 1906-1911. године, говоре о страховитом стању нашег народа. „У извештају од 14. јануара 1907. године, он наглашава да се из свих извештаја овог Конзулата од његовог постанка до данас види да постоје две главне чињенице, које наш народ сатиру и доводе га до пропасти. То су турска власт и Арнаути. Турска власт зато што сама чини зулуме, пљачка и убија, а Арнаути зато што за свој рачун, само у много већем размеру, ниште све што је српско где год то могу учинити“. (Павловић, Марковић, 2006: 183-184).

Значајну пажњу Милојевић је обратио на Албанску лигу и деловање албанских првака у косовском вилајету. С обзиром на то да је требало извршити управне промене у Турској и донети нови вилајетски закон, српска влада се плашила да не дође до административног распарчавања оног подручја Турске на коме је живело српско становништво. Трбало се зато заложити да се у целини очува тадашњи косовски вилајет са свим санџацима, а у вези са тим да се у његов састав врати призренски санџак који је, када је Муктар паша боравио у косовском вилајету, био придодат битољском вилајету. Таква активност српског посланства у Цариграду имала је одјека. (Војводић, 2000: 16-17). „Лигина организација најпре је уништена у Скопљу и њени чланови похапшени. Затим је генерал Дервиш паша растурио скадарски комитет и кренуо, а у априлу ушао у Приштину, затим у Призрен сламајући незнатни отпор на који је наишао код Штимља, онда у Ђаковицу, да би неколико месеци касније ушао у Дебар који је постао значајно Лигино упориште“. (Војводић, 2000: 21). Тако је турска могла да обелодани, да су нереди на њеној територији нестали и да може испунити одредбе конгреса, које су се односиле на спровођење унутрашњих реформи.

Укратко, Призренска Лига је била формирана са циљем оружаног отпора нарушавању интегритета Турске и права султана, по карактеру је била муслиманска, усмерена против суседних балканских хришћанских држава и формално у деловању одвојена од централних власти. (Јагодић, 2009: 22).

3. Просветно-школске прилике на Косову и Метохији

Наша просвета у време ропства под Турцима је непосредан наставак просвете из доба наше средњовековне државе. Она је у тесној међусобној вези са економским стањем у појединим областима и са политичким менама кроз који је српски народ јужних предела пролазио. (*Споменица*, 1937: 269).

Промене у школству су зависиле и од конкретних друштвено-политичких услова. Баш стога промене у школству знатно заостају иза промена остварених у ослобођеној Србији, па и иза достигнућа у неким другим нашим крајевима. (Чановић, 1967: 41). Губитак политичке самосталности и сталне миграције из ових крајева несумљиво су остављали последице на просветни живот српског живља. У радовима о просветним

приликама у овим крајевима под Турцима до почетка 19. века наилазимо на уопштене тврдње да су манастири били културни центри и расадници просветног живота и места у којима се учило читати и писати и спремало за свештенички позив.

Школе у Турској осниване су и одржаване у оквиру верске активности све до реформних захвата из 1830. године, (Танзимат) и 1856 (Хати-хумајум). Тек од тог периода држава организује систем световних школа које егзистирају поред верских помаганих кроз столећа. „Школство хришћанских народа остаје и даље у оквиру верских активности, тј, под непосредном бригом Цариградске патријаршије као врховне верске институције свих православних хришћана. Баш у ово време са познатим друштвеним променама које означавају процес даљег распадања турског феудалног друштва и слабљење моћу турске државе, са јављањем грађанског сталежа у крилу поробљених народа на Балкану јачаће национална свест и ослободилачка мисао“. (Чановић, 1969: 279). Све бројнији просветни радници и део свештенства који је остао близак народу, предвођени утицајним људима из грађанског сталежа уз све организовану помоћ са стране Србије преузели су главну бригу не само око оснивања школа, проширења школске мреже, већ и у модернизацији школског живота адекватно већ учињеним променама у модерним, развијеним европским државама. (Исто: 280). На Косову и Метохији ове снаге ће се упорно борити за превазилажење онога што је карактерисало малобројне школе које су радиле у оквиру цркве и од 6. деценије 19. века отворити процес осавремењивања школства и наставе.

„Од 1856. године, српске основне школе су отворане без много тешкоћа. Одобрења су ишла преко Цариградске патријаршије, али су и црквено-школске општине могле саме да доносе одлуке о оснивању и раду школа. Убрзо су све некадашње црквене, приватне и општинске школе преображене у световне. Делатност српских основних школа у Старој Србији је била у надлежности митрополита Рашко-призренске епархије“. (Богавац, 2004: 22).

Како се све школе издржавају из црквених прихода, то епитроп школски управља и црквеним имањем и фондом школским, који у свакој вароши постоји. Школе на Косову доскора су чувале тип старих школа учећи децу часловцу и псалтиру. У новије време то је измењено и данас школе на Косову већ су уређеније. „Године 1894, све су школе признате за српске и по одобрењу власти стављен је над сваком школом натпис: *Српска православна школа*. Предаје се по најновијим наставним програмима, једино је што не

могу општине да постигну да своје учитеље плате онолико колико заслужују. Плате су врло мале, јер су приходи општина недовољни да издрже овако уређене школе“. (Нушић, 1902: 117)

Школовање женске деце је ишло знатно теже, па је мрежа ових школа за дужи период остала много ужа. Говорило се да је срамота слати женску децу у школу. У Призрену се тек средином 19. века после реформи у Турској, отварају женске школе. (Чановић, 1967: 32). Женска су деца одскора почела да се издвајају од мушке у посебну учионицу. Слично је било и у другим градовима на Косову и Метохији.

Проблем обабезног похађања основне школе можемо чврсто поставити у оним крајевима, градовима и селима у којима је макар и под тежим условима омогућено похађање школе. Тај проблем у целини везан је са низом економских проблема, са питањем отварања већег броја нових школа, стварањем бројнијег учитељског кадра и разуме се са борбом против старих навика и конзерватизма родитеља нарочито у односу на женску децу. То ће бити први солидни кораци у борби за ликвидацију неписмености. Упорно морамо савладавати сваког дана тешкоће матерјалне природе, проблем хартије, оловки, буквара и држава у том погледу мора уложити озбиљне и веће напоре. (*Конференција*, 1945: 28). У народу је много снага које ће показати спремност да активно учествују на овом пољу, само треба систематски пред тешкоћама и навикама које још владају у неким селима, смело прићи овом гигантском послу и привући радни свет на дело народног образовања. Није довољно борити се само против неписмености, већ створити могућност да писмени људи користе књигу и своју писменост.

До ослободилачких ратова, зна се, да су се све владе Краљевине Србије под Намесништвом бринуле и потпомагале српске школе у Турској Царевини. Школе су одржавале у народу свест о његовој националној прошлости и развијале појам о дужностима, које сви Срби имају према свом роду, те су тако духовне и моралне везе између слободног дела српског народа и онога који је био још у турском ропству биле живе и врло јаке. (Капетановић, 1933: 175). До тога доба Турци нису чинили никакве сметње нашим школама. Могли смо имати онолико колико смо били у стању издржавати. И све се снабдевале српским књигама из Србије.

Чановић пишући о овој теми истиче: „да став турских власти према православном живљу достиже врхунац за време устанка у Босни и Херцеговини 1875. и српско-турских

ратова 1876-1878. године. Период до српско-турских ратова представља прву значајну етапу борбе за уношење нових, савременијих педагошких погледа у наставу“. (Чановић, 1967: 48). Међутим, школе на Косову, Метохији и Косовском Поморављу, нашле су се 1875, на удару арбанашких башибозука, бесних због побуне Срба у Херцеговини. Притисак се додатно појачао од избијања Првог Српско-турског рата 1876. године, где велики број школа није радио. (Шешум, необјављен рад).

Политичко-просветни рад Србије на Косову и Метохији првих година након Берлинског конгреса, условљен је низом фактора. Ту се у првом реду мисли на спољну ситуацију, а затим на прилике у самој Србији, као и на Косову и Метохији. „У спољној политици Србија је на Берлинском конгресу, потпала под снажан утицај Аустро-Угарске. Разочарана резултатом Сан-стефанског мира и руском балканском политиком, она је у време Берлинског конгреса полагала све наде у Аустро-угарску. Иако су њени интереси на овом конгресу пре свега због уступања Босне и Херцеговине Аустро-Угарској били угрожени, српска влада и династија после конгреса на дуже време воде аустрофилску политику“. (Ђорђевић, 1993: 69).

Турске просветне комисије, које су 1885. године, основане при свим органима управе, залазе и у најмање ситнице, како би пронашле какав изговор да нису испуњени услови за отварање школе. У овом раздобљу може се рећи да је школство само животарило. Под оваквим условима није могло доћи до неког осетнијег заокрета у настави. (Ђилас, 1964: 516). За време, а и после тих ратова на српске школе се гледало од стране турских власти и турског становништва као на револуционарна гнезда и њихово се отварање није лако допуштало.

Наши највећи противници у Старој Србији и Македонији били су Бугари, који су своје име ширили у овом народу помоћу Егзархије. Бугарска егзархија је на југу старе србије свемоћна, јер је подмитљиво турско чиновништво у њеним рукама, док Срби код грчких митрополита немају никакве заштите у колико нису за грчку пропаганду. „Године 1885, иза српско бугарског рата видело се да бугарска егзархија ради себично само за себе на штету српског елемента у овим крајевима. Поред многих сметњи школа је још под незгодним утицајем ненародних митрополита Грка, који нису волели појаву савременог српског учитеља нити ред и рад у школи. Бугарска пропаганда је отежавала наш рад стално, а после несрећног рата 1885 нарочито“. (Никачевић, Симић, 1939: 226-227).

Број наших школа заостајао је иза егзархских, али квалитет наставе у њима није се могао ни сравњивати са оним у егзахским у којима су радили полуписмени учитељи. Ови су пре били комитетски експоненти него културни радници пре терористи, слепо оруђе, него свесне народне вође-просветитељи. Наше средње школе стајале су на истој научној и педагошкој висини на којој су биле одговарајуће школе у Краљевини. Ове су имале чак и једно преимћуство. Наставно особље бирало се међу најбољима истих квалификација. Настава се изводила по истом плану и програму по коме је извођена у основним школама у Србији. Васпитаници су добијали солидно, потпуно рационално образовање. Ова духовна и морална страна васпитаника у нашим школама је поштована као светиња. Учитељи су радили у таквим тешкоћама које би данас биле несхватљиве. Настава се изводила у непрекидном страху од каквог оружаног напада. У варошима ни улица до школе и од школе није била сигурна. Просветни радници су својим пожртвовањем трудили да свој народ спреман дочека ослобођење и уједињење са Краљевином Србијом. (*Споменица*, 1937: 269-270). Србија је са друге стране имала за циљ да ослободи из ропства заосталу браћу и обнови у некадашњем сјају нашу стару државу. Она је ту своју мисију коју је добровољно на себе узела као императив заједничке прошлости часно и пожртвовано извршила.

После Берлинског конгреса, па до отварања српског конзулата у Приштини 1889. године, многе школе су престале са радом, и то простом забраном рада или хапшењем и прогањањем учитеља. (*Споменица*, 1934: 3). „Турске полиције, често су без икаквих повода упадали у школе и вршили преметачине, не би ли нашли неки доказ да се школе затворе. Често се дешавало да су докази били подметнути управо од оних који су вршили преметачину. Тако је код једне учитељице у Вучитрну нађена књига српских народних песама о косовском боју, где су Турске власти искористиле као повод, да јула 1901. године поведу кампању против српских учитеља у Митровици и Вучитрну. Књиге и брошуре су заплењене, а многи учитељи ухапшени и бачени у тамнице“. (Недељковић, 1996: 45).

Политичке прилике одмах после ових ратова, карактерише несигурност и неизвесност. Несређене прилике, нарочито у Метохији, настале и у вези са извршењем одлука Берлинског конгреса, које су се односиле на Црну Гору, биле су један од узрока тешког и спорог опорављања школства у овим крајевима. (Чановић, 1967: 48).

После ових ратова на српске школе се примењивао Закон о просвети из 1869. године. У члану 1 овог Закона стајало је: „школе које се налазе у Отоманској империји деле се на два дела: на јавне чији надзор и издржавање припада држави и на приватне школе чији надзор припада држави, а издржавање и администрација спада у надлежност појединаца и општина“ (Добрић, 2010: 151).

Повољни услови за рад српских школа настају након отварања српског конзулата у Приштини, када је Србија ангажованије и организованије ушла у дипломатску заштиту српског народа, који је остао под турском управом. “Српску националну акцију започео је, осмислио и дуго водио историчар Стојан Нованковић, српски посланик у Цариграду, касније председник министарског савета. Ово је време дуге и упорне борбе за признавање српске народности, која је још увек била под турском управом, борбе за постављање српских владика у Призрену и Скопљу, период када се заштрава питање статуса српских школа и учитељских сведоци, време опште и имовинске несигурности када су пљачке, отимачине, терор, зулуми, убиства и којекакве друге недаће скоро свакодневна појава. Упркос свему српски народ у Старој Србији и дипломатија Краљевине Србије настојали су да учине нешто више на општем плану“ (Петровић, 1997: 9). Од тада па до коначног ослобођења Косова и Метохије од Турака, Србија води борбу да српске школе добију она права каква имају грчке и бугарске, те да се турске власти не мешају у њихов рад и организацију наставе у њима. (Ђорђевић, 1993: 228). Владимир Карић, као конзул у Скопљу, мисли да Лука Маринковић у Приштини не ради како треба. И Новаковић је из Цариграда скретао пажњу на неупутан рад конзула у Приштини⁴.

Турске власти и распуштени Арнаути нерадо су гледали на постојање српских дипломатских средишта, која су заступала и штитила биолошки угрожени српски народ. Мутесариф у Приштини издавао је наредбе Србима да не иду у конзулат, јер је то капија кроз коју ће Србија доћи на Косово. Стога турска власт није функционисала како треба, нити је поштована законитост, те није било ни реда ни мира. Њено основно обележје била је заосталост и корумпираност, попустљивост према муслиманима и Арбанасима, а крајња

⁴Поводом забране рада тројице учитеља у Приштини, конзул Лука Маринковић, тражи упуства да ли сме учинити протест код Приштинског паше или Косовског валије, ако му се учитељица Јелена Дробњак, која је српска поданица, жали да јој Турске власти, не дају да у Турској држави зарађује. Одговорено му је да код турских власти учини пријатељске кораке, јер није ни српском конзулату у интересу да стварају лоше односе. (Споменица четрдесетогодишњице мушке гимназије у Скопљу 1894-1934, Скопље, 1934, 11).

нетолерантност према Србима. (Петровић, 1997: 13). „Према чл.129. Закона о школама у Отоманском царству све школе су дељене на јавне, које су биле под владином управом и надзором и приватне над којима држава води само надзор, али које оснивају, издржавају и над којим управљају општине или приватна лица“. (Исто: 15-16). Снажан притисак је вршен за увођење обавезе учења турског језика у српским школама. Било је предвиђено да наставу турског језика српској деци држе хоће или да деца иду у турске мејтефе⁵. Срби као и српска дипломатија снажно су се одупрли овој намери. На крају је ова обавеза уведена само за више школе. (Петровић, 1997: 20).

Основна потпора и брига српске владе и конзуларне службе после успостављања конзулата по питању културно-просветног живота и рада на Косову било је пружање материјалне помоћи. „Приштински конзулат је сваке године стварао пројекат за буџет који је достављао МСП на одобрење. Било је више буџетских пројеката. Једни су били за издржавање учитеља, други за растурање књига“. (Ђорђевић, 1993: 118). Постојало је и размомилажење између митрополита Нићифора и српског конзула у Приштини по неким политичко-просветним питањима. Сукоб између српског конзула у Приштини и митрополије у Призрену имао је тешке последице на успешнији просветно-културни рад и даљи развој школства на Косову и Метохији. Он је одговарао не само званичној политици Турске према Србима, већ и расположењу турских локалних власти.

Културно-просветне прилике почетком 20. века пратило је све веће политичко заоштравање друштвених снага на Косову и Метохији. Ситуација се нарочито компликовала у пећком крају, где су 1905, одлазили тамо приштински конзул Милисав Спалајковић и вицеконзул Милан Ракић. Да би ојачали улогу Србије у том крају, они предлажу Министарству, да се тамо отвори српски конзулат, који би штитио Србе пред тамошњом влашћу. Тако ће почетком овог века на Косову доћи до проширења активности тамошњих Срба на привредне проблеме. Да би се у томе успело основано је при тамошњим црквама неколико фондова. Почело се са оснивањем фонда цркве св. Ђорђа у Призрену, касније су фондови оснивани у Приштини, Митровици, Пећи, Урошевцу и

⁵Реч мејтеф или мектеб настала је од речи „кетебе“ у значењу писати. Мејтеф се користио да значи место где се подучава односно учи, чита и пише. (Velikirecnik.com). По дефиницији мејтеф је трогодишња муслиманска верска школа, која има прописан наставни план и одређен број наставних сати недељно. Наставник у овом мектебу зове се муалим. (Шкаљић, 1966: 455).

другим местима. (Ђорђевић, 1993: 202). Најзад као узрок, узима се сукоб који је настао између митрополита и турске власти око потврђивања учитељских диплома.

Након 1885. године прилике се мењају, стање постаје сношљивије те се школе поново организују. Осим тога од тих година из Србије се осећа интензивнија пропаганда и друга активност. Пружа се већа и сталнија помоћ школству, шаљу се књиге, школе се помажу новчано и у већем броју школује се младићи из ових крајева. (Чановић, 1967: 49). „Од 1893/94 школске године па надаље сваке године се врши ревизија основних школа на подручју Косовског вилајета. Ревизоре одређује митрополит рашко-призренски. Иницијативу за прве ревизије дали су српски конзулат у Приштини и конзулати у Македонији. За ревизоре се узимају најспособнији просветни радници најчешће из призренске Богословско-учитељске школе. Овакви прегледи школа имали су велики значај за унапређење наставе у њима“. (Чановић, 1967: 51).

Већ од 1890. године, имамо изграђен систем школских управних органа. На подручју Рашко-призренске епархије (која поред Косова и Метохије обухвата и Нопазарски санџак), делује Главни просветни одбор као стручно-инструктивни орган митрополита. Овај одбор има код себе надзорничку службу, коју користи за инструктивни и инспекцијски посао. У казама делују општински, школски одбори, а у школама школски одбори и управитељ школе. Школски одбори су од свог оснивања имали у свој делокруг рада материјално-финансијска питања школа и наставе, бригу око решавања персоналних питања и плата за учитеље, опремање школа училима и књигама, старање о школским зградама, школским имањима, па и о исхрани и о осталим видовима помоћи сиромашним ученицима. Управитељ школе је био непосредни управни орган и стручно педагошки инспектор и инструктор. Управитељ је задржао овакву улогу све до ослобођења ових крајева. (Чановић, 1969: 286). Поред ових органа постојале су и турске просветне комисије, а у вилајетима просветни инспекторати који су такође имали одређена права и дужности према српским школама а посебно: контролу оснивања школа, проверу колико су испуњени законом одређени услови за звање учитељ, а у једном периоду и обављање стручних испита, издавање дозвола за подизање школских зграда. Из упутства за школске надзорнике Рашко-призренске епархије од стране Главног просветног одбора у Призрену 30. маја 1902. године, сазнајемо много више о задацима и методама рада школских надзорника. Надзорничка служба која је у почетку имала претежно инспекцијски карактер

и остваривала општи увид у школске и наставне проблеме развила се тако да је на почетку 20. века могла потпуније да остварује и педагошко-инструктивну функцију. (Исто: 287). Из упутства се провлачи захтев за активним и сврсисходним односом учитеља према наставним садржајима, да се стриктно у раду придржавају наставног плана и програма, као и да се од деце тражи само онолико колико могу да усвоје с обзиром на њихове психофизичке способности, као и то да се сав рад приближи практичним потребама. Надзорник је вршио инспекцију учитељевог рада мада и ученичког. (Исто: 288). Надзорник је имао задатак и да обрати пажњу на школску зграду, училиа, књижницу, рад школског одбора, на владање учитеља ван школе и његов углед. Институција надзорништва је остала као значајна веза између Главног просветног одбора и школа. Пред сам крај турске владавине на Балкану (1910) основано је стално надзорништво за Метохију са седиштем у Призрену. До оснивања сталног надзорништва за Косово, међутим није дошло у периоду под Турцима. (Исто: 291). „Године 1902, био је припремљен Нацрт Правилника о дужностима учитеља када је и дат на јавну дискусију. Овај Нацрт је уствари претеча новог акта који ће бити објављен 1909. године, под насловом: *Основна правила о српским народним школама у Отоманској царевини*. Правила су се односила на све српске школе у Турској“. (Исто: 292). Шта се све учи у основној школи прописано је наставним планом и програмом. План и програм прописује и измењује врховна просветна власт. Исто тако она брине о уџбеницима, училима и једино је она надлежна да одобри употребу уџбеника у школама.

Нови снажнији притисак на српски живаљ уследио је после 1897. године, када се он декларисао као политички неподобан елемент, јер тежи прикључењу Краљевини Србији, а појачан је и економски притисак преко аграрних односа. Епилог тих нових односа испољио се свом жестином у чувеној Колашинској афери 1901. године, под оптужбом да је тајно кријумчарило оружје, становништво села Ибарског Колашина и дела Рогозне, када их је напала и турска војска. (Ђорђевић, 1993: 25). Отварање и рад српских школа на Косову изазвало је подозрење код турских власти. У Призрену је била образована просветна комисија, којој је био задатак да у Призрену и околини испита колико има школа и учитеља и одакле су родом, где су учили и шта су завршили, те да ли су им дипломе од стране турског министарства просвете или других органа оверене, ко је учитеље поставио, ко их плаћа и да ли су школе у којима раде са дозволом власти.

(Ђорђевић, 1993: 107-108). До 1888. године, културно-просветном и национално-политичком делатношћу у Старој Србији бавили су се поред Министарства Просвете, Посланство у Цариграду, конзулати у Турској, Богословија у Призрену, Царинарница и Друштво св. Саве. После концентрације културно-просветне активности при Министарству спољних послова између ових органа доћи ће до раскорака, а на удару ће се наћи најпре Друштво св. Саве и Призренска митрополија, ова друга тим пре што је митрополит био грчке народности. Велику улогу у културном уздизању Срба на Косову одиграло је Друштво св. Сава, које је основано 1886. године. Друштво је свој културни утицај спроводило преко школе. (Ђорђевић, 1993: 111). „Друштво је велику улогу имало у школовању српске деце из Турске. Главни задатак је био просветно-национални рад у овим крајевима, да би се Краљевска влада заштитила од евентуалних приговора од стране Турака“. (Споменица, 1934: 2). Главни одбор овог Друштва основао је светосавску школу, у којој су учила деца и младићи из неослобођених крајева од Турске и других Јужнословенских крајева. (Ђорђевић, 1993: 111).

Све српске школе су отворане на основу закона о јавној настави у Отоманској царевини (царска ирада од 1893), а никада на основу патријаршијских привилегија. У косовском вилајету, још су се митрополити патријаршијски донекле и мешали у спорове српске са турским властима. То је обично бивало када је реч о српским учитељима, само зато да чувају и одбране патријаршијске привилегије. Турци су са муком допуштали отварање српских школа из чисто политичких разлога. Унутрашња и спољна политика је наметала турској влади овако или онако држање према Србији. Од 1897/98, број учитеља и ученика расте у косовској области, а школе се отварају постепено. Полаже се много на квалитет наставе и врши се строжа селекција и наставника и ђака. Развија се стручна настава и наставничко особље је све боље. Није више реч о броју, него о томе шта ће се са великим бројем ђака после завршеног школовања. Просветни радници су били потребни, исто тако Учитељско-богословске школе, али се није могло 5000 ученика васпитати и за учитеље и за свештенике, требало је спремати ученике и ученице за живот ван државне помоћи. (Јовановић, 1990: 132-133).

„Српске школе су могле бити отворане иницијативом надлежног митрополита, било иницијативом самих општина. Када су отворане иницијативом митрополита то је бивало на овај начин: за отварање школа у својој епархији, митрополит не тражи никакву

дозволу од турских власти. На основу својих привилегија он их отвара где хоће по свом нахођењу, а дужан је само да извести власт да је отворио школу. Његову пријаву власт прима о чему га извештава актом русат-наме. После добијеног русат намега Митрополит, на основу своје искључиве надлежности, која потиче из патријаршијских привилегија одређује сам учитеља и издаје му учитељско уверење снабдевано митрополитским потписом и печатом. На основу тако издатог уверења учитељ има права да ради у школи. Митрополит је само дужан да у почетку сваке школске године пријављује вилајету списак учитеља у његовој епархији, а локалне власти могу само контролисати да ли су учитељи снабдевени потребним уверењима од стране надлежног митрополита. Када су школе отворане иницијативом српских општина, оне су опет или тражиле преко Митрополита, односно њихових намесника, или су их саме отварале, а митрополит их у случају потребе заштићивали. У доста случајева општине су саме отварале школе, а власти, сматрајући да такве школе спадају у компетенцију цркве и њених општина нису се ни мешале у управу и рад таквих школа. Овако траје од прилике до 70-их година“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2009: 1114-1115). Постоје три тезе, а и четврта којима се Турци служе против наших школа и учитеља. Све школе у Рашко-призренској епархији митрополитске су и ако су неке некад биле приватне, тј. отворане по закону о јавној настави у Турској 1872. године. Оне су од 1895. године, дакле од кад су Срби митрополити, постале патријаршијске. То због тога што су их Срби-Митрополити пријављивали властима као своје и штитили. Те чињенице су довољне да обележе школу као привилегијску-патријаршијску. Да су их и Турци као такве сматрали, доказ је што су они одржавали тезу да не могу постојати никакве патријаршијске школе, тј. школе без државне контроле, а не да су ове српске школе меарифске. „Други доказ је што су вршили атак на српске школе у рашко-призренској епархији, које су патријаршијске и треће 1907. или 1908. године, када су чињени кораци код Порте, Велики Везир одговорио је да Срби немају права на привилегије, да су их се одрекли и да је неосновано њихово тражење“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2009: 1117).

Међутим митрополија је пред властима и пред народом за све одговорна. Тако се често ствара непотребна збрка, која штетно утиче на наше интересе. Када Митрополија буде прави центар и када сви послови буду ишли једино преко ње и Конзулата, онда ће они за сав рад у епархији носити пуну одговорност пред Министарством. Сва питања о

отварању школа, премештању школских радника, њиховом одсуствовању, повишицама, треба да се решавају, тек пошто Митрополија и Конзулат дају своје мишљење. „Министарство као надлежна институција има у свим питањима последњу и одлучујућу реч. Министарство ће увек одређивати општи план рада и његове наредбе морају бити извршене. Само је у детаљнијим питањима, ради успеха наше ствари, потребно да Митрополија и Конзулат имају одрешене руке, јер они најбоље знају који је радник за које место, и неће никад штедети нераднике од казне, а добре и свесне предлагаће за награду. Тако се неће дешавати да школе почињу са радом за Божић, да учитељи не оду на дужност по наредби, да се често не зна где се који од њих налази. Митрополија ће увек одговарати Министарству, ако Министратво увиди да се она ма у чему огрешила о своју дужност“.

(Перуничкић, 1989: 451-452).

Чињеница да је патријаршија и даље остала једини легални носилац права за уређење школског живота, код православних хришћанских народа под Турцима, па и на Косову и Метохији није могла бити игнорисана из разумљивих разлога. Чињени су компромиси како се не би довела у питање остварења до којих се са доста напора дошло и не би створиле нове тешкоће у дугом низу већ постојећих. Као резултат ових интервенција омогућено је од краја девете деценије 19. века шире оснивање српских школа на подручју рашко-призренске епархије и упис ђака у Призренску богословију из Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. (Чановић, 1969: 280).

Крајем 18. и почетком 19. века у животу Срба у Старој Србији, догађају се одређене промене у економском и просветно-културном животу. Уз трговину и занате ту су и еснафи, а то ће представљати основ за настанак српско грађанске класе, која ће почети да узима све више учешћа у просветно-културном и национално-политичком раду међу Србима и на Косову и Метохији. Богати и виђени трговци родољуби повезују се са Србијом, помажу у отварању и издржавању школа, проналазе и доводе учитеље из Србије и других земаља, доносе уџбенике и потребан прибор и учила за рад. И оснивање црквено-школских општина је веома важно за отварање школа и просветно-културни живот Срба. (Богавац, 2004: 19). „Рад црквено-школских општина у Старој Србији помагала је Влада Србије преко МИД и конзулата у Скопљу и Приштини“.

(Пејин, 1998: 259).

Тако Призрен од првих деценија 19. века постаје значајна градска средина у којој долази до појаве првих српских грађанских установа за време робовоња под Турцима. Као

такав имаће значајну улогу у културној историји српског народа у Старој Србији, посебно на Косову и Метохији. „Призрен је остао развијен трговачки центар, постао је средиште Призренско-рашке митрополије, у њему су основане прве српске основне школе под Турцима: приватна мушка (1836), прва световна (1856), затим приватна женска (1850), световна за девојчице (1870), продужна основна (грађанска) са два разреда (1867). И прве новине на српском језику су излазиле у Призрену (Призрен) 1871. године“. (Богавац, 2004: 19). У њему је било седиште првих страних конзулата на Косову и Метохији. Из њега је потекао чувени народни добротвор, богати трговац и родољуб Сима Игуманов. Није случајно Призрен у нашим народним песмама називан „српским Цариградом“.

У првој половини 19. века се припремају услови за радикалније промене које ће касније доћи. Прве савремене школе отварају се у Призрену и Приштини после Кримског рата доласком Николе Мусулина у Призрен и Милана Ковачевића у Приштину. Ови учитељи организују наставу по угледу на школе у Србији одакле се улажу све већи напори да се помогне развој просветног живота на Косову. Касније долази до установљавања савременијих школа у свим градовима и већим селима Косова, јер све више у ове крајеве долазе школовани учитељи. Као резултат тежњи Србије да створи један центар који ће својим радом омогућити даље ширење просветног рада 1871. године отвара се у Призрену Богословија. (Чановић, 1977: 1140). Цела друга половина 19. века испуњена је борбом за уношење савремених педагошких погледа, чији је основни носилац грађански сталеж који и овде јача. Све се више у ове крајеве допремају нове савременије школске књиге и настава организује на савременијим педагошким основама.

Већ крајем 19. и у првој деценији 20. века српски народ у овим крајевима био је у просветном погледу препорођен, а у националном развоју толико високо да се један дух граничио са националним фанатизмом. (Никачевић, Симић, 1939: 230).

„После 1900. године, школство се све више организационо сређује и кадровски јача. Донет је и савременији Наставни план и програм за српске основне школе у Турској, по коме се у основним школама предају: хришћанска наука, српско-хрватски језик, словенски језик, земљопис са историјом, рачун, познавање природе с пољопривредним поукама, цртање, писање, гимнастика, ручни рад“. (Чановић, 1977: 1140).

С обзиром да се крајем 19. века читав школски живот огледа на школе у Србији, то је утицало и на то, да се 1906. године, донесе Наставни план и програм за српске основне

школе у Турској, који је остао на снази све до 1912. године. „Ови наставни планови и програми означавају напредак у односу на раније. Половином 19. века запажају се све чвршће везе калуђера са Београдом, посебно са Митрополијом. Први школовани учитељ за српске школе на Косову од половине 19. века долази најчешће из Србије и Војводине“. (Чановић, 1977: 1141, 1144). Ови просветни радници су поред општег образовања кроз школовање, а нарочито уз праксу стицали основе педагошких знања.

Један од значајних корака у регулисању тешкоћа у школству учинила је Призренска митрополија уз учешће српског конзулата 1902. године, доношењем Правилника за српске народне школе. „Правилник одређује да се народне школе деле на ниже и више. Ниже основне школе, мушке и женске, више су народне школе. Грађанске за мушку, а радничке за женску децу. Основна школа је опште васпитна и има задатак да учи мушку и женску децу од завршене 7. до 15. године. Грађанске школе да их припреме за привредни и грађански живот, а женске радничке школе да се унапреде у женском раду и домаћем газдинству. Правилник одређује и трајање школовања, предмете који се уче, школске распусте и одморе, начин оцењивања ученика“. (Чановић, 1971: 8).

Године 1909. донесена су правила о српским основним школама у Отоманској царевини. Правила су се састојала из два дела: „правила о школама и упутства о вођењу школске администрације. Правила имају 48 чланова. Правила донесена 1909. године први су јавни закон о српским школама у Отоманској царевини. Њиховом доношењу погодвала је и политичка клима настала после младотурске револуције. Задатак школа по овим правилима је да васпитавају децу у народном духу и да их спремају за грађански живот, а и да шире просвету и псменост у народу“. (Шалипуровић, 1972: 19). Основне школе отварају се на тражење грађана, ако места има, најмање 20 за школу дорасле деце, а подиже је и потребама снабдева црквено-школска општина. Школа је дужна да носи име места у коме је подигнута да има свој печат са ликом Светог Саве у средини и називом места. Ова правила предвиђају 6-годишње школовање, од којих су 4 прве године обавезне. „Школска година у градовима почиње 1. септембра и траје до 15. јула, а у селима исто почиње 1. септембра, а завршава се испитом чије време одређује просветна власт. Чест је случај да су завршни испити по селима одржавани у мају, јер су сеоска деца напуштала школу због пољских радова. О Божићу, Ускрсу и празником школе нису радиле. Право на упис у школу имала су деца од 7-12 година, а деца чији родитељи прибаве лекарско

уверење не морају похађати школу или се могу исписати из школе. За изостајање ђака из школе црквено-школска општина може кажњавати родитеље. Ученици су морали бити оцењени два пута у школској години и оцене уписане у прозивник“. (Шалипуровић, 1972: 20). Правила одређују да један учитељ може водити 4 разреда у којима предаје. Ако у школи има више од 60 ученика, онда се дели на 2 учитеља. То исто важи ако разред има више од 60 ученика. Учитеље поставља, премешта и разрешује виша просветна власт у споразуму са епархијским одбором на месец дана пре почетка школске године. Виша просветна власт је Министарство иностраних дела Србије, које и плаћа учитеље. Правилником су одређена дужности учитеља у школама и то: да редовно долазе у школу и васпитавају децу према педагошким правилима, да редовно недељом воде децу у цркву, да воде школске књиге, да извештавају родитеље о изостајању деце, да чувају школску имовину и уџбенике. Док је управитељ школе дужан да: управља школом, води надзор над наставом, да контролише рад учитеља да ли раде по наставном плану и програму, да руководи радом наставничког већа, води преписку са турским властима. Правилима су одређена права и дужности и обавезе црквено-школских општина и учитељима. (Исто: 22-23). Дужности црквено-школских општина су: да да потребно земљиште за школу и школско двориште, да набавља школски намештај, да плаћа школско особље, да се стара да што више деце похађа школу, да одржава зграде, учионице према хигијенским и педагошким правилима. По овим правилима школе су радиле до краја турске владавине. (Исто: 24). Црквено-школске општине биле су основне, националне, верске и политичке организације Срба под турском владавином у 19. и 20. веку. Оне су одређивале политички став по сваком иоле важнијем питању према турским властима и у турској држави, страним државама. Развијале су и јачале националну свест и подизале народни понос кроз развијање националне културе, школства и писмености. Стално стичући искуства, црквено-школске општине ушле су у 20. век ојачане, сређене и чврсте са јасним програмом рада међу Србима на политичком, школском и верском плану. (Исто: 150).

„Турске власти, посебно од када су на кормило дошли младотурци, настојале су да српске школе ставе под свој потпун надзор, што је изазивало више сукоба између њих и митрополита, па због тога школе нису радиле 1907-1908. У 1910, Турци су покушали да створе своје школе за српску децу, услед чега је избио нов сукоб са митрополијом. Школе поново нису радиле од јесени 1910. године“. (Ракић, 1985: 358).

У настојању да ојача Турску и да је извуче из заосталости, младотурски режим се ослонио само на турске и муслиманске народе у Турској царевини, док је хришћанске народе и даље прогонио. Нарочито се окомио на прогоне Срба у Старој Србији. Младотурци су настојали да Србе из ових крајева раселе и протерају, а да на њихова места колонизирају мухаџере. (Шалипуровић, 1972: 303).

У школској 1910/11. години биле су затворене све српске школе у целој рашко-призренској епархији. Рад није ни почињао и школе су отворене тек у месецу мају 1911. године. „Школе су за то време биле затворене услед тежњи младотурака да униште или бар окрње привилегије које су дате Цариградској Патријаршији и њеним припадницима још приликом заузећа Цариграда од стране турака. Према тим привилегијама припадници те цркве могу оснивати школе о свом трошку какве хоће без икаквих мешања турске власти. Митрополити су у својим епархијама отвараили школе и постављали у њима учитеље по свом нахођењу. За рад учитеља митрополити су одговарали властима“. (Зафировић, 1988: 404-405). Међутим у току историјског развитка просвета је постала врло важан чинилац у животу народа и државе па су се државе све више мешале у те послове. За турску то је питање постало врло важно и актуелно од стварања националних држава на Балкану, Србије и Грчке, па касније и Бугарске. Те су се државе користиле привилегијама датим пре више векова и као просветне раднике могле су упућивати лица, која су хтеле без икакве могућности Турске да се у томе успротиви. Зато је наша акција у прво време била упућена на то да добијемо Србе митрополите у епархијама са српским живљем. Тако смо успели да акцијом Србије и домородним народом најпре добијемо Рашко-призренску митрополију 1895. године, па Скопску 1897. и Велешко-дебарску 1910. године. (Исто). Турци су међутим без обзира на то донеле закон о приватним школама, које су морале бити под надзором турских власти, па су непрестано радили на томе, да без обзира на старе привилегије просвету свих народа у земљи подведу под тај закон. Младотурци су нарочито хтели да то што пре постигну. Ударили су прво на Рашко-призренску епархију, не очекујући да ће се Васељенска патријаршија заинтересовати за крњење привилегија у крају који није насељен Грцима.

После првих извештаја о затварању школа, српски посланик у Цариграду генерал Сава Грујић, предузео је кораке да се изврши притисак на порту како би се проблем решио. Подршку му је пружао руски посланик Нелидов. Код Порте се заузео и сам

патријарх, али ништа није решено. Проблем је посебно дошао до изражаја када су за рашко-призренске митрополите почели да се постављају Срби. Ако би се и нашао неки кајмакам који би био блажи према Србима, Бугари би га оптужили да је србофил и тражили његову смену. Српска влада је била немоћна. Упућивала је конзула да се жали руском конзулу у Митровици. Како ни то није уродило плодом, одлучили су да попусте. „Митрополит је 16. фебруара 1911. године, поднео оставку, а администратор епархије архимандрит Сава је постигао договор са властима да се дипломе не траже директно од учитеља, већ да их он у року од неколико месеци сакупи и преда. У Приштини су турска деца нападала и тукла српске ђаке кад излазе из школе, а српске свештенике су гађали блатом и снегом. Када су Срби поднели жалбу мутесарифу, он није спровео истрагу, већ је потписнике жалбе застрашивао и испитивао ко им је писао жалбу на турском језику“.

(Стијовић, 2011: 225-226).

У периоду 1906-1912. године даљи развој школства на Косову и Метохији стагнирао је из више разлога. Крајња несигурност, зулуми и пљачке, које се свакодневно врше над нашим живљем, доприносе да код наших људи нема ни воље ни храбрости за подизање школа. С друге стране, веома тешко економско стање спутава народ да се просвећује. Има много села, нарочито на Косову, где су сви наши сународници чифчије. Многи су заинтересовани за подизање школа, али немају земљишта. Некада неће и намерно да уступе земљиште за школу. Све би се ове тешкоће могле савладати, када бисмо имали више добрих учитеља на располагању и ако би се уопште могло дати материјалних средстава за просветне сврхе. Да би се повећала писменост потребно је примати за хонорарне и привремене наставнике и лица која немају све потребне квалификације. Такви наставници би добро дошли у местима где би се ограничили искључиво на рад у школи, као подручни органи. Ако би се усвојило да се примају и хонорарни наставници, могле би се примати учитељице које су удајом изгубиле право на службу. Потреба за хонорарним наставницима је због малог броја нових снага. Спремни просветни радници су најпоузданији спроводници нашег националног програма. За сада се наш рад заснива на делатности учитеља. Они се примају у службу са јачим квалификацијама. Углавном су добро награђени и скоро сви раде послове везане за школу и ван ње⁶. Џамбазовски пишући о овој теми наводи: „да су велику сметњу у даљем развоју

⁶ АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Приштина, 26. јул 1912. године.

српског школства представљали сукоби између митрополита Нићифора и турских власти око потписивања учитељских диплома. Из ових разлога осим школе у Штимљу, која је била отворена 1910. године, све до уочи балканских ратова на Косову и Метохији није отворена ни једна нова школа. Тек уочи ослобођења ових крајева 1912. године, отворене су нове школе на српском језику у Плешини, Гатњи и Великом Ропотову. Основна школа у Штимљу, на српском језику имала је само једно одељење од 40 ученика, које је радило у црквеној згради. За подизање ове школи помоћ су дали печалбари, како они из Америке, тако и они из других крајева света. Услед сталног развоја занатства и трговине, основне школе више нису биле довољне за припремање кадра, који је захтевала све савременија привреда“. (Џамбазовски, 1960: 49-50). Зато су занатлије и трговци масовно школовали своју децу ван Косова и Метохије, али се ти школовани кадрови више нису укључивали у ове привредне гране. Због тога је из практичних разлога, било потребно отворити посебне школе ради припремања кадра за потребе косовске привреде. А за њихово отварање утицај је имала и званична српска просветна политика.

4. Образовање учитеља и оверавање учитељских диплома

Положај српских школа и српских учитеља у Старој Србији био је тежак и несигуран, јер су стално били на удару турских власти и Арбанаса. Турске власти су у многим учитељима гледале људе, који активно раде на остваривању српских националних интереса, док су српске школе сматрале местима у којима се поткопава ауторитет турске управе и државе. (Недељковић, 2000: 86).

Народ на Косову и Метохији био је не само у овој просветној области, него и у целој Јужној Србији, на ниском ступњу културе и просвете. Просветна политика је тежила да основне школе буду место, где се образују и васпитавају ученици и носиоци културног просперитета. Овако замишљена основна школа и концепција образовања и васпитања узроковала је и високе захтеве у односу на просветне раднике. Од учитеља се захтевало да буду и преносиоци знања и васпитачи и национални радници и просветари, да израђују очигледна наставна средства и буду пример и ученицима и грађанству. (Тасић, 1991: 3-4). „Учитељи на Косову и Метохији образовали су се у Богословско-учитељској школи у Призрену. Богословско-учитељска школа у Призрену је давала својим питомцима солидно

образовање из друштвених наука, солидно педагошко образовање, богато теолошко образовање и солидно образовање из вештина у оквиру којих се посебно истицало музичко образовање и васпитање. Учитељи који су се образовали у другим учитељским школама ван Косова и Метохије стицали су комплетније образовање“. (Исто: 392). На Косову и Метохији учитељи основних школа били су неједнаке спремности. Било их је са светосавском вечерњом школом, са основном школом и Призренском богословијом. Због неједнаке стручне спреме неопходно је било усавршавање наставника основних школа и то у смислу компензације образовања, које нису стекли путем редовног школовања. Усавршавање се остваривало и у другом правцу, надограђивањем, освежавањем, проширивањем и продубљивањем основног образовања, које су стекли путем редовног школовања у учитељским школама. Због тешких друштвених, економских, културних и просветних прилика усавршавање учитеља је било неједнаког домета. Скоро су сви учитељи били марљиви и тачни у раду. Има учитеља који доста одскачу у спреми од осталих колега. Значајну улогу у усавршавању учитеља основних школа имали су школски надзорници. По завршеном прегледу основних школа и рада у њима давали су учитељима савете, упутства и препоруке. „Учитељи су се усавршавали полагањем практичног учитељског испита за сталне учитеље и учитељског испита за привремене учитеље. Учитељи основних школа са Косова и Метохије полагали су практичан учитељски испит, изван Косова и Метохије у учитељској школи у Скопљу. Један од основних обележја усавршавања учитеља основне школе је то што су га помно пратили управитељ школе и школски надзорник, а рад на усавршавању је улазио у оцену рада учитеља, која је утицала на материјални и друштвени статус учитеља“. (Тасић, 1996: 9-11).

Краљевина Србија је 1898. године, донела Закон о народним школама и њиме регулисала поред осталог, права и дужности учитеља. По природи ствари тај Закон је имао дејство само на територији Краљевине Србије, али су по његовим одредбама, тамо где се могло и у мери у којој се могло, радили и учитељи у српским школама у Старој Србији и Македонији у Отоманској Турској. (Николић, 1996: 123). Учитељски позив је претстављао ризик сваког појединца, да пред месним властима Царевине одговара за своју савесну професионалну активност. Ризик у обављању учитељског позива у Старој Србији био је специфичан и другачији од обавеза колега у Србији, од којих се сем обавеза у наставном процесу друге нису очекивале. „Учитељи у Старој Србији су поред наставних обавеза,

имали и патриотску дужност да супротно политици туђинске власти и строгим казним мерама предвиђених за непослушнике усађују у школи и ван ње, националну свест и отварају перспективу уједињења са браћом у Србији. Велику потребу за учитељима решавала је влада Краљевине Србије и Друштво Св. Сава школујући у Београду о свом трошку одабране младиће и девојке из Старе Србије са обавезом да се по завршеном школовању врате у своје место боравка“. (Исто: 129-130).

Уредбом о наставницима српских народних школа у Турској царевини, која је ступила на снагу 14. јула 1910. године, а потписао је Министарски савет 1. јануара 1910. године, наставни кадар је подељен према школској спреми на: „Сталне учитеље, привремене учитеље и учитељске заступнике. Стални учитељи су лица, која су завршила Филозофски факултет или Учитељску школу и положила у њој учитељски испит. Привремени учитељи били су лица која су завршила Учитељску школу без учитељског испита или Богословију, или потпуну средњу школу или Филозофски факултет као ванредни ученици. Након две године они су могли полагасти учитељски испит и тиме стећи право да постану стални учитељи. Право на повишице, пензију и издржавање у случају отпуста имали су само стални учитељи“. (СТИЈОВИЋ, 2011: 231).

За учитељски позив спремао се у Србији од почетка 60-их година, захваљујући стипендијама добијеним од богатог трговца Симе Игуманова (1804-1882), изванредан број даровитих ђака са Косова и Метохије. „Њихов број постао је знатно већи после 1868. године, када је у Београду на предлог српског митрополита Михаила, образован Просветни одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији, Босни и Херцеговини“. (САМАРЦИЋ И ДРУГИ, 1989: 201). Под патронатом Одбора, рад на побољшању просветних прилика убрзо је дао значајне резултате. Отваране су нове и новчано помагане постојеће школе, а настава је извођена по бољим програмима.

Што се тиче учитеља, било је често и оних који нису били родом из Старе Србије, већ су напуштали своју слободну земљу и долазили у ове крајеве ризикујући своје животе, пренебрегавајући опасности од турских прогона, само да би допринели заједничкој жељи ослобођења ових крајева од Турака. (ПЕТКОВИЋ-ПОПОВИЋ, ШАЛИПУРОВИЋ, 1970: 291).

Сву власт у школском и националном раду имали су конзули, а пред турским властима, та власт је припадала митрополиту. У политици националног рада, распореда

учитеља, свештеника, конзули су желели да имају пуну власт, коју је такође желео и митрополит. (Шалипуровић, 1972: 326).

Стање српских школа на Косову налази се у тешком положају, јер овдашњи Мутесариф по налогу из Скопља, чини све могуће сметње. Сви учитељи су најпре позвани у Скопље да потврде сведоцбе. Међутим уместо потврде сведоцби тражен им је испит не би ли се заплашили и оканули посла. Но када се већина за испит јавила, измишљено је друго и послати су сви натраг да потраже од Мутесарифа уверење, да су доброг владања и да он нема ништа против њих да буду српски учитељи. И тако наши учитељи, шетају од Скопља до Приштине и обрнуто без икаквог успеха и наде. Када су исцрпљена сва средства застрашивања, на крају се приступило окривљивању и затварању учитеља. Општина што је било у њеној моћи и надлежности помогла је. Обратила се Митрополиту Мелентију, а он Патријаршији. Колико је познато из акта Министарства и Стојан Новаковић се обратио Патријаршији, али стварни успех још увек се очекује. Митрополит Мелентије неће да преузме никакву иницијативу, иако би имало изгледа да се нешто уради. Он неће да запопљује оне који су завршили Призренску богословију, јер вели кваре му веру, а запопљује људе са сокака. Тако у Грачаници имамо једног попа Бугарина или бар човека бугарских идеја. Ово није згорех напоменути, јер се може показати да ради и против интереса Патријаршије. Код патријаршије требало би се заложити да се на место Мелентија постави часнији, образованији и активнији српски Митрополит и тако би могли створити правилан центар за нашу пропаганду. У опште садашње стање наших школа на Косову најоштрија је критика за наш род, који нема своје чврсте организације⁷.

Министарство је дошло до сазнања, да ће Турци целу акцију против наших школа у Рашко-призренској епархији водити на основу одобрења за отварање српских школа-Русат наме. „Изгледа да у тим одобрењима русат наме-имају предвиђена права и дужности српских учитеља и како се српски Митрополити нису сетили да преведу и проуче те русат наме, то су Турци још одавно одређивали права и дужности српских учитеља противно привилегијама патријаршијским, и тим русат наме су у ствари крњиле привилегије српских митрополита. Сад су за Турке, те русат наме очигледан доказ, да су се српски митрополити у школском погледу својевољно одрекли патријаршијских привилегија и да

⁷ АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (II), Приштина, 12. I/II 1890.

српски учитељи морају оверавати дипломе код Муарифа. То ће бити турска теза“.
(Војводић, Алексић-Пејковић, 2010: 266).

Позивајући се на закон о јавној настави, власти зову неке учитеље из Приштине у Скопље да им се овере сведоцбе. Када су дошли у Скопље, оне им саопштавају да морају да полагају испит, мислећи да се учитељи неће смети подвргнути испитима. Затим их власти упућују натраг да од мутесарифа добију уверење како су доброг владања и како он нема ништа против њих да буду учитељи. Ускоро ће ти учитељи Јосиф Студић, Трајко Марковић и Јелена Дробњак⁸, бити похапшени и спроведени у Скопље. (*Споменица*, 1934: 4).

Што се тиче питања оверавања сведоцбе код Муарифа, биће доста тешко за српског митрополита да изађе као победник. Али ако је Кр. Министарство решено да води борбу, ради очувања привилегија, сав рад треба пренети на српско Посланство и Руску амбасаду. „Митрополит би требао да затвори школе, а затварање цркве да остави као крајње средство, тек тада би и он ушао у праву борбу, а овако борбу воде само учитељи, који

⁸Учитељ Трајко у затвору је, а учитељ Студић и учитељица Дробњак на слободи су. Њих обоје најпре су позвали као сведоке, а сад изгледа да је Дробњакова узета као саучесник у подмићивању. Цела ствар узела је маха, што се дотични чиновници нису могли погодити око удела у миту. Мутесариф је осудио поступак вилајетске власти што овако нечовечки са притвореницима поступају. Ствар око учитеља није доказана и они ће се без сумње ослободити, али као што бива код турских судова, то ће се све одужити на дужи временски период. Стога у ову ствар улази и други проблем, јер су Студић и Дробњак овде на великом трошку, који превазилази њихову плату. Како је обавестио Мелентије из Призрена, Студићу је смањена плата са 1200 на 800 динара. С обзиром да је Студић признат као најбољи учитељ у Старој Србији и Македонији, осим тога и велики патриота и радник на народној ствари, конзул Карић сматра, да му не би требало плату смањивати, докле год се ова ствар не заврши, а после што је извесно да он у овом вилајету не може остати учитељ, видеће се шта ће се и како са њим. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, ф-3, Приштина, 4. март 1890).

Желећи да заштити учитељицу Дробњак, конзул Маринковић је за исту учинио то, да она лично преда на турском, молбу Мутесарифу, да јој дозволе учитељовање и да својм мезбатом поткрепи сведоцбу коју је пре 4 месеца предала да се потврђује код меарифата у Скопљу. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-5, Приштина, 4. мај 1890). На молбу конзула, Мутесариф је обавестио, да је њена молба упућена мецлису на решење и да као што је и раније говорио нема ништа против учитељице. Немојте молим вас обећавати, јер њено ухлебљење које је дошла овде да потражи зависи од вас. Има две године како сам при конзулату овог вилајета и како слушам да сте ви многе школе затворили и да сте против хришћанских школа и њихових књига, па сам дошао Паши да вас молим за учитељицу, а ако ми обећате онда је ствар њена сигурна. Ове речи дирнуле су Мутесарифа, где је одговорио како не зна да је било коју школу затворио, да ни школу приштевачку није под печатом власти затворио. Што школа у Приштини не ради, узрок је што стари учитељ неће више да учитељује и што не може ђаке више по сокацима да скупља. При расанку обећао му је Паша да у мецлису неће бити противан учитељици. Мецлис је донео одлуку да се учитељици Дробњак дозвољава учитељовање у Приштини и да јој се изда мазбата да се она у политичке ствари неће мешати. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-5, Приштина, 18. мај 1890).

леже затвор и излажу се гањањима од стране власти. Тухолка је обавестио да су у Вучитрну затворене школе због неоверених сведоџби, док су у Митровици тражили само Митрополитова уверења и питали за број ђака“. (Војводић, Алексић-Пејковић, 2010: 319-320). Учитељи који раде у школи без муарифске дозволе и без потврђена сведочанства, осуђују се на новчану казну која може бити од 2 до 10 турских лира, а поред тога забрањује им се рад у школи све док не потврде сведочанства. Учитељи нису пристали на ову пресуду и хоће да апелирају. Руски конзул Тухолка, са којим је Нићифор често улазио у расправе због појединих питања, уверио се да је најглавније од онога што је Мутесариф износио против Митрополита као некоректност његова према представницима власти нетачно све у сврху, да се постигне циљ Хилми-паше да у Рашко-призренској епархији буде исто стање по питању дипломе какво је и у Скопљанској. Нерасположење против Митрополита код Тухолке много стварају и наши Срби. Тако само из Митровице до сада није спремљена депеша надлежним турским властима како је то требало да се ради, док су друга места то учинила. (Исто: 393, 456). Ако турске власти престану са гоњењем учитеља и свештеника, онда ће се много олакшати Митрополиту Нићифору и нама да очувамо привилегије Рашко-призренском Митрополиту. Још само треба сузбити покушај турских власти (Хилми паше и др.) да утврђују некакве кривице Митрополиту Нићифору и оправдавају свој захтев за његово уклањање и битка је добијена. Тухолка жели да реши ситуацију са Хилми пашом. Уколико успе у томе проћи ће много, јер треба једном противника Митрополитовог и наше ствари истерати из позиције окривљивања Митрополита Нићифора без навођења разлога. (Исто: 1019-1020). „Хилми паша и даље остаје при томе да треба наше школе у Рашко-призренској епархији потчинити њиховом закону, који је био издат за целу царевину пре Велико-везирске окружнице од 1892. године, којом је после тај закон стављен ван дејства за грчке епархије. Тухолка је Хилми паши рекао да спор између Митрополита и њега треба да реше Порта и Патријаршија“. (Исто: 1082-1083).

Извештаји наших конзула из косовског вилајета, доносе врло често гласове о разним сметњама, које турске власти по својој прилици потплаћени Бугарима чине нашим школама. Но то нису само обичне сметње, које су и до сада увек чиниле, већ су турске власти на разне начине почеле и да затварају школе. Тако је затворена у околини Липљана српска школа. Бугарска пропаганда не оставља на миру школе у Старој Србији. Она свој

циљ постиже преко валијског меарифата у Скопљу. И учитељица Зорка⁹ из Гњилана, морала је отићи за Скопље, а из Скопља за Београд. У Приштини не раде са школом учитељи Трајко Марковић и Јосиф Студић и учитељица Дробњак¹⁰ (има два месеца), јер им је наређено да предходно овере сведоцбе у меарифату. Ова је тешкоћа за учитеље српских школа свуда једна и иста. „Приштински конзул сматра да бугарска пропаганда моћним капиталом поткупљује турско чиновништво у Скопљу, које без добијених наредби из Цариграда, својевољно измишља на који ће начин српске учитеље, а српске школе затварати. Ради осветљавања ове ствари, постоје две копије писама Рашко-призренског Митрополита Мелентија, који је исти писао призренском проти Стефану Костићу, где се види да је он већ чинио неке кораке за отклањање ових сметњи и неприлика. Сава Грујић је упутио молбу Г.П. да се заузме, да Патријаршија поради код Порте, да се Меарифат не сме мешати и сметати нашим школама“. (Џамбазовски, 1988: 5-6).

Митрополит Мелентије је такође учинио предлог по истом предмету и тражио од Патријаршије заштиту српских учитеља код турске власти и да се Патријаршија особитим писмом обратила Порти, на основу саопштења митрополита Мелентија и тражила да се

⁹ Када је стигла за учитељицу у Гњилану Зорка Н. која је завршила трећи разред Више девојачке школе у Београду, требало је да полаже испит у Инспекторату. Нико није веровао да ће нас она демантовати, како су наше учитељице спремније од бугарских и грчких. И поред све помоћи да јој се на испиту дају лака питања, није пружила никакво знање, што је била горка пилула за просвету. Уколико наше везе са Конзулатом у Скопљу и у другим местима буду честе, утолико ће више да се развија и српски просветни рад. Још и утолико што су надлежни турски кругови налазили за потребно да преко нас паралишу бугарски рад. И када се нашим Конзулима и Посланицима у Цариграду и од стране виших турских кругова излазило у сусрет у отварању наших школа и намештању српског владике, они су тиме једним метком по два лова ловили. Показали су нам се пријатељи и својим државним интересима доносили извесне замишљене користи. (Костић, 1927: 96, 100).

¹⁰ Усмено неким општинарима је саопштио Мутесариф, да учитељи Јосиф Студић и Трајко Марковић, као и учитељица Јелена Дробњак на основу наредбе из вилајета не могу бити наставници. Јосиф зато што је био на заточењу, а по закону такво лице не може бити у царској служби. Турске власти тумаче и општинску службу за државну када је реч о Србима. За Трајка говоре да је неваљалац, а за госпођу Дробњак, да је српска поданица. Услед овога састао се збор свих еснафа и на истом су стари општинари, које је бирао сам митрополит Мелентије, дали оставке. По новом избору остали су сви стари сем четворице, који су иступили, а на њихова места дошла су нова лица. Збор је решио да се замоли Митрополит да оснажи избор нове општине и исту пријави Мутесарифу на знање и потврду. Осим овог збор је донео закључак да се Мутесариф званично упита и да писмено извести постоји ли и шта је против учитеља, пре него што би им општина службу отказала и учињени уговор раскинула. Конзул Лука се молбом обратио Министру, да ли сме уложити протест код Паше или Косовског Валије, ако се учитељица Дробњак жали, да јој се у Турској царевини праве сметње да не може пристојно живети, докле њихови поданици комотно себи у Србији могу хлеба зарадити. Код Порте је ово питање стално, као што је и обележено у Конзуларној Конвенцији, коју су потписали Саид паша и посланик Новаковић. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-4, Приштина, 9. април 1890).

српски учитељи као православци, не подвргавају од муарифа мудира (просветних надзорника) испитима бугарских учитеља, јер је то увреда вероисповедне слободе.¹¹

Са наставницима основних школа дошло је до заплета. Они досад нису добили уверење од Г. Митрополита, те су их турске власти позивале да ућумату¹² поднесу своје школске сведоцбе, школски програм и уџбенике по којима раде. Тако је било са учитељем у Липљану. Њему су вратили сведоцбу и књиге, а задржали само програм. И остале учитеље у овој кази¹³ позива турска власт. Кајмакам у Гњилану, тражио је да учитељи однесу своје сведоцбе вилајетском муарифу у Скопљу, где би се прегледале и ваљда потврдиле. „Још се гњилански кајмакам распитао, који су по имену српски учитељи у Бостану, Каменици, Кололечу, Доморовцу, Кормињану и Ранилугу“. (Раденић, 1991: 90). И њих ће, јамчано, као и оне у Гњилану упутити да се са сведоцбама пријаве вилајетском муарифу. Овакав поступак турских власти могао је потећи из два разлога: да приштински мутесариф чини покушај да Митрополиту оспори право управљања и надзора над српским школама, или ово ради власти што Г. Митрополит није пријавио статистику ђака по школама и списак учитеља који у школама раде. Али ако је Митрополит пријавио учитеље, конзул сматра да их није пријавио према распореду из Министарства. Он је из распореда избацио оне учитеље за које је толико пута изјављивао да их не трпи у својој епархији. Осим тога има разлике у размештају, јер није пријавио свакога за место које је учитељима министарским распоредом одређено. Биће неколико нових учитеља, које Министарство није поставило. Из овог поступка Митрополита више се него јасно види да он неће да ради сагласно инструкцијама из Министарства. Узалудни су били сви министарски апели на патриотизам. Митрополит разуме патријаршијске привилегије, само тако да он има пуну власт над школама и учитељима, он не мисли да има ко други право да му се меша у постављења и размештај учитеља, што ће се обелоданити кад се његова уверења поделе учитељима. Сав труд да се патријаршијске повластице одрже у рукама Нићифора, неће велике користи донети ни српској школи ни српској ствари. Сваким новим покушајем да се Митрополит задобије да сагласно са Министарством ради, само је губљење времена и убијање угледа Владе Њ. В. Краља пред народом. Ми овде документујемо немоћ Краљевине Србије према Митрополиту, којег је баш Србија попела

¹¹АС, МИД ППО, 1890, ред 7(II), Приштина, 10. фебруар 1890.

¹² По дефиницији ућумат је суд, зграда где уређују турске власти. (Елезовић, 1935: 398).

¹³ Каза-административно управна јединица у некадашњој Турској, саставни део санцака, кадилук, срез.

на ово високо достојанство, да би јој био од помоћи у српским пословима. Када се већ не може са њим, ваља радити без њега. (Исто: 90). Чувати пак патријаршијске привилегије на своју штету није саветно, као и даље апеловање на Митрополита Нићифора некорисно је, као што се показало и до сада. (Раденић, 1991: 91).

Митрополит Нићифор има права и школске привилегије, који имају и остали митрополити грчки. „Када би локалне власти тражиле да учитељи у његовој епархији подносе на оверавање своје дипломе, онда би оне поступиле против члана 11. турског устава. Балугџић, наш генерални конзул у Скопљу, рекао је Митрополиту да ће преко делегата српске лиге у Солуну дејствовати код Младотурског одбора, да се не крње Митрополитова школска права, а тако и у Скопљу код надлежних фактора“. (Војводић, Алексић-Пејковић, 2010: 941).

Поставља се питање шта да се ради са учитељима, који раде у школама према размештају, ако их Митрополит не пријави властима и не изда им уверења. Могу ли учитељима дозволити да сами поднесу своје сведоџбе турским властима и тражити њихову потврду и дозволу за рад. Оваквим поступком одступило би се од патријаршијских привилегија, али ако напустимо ове учитеље, губимо најбоље, ако не и једине, своје агенте, што иде на руку Митрополиту Нићифору, да учитеље, које Србија плаћа сасвим одбијемо од себе. (Раденић, 1991: 90).

Ракић је био уверен да Нићифор представља све већи терет политици Србије. „У телеграму од 18/31. децембра 1910 године, известио је да су турске власти наредиле отварање школа, али да не желе да опште са митрополитом због његовог држања. Оне су наредбу саопштиле непосредно учитељима, а на ово је Нићифор забранио отварање школа. Телеграмом од 23. децембра 1910. године, 5. јануара 1911, саопштио је да због митрополитовог држања постоји опасност да школе дефинитивно изгубимо. У једној белешци, вероватно концепту за неки извештај, забележено је да је митрополит на некој светосавској свечаности поменуо краља Петра, а Султана није, чиме је повредио турске власти. Запажао је и из држања руских конзула, да Руси немају симпатија према Нићифору и да због тога нас слабо помажу. Због Нићифора¹⁴ су учитељи у незгодном

¹⁴С обзиром на различите ставове о појединим питањима из националне области и честих сукоба између митрополита Нићифора и владе Србије, одржан је састанак конзула 1911. године у Београду, где су до ситница разрађени задаци у вези са сменом митрополита. Међутим све те припреме нису биле потребне. Митрополит је одмах поднео оставку на изненађење и конзула и владе Србије. Као разлог навео је лоше

положају, јер ако послушају мутесарифа казниће их митрополит, а ако слушају митрополита гониће их мутесариф“. (Ракић, 1985: 360).

Представивши Министру просвете Високе Порте Његове Екселенције Муниф паши неприлике, који имају наши наставници са захтевима муариф мудира у Косовском и Битољском вилајету, поводом непризнавања наших школских сведочанстава и поводом тражења да се исти наставници испиту подвргну и објаснивши Његовој Екселенцији, да тај захтев значи забрану наставе нашим наставницима, пошто у ствари турске просветне комисије у тим вилајетима немају спремних и стручних комисија за испитивање наших наставника. Стојан Новаковић је Његову Екселенцију молио да овој незгоди помогне наредбом, да се наша школска сведочанства или признају код просветних турских власти, или да се испитивање повери српској стручној школи у Царству Турском, или Богословији у Призрену. Његова Екселенција је решила ствар наредбом да се сведочанства школа из Србије признају код турских просветних власти, кад год имају потврду или код Царско Отоманског посланства у Београду или Царско Отоманског Министарства иностраних дела у Цариграду, и да се наставницима са тако потврђеним сведочанствима у погледу на способност никакве сметње не чине у отварању школа, пошто они испуне остале захтеве чл. 129. Закона о јавној настави у Турском царству, што се тиче програма и дозволе за отварање школе. То своје решење Његова Екселенција саопштава писмима муариф-мудирима (просветним надзорницима) у вилајетима Косовском и Битољском. Тим се решава спор о сведочанствима и испитима по нас сасвим повољно. Ако би се у подручју ваше службе налазило наставника са школским сведочанствима из Србије, која не би била потврђена од Царско отоманског посланства у Београду, одмах треба да пошаљете повереном ми посланству које ће их потврдити у овдашњем Министраству. А ако би се

здравствено стање. Влада Србије одредила је митрополиту Нићифору пензију од 8.000 динара годишње. Највећу сметњу за нашу националну ствар причињавао је митрополит, тиме што је био дрзак према турским властима и тиме их изазивао против нас. Никако није могао, или није хтео да схвати да према Турцима треба бити „Византинац“ и да се са Турцима само на леп начин може нешто учинити. Турцима је ишло у прилог да митрополит оде, како би могли несметано да се мешају у рад српских школа. Сменом Нићифора српске школе су изгубиле део своје аутономије, јер су омогућиле турским властима да врше контролу стручне спреме учитеља. Да турска власт није тако брзо пропала и дошло до ослобођења, турске власти не би стале на овоме, него би ишле на отоманизацију школа, а то би био нов ударац српском народу. После смене митрополита почео је нормално рад и сарадња митрополије рашко-призренске и владе Србије. Али избор кандидата за новог митрополита изазвао је буру и борбу која се није завршила до ослобођења 1912. године. (Шалипуровић, 1972: 326-329).

догодило да се којем наставнику са сведочанством потврђеним не би допустило да отвори школу, пошто би испунио све што наређује члан 129. Царско отоманског Закона о јавној настави на шта треба обратити пажњу, неопходно је одмах обавестити Стојана Новаковића, како би могао код Министарства просвете потребне кораке учинити¹⁵.

Министарство је превидело две важне чињенице које из основа мењају вид и значај целог питања о потврђивању диплома: Учитељи који имају потврђене дипломе у једном вилајету, морају када се преместе у други вилајет оверити своје дипломе у том вилајету, без обзира на раније потврђене. Значи да учитеље из Солунског и Битољског вилајета не можемо употребити у Рашко-призренској епархији, сем ако се потпуно одрекнемо досадашњег принципа. Принцип којим се до сада руководило био је: право на учитељство не даје потврда муарифата него постављење Митрополитово. Значи да учитељи који имају потврђене дипломе не смеју их у принципу поднети властима нити на основу потврђених диплома тражити дозволу за учитељовање. Тако је до сада и рађено и у овој епархији има неколико учитеља са потврђеним дипломама, које је прошлих година власт гонила и кажњавала, јер се они нису смели позвати на потврђене своје дипломе. Према томе премештајем учитеља из Битољског, Солунског и Скопског рејона, ништа се не постиже, сем ако потпуно не напустимо досадашњи принцип и митрополитске привилегије, а у том случају боље је оставити у овој епархији досадашње учитеље, па им допустити да код власти овере своје дипломе, него узалуд померати са својих места једну масу учитеља и излагати се додатним трошковима. Узалуд је говорити о великим трошковима, растројству и незадовољству које би изазвало премештање учитеља (у овој епархији има учитеља са непотврђеним сведоцбама 60-80, и све њих по намери Министарства треба преместити), јер већ горњи примери показују да од намераваног корака Министарства, не може бити користи и да се на тај начин не може постићи оно што се жели¹⁶.

Када је реч о учитељским дипломама, Краљевски конзулат је обавестио МИД да су поједини учитељи позвани на суђење, због непослушности властима. „Били су позвани само учитељи, чије су дипломе, по прегледу од стране овдашњег драгомана нађене неоверене-преглед који је Митрополит одобрио. Учитељи нису отишли на суђење, јер им Митрополит није дозволио и позвао је само проту и драгомана. Власти су тада изјавиле да

¹⁵АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (VIII), Цариград, 9. Фебруар 1890.

¹⁶АС, МИД ППО, 1909, ред П 1600, Приштина, 18. август 1909.

ће учитеље силом довести на суђење, ако не буду хтели доћи на њихов поновни позив. Вероватно је да ће приступити и самом затварању школе, као што је то већ учињено у Вучитрну и на тај начин довести ово питање у стање у ком је било пре прогласа Устава“. (Војводић, 2014: 170). Суд је осудио на по две лире новчане казне, са судским трошковима од 200 гроша, као и забраном рада у школи овдашње учитеље: Јована Поповића, Петра Лазића и учитељицу Цвету Миловановић, због неоверених диплома од стране муарифа. Митрополит је наредио осуђеним учитељима да и даље продуже радити, пошто пресуда није постала извршна и да у прописаном року поднесу жалбу на истинаф. Власти су издале наредбе за преглед диплома и осталих учитеља, како ових у Приштини, тако и оних по селима и осталим варошима овог санџака и по свему изгледа да ће наступити једно опште оптуживање и осуђивање у првостепену суду свих учитеља који немају оверене дипломе. Ни на истинафу учитељи неће бити ослобођени, него ће бити изложени још већим трошковима, па евентуално и гоњењу од стране власти, које ће се старати о извршењу својих пресуда, што ће поново изазвати компликације са турским властима. (Војводић, 2014: 239-240).

5. Регулисање учитељских плата

Ратови српско-турски и руско-турски били су узрок да готово сви наши учитељи по нужди или својеволјно напусте своја места и то она, која тешко да ћемо их икад добити, јер Бугарска егзархија није ништа пропустила учинити, а да своје учитеље на истим не постави. Када се после завршених ратова поче радити на томе да се што више наших школа отвори, бивши учитељи у овим крајевима не хтедоше да се врата на своја места, јер им се у Србији дадоше учитељска или писарска места. „Уз то турски војни судови не престадоше од 1881-1884. године, претресати наше школе и станове учитеља, од којих тројицу и осудише на заточење. То су узроци малог броја наших школа, а одржавале су се само онде где егзархија није могла никако да продре. Једини извори за издржавање школа у овим крајевима су црквени приходи. Црквени приходи се не троше само на издржавање школа, него су они извор и за потпору немоћнима и сиромашнима за живота и при смрти. Када се томе дода да маса народа не схвата корист коју добро уређене школе и учитељи

доносе, онда није ни чудо што се школе не множе и што учитељи служе за незнатну плату“. (Цамбазовски, 1986: 16-17).

Као критеријум у решавању опстанка или затварања извесне школе служио је Одбору број ђака. Школа у којој се на испиту не јави 10 ђака, по мишљењу Главног просветног одбора заслужује да се затвори. То је минималан број ђака једне сеоске школе, који би се могао оправдати да њен учитељ уђе у школски буџет Рашко-призренске епархије. На рачун плата отпуштених учитеља, могао би се регулисати положај и поправити материјално стање учитеља без терета за школски буџет, где би сваки учитељ према својој спреми и годинама службе био награђен. Тим правилним односом више просветне власти, избегли би се непрестани протести појединих учитеља. На основу ревизорских извештаја Танасија Мејатовића и Стевана Самарцића, види се да је мали број учитеља који одговарају свом позиву, јер је већина окупирана материјалним стварима, гледајући на своју службу као на трговачку радњу, која не може добар приход донети. Мало је њих који се претплаћују на књижевна издања, а још мање који би радили на унапређењу народног издаваштва. Сељани у Рашко-призренској епархији, стекли су појам о школама, као о луксузним установама, па их зато деца слабо посећују. Међутим када би учитељи са мало више воље радили на пољопривредном унапређењу, сељаци би лакше схватили важност и значај школе. Разлог томе је да би се нове школе по молби сељака отварале, а не и старе затварале. Међу учитељима Рашко-призренске епархије има и таквих који су способни и вољни за рад, док је више оних који не одговарају надама и жељама протестанске школске власти. Иако су нерад, немир, забаченост, мане већине наших учитеља, одузимају им право на побољшање њиховог материјалног стања од стране више просветне власти. Главни просветни одбор, сматра да треба регулисати и повећати плате учитељима. Тиме би се заувек стало на пут тужакањима учитеља, њиховом пребацивању на пристрасност просветне власти у одређивању плата и давања повишица. Учитељи једнаке квалификације и једнаких година службе неједнако су награђени платама. Главни просветни одбор предлаже списак таквих учитеља и моли да се они изједначе, а онима којима периодичне повишице нису дате, треба одредити ако финансијско стање дозвољава.¹⁷

¹⁷ АС, МИД ППО, 1902, ред П 605, Призрен, 7. август 1902.

Сем тога Чолић истиче: “да ни плате при постављењу нису једнаке, јер у неким реонима нема учитељских приправника, већ се одмах постављају с платом, која је у правилнику предвиђена, а у другим се реонима постављају за приправнике, па наравно и са мањом платом. Да би просветна машина успешно вршила свој посао, неопходно је установити Просветни савет и завести сталну ревизију. Надлежнима остаје да изврше читав низ реформи на просветном пољу, од чега ће зависити хоћемо ли као просвећени народ постојати или не“. (Чолић, 2018: 186-187).

Новчано награђивање учитељица за рад у школи зависило је од школске спреме и резултата рада. Учитељице су у служби потпуно једнако третиране са учитељима. Било је нормално да у истој школи, због разлике у висини школске спреме и година службе, учитељица има већу плату од својих колега, који тај степен образовања нису имали. „Носиоци просветне политике прогласили су од 1901. године, опредељење за удате учитељице, а посебно оне које нису удате за учитеља, у школи не могу да раде. Рационалне разлоге оваквом опредељењу на можемо да нађемо. Остаје уверење да су конзервативни кругови, у надлежним пунктовима одлучивања, дискриминацију према удатим учитељицама успели да прогласе за савремену важећу политику. Главни просветни одбор Рашко-призренске епархије на иницијативу митрополита Нићифора Перића, одлучио је 26. октобра 1901. године, да у будуће у овој епархији удате учитељице не могу вршити учитељску дужност, већ да учитељска места у српским основним школама, могу заузимати само неудате кандидаткиње, које ће удајом губити, како право на даљу учитељску службу, тако и право на награду од стране епархије“. (Николић, 1996: 63-64). Иза ове идеје је по својој прилици стајало и Министарство иностраних дела Краљевине Србије. Овакво опредељење значи да младе девојке од 18 година старости, после завршене школе могу да раде у позиву, за који су се припремале највише 2-4 године, до удаје. То је изазивало неспокојство младих учитељица и стварало осећање узалудности школовања. (Исто: 63-64). „Крајем 1909 године, Министарство је стало на становиште, да своју одлуку о престанку рада удатих учитељица измени. Захтеви према удатим учитељицама су нешто блажи. Дозвољено је да у школама раде, али је постављен услов у избору брачног друга. Само учитељице удате за учитеље, могу својом професијом да се баве“. (Исто:66).

Већ од 1885. године, Србија је почела систематски да помаже српске учитеље на Косову и Метохији. Да би решио проблеме изазване неједнаким платама, генерални конзул у Скопљу, Владимир Карић је 1891. године, предложио начин на који треба да се регулишу плате српских учитеља у Старој Србији, као и у Македонији. „Према његовом предлогу, требало је да се сви учитељи поделе у три категорије. У прву би спадали учитељи, који су завршили Богословију и имали би плату од 480 динара годишње, у другој би се налазили учитељи, који су осим Богословије завршили и једногодишњи учитељски курс у Београду, њихова годишња плата би износила 600 динара, и у трећој би били учитељи, који су завршили учитељску школу у Србији, чија би плата износила 800 динара годишње“. (СТИЈОВИЋ, 2011: 231).

Године 1898, на иницијативу МИД Владана Ђорђевића, донет је Правилник о учитељским платама и периодичним повишицама српским учитељима у Турској. (НЕДЕЉКОВИЋ, 2012: 322). „Правилник је предвиђао да сваке 5 године повишицу могу добити само они учитељи, који се покажу добри у раду, у школи и ван ње. Рад у школи оцењиваће надзорници, које ће власт одређивати преко године. О раду ван школе биће надлежан да даје оцене само конзул у чијем је реону учитељ. Од учитеља се тражи, да у настави примењује принцип савремене педагогије, а ван школе да му владање и понашање у сваком погледу буде беспрекорно, како би служио као углед у свему и тиме придобијао присталице за нашу народну ствар“. (НИКОЛИЋ, 1996: 123-124). Мада су наменске школе обезбеђивале учитељски кадар у настави у основним школама још увек нису замењени у потпуности учитељи без школских квалификација, који су ранијих година започели рад.

Конзулат у Приштини постигао је значајне резултате на сређивању школства на Косову и Метохији. Први пут у Министарству иностраних дела Србије састављен је плански распоред учитеља за школску 1900/01. Министарство иностраних дела Србије преузело је исплату плата учитељима. Од тада је конзулат био за учитеље главна просветна власт, јер су од њега добијали плате за рад. Остали су и стари органи, који су на неки начин, по неком основу имали право власти над школама и учитељима. Турци су примењивали своје прописе и законе. Ту су и црквено-школске општине, на чијем су се подручју школе налазиле. Оне су се и даље бринуле о њима, јер је Конзулат преузео само исплату плата учитељима. „Од 1890. године, сви послови се преносе из Министарства просвете на Министарство иностраних дела. У политичком одељењу посебан одсек се

искључиво бавио пословима пропаганде. При Министарству иностраних дела образован је маја 1890 Просветни одбор, који по оцени Министарства, није постигао неке задовољавајуће резултате у раду“ . (Добрић, 2010: 153-154).

Тешки услови живота под Турцима после 1878. године, одразили су се и на материјални положај српских учитеља. Материјално обезбеђење школа и посебно учитеља је представљао болну тачку. У погледу учитеља, општине нису биле у стању да обезбеде пристојно и редовно издржавање, па је то имало озбиљних последица у раду школа. (Ћунковић, 1971: 44).

Плате нашим учитељима издаване су преко неколико руку. Учитељима у Старој Србији издавана је највећим делом преко Призренске Богословије. Да би се и Скопском конзулу и Призренској богословији олакшало, а и да би учитељи уредније плату добијали, овај посао је требало јаче децентралисати, како ради поменуте потребе тако и ради јаче могућности за контролисањем учитеља и њиховог рада. Конзул Карић предложио је да се школе у Старој Србији поделе и да: призренској богословији остане само призренски и пећки округ, Конзулату приштинском да се преда Приштински, Вучитрнски, Митровички и Гњилански округ¹⁸.

Што се тиче предложених плата за ђаке који су завршили учитељску школу у Београду и оних који су завршили Призренску богословију постојала је разлика. Први су добијали као почетну годишњу плату 800 динара, а ови други 300 динара. С обзиром да се тиме запоставља Богословија у Призрену, та разлика се свела на минимум. Било би неприродно да они који служе у Србији под много повољнијим околностима буду много боље награђени, него они који служе овде. То би изазвало незадовољство и принуђеност да раде овде. Самим тим постоји разлика и у стручној спреми. Ђаци учитељске школе бољи су учитељи, а ђаци Призренске богословије бољи богослови. Та разлика у спреми је једном изазвала и потребу за установом скраћеног курса у којој су упућивани ђаци, који су завршили призренску Богословију да своју спрему за учитеље допуне. С обзиром да постоји намера, да се Богословија сведе на чисто Богословску школу са мање разреда него што их сада има и што би донело само незгодне последице, када би се њени ђаци навикли још сада да се изједначавају са ђацима учитељске школе. Кандидати за школовање свештеника били су једино богослови Призренске богословије. Треба да знају, да су они

¹⁸АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-3, Призрен, 12. марта 1890.

само привремено учитељи, док се створе свештеничка места, па као привременима треба давати различиту плату од осталих. Конзул је скренуо пажњу и на то да се код различитих конзулата различито одређује плата, где би учитељи радо побегли из реона једног у реон другог конзулата. Ваљало би једном за свагда, прописати једнаке плате за једнако квалификоване, ма где год они били. Међутим има ситуација где је учитељима у појединим местима потребно да имају већу плату него у неком другом месту. Конзул би у таквом случају одредио додатке које бих везао за извесна места, а плате увек задржавао једнаке.¹⁹

Србија је врло рано почела да одваја финансијска средства и своје оспособљене учитељске кадрове у циљу организовања политичке и културно-просветне пропаганде. Међутим своје ионако скромне могућности Србија је морала рационално да троши. „Што се тиче самог живља у овим крајевима, он је трпео велике жртве да би стекао своју политичку и националну слободу. Он је у Србију гледао као у једног свог спасиоца, а у просветном погледу користи сва њена стечена искуства и сву пружену подршку“. (Петковић-Поповић, Шалипуровић, 1970: 290).

Закон о трошењу уштеде из кредита повереног на плате учитељске, на награде за одликовање.

Ако би се у којој години показала уштеда у кредиту оствареном на учитељске плате, овлашћен је Министар просвете и црквених дела, да може до 14000 гроша пор. рачунајући зауставити и издати на награде учитељима, који се у својој дужности одликују. Када се деси да уштеда буде мања од 14000 гр. пор. остављаће се у штедионицу управе фондова, а делиће се на награде, онда када буде толика, да ће се моћи наградити довољан број учитеља. Ако се пак које године не би утрошила сва сума, којом се може на награде располагати, остатак остаје за идуће године и оставља се у штедионици. Ни једне године не може се дати више од 70 награда. Награда не може бити мања од 7, нити већа од 10 дуката. Награде се дају учитељима који се кроз три године узастопно с успехом и владањем одликују. Увек се награђује онолико најбољих учитеља колико је награда за

¹⁹ АС, МИД ППО, 1896, ред 611, Приштина, 21. септембар 1896.

коју годину одређено. Када се награда даје за трогодишњи успех и владање, оном ко је добије једне године, не може бити поново награђен, све док поново не прођу три године²⁰.

6. Оснивање и рад српских школа на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године

6.1. Основна школа у Приштини

Приштина је збијена варош, куће немају пространа дворишта и градине. У Приштини је арнаутски елемент узео маха и под његовим је утицајем сав јаван живот и послови. „Приштина се углавном дели на 4 дела: Панађуриште, Варош, Локач и Циганлија. У Панађуришту и Локачу живе Срби, Турци и Арнаути, у Вароши само Срби, у Циганлији Срби и Цигани. Осим ових квартава средину вароши хвата Чаршија, а од досељења мухаџера образовали су и ови свој засебан квартал махалу“ (Нушић, 1986: 193).

Иако је услед административних промена, Приштина била у извесном опадању у економском погледу, скоро све време своје прошлости остала је најважнији град Косова поља и спадала је међу знатније градове не само Србије, него и целог Балканског полуострва. (Урошевић, 2001: 190). „Године 1875, средиште вилајета је премештено из Призрена у Приштину, када је вилајет прозван Косовским. Али Приштина није остала дуго средиште тог вилајета, јер је после 13 година по спајању вардарске са моравском пругом 1888. године, вилајетско средиште из Приштине премештено у Скопље. Отада па до Балканског рата 1912. године, она је средиште округа (санџака) у том истом вилајету, који се и по премештању његовог средишта у Скопље звао косовским вилајетом“ (Урошевић, 2001: 284).

У Приштини се српска настава развијала без борбе какву је у више прилика водио и сам Призрен. На Приштину је много утицала и релативна блискост границе Србије и све јаче развијање просвете у Србији. „Има знакова да су приштевци рано покушали да се у Приштини расади чиста нова српска настава, али све до краја 1850. године и у Приштини је држана мешовита настава манастирскога и новог метода. Модерна српска настава

²⁰ АС, Varia, 1609.

загосподарила је у Приштини од доласка за учитеља Милана Ковачевића“. (Хаџи Васиљевић, 1928: 142). У погледу школе Приштина је већ била на прекретници, али је све то убрзао нови учитељ Милан Ковачевић²¹. Милан је на своју школу у Приштини привукао пажњу и званичних кругова у Београду и отуда је његова школа у више махова помагана уџбеницима и другим школским потребама и у новцу. (Исто: 144). Приштинска школа за Ковачевићево време била је на великом гласу по свим околним градовима. Ковачевић је многе младиће сам спремао за учитеље, а многе је и у Београд и Призрен упућивао на даље школовање. Ковачевић је вршио и друге националне послове вишег значаја. Ковачевић је Приштину сасвим оставио у пролеће 1878. године. Заступали су га његови ученици и пређашњи његови помоћници. (Исто).

Конзул Тодор Станковић 1890. године у Приштини је затекао затворену школу. Да би се прокрчио пут постављењу бољег учитеља, примљен је за учитеља Мика Ђорђевић²², кога су раније извештаји конзулатски представљали као шпијуна турског и кога је овдашњи паша хтео да протури за учитеља. „После Микиног постављења дошао је Стојан Капетановић²³, кога је овдашња општина примила за првог, а Мику оставила за

²¹Ковачевић је у Приштини водио школу осамнаест година, ширећи преко својих ученика тада модерни наставни метод. На почетку Источне кризе, Ковачевић је ухапшен и батинан 1875, а школа је затворена. По окончању рата 1876, поново је отворио школу и радио до Другог српско-турског рата 1877. године, када је школа претворена у болницу. Током продирања српске војске на Косово, Ковачевићу је био угрожен живот, те је морао да се крије. До Србије је успео да се домогне тек маја 1878. године. (Шешум, необјављен рад).

²² Михајло Ђорђевић млађи учитељ, 11 новембра, положио је код вице-конзула Тодора Станковића и изјавио је, како он није шпијун пашин, већ да он као Србин и као ђак призренске Богословије жели Србима добро. У казивању му није одмах поверовао, али га је лепо примио, где је од њега много тога сазнао, он није од конзула ништа сазнао и да је шпијун не би имао праве информације. Да би био сигуран да не може рећи ништа лоше, дао му је 50 динара на име помоћи, само да би имали у рукама његову признаницу, којом се може заплашити у случају лошег казивања. (АС, МИД ППО, 1891, ред 287, Приштина, 14. новембар 1890). Овдашњи Мутесариф намештао је Михаила Ђорђевића за учитеља (о којем је Нушић 22.2 ове године ППНО 21 писао), али га ни он, ни општина нису желели, јер нису вољни да садашње учитеље са којима су задовољни замењују новима. Пред Пашом се бране да са једним учитељем, Приштевачка школа не може радити, јер има до 160 ученика и ученица и што скоро почиње школски одмор, па ће лакше моћи наћи учитеље. Паша их је упућивао да учитеље и учитељице пронађу у Солуну. На то су они одговорили, да учитеље солунске школе, због матерњег језика за њихове школе не могу примати. Конзул Лука им је рекао, да учитељицу женског рада узму из Солуна, одговорили су му да они желе да им се и женска чељад књизи учи, па и за сам женски рад учитељица не може бити из Солуна, због матерњег језика, јер ни деца њу, ни она децу не би могли разумети. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-4, Приштина, 16. април 1890).

²³Стојан Капетановић је из Доње Гуштерице. Године 1887, завршио је Богословију у Призрену, потом је отишао у Београд и тамо ступио у учитељску школу, коју је завршио 1890. године. По пријему дипломе Капетановић је постављен за учитеља у Приштини. Млад, здрав и једар, сада већ и са другом дипломом у џепу, Капетановић је био пун воље за рад и једва је чекао да дође у Приштину и покаже своје знање. Са том

млађег учитеља. Капетановић иако је имао сведочанство о способности за учитеља, које је и посланством турским у Београду потврђено, ипак је морао ићи муарафиту у Скопље и тамо положити испит. Када је Тодор сазнао да ће Капетановић полагати испит пред испитном комисијом у којој ће бити и Бугара, шифрованом депешом је јавио посланику Новаковићу у Цариград, где су наредили да Бугари не присуствују испиту и тако Капетановић положи испит само пред одређеним турским учитељима и Муарифа скопског. Капетановић је отпочео рад у школи 29. октобра 1890. године. У школи је имало 108 ђака“ (Перуничкић, 1985: 103).

У току ратова и у првим годинама после Берлинског конгреса, турске су власти завеле на Косову велики терор. Успон наставе у Приштини зауставили су ратови 1876-1878. године. На почетку рата школа је престала са радом, зграда је претворена у болницу за рањенике, а учитељ Ковачевић напустио је Приштину и преко веза пребацио се у Србију. (Ђилас, 1970: 219). Наставни предмети били су исти као и у Србији. Само се турски језик предавао од 3. разреда и то само у варошима, а црквено-словенски од 4. разреда. „Успон наставе који је трајао све до ослобођења града од Турака 1912. године, омогућили су многи фактори: замена учитеља старошколаца новим школованим учитељима, уредно снабдевање школе са уџбеницима који су штампани у Цариграду, увођење стручне ревизије у школама. Све до доласка у град прве учитељице Јелене Дробњак 1889. године, ученице су у малом броју похађале школу заједно са мушкарцима. Те године ученице су издвојене из мешовите школе, уписано је и нешто нових ученица и формирано је посебно женско одељење које је и даље радило у згради мушке школе“ (Ђилас, 1970: 222-223). Мушка и женска одељења имала су заједничку управу, једног

вољом и већ стеченом навиком у слободној Србији, да се носи чисто и углађено, главу да држи слободно и високо као да је цео свет његов, као такав стигао је у Приштину. Стојан Капетановић је био последњи, који је пред Турском просветном комисијом полагао испит. Грци и Бугари нису га полагали, јер су их штитиле привилегије Патријаршије и Егзархије. Турци су сматрали да Срби немају своју Патријаршију, према томе ни привилегија. Новаковић је ангажовао и Патријаршију, подсећајући да је она у исто време и српска, јер царским ферманом од 1766, српска Пећка Патријаршија је присаједињена Цариградској, а са њом и српски народ, па су сада овим турским поступком окрњена и њена вековна права. Ово Новаковићево објашњење, Патријаршија је схватила правилно, те је и она енергично протествовала код Владе. А кад Влада не хте да чује да и Србима призна право патријаршијских привилегија, Патријаршија прекину односе са њом почетком 1891. године. Поред тога још и све цркве и школе (српске и грчке) у своме подручју, у 78 епархија, једним расписом затвори до даље наредбе. У помоћ Патријаршији и Новаковићу приступи и руски амбасадор Недилов. На његову интервенцију Султан је морао поново те привилегије да одобри и потврди те исте 1891. године. Те од тада ни српски учитељи нису више полагали поменути државни испит. (Поповић, 1987: 258, 261).

управитеља и заједнички буџет. Мушка и женска одељења радила су у згради која је подигнута 1859. године. Наредних година школа је прерасла у четвороразредну и радила све до ослобођења Приштине од Турака 1912.

Почетком 1899. школске године у основну школу је било уписало; 47 мушке и женске деце. На испиту је било свега 21 и то: 19 ученика и 2 ученице. Учитељ је Апостол Поповић, родом из Приштине, завршио је три разреда Призренске богословије-служи три године. Човек је врло невешт у раду, све што у овом одељењу учи, то је само припрема за школу и то за први разред. Он сву пажњу треба посветити васпитању деце, учити их правилном мишљењу и говору, да буду слободна у исказивању онога што знају, а посебан акценат ставити на васпитно-морално страну. Учитељ Апостол је превише труда улагао и држао се строго програма, где је мало и претерао. Апсолутно ништа није успео, више је тиме нанео штете него користи, деца нису била вредна, ништа нису успела запамтити ни разумети, осећају револт према школи, а до године ће то исто учити и то деци овог узраста постаје досадно. Рад учитеља не ваља ништа и нема успеха у школи.

Први и други разред женске основне школе. Ученице ових разреда полагале су испите 27 јуна по подне. Школска зграда доста је лепа и подесна за рад. Има 6 одељења за учионице и простран ходник. У овоме се налази канцеларија за учитеље, а у другој је згради соба за забавну школу. Зграда је сазидана 1859 год. Изворе својих прихода школа нема, већ црпи од црквених имања. Тутор или старатељ школски је Трајко Костић, трговац приштински. Школа има 5 разреда- (пети рачунају као 1р.гимназије) мушки и женски. Учитељи су²⁴:

1. Стојан Капетановић управитељ школе, рођен у Доњој Гуштерици, селу код Приштине. Учитељ је 5 разреда, предаје српски језик, земљопис, рачун и геометрију. Завршио је Призренску богословију и учитељску школу у Београду. Служи 7 година.
2. Станоје Рашић²⁵, свештеник рођен у селу Добротину код Приштине. Завршио је Призренску богословију и скраћени курс учитељске школе у Београду, служи 13 година, а сада предаје у 5 разреду науку хришћанску и зоологију.

²⁴ АС, МИД ППО, 1897, ред 772, Призрен 9. јули 1897.

²⁵ Поп Станоје Рашић једном је начинио грешку, због чега је био оштро кажњен и омаловажен. Митрополит на сред службе у свечаној одежди пред целим народом издао му је најпре укор, то је било мало, онда му је забранио да буде наставник, затим при делењу нурија њега је оставио да буде свештеник само циганима

3. Јанићије Славковић, учитељ 4. разреда мушке школе, родом је из Митровице, завршио је Призренску богословију и скраћени курс учитељске школе у Београду, служи 8 година.
4. Петар Поповић, рођен у Липљану, учитељ за трећи разред мушке школе, завршио је Призренску богословију, служи 6 година.
5. Михаило Јовановић, ђакон из Гњилана, учитељ 2 разреда, завршио је Призренску богословију, служи 5 година.
6. Илија Чаушевић из Митровице учитељ првог разред, завршио је 4 разреда гимназије у Ваљеву и 2 разреда учитељске школе у Београду, служи 1 годину.
7. Босиљка Капетановићка, учитељица 3 и 4 разреда женске школе, рођена је у Београду, завршила је Вишу женску школу у Београду, служи 7 година.
8. Даринка Славковићка, учитељица 1. и 2. разреда женске школе, родом из Београда, завршила Вишу женску школу београдску, служи 5 година²⁶.

У почетку 1896/97. школске године, уписано је по разредима у мушку школу: у 1 разред 46, у 2 раз. 40, у 3 раз. 32, у 4 раз. 23 и у 5 раз. 26 ученика. Свега на почетку године уписало се 167 мушких. Када се овом броју дода још 47 ученика из забавне, излази свега 214 ученика. У женску школу упис по разредима изгледа овако: У 1 раз. 20, у 2 раз. 10, у 3 раз. 11, у 4 раз. 5, у 5 – у забавну школу 7 ученица. Свега на почетку школске године уписано је 53 ученице. Мушких у 1 раз. 29, у 2 раз. 36, у 3 раз. 21, у 4 раз. 19, у 5 раз. 22, у забавну школу 19. Укупно је било 146 ученика на испиту у свих 5 разреда. Женских у 1 раз. 11, у 2 раз. 10, у 3 раз./, у 4 раз./, у забавној школи 2 ученице. 3 и 4 разред женске школе није ни полагао испит, због одсуства Босиљке учитељице ових разреда. Дакле било је на испиту у 1 и 2 разред, свега 28 ученица. У мушкој школи отпало је од првог броја 68 ученика, а у женској само у прва два разреда и забавној школи 14 ученица. Укупан број ученика на почетку године било је 267. Укупан број ученика на испиту било је 169. Разред

приштемским, затим му је саопштено да му укида помоћ коју има од Србије, наредио му је да га премешта за свештеника у Велику Хочу, село призренске нахије. Дакле равно пет казни. То је на њега много лоше утицало, али га није омело да буде наш најпоузданији агент. Сав покрет у народу при тражењу Србина владике (Дионосија) он је најенергичније вршио у народу, а пре него то, када се није знало да ће умрети пок. Мелентије он је путовао и припремао завере у народу, да народ у свим тачкама дође у сукоб са Мелентијем, те да се насилно избаци. Да га је онда неко одао Мелентију био би рашчињен и отишао би бар на 101. годину робије. Митрополиту Дионосију су биле све ове појединости познате, али до њега су лакше допирале чаршијске интриге него пријатељски савети. (Петровић, Ф., 1997: 399).

²⁶АС, МИД ППО, 1897, ред 772, Призрен 9. јули 1897.

ће понављати 1 ученица из 2 раз. женске школе, а друге пролазе. Од мушких: из 1 раз. у 2 пролази 22, а понављаће разред 7 ученика, из 2 раз. у 3 пролази 29, а понављаће разред 7 ученика, из 3 раз. у 4 пролази 21, а не понавља ни један ученик, 4 раз. завршава 14, а понавља 5 ученика, из 5 у 6 раз. ако га буде из Рашићевих предмета веронауке и зоологије може прећи 17, а понављаће 5 ученика. Ученици 5 разреда нису полагали испит из предмета, које Капетановић предаје, пошто је учитељима преко Славковићу јављено да се из његових предмета, испит ученика одложе до септембра, а тако исто испит ученица 3 и 4 раз. којима је учитељица његова жена. На ово су бурно реаговали општина и родитељи деце, не знајући да ли ће им деца положити испите или не, где би чак и радо дали дете у било коју српску средњу школу. Због тога су хтели телеграфским путем да моле Ваше Високопреосвештенство, да нареду да учитељи испитују децу из 3 и 4 разреда женске школе и из предмета Капетановића 5 разреда, али се општина бојала, ако тутори не допусте, да може доћи до јаза измеђи њих²⁷.

Успех у појединим разредима

У првом разреду мушке школе, читање је слабо, готово да нема детета које би знало све прочитати, а де не понови један слог или реч више пута. Из граматике знају дефиниције о именици, слогу, гласу, а само препознавање именица од других речи је доста тешко и лабаво. Такође у одговарању праве се грешке у језику, а при том се не пази на њихове исправке, мада се и сам учитељ не чува од грешака. Задаци из рачуна већином су са неименованим бројевима и нису довођени у везу са рачуном. Веронаука иде боље, али се ни мало не води рачуна о грешкама. Писање није слабо, али ред и дисциплина не може бити гора.

У другом разреду читање је врло слабо, грешке граматике си усте као и у првом разреду, али се по несрећи не исправљају. Са рачуном стоје доста лоше. Деца не знају добро ни таблицу множења. Веронаука је доста лепо предавана без механизма. Ред је врло слаб, а дисциплине нема никако. На самом испиту ученици не мирују, излазе и улазе кад ко хоће.

²⁷ Исто.

У трећем разреду, читање је врло добро, течно и лепо. Дечији су одговори доста правилни и смишљени. Из граматике је свршено све што треба, осим главних делова реченице које је учитељ изоставио. Декламовање је заступљено врло добро, наука хришћанска учена је са разумевањем. Рачун је лепо обрађен и предаван, само је требало мало већу пажњу обратити на мере метарског и динарског система у обиму бројева за овај разред. Земљопис и познавање природе јасно и добро је обрађено, док је певање и појање могло бити складније и правилније. Учитељева су питања доста јасна и разумљива. Ред, чистоћа и дисциплина је похвална.

У четвртном разреду, деца су се веронауком најмање користила. Одговори дечији су врло слаби и погрешни, да се из њих није могло разумети скоро ништа. Српски језик није ништа боље обрађен. Читање је слабо и неразумљиво. Из земљописа сво се знање састоји из тога што деца знају погодити по коју реку, планину и варош. Рачун је доста слабо обрађен. Ред и дисциплина је такође слаба.

У петом разреду наука вере је предавана врло лепо и свршено је градиво, али по дечијим одговорима изгледа као да није утврђено, те није постало темељно знање код деце. Зоологија је слабо обрађена. Није ни свршено све градиво што је требало. Али о кувању и неговању човечијег тела боље је и темељније учено. Оба предмета је предавао Станоје Рашић свештеник приштински. Успех је готово врло добар²⁸.

1. и 2. разред женске школе. У овим разредима читање је лошије него што би требало да буде, али учитељица боље од својих колега пази, да ли јој ученици правилно говоре и боље грешке исправља. Рачун није без механизма, већином су неименовани задаци. Рад, чистоћа и дисциплина је боља него код колега. Када се узме у обзир да сваки учитељ држи само један разред, да школа има сва потребна учила и уџбенике, када учитељи ни за чим не оскудевају, врло је чудно што се није могао постићи бољи успех. Гледајући на све ово оцењен је успех и рад учитеља: Апостол Поповић, учитељ забавне школе, рад и успех слаб, Илија Чаушевић за 1. разред мушке школе, рад и успех добар, Михаило Јовановић, ђакон 2. разреда мушке школе, рад и успех једва добар, Петар Поповић, 3. разред мушке школе, рад врло добар, успех одличан, Јанићије Славковић 4. разред мушке школе, рад и успех једва добар, Станоје Рашић, свештеник за зоологију и науку 5 разред, рад и успех готово врло добар, Даринка Славковићка, за 1. и 2. разред

²⁸ Исто.

женске школе и женски рад у 3. и 4. разреду, врло добро, Босиљка Капетановићка није присутна, и 3 и 4 разред није полагао, Стојан Капетановић није присутан и са дозволом испитивање његових предмета ученика 5. разреда, као и ученица 3. и 4. разреда одложено је до септембра. Учитељи се жале на дечије родитеље, како негодују кажњавање њихове деце, спремни су и тужбу да поднесу како би стали у заштиту. Општина, неки од грађана, као и свештеници, жале се нарочито на управитеља Капетановића, да ништа не мари за школу за дечије владање, да се више бави другим пословима, који нису ни часни ни поштени- интригама и сплеткама. Општина је указала највише незадовољство према Капетановићу, што је он узрок одлагања испита, а нису задовољни ни другим, изузимајући Петра Поповића, учитеља за 3 разред. Предложено је да сваки учитељ треба имати дневник за своје ђаке, где ће бележити њихова одсуства и присуства, владање, месечне оцене из свих предмета, како би се олакшало оцењивање на крају године. Међутим учитељи се нису сложили са тим предлогом, изјаснивши се да добро познају своје ученике и да им то није нужно²⁹.

Школа има један мали фонд за сиромашне ученике са 40 турских златних лира. Постоји од 1894. године, а основали су га први: Манојло Филиповић, сајџија 5 лира, Спира Аксентић 5 лира, Браћа Костићи садашњи тотор школски 5 лира, Јован Поттић, бојација 5 лира и браћа Несторовић, 5 лира. Временом су и други добротвори помагали и допринели нарастању фонда. Писаћи прибор за сиромашну децу, огрев за школу и учитеље као и станове даје општина из црквене касе, а деца богатијих родитеља набављају сама што им треба у школи.

У почетку године						У почетку године				
I	II	III	IV	V	свега	I	II	III	IV	свега
46	40	32	23	26	167+	20	10	11	5	46+
					47					7
У забавној школи укупан број износи 214						У забавној школи свега 53				
На испиту мушких						На испиту женских				
I	II	III	IV	V	свега	I	II	III	IV	свега

²⁹ Исто.

29	36	21	19	22	127+	11	10	-	-	21+	
					19					2	
У забавној школи свега					146	У забавној школи свега					23
Број ученика на почетку године у Приштини						Број ученика на испиту почетком године у Приштини					

У свим варошима присуствоваће царске власти, у Приштини мутешериф и у сваком месту још доста виђенијих и угледних људи³⁰.

6.2. Школа у Вучитрну (мушка и женска)

Вучитрн лежи 4 сата северозападно од Приштине, а сат ипо југоисточно од Митровице. Равно Косово поље код Вучитрна сасвим се сужава, јер с једне старне Чичавица, а с друге Копаоникови огранци. Средином те долине тече река Ситница, а на десној њеној обали лежи Вучитрн. Вучитрн је мала паланка са једном главном улицом. (Нушић, 1986: 270). „Настанак града везује се за време Римљана. Сматра се да је израстао на рушевинама римског града Вицијанума“. (Костић, 1922: 55). Немањиним освајањем Косова 1190. године ушао је у састав српске државе. О економском и културном нивоу Вучитрна стоји да нигде није забележен као село. У свим изворима старог датума о Вучитрну се пише као градском насељу. (Николић, 1996: 9, 12).

Чаршију сачињавају три тесна упоредна сокака и 4 попречна. Чаршијску малу Турци зову Гази али бег мале. Куће су у Вучитрну већином ниске, грађене по турском принципу. „Улице тесне, криве и некалдермисане. Броји око 1200 кућа, 8000 становника од којих су највећа већина Турци. Највећа власт у Вучитрну је кајмакам који стоји под приштинским мутесарифом“. (Нушић, 1986: 273).

Вучитрн је и седиште високе властеле Војиновића и Бранковића у непосредној близини краљевских и царских резиденција, Приштина, Призрен, Неродимље, са рударским центрима Трепча и Ново Брдо и живом саобраћајницом повезан са Дубровником и Цариградом представљао је економски и духовно развијену средину.

³⁰ Исто.

(Николић, 1996: 19). „Бурне политичке прилике мењале су етничку структуру становништва. После српско-турског и руско-турског рата 1876-1878, опустела су села у околини Вучитрна, а број становника у граду се драстично смањило. Број српских домова у Вучитрну на крају 19 века се кретао између 200 и 250 домаћинстава. Према митрополитској архиви Рашко-призренске епархије из 1897. године, варош Вучитрн има 210 домаћинстава, а у целој вучитрнској парохији укупно 703 дома“.

(Иванић, 1988: 168). Прва школа у Вучитрну почела је рад у трећој декади 19. века. Бранислав Нушић не наводећи изворе бележи: “Вучитрнска школа постоји од 1833. године и први јој је учитељ био неки Марко Аврамовић, који се касније запопио и отишао из Вучитрна“.

(Николић, 1996: 39). Крајем 19. и почетком 20. века школа је пролазила кроз многе недаће, које су пратиле српски народ под Османлијама. Повећавала је и смањивала број ученика. Прекидала је рад, на краће или дуже време, како су друштвене прилике налагале, да би избегла насиља локалних арбанашких буна или за време Српско-турског и Руско-турског рата 1876-1878. године, или у време прогона Вучитрнских учитеља 1901. године, када су сви били ухапшени. (Исто).

Срби из Вучитрна и његове ближе и даље околине узимали су видног учешћа у националним пословима за време робовања под Турцима, током 19. века, посебно у његовој другој половини и почетком овог века и ослободилачким ратовима 1912-1918. године. Било их је који су израстали у народне вође и знане ратнике самопрегорно радећи на заштити свога народа и очувању православне вере³¹. До балканских ратова у вучитрнском крају су постојале само две српске школе, осим оне у Девичу, која је територијално припадала вучитрнској црквено-школској општини и заједничком школском управитељству. То су биле вучитрнска и прилушка основна школа, обе са малим бројем углавном мушке деце. У Вучитрну се уписало по неко женско дете и то познатијих трговаца и виђенијих људи. Највећи проблем у развоју школства био је

³¹Први начелник вучитрнског среза био је учитељ Цветко Стаматовић. Он је истовремено био и члан Обласног школског одбора из вучитрнског среза. Вучитрнски срез се простирао на површини од 703 км², имао је 9 општина са 92 насеља, 4361 домаћинство и 28.621 становника. Варошица Вучитрн имала је 4027 становника. У срезу је деловало три удружења и 9 задруга, а Вучитрн је имао и занатско удружење (еснаф), банку, пошту, 2 индустријска предузећа (Трепча и стругара) и расадник. Једна здравствена станица налазила се у Великој Реци и служила је као школска амбуланта за све школе. Школском надзорнику било је седиште у Вучитрну и у његовој надлежности биле су и школе у дреничком и лапском срезу. (Ђорђевић и други, 1998: 23-24).

недостатак учитеља и школског простора, јер турске власти и поред права која су дата поробљеним народима на просветитељску делатност, ништа нису улагале у отварање српских школа, ако већ нису могле некако да спрече њихово отварање. (Ђорђевић и други, 1998: 19, 25).

Од средине 19. века школа у Вучитрну као и остале у овим крајевима, почела је да се развија под утицајем световног школства из Србије. „Утицај Србије на просветно-културни живот Срба, који су живели под Турцима, почиње организовано да се спроводи за време владе уставобранитеља, одмах после доношења Гарашаниновог Начертанија 1844. године. Тај утицај је трајао скоро 70 година, тј. све до ослобођења Косова и Метохије 1912. године“. (Ђилас, 1968: 481). Помоћ Србије на културно-просветном плану била је свестрана и често је превазилазила могућности Србије, јер је она у то доба улагала велике напоре да се извуче из економске и културне заосталости. Помоћ у школским уџбеницима, приручницима, училима и наставним средствима настављена је без прекида све до ратова 1876-1878. године, када је школа прекинула везу са Србијом због ратних прилика. (Исто). После Берлинског конгреса у школама су могли да службују само учитељи који су били турски поданици. Уџбеници из Србије нису се смели више употребљавати, па се у многим обновљеним школама радило без уџбеника. Пошто је после Берлинског конгреса учитељима из Србије било забрањено да службују у крајевима под Турцима, то је црквено-школска општина у Вучитрну била приморана, да се од тада много више брине о школовању учитеља из свог краја. Вучитрнска школа по броју ученика долазила је у ред највећих школа на Косову и Метохији, одмах после школа у Призрену, Приштини и Пећи. (Исто: 483-484). У овом месту је потребна и девојачка школа. Међутим посебна женска школа отворена је тек 1892/93. године. Она је и даље била организационо повезана са мушком школом, тако да су обе школе имале заједничку управу. (Исто: 486).

„Године 1892. донета је царска Ирада, која је дозвољавала да се на основу чл.129 турског Закона о јавној настави издају одобрења за отварање српских школа“. (Иванић, 1902: 108). Њоме се посредно преко школских дозвола признавало постојање српске народности у Косовском вилајету. Међутим власти су одуговлачили њену примену. Осипање ученица из нижег у виши разред било је значајно. Да ли се споро развијала идеја о образовању женске деце, или је код родитеља преовладавало уверење да је довољно

знања за девојчице савлађивање азбуке, или је у питању опрезност родитеља и школе, да се школовање девојчица прекида у одређеном добу њиховог узраста. (Николић, 1996: 50).

У Вучитрнској основној мушкој и женској школи испит је био 24. и 25. јуна. Пре 1836. године, школа је била у другој згради, а те године општина је подигла у свом пространом дворишту код цркве Св. Илије лепу двоспратну зграду. На горњем спрату имају два одељења, где су учионице за мушку школу. Собе су простране, видне и лепо окренуте, те су здравствени захтеви задовољавајући. Између соба је доста простран ходник и учитељска канцеларија. На доњем спрату имају два одељења за дрва и друге ствари. Поред ове зграде у црквеном дворишту, налази се друга једнокатна лепа и пространа зграда, у којој је женска школа. Школа једини приход има од цркве. Тотор је школски Прокопије Топановић, трговац из Вучитрна, човек млад и врло заузимљив. Разреда су 4 мушка и 3 женска, а учитељи су: Сима Буквић³² (из Гњилана, свршио је три разреда Призренске богословије и Београдску богословију – служи 2 године), за 3 и 4 разред и Стерђа Ставрић³³ (из Митровице, завршио је Призренску богословију и скраћени курс 1 годину учитељске школе у Београду – служи 5 година), за 1 и 2 разред мушке школе. Марија Буквићка учитељица (из Београда, свршила је женску вишу школу у Београду – служи 1 годину) за 1, 2 и 3 разред женске школе³⁴.

У Вучитрну је радио и учитељ Лазар Студић и Антонија Радивојевићева. Лазар Студић је отишао у Београд да продужи школу, а на његово место је привремено примљен Димитрије Лемпић, ђак 4 разреда Призренске богословије. (Перуничкић, 1985: 104). Вице конзул Нушић је 1894. године, обавестио Министра, да је учитеља Петра Димитријевића поставио у Вучитрн. Петру је предложио 800 динара плату годишње, рачунајући од 1. децембра 1894. године.³⁵

Почетком 1896/97. школске године, уписано је по разредима: У мушкој школи у 1. разред 21, у 2. разред 28, у 3. разред 13, у 4. разред 14, свега 76 ученика. У женској школи:

³²Сима Буквић је 23. августа 1896. године, постављен са женом за учитеља и она за учитељицу у Вучитрну, где је већ отпочео рад у школи. Међутим услед одређених прилика настале су извесне измене у распореду учитеља. (АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 3. септембар 1896).

³³На место Радула Стаматовића одређеног за Вучитрн, постављен је Стерђа Ставрић, одређеног за Неродимље, а у Неродимљу постављен је Милан Никшић, свршени ђак Призренске богословије. (АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 3. септембар 1896).

³⁴АС, МИД ППО, 1899, ред 486, Призрен, 26. август 1899.

³⁵АС, МИД ППО, 1894, ред 708, Ф-5, Приштина, 26. септембар 1894.

у 1. разред 14, у 2. разред 5, у 3. и 4. разред 2, свега 21 ученица. На испиту је било по разредима: Мушких: у 1. разред 16, у 2. разред 21, у 3. разред 7 и у 4. разред 12, свега 56 ученика – завршава школу 11 ученика. Женских: у 1. разред 8, у 2. разред 4, у 4. разред 2 – свега 14 ученица. Од ових разред ће понављати. Мушких: из 1. разреда 6, из 2. разреда 3, из 3. разреда 1, из 4. разреда 1, из свих разреда понављаће 11 ученика. Женских: из 1. разреда – , из 2. разреда-, из 4. разреда -, трећег разреда није било³⁶.

Успех у школском раду

Српски језик у свим разредима, нарочито читање не иде лепо и разумљиво. Граматика је свршена онолико колико је прописано за који разред, али се више пазило на декламовање дефиниција и појединих врста речи, него на право разумевање и исправљање грешака у дечијим одговорима. Декламовање у школи није уопште учено, иако је програмом прописано. Занемарено је готово код свих учитеља, иако се истом прописује велика важност. Лепе и родољубиве декламације, као и народне песме косовске и друге челиче дух сирочади, буди и крепи дух националности. Писање и чистоћа код дечијег рада врло је добра. Земљопис није лепо предаван. Узете су и проучаване земље: Грчка, Бугарска и Источна Румунија, а дете не зна где је Дубровник, нити то да ли има српских земаља на север од Саве и Дунава. Мада су учитељи будили и развијали свест младе сирочади о својој народности, што се позитивно одражавало на духовно уједињење народа. Рачун је предаван добро, само би требало да рад рачуна вежу за дечији живот. Веронаука је предавана добро и лепо. Познавање природе такође није изостало, захваљујући вредноћи и марљивости Буквића и Ставрића. Велику помоћ им пружа вредни тотор Прокопије Топаловић, који све радо набавља за школу што му учитељи предложе. Ред, чистоћа и дисциплина су одлични у школи. Сметње унутрашње у школском раду биле су 3 и 4 разреду, што се много часова трошило на предавање турског језика, те учитељи моле, ако не може да се укине, да се смањи број часова на два пута недељно. Здравље и марљивост деце у похађању школе било је врло добро³⁷.

Када се узме све у обзир, да су учитељи имали комбиноване разреде, да немају довољно учила, да су деца прошле године врло слаба била због неслоге, свађе и немарности учитеља, успех се може оценити у 1 и 2 разреду са добар, у 3 и 4 са врло добар

³⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 486, Призрен, 3. септембар 1899.

³⁷ Исто.

мушке и са врло добар женске школе. Народ у Вучитрну је марљив за своју школу, добро се одазивају, те због тога према броју кућа српских (има их 200, могла би бити школа посећенија, јер је укупан број деце 971). Школа нима никакав фонд, да би могла помагати сиромашне ученике, мада се тугор примарно стара. Преко године у школи се ништа ванредно није догодило, нити је школу похађала каква званична личност. Школа има пространо двориште, где би се могла подићи школска башта које сада нема. Учитељи осим плате, имају од општине стан и огрев као додаток, а Буквић још у име трошкова као управитељ има 40 динара додатка од председника³⁸.

По угледу на Приштину 1893/94, у Вучитрну је отворен 5 разред продужне основне школе са 10 ученика. Услови за отварање ове школе није било, па се већ идуће школске године одустало од ове намере. Ни конзулат се није сложио са овом идејом, већ је саветовао општини да обезбеди што боље услове за рад основне школе, а конзулат ће настојати да се о трошку Србије омогући школовање најбољим ђацима у Србији и у средњим школама које су тада радиле у Турској. „Последњи наставни план и програм за српске школе у Турској донет је 1906. године, и по њему су школе радиле до ослобођења 1912. године. Све до отварања српског конзулата у приштини 1889. године, школу је издржавала црквено-школска општина. Од те године плате учитеља, исплаћивао је српски конзулат, а остали школски трошкови падали су на терет црквено-школске општине“.

(Ђилас, 1968: 487-488).

Године 1899, уписано је у Вучитрнску основну школу велики број деце, што изискује још једног учитеља, како би сваки разред имао свог. Да би школа редовно могла радити, враћен је Орловић, који је био премештен у Колашин, за учитеља у Манастиру Дубоки Поток, а на његово место постављен учитељ Јарга Поповић, свршени богослов. Јарги треба одредити плату, као и осталима који су завршили Призренску богословију, стим да му се издаје од 15. октобра. Потребни су и учитељи за Митровицу и Кормиљане и новоотворену школу у Беревцу (Сиринић). Учитељи су: Стојан Гвоздић, Павле Даниловић и Милан Ковачевић, свршени призренски богослови, којима треба одредити плату³⁹.

³⁸ Исто.

³⁹ АС, МИД, ППО, 1899, ред 502, Призрен, 13. август 1899.

6.3. Школе у Ибарском Колашину

„Ибарски Колашин је област у долини горњег Ибра између Рогозне, Мокре планине, Косова и Рибарићке клисуре, која га одваја од Штавице и Рожајског краја. Он почиње од Рибарићке клисуре тамо где Ибар нагло скреће из северно-источног у југо-источни правац, а завршава се код села Чабре на ушћу Јагњеничке реке“. (Лутовац, 1954: 5). Од свих колашинских цркава и црквина највећи су значај имале за народ у доба робовања у последњих 200 година, Дубоки Поток, Црна Ријека, Чечево и Илиница. То су била политичка и духовна средишта око којих се народ окупљао за време саборних дана ту доносио важне одлуке преко својих представника, кнезова и свештеника. У 19. веку црква у Дубоком потоку постала је велико народно збориште. Код ње се народни сабор скупљао о Божићу, Богојављењу, Благовестима, Ускрсу, а посебно о Госпођиндану и Ваведену, слави храма. Због тих потреба црква је проширена 1860. године и оне ње су подигнути конаци за преноћиште народа који долази из удаљенијих села и крајева. Ту је 1892. године отворена и прва основна школа у Колашину. Као најважније средиште Колашина, манастир су посећивали сви српски и руски конзули из Приштине и Косовске Митровице, владике и велики наш научник Јован Цвијић. (Лутовац, 1954: 36-37).

Ибарски Колашин имао је специфичан положај у оквиру Османског царства. „Област је, како су говорили сами Колашинци почетком 20. века до 1885. године, када је установљена каза Митровица, била под управом Вучитрна. Од 1885. до 1895. године налазио се у склопу Митровичке, а од 1895. године приштинске казе. За тих десет година Колашинци су се трудили да се врате под власт Вучитрна, а касније да остану у склопу те казе, док су Митровачки арбанаси и турске власти настојали да их поново подведу под митровичку управу. Ибарски Колашин је припадајући казама Вучитрн, Приштина и Митровица, био крајем 19. и почетком 20. века у склопу приштинског санцака Косовског вилајета“. (Зарковић, 2012: 77). Током 1906. године, Турска власт донела је одлуку да Ибарски Колашин „у погледу вергије“ потпадне под Митровицу. Разлог за доношење овакве одлуке српски конзул у Приштини, Милан Ракић⁴⁰ видео је у политичким

⁴⁰У српском конзулату у Приштини, Ракић је од првих дана маја 1905. године, најпре у својству писара друге класе. Пет месеци касније видимо га као вицеконзула у Скопљу, где је остао до октобра 1906. године, па се враћа у Конзулат у Приштини и ту ради до средине идуће године. Од јула 1907. године, Ракић је дипломатски представник Србије у Солуну. На Космет по трећи пут долази у септембру 1908. године и у

приликама. У Ибарском Колашину зулуми су достигли врхунац 1910. године, када су турске власти спроводиле обаземљавање Срба. Колашинци су успели да се одупру и дочекају ослобођење које је представљало крај њиховим мукама. Ибарски Колашин ослобођен је 1912. године. Како није било војних акција у овом правцу, може се узети да је ослобођење наступило уласком српске војске у Митровицу и разоружањем турског одреда. (Зарковић, 2012: 99).

Област Ибарског Колашина због специфичног географског положаја (заштићена шумама), била је мање приступачна област у односу на остале делове Косова и Метохије. С обзиром на то да је смештен на граници Србије и Црне Горе, односно да су се управо на овом подручју преплитале границе Пећког, Приштинског и Новопазарског санцака, то је у великој мери утицало на његову етничку слику. Већину становништва чинили су Срби који су представљали последњу препреку у продору Албанаца ка северу. „Административном реформом европских вилајета коју је Порта извршила 1877. године, формиран је нови Косовски вилајет у чији су састав ушли Новопазарски, Призренски, Приштински, Скопски, Дебарски и Нишки санцак. У административно-управном погледу, Ибарски Колашин био је подељен на четири кнежине са око 400 до 500 кућа, распоређених у двадесетак села, где се одржао доста јак патријархални начин живота и кнежинска самоуправа. На челу Колашина се на прелазу 19. у 20. век налазио прота Вукајло Божовић, где је својом умешношћу успевао да заштити област и његове житеље од сталних напада Албанаца из суседних крајева“. (Растовић, 2012: 117-118). За житеље Ибарског Колашина остале су упамћене као паклене године 1901. и 1902. година. Те 1901. године дошло је до чувене Колашинске афере, односно великог погрома Срба у коме је посебно предњачио албански вођа Иса Бољетинац. Непрестани злочини над Србима у Косовском вилајету и неспремност турских власти да им се стане на пут, нагнали су предходно српску Владу да почне са акцијом тајног наоружавања српског становништва, односно да коначно напусти до тада туркофилску политику председника Владе др Владана Ђорђевића. (Исто: 120).

После разних догађаја, Колашин се убрзо опоравио и подигао и данас он представља један комплекс од 40 чисто српских села, која одважношћу и слободом

Приштини проводи 3 наредне године-прво годину и 3 месеца у ранијем звању, затим као шеф Конзулата. Октобра 1911. године, Ракић је добио унапређење и крајем децембра исте године из Приштине је премештен у Министарство иностраних дела у Београду. (Ракић, 2000: 10).

предњаче овим крајевима, који нису послушна раја турска, већ која без отпора не пропуштају ни једну неправду која им се покуша нанети. (Алексић-Пејковић, Антић, 2007: 640).

У Колашину у брњачкој кнежини је и село Брњаци, који у имену своје чува спомен на Краљицу Брњачу Јелену, жену Стефана Уроша I Драгослава Храпавог, великог и страшног краља српског. Она је била узор жене, мајке и краљице побожна, блага. Много се бринула о васпитању своја два сина Драгутина и Милутина. „Свој двор у Брњачи преокрену у школу за васпитање, образовање и учење женске младежи. Сама је у свом двору састављала и писала божанствене књиге поклањала их црквама и манастирима. Установила је у двору радионице где су ковани и грађени црквени, златни и сребрни судови украшавани бисером и скупоценим камењем. Ту су ткане материје за црквене одежде као и све остале црквене потребе. Удовице, сироте и уопште жене изучавале су ове занате и радње и од овог времена српске жене почињу да се одликују знањем и образовањем и израђивањем најлепших везова и украса. Уопште васпитање српкиња много је унапредила краљица Јелена. Њена је кућа била расадник науке и знања ручних женских радова. И данас је у народу овога краја очуван најлепши спомен на Краљицу Брњачу, чије је дворе поклонио после њен праунук цар Душан својој задужбини, цркви Св. Арханђела у Призрену“. (Иванић, 1988: 223-224).

6.4. Школа у Дубоком потоку

Манастир Дубоки Поток налази се у изворишном делу истоименог потока, између села Доброшевине и Читлука, на северној страни Ибра, удањен око 3 км северно од Зубиног Потока. (Ивановић, 2012: 197).

Манастир Дубоки Поток је вековима представљао средиште духовног живота и просветитељског рада у Колашину. Уз монашки и црквени живот никада није замирао, манастир памти и бурна времена, значајне историјске догађаје, ратна страдања и многа друга искушења. И сам је манастир неколико пута страдао, али и обнављан, да би изнова васкрсао у нашем времену. Рана историја манастира мало је позната. Претпоставља се да потиче из 14. века. (Бојовић, 2013: 45).

Друштвено-економске промене, реформе у Турској и рад Рашко-призренске митрополије захтевао је већу писменост, односно појаву школа, што је будило националну свест и љубав према књизи и утицало на побољшање услова живота народа. „Од значаја је акција руског конзула Машкова у колашинској афери, односно буни од 1900-1912. године, српско-турски ратови 1876-1878, Берлински конгрес, утицај Богословско учитељске школе у Призрену од 1871. године, страни утицаји, као и пропаганда из Србије“.

(Божовић, 1990: 112) Појава световних школа била је нужна. Од школа се тражило да пруже знања из друштвених и природних наука, као и стручни наставни кадар.

У Колашину има само једна српска световна школа у манастиру Дубоки поток, са интернатом. „Родитељи дају жито и новац манастиру, за исхрану своје деце чији број није велик. Њих учи вредни учитељ Радивој Орловић, свршени призренски богослов, родом из Вучитрна“.

(Иванић, 1988: 223).

Школа је отворена 1891. године, доласком митрополита Дионосија⁴¹ и Нићифора, уз велику помоћ конзула Бранислава Нушића⁴². „Први учитељ је био прота Јосиф Спасић из Сушице код Приштине“.

(Божовић, 1990: 112).

⁴¹Дионосије се родио у Градишци у Босни, 1858. године, од оца Остоје и мајке Марије, честитих и добрих људи, иако не имућних. Његов отац Остоја Петровић, био је пушкар, али је умро и сувише рано, оставивши жену и нејаку децу, једну ћерку и сина Дамњана, касније у калуђерству названог Дионосија. Мајчинска љубав је била усмерена ка њему. Дан, ноћ је радила само да би га школовала, запазивши у њему природну наклоност ка књизи и учењу. Она је желела да јој Дамњан постане свештеник, а у родном месту Градишки буде народу учитељ, а њој понос и узданица. Њена љубав је била велика, тако да је створила узор човека и радника којим се поносила не само Градишка, него и сви Срби, где год нас има. У Градишки је завршио основну школу, после које је отишао у Београд у Богословију. На Сретење 1878, ступио је у монашки чин, добивши име Дионосије, а затим почне учити богословију. Видевши његову велику ревност и упознавши његов отмени карактер, тадашњи Митрополит Србије Михаило, одликовао га је тиме, што га је исте године 17. и 18. децембра рукоположио у Саборној цркви за ђакона, а потом за јеромонаха. Када је 1882. године, завршио Богословију отишао је у Градишку, где је одмах постао митрополитски намесник. (Цариградски гласник, 1900). За Рашко-призренског митрополита изабран је 1896. године. Митрополит је у сарадњи са владом у Београду и са много елана почео обнову верско-просветних установа у својој епархији. Дионосије је обнављао црквено-школске општине, отварао нове и преуређивао старе школе, доводио нове кадрове. Али је готово на сваком кораку морао да се сукобљава са српским општинарима који су, штитећи своје уске интересе, пружали отпор његовим настојањима да реформише, оснажи и својој власти подреди све верско-просветне организације на подручју Рашко-призренске епархије. (Батаковић, 1898: 45). Митрополит Рашко-призренски Дионосије упутио је распис својим заступницима у Епархији да га саопште свештеницима и учитељима. Због малих парохија и незнатних парохијских прихода, свештеници и учитељи у Епархији, морају овом злу стати на пут, како не би свештеничке и учитељске удовице остале у својој невољи. Намеравамо основати фонд за свештеничке удовице и сирочад у нашој Епархији, а тако исто одвојено и други фонд за удовице и сирочад наших учитеља. И то да отпочне тако да сваки свештеник у Епархији учини годишњи прилог по једну Отоманску лиру у злату, или полугодишњи прилог по пола лире преко

На мермерној спомен плочи може се прочитати: „На овом месту је отворена прва српска школа у овом крају септембра 1891. године“. (Парлић-Божовић, 2012: 224).

Јосиф Спасић (1873-1959) је рођен у Сушици код Приштине. Основну школу завршио је у Грачаници, а Учитељско-богословску школу у Призрену. Постоји податак да је међу првим дипломираним богословима преписао Вукову Граматику 1888. године, а преписивање је завршио у 2 сата ујутру, дописавши на крају: „Преписивање сврших ноћу у 2 сата“. (Јакшић, 1996: 182). Био је учитељ у Дубоком Потоку од 1891-1895. године. Након тога био је учитељ у Грачаници, а потом свештеник у Приштини. У то време је по сопственом сведочењу, сарађивао са српским Конзулатом у Приштини, радећи за ослобођење српског народа од Турака. У познатије учитеље школе у Дубоком Потоку спадају и: Сава Лешниковић, Сима Грујић (1896-1897), Радивоје Орловић и Сава Клинић (били учитељи 1899). „Сава Јовановић Лешниковић био је родом из Призрена. Богословско-учитељску школу завршио је 1895. године, после чега је постављен за учитеља у Дубоком Потоку. Након рада у Дубоком Потоку, 1898. године постао је учитељ новоотворене школе у Урошевцу. Завршио је Духовну академију у Москви. Као удов свештеник замонашен је 1909. године на српском подворју у Москви. Хиротонисан је за епископа злетовско-струмичког 1920. године, а за епископа Рашко-призренског изабран је 29. октобра 1928. године. За време Другог светског рата окупационе власти су га

својих прота-односно намесника протопрезвитерата, а тако исто и сви учитељи да дају прилог за свој фонд, по 1 лиру годишње, или пола лире шестомесечно преко својих управитеља. Ми ћемо Главни одбор за ове фондове установити у нашој резиденцији у Призрену, од два месна свештеника и два учитеља, а касније када се ствар буде развијала по потреби и више. Они ће уз своје свештеничке и учитељске дужности под нашим покровитељством водити бригу и старање о напретку фондова на корист свештеничке и учитељске сирочади у Епархији и издаваће годишњи извештај о стању фонда. За све остало што буде потребно прописаће уопште правила по којима ће се радити. Добровољни прилози за ове фондове од стране наших благословених Христијана примаће се са захвалношћу. (Цариградски гласник, 1898). Митрополит Дионисије оставио је великог трага на културно-просветном плану. После 4 године управљања Рашко-призренском епархијом, умро је 7. децембра 1900. године у Скопљу. За његовог наследника дошао је Нићифор, који је посвећен за епископа 21. јануара 1901. године. (Слијепчевић, 2002: 441).

⁴² Једна од најзначајнијих личности и националних радника у Србији и на Балканском полуострву међу Србима, крајем 19. и почетком 20. века био је Бранислав Нушић. У српској историји остао је упамћен као писац, комедиограф, дипломата, али и публициста. С обзиром на његов неоспоран списатељски дар, могли бисмо констатовати, да је у савременој науци и историји дипломатије Србије најмање размотрен његов дипломатски тј. конзуларни културни ангажман. У свему томе поготово је занемарена његова мисија као културног дипломате за време деловодног, конзулског и вице конзулског дипломатског посла на Косову у Приштини. Своју дипломатску каријеру Бранислав Нушић је започео крајем 19. века, а завршио је у Приштини као вице конзул. (Васић, 2009: 289-290).

интернирале у Тирану, где је умро 13. јануара 1945. године“ (Бојовић, 2013: 48-49). Сима Грујић је рођен у Ливађу код Липљана. Завршио је Богословију у Призрену. Био је учитељ у Дубоком Поточу и Лапљем Селу, а службовао је и у Македонији. У време рада на Косову био је члан приштинског Обласног учитељског удружења. (Исто).

Када је добијена дозвола за слободно отварање школе на месту где није било од 500 година била је велика радост за Колашин. Било је потребно обезбедити ђаке, јер настава тада није била обавезна, па треба молити родитеље да пусте децу у школу, јер требају да чувају овце и стоку. (Божовић, 1990: 114).

О приликама у Ибарском Колашину, Б. Нушић је писао средином 1895. године, тврдећи да је Колашин затворен за спољни свет, да су школе затворене и деца не смеју у њих улазити, а да учитељ школе у Дубоком потоку нема могућности да из ње изађе и набави храну и да је с оружјем у руци више дана држао предавања за децу, која су се затекла и остала у школи. Што се догађај у школи није завршио трагично треба се захвалити једном Арбанасу, који је уз дату бесу учитељу, успео да заштити децу, учитељу обезбедио да илегално побегне за Приштину и то у данима када је требао обавити завршне годишње испите у школи. О стању у Ибарском Колашину Нушић је обавештавао и српског посланика у Цариграду Стојана Новаковића уз редовно наглашавање да се стање из месеца у месец све више погоршава. (Секулић, 1991: 179).

Дубоки Поток у народу познатији као Света Рука, јесте манастир који је одиграо пресудну улогу у чувању и развијању националне свести на падинама Мокре горе, Рогозне и у долини Ибра. Од Берлинског конгреса до 1912. године, турске власти су не само обезбеђивале увид у рад школа, већ су на све начине онемогућавале отварање нових. Добијање дозвола за рад школа ишло је тешко и споро, па се увек могао наћи разлог за одбијање захтева или се одуговлачило са издавањем дозвола, чак и по неколико година. Године 1885, Турске власти установиле су просветне комисије у градовима и оне су, поред вилајетских просветних инспектора, водиле надзор над школама. Тако су до 1876. године, црквене власти могле да по свом нахођењу и могућностима, отварају школе без икакве предходне дозволе турских власти. „После ратова 1876-1878, за отварање и рад српских школа примењивао се Закон о просвети из 1869. године. У члану 1 тога закона стајало је: Школе које се налазе у Отоманској империји углавном се деле на два дела: Јавне школе чији надзор и издржавање припада држави и Приватне школе, чији надзор припада

држави, а издржавање и администрација спада у надлежност појединца и општина“ (Парлић-Божовић, 2012: 219-220). У Рашко-призренској митрополији, за време митрополита Мелентија, као и касније када је за митрополита изабран Србин Дионосије, школе су отворане на основу патријаршијских привилегија. (Исто: 220). Школа је непрекидно радила до 1912, односно 1914. године.

Школа је прве године имала 30 ученика, који су становали у интернату, а тај број се касније повећавао. Прву школску управу чинили су: поп Јован Милентијевић старешина цркве, Милош Божовић, тотор-домаћин, Јосиф Спасић учитељ и свештеници Вукајло Божовић и Аресеније Томовић-Поповић. Школа у Дубоком потоку изнедрила је многе знамените личности, међу којима је најпознатији књижевник Григорије Божовић⁴³, а због свог угледа прозвана је матицом сеоских школа од Призрена до Рашке и Сјенице. (Манастир Дубоки поток, 10).

Четвороразредна основна школа у Дубоком потоку била је прво сабирног типа, за цео регион Ибарског Колашина, пошто је била интернатског типа, у њој су учили школу и уз удаљенијих крајева. Услед ратом погоршаних прилика број ђака је повремено и опадао, а школа није била обавезна. Настава је била целодневна од јутра до мрака. У часовима одмора учило се групно. Од 1901-1912. године постојао је црквено-школски одбор, који је према уредби Митрополије Рашко-призренске водио рачуна о црквеним, просветним и политичким питањима. Да би школа могла да ради прво је подигнут Конак. (Божовић, 1990: 116-117). „По ослобођењу од Турака 1912. године похађање школе је обавезно. Основна школа у Дубоком потоку постаје матица од које се рађају нове у: Брњаку, Црној Ријечи, Јунацима, у Црепуљи“.... (Божовић, 1990: 119).

О женској деци није ни било речи, из разлога што се не могу мешати са мушком по турском обичају. У прибављању матерјала за изградњу учионица, канцеларија највише је помогао стари попа Јован Поповић, као старешина цркве, тако што је ишао по селима и

⁴³Григорије Божовић је био и професор Призренске богословије. Након завршене духовне академије у Москви, упућен је на рад у Призрен 1905. године и радиће до 1913. године, са премештајем у Битољску гимназију од 1908-1910. године. У Богословији је предавао патрологију и црквено право, а као замену и књижевност. Велики је допринос познати књижевник дао у обогаћивању библиотеке Призренске богословије. Велики број књига је добијао на поклон и то од: Матице Хрватске, која је поклонила сва издања од 1897-1905. године, од Матице Српске у Новом Саду добио је сва издања, Државна штампарија је поклонила 54 дела. Све то говори о угледу који је имала Богословија у Призрену, али и сам Григорије Божовић. (Бојовић, 2013: 63, 65).

писао добровољни прилог за школу и цркву да се ђаци издржавају и њихов учитељ. У школи је остао 4 године, након чега је добио премештај за своје село Грачаницу. (Божовић, 1990: 114-115).

6.5. Школа у Липљану

Липљан најмања варошица на Косову, лежи у најширем делу Косова поља који се протеже између планина Жеговца на истоку и планине Голеша на западу у тз. Широком пољу. На јужној страни му протиче речица Мастине, а на северној Јањевка, које се у свом току према западу уливају у Ситницу, чије се корито пружа на непун километар даљине од Липљана. (Урошевић, 2001: 348). Становништво Липљана је у погледу етничког састава готово све српско.

„У Липљану постоји и лепа зграда у којој је српска основна школа отворена још децембра месеца 1866, у којој је све до 1896. године, било само 3 разреда и један учитељ. Те године отвори се још и 4. разред и женска школа“. (Нушић, 1936: 202). Школска зграда је једна од најбољих у сеоском реону и са школским стварима и училима, боље је снбдевена него и Приштинска школа.

Од 1886. године, постоји посебно женска школа са учитељицом. „Школа је 1891. године, била дограђена и по плану дотерана, а канцеларија поново начињена. Липљан има старију цркву од Грачанице Воведенија, најстарија на Косову, и школу која од 1864. године постоји, из које су многи ученици изашли и продужили веће школе, па постали народни учитељи и попови“. (Бован, 2002: 81). Као учитељи који су радили у њој у сећању мештана остали су запамћени извесни: Јеврем Бараковић из Србије, Јосиф Дамјановић из Пећи и Јован Миловановић. Последњи се на платном списку Одбора као липљански учитељ први пут јавља 1870–1871. године. У Липљан се из Неродимља, вратио током 1873. године, и у њему је дочекао српско-турске ратове. У лето 1876. нападнут је од арбанашких башибозука и претучен. Преминуо је од последица батинања на јесен исте године, а његовом смрћу прекинут је рад липљанске школе. (Шешум, необјављен рад).

Липљанска школа⁴⁴ је после Приштине најстарија у приштевском срезу. Од 1896, у Липљану се осим учитеља налази и учитељица и то прва у селу на Косову. (Нушић, 1986: 118). У Липљанску школу уписује се годишње 12-15, девојчица из села. Ове године умолили су Митрополита, становници станице железничке (то је колонија Влада-велика колико и село), да они доведу своју децу. Они обећавају 15 девојчица, те би укупно било 25-30 девојчица, чији број правда постављење учитељице⁴⁵.

„У Липљану је радио учитељ Јанићија Ђурђевић са 16 ђака. Сад је у Липљану учитељ Дена Дебелковић, јер је Јанићије отишао у Београд да продужи школовање. У липљанској школи има 30 ђака“. (Перуничкић, 1985: 104).

Дена Дебелковић⁴⁶ је родом из Старе Србије из Липљана са Косова Поља. Био је учитељ 10 година у свом рођеном месту. Почетком 1889/90. школске године, дошао је у

⁴⁴Поред школе у Липљану, значајно је било и отварање школе у Панађуришту. Потребне су биле две учитељске снаге, 1 учитељ и 1 учитељица, јер је велики број ђака. Да би се нека наша деца одбила од посећивања протестанске школе, потребно је отворити забавиште и 1 учитељицу за исто поставити. Такође је потребно поставити учитељицу за 1. и 2. разред, јер је учитељица Цвета Миловановић неко време престала радити у школи, а не зна се због чега. Општина града Приштине увидела је неопходну потребу да се њени захтеви усвоје, како не би школе дангубиле. (АС, МИД ППО, 1905, ред 617, Приштина, 18. децембар 1905). За ново одељење основне школе у Панађуришту (Приштина), треба поставити Петра Лазића из Лапљег села, а на место Петра, преместити Јована Поповића из Липљана, а у Липљан послати Милана Алексића из Призрена, као прекобројног по молби. За учитељицу основне школе у Панађуришту, поставити Наталију Аксентијевић (свршену ученицу учитељске школе у Скопљу). Милеву Михајловић поставити за учитељицу у Панађуриште, али за забавишта. Регулисати положај Цвете Миловановић и поставити је за учитељицу женске основне школе у Варош-махали. Она је радила у комбинованом мушком и женском 1. и 2. разреду у поменутој махали, али је напустила рад у поменутих разредима, јер јој плата није била регулисана. Деца тих разреда не долазе у школу, што изазива опште незадовољство код грађана. (АС, МИД ППО, 1905, ред 617, Приштина, 21. децембар 1905).

⁴⁵ АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 2. септембар 1896.

⁴⁶ Митрополит Дионосије запопио је 17 -њег учитеља Дену Дебелковића и поставио га на једну веома сиромашну сеоску нурију за свештеника. Дена је први наш квалификовани учитељ. Сви данашњи учитељи његови су ђаци и за време службе био је честит и одговоран и многе данашње школе са својим ђацима је отварао када конзулата још није ни било. (АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 22. октобар 1896). Дена је липљански учитељ од 1879. до 1889. године, а од 1890. продужава свој учитељски позив у Липљану и даље до 1896, када се замонашио и постао парох Липљанске цркве, где остаје до 1915. године, када су га бугарски војници мучки убили. (Бован, 2002: 78). Спадао је у најодличније помоћнике конзулату, а одликовао се прикупљањем употребљивог матерјала за изучавање народних умотворина. Стеван Матијасић је предложио Стојану Новаковићу, да се Дени унапред одреди пензија у износу од 500 динара годишње. Његова досадашња плата износила је 960 динара годишње, месечно 80 динара. А ако би се усвојио овај предлог имао би око 40 динара месечно. Дена је врло тешко решио да се запопи, али је од посебног значаја, како би успешније могао да настави патриотску борбу коју води годинама. Он је пристао на свештенички позив с надом да га Србија после 17 - шњег рада неће напустити и да ће му извесном осигураном сталном помоћи увећати скромни приход од мале сеоске нурије, јер је то и заслужио. Ово је био Нушићев предлог. (АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 22. октобар 1896). Поједине учитеље Бранислав Нушић је

Београдску учитељску школу на годину дана ради бољег усавршавања свог позива у педагошким наукама, а на место своје одредио је заменика. Но како је школску зграду општина 1865. године саградила од слабог матерјала, почела је већ и споља и унутра да пропада, што се негативно одражава на здравље ученика. С обзиром да општина нема довољно средстава не може да је поправи, црква је нешто мало новца што је имала потрошила на црквене потребе, зато је молба послата Министру спољних послова да пошаље извесну новчану помоћ за поправку школе. Да не би падало у очи Турцима ово оправљање одмах за време Дениног одласка, моли се Министар да раније преко Конзула у Приштини извести о стању ове школе и новчаном трошку за оправљање исте, како би се на време кренуло са свим што је неопходно за њену изградњу⁴⁷.

Својим писмом од 5. Септембра 1891. године П.П.Но 135 и другим од 24. октобра 1892. године П.П.Но 218 предложио је тадашњи шеф Конзулата Т. Станковић, да се липљанској школи која је изнова грађена да помоћ од 350 динара. Тадашњи Министар је донео решење да се овај предлог учини почетком 1893. године, јер је крајем 1892. године, већ био исцрпљен буџет. Липљанци су се у току ове године два пута обраћали Конзулу за новчану помоћ, а он им је обећао да ће учинити нови предлог почетком 1895. године, јер при крају ове године тешко је дати обећану суму. Почетком идуће године требало би се одмах одвојити сума од 350. динара и дати Липљанцима као помоћ за одужење дуга на школи⁴⁸.

Школа је почела са радом у септембру месецу, а испит је одржан 5. јуна 1897. године у присуству свештенства и многобројног народа. У почетку школске године било је уписано у, 1 разред 14 ученика и 20 ученица, а на испиту се јавило 11 ученика и 7

препоручивао Митрополиту да их запоји, али то оне који немају квалификација, па услед тога и плату су имали малу. То је био начин да се ти учитељи замењују квалификованим, а да их ипак не остављају на сокаку. Митрополит Дионосије је јако био ригорозан према онима на које се наљути. Учитељ Дена је био позван у Приштину на дан када је имао испит. Тог дана није могао доћи. Ни сутрадан није могао доћи, јер је склапао рачуне црквене и инвентар ради којег га је Митрополит звао. Прекосутра био је у заптијама дотеран по наредби Митрополитовој. Овај поступак учинио је велико незадовољство, јер Дебељковић као најстарији косовски учитељ, чији су ђаци сви данашњи учитељи, ужива и симпатије и поштовање учитеља и грађана. Тако су сви учитељи поднели заједничку молбу Митрополиту у којој моле за свога учитеља. Митрополит се ту није зауставио већ је пустио да Дена, 9 сати чека у његовом конаку без ручка, јер све до тог времена није хтео да га прими, а и кад га је примио рекао му је да више није, нити ће бити учитељ. (Петровић, Ф., 1997: 399).

⁴⁷АС, МИД ППО, 1892, ред 309, Београд, 4. мај 1890.

⁴⁸АС, МИД ППО, 1894, ред 708 (VIII), Приштина, 23. децембар 1894.

ученица, у 2 разред 8 ученика и 1 ученица, а на испиту се јавило 7 ученика и 1 ученица, у 3 разред 6 ученика и 1 ученица, а на испиту 4 ученика и 1 ученица. Четвртог разреда ове године није било, а у остала три разреда било је свега 28 ученика и 22 ученице, од којих је отпало 7 ученика и 13 ученица, те је на испиту био 21 ученик и 9 ученица. У првом разреду радила је Лепосава Николићка, родом из Београда. Завршила је четири разреда Више женске школе у Београду. Године 1891. удата је за Радована Николића и постављена за учитељицу у Гњилану. У 2. и 3. разреду радио је Радован Николић⁴⁹, родом из Грање. Завршио је два разреда Призренске богословије. Иако је радио као учитељ 16. година, није одговорио свом позиву, тј. није овладао школском практиком, није радио по предвиђеном програму, тако да му је рад оцењен као добар, јер су деца на постављена питања давала тачне одговоре. Између свештенства, учитеља и народа не влада никаква љубав, међусобно се криве и нападају за сваки проблем који искрсне. Зато би најбоље било, када би се учитељ преместио, на шта и пристаје, јер у таквом стању опстанак је немогућ. За то место најподеснији би био Сава Јовановић, када би се оженио неком учитељицом, јер би се најбоље могао слагати са поповима и народом.⁵⁰

6.6. Школа у Добротину

У селу Добротину на Косову, учитељ Станоје Рашић (родом из истог села), пренео је свој сопствени трем из свог обора у црквено двориште и ту отпочео рад.

⁴⁹ Радован Николић први пут за учитеља је постављен 1881. године. Од тога времена до сада био је учитељ у Новом Пазару, Митровици, Гњилану, Вучитрну и ове године у Липљану. Решењем од 27. јула 1894. године, премештен је Радован Николић, учитељ у Вучитрну, са женом у Нови Пазар. То решење му је саопштено 7. овог месеца и он је упућен на нову дужност. Премештен је по потреби службе, а не по молби. Одласком Радована упражњено је место учитеља и учитељице у Вучитрну и тако је рејон изгубио ожењеног и ваљаног учитеља. По распореду је требало послати на његово место Јанићија и Даринку Славковић из Митровице, али Вучитрнци неће да их приме, те ће они по својој прилици остати на досадашњим својим местима. Немајући другог ожењеног учитеља за Вучитрн, а не смети присиљавати Вучитрнце да узму Јанићија, да не би распирио још већ постојећи раздор тамо, деловођа конзулата Иван Иванић, предложио је Министру да им упути једног ваљаног учитеља, ожењеног учитељицом, или да Стерђа Ставрић свршени ђак учитељске школе родом из Митровице, сада у Београду, што пре заврши намеравану женидбу са једном учитељицом и да најдаље до 25. августа ове године, са њом заједно дође за учитеља у Вучитрн на место Радована. Сама школа у Вучитрну довела би се у питање, ако најдаље до 25. не би дошао ожењени Стерђа, или други који ожењени учитељ да прими школу у Вучитрну, јер тамо нема сада ни једног учитеља, јер ће се по жељи Вучитрнаца, у смислу распореда и Данило Катанић упутити на другу дужност (у Приштину ако се отвори 5 разред, или у Грачаницу). (АС, МИД ППО, 1894, ред 708, Ф-3, Приштина, 10. август 1894).

⁵⁰ АС, МИД ППО, 1897, ред 124, Приштина, 24. јуни 1897.

(Капетановић, 1927: 167). „Лети је у празничне дане са својим ђацима ишао у поље, и за паре туђ посао радио. За те паре подигао је дивну школу, а свој трем народном зградом заменио. Оваквим својим апостолским радом наши су учитељи успели за 10. година, да отворе 266 школа до 1900. године“. (Капетановић, 1933: 217-218).

Сељаци су њега узели за учитеља не питавши никога, и то са врло малом платом. Не гледајући на то, он је до краја школске године школу држао. (Џамбазовски, 1986: 20).

Понизно потписани сељани села Добротин на Косову почели су да праве основну школу по поднешеном плану, али немајући довољно средстава да је заврше, приморани су да се обрате за помоћ конзулу да им одобри 300 динара за изградњу школе, јер без исте не могу ништа урадити. Надамо се да ће конзул уважити ову молбу⁵¹. Приликом деловође овог конзулата 11. августа 1894, Нушић је поднео размештај учитеља у свом рејону међу којима је и Апостол Поповић, ђак Богословије стављен за Добротин. Апостол није могао да уреди своју сведоцбу, тако да није ни предлаган за награду док овај посао не заврши. Апостол је међутим средио ствар и отпочео предавања. Нушић је предложио да се Апостолу одобри годишња награда од 360 динара и да му се рачуна од 1. октобра ове године где ће се унети у платни списак за 4 тромесечје⁵².

Школа је марта 1896, престала да ради, тако да испит није полагала. Уписано је било на почетку школе 16 ученика, временом су одлазили један по један, тако да је учитељ 27. марта остао сам у школи. Учитељ је био Сима Грујић, родом из села Брејса (близу Приштине). Завршио је Богословско-учитељску школу у Призрену 1895. године и исте постављен за учитеља у Дубоком Потоку (Митровачка нахија, звана Колашин). Године 1896/97, премештен је за Добротин⁵³. Сима Грујић је из велике задружне куће, која броји преко 15 кућа, те ће имати јаког ослонца, да се дуго одржи и правилно да ради. Као узрок што школа није радила, сељаци наводе да су им деца лети била потребна за стоку. Деца за своје одсуство криве учитеља, који је често одсуствовао када су празници, тако и када би могли да похађају наставу учитељ није био у школи. Учитељ се правда, да је његово одсуство било оправдано, морао је у Приштину због потврде сведочанства. Међутим деца

⁵¹ АС, МИД ППО, 1891, ред 404, Приштина, 7. јули 1891.

⁵² АС, МИД ППО, 1894, ред 708, Ф-6, Приштина, 7. новембар 1894.

⁵³ У косовским селима премештаји су изазвани локалним потребама. За село Добротин потребан је нов учитељ, а намера је да се постави Јован Матовић (свршени ученик Призренске богословије). Новим учитељима треба одредити према квалификацијама од 1. септембра плате и то: Спасоју Илићу 840. динара, Арсенију поп Антићу 720. динара, Јовану Матовићу 720. динара, Вељку Рецићу 720. динара. (АС, МИД ППО, 1899, ред 576, Приштина, 26. јул 1899).

су молила да се школа не затвара, већ да пошаљу другог учитеља, а да ће они редовно похађати школу, да ће увек бити на руци учитељу и да ће наредбе безусловно испуњавати. Школска зграда је пре пет, шест година нова подигнута у добром стању. Унутра је једна соба за учионицу, окречена, са новим клупама, таблама, рачунаљкама. Дакле има све, сем неких учила које треба набавити и омогућити несметан рад школе⁵⁴.

6.7. Школа у Грачаници

Село Грачаница постоји на реци која се испод села до утока у Ситницу зове Грачанска река, а до села Грачанице зове се Сутевска река, јер протиче кроз Сутевску клисуру. (Веселиновић, 1895: 33).

Попов син Јосиф Поповић, морао је отворити прву школу у свом дому и лети под шљивом учити децу књизи, док се полако није увукао у манастир Грачаницу. Станоје Рашић из Добротина, пренео је свој сопствени трем из обора у црквено двориште, па је ту отпочео учити децу. Лети је са својим ђацима и друговима ишао у празничне дане у поље, те за паре туђ посао радио, жео, копао, вршио и косио. Па за те паре дивну школу подигао и свој трем народном зградом заменио. (Капетановић, 1933: 217).

Имена сеоских српчића, који су у башти под ведрим небом отпочели учити књигу су: „Апостол, Стојанка и Софија, деца поп Костина, односно брат и сестре учитеља Јосифа, Рајко Секулић, Вана чолак и др. Они су из села Грачаница. Двојица су из других села: Јосиф Спасић из Сушице-садашњи прота приштински и Стојан из села Доње Гуштерице“. (Капетановић, 1927: 170).

Манастирска школа у Грачаници први пут се обновила и почела да уводи школске књиге као у Краљевини Србији 1874. године, када је дошао за учитеља Стеван Максимовић, рођак породице ђака Ристе. (Веселиновић, 1895: 32). „Школа се 1874, одвојила од манастира и почела да ради као световна. Од те године, редовно је примала помоћ од Србије у новцу и уџбеницима, све до ратова 1876-1878. године, када је прекинула везу са Србијом. Од Берлинског конгреса 1878 до 1883. године, школа је радила у манастирским конацима“. (Ђилас, 1970: 227-228). Школа је трајала, док је

⁵⁴ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 24. јуни, 1897.

Максимовић седео, отприлике за две године, после су захватили ратови, па је тек 1881. године отпочела опет по старом манастирском начину. (Веселиновић, 1895: 32).

Школа у Грачаници је за све време живота наших народа под Турцима имала знатан утицај на културни живот свог времена. Средином 19. века међу манастирским ђацима било је и деце млађег узраста из околних села.

Све школске потребе је набавио из своје сиротиње добри старац калуђер Агатангел и он ову школу пази као и краљеву задужбину што чува већ 40 година. У школи међу мушкарцима има и женске деце. „Ученици су разређени у две учионице на 4 разреда. Први разред има 17м и 2ж, други разред има 2 мушка и 7 женска, 3. разред има 4 мушка и 2 женска и 4. разред има 10м. Укупно има 44 ђака“. (Веселиновић, 1988: 154).

Никола Поповић објашњава, како је на Косову владао војни суд, који је све школоване учитеље похапсио и школе затворио. Постојао је отпор код сељана, који су се плашили да приме школованог учитеља због страха од Турака. Никола Поповић се сећа да је Јосиф био примљен, али је за сваку сигурност са њим закључен уговор да ће бити клисар цркве и децу учити само да читају црквене књиге и црквене песме, да певају и да ће му црква за тај труд плаћати 500 гроша годишње. Јосиф је почео да ради када су услови били најтежи. Пун воље и елана није презао ни од чега. Предавао је српски, науку хришћанску, земљопис, познавање природе и историју. И то само усменим причањем, деца нису смела ништа на хартији да забележе. Сви учитељи нису били из Грачанице, а били су нежењени, имали су у манастиру и храну бесплатно. Од када је школа у Грачаници световна и за учитеље долазили школовани, они су били десна рука старешинама манастира, водили новчане књиге, радили на администрацији, помагали у цркви и много тога допринели својом иницијативом. (Морачић, 1995: 3). „Иако је школа била под сталном паском турских власти, учитељи су успевали да код деце развијају патриотска и слободарска осећања. Тврдње су да су деца почела учити у манастиру још у 18 веку. Јосиф Поповић је радио и 1890 са 30 ђака“. (Перуничкић, 1989: 104).

Посебну сметњу после рата причињавао је недостатак уџбеника. У школи су могли да се употребљавају само цензурисани уџбеници од стране турских власти, или они који су штампани у Турској за потребе српских школа. (Ђилас, 1964: 72). У недостатку уџбеника, учитељ је многе лекције диктирао.

До ослободилачких ратова, све владе Краљевине Србије под Намесништвом бринуле су и потпомагале српске школе у Турској Царевини. Па су тако духовне и моралне везе између слободног дела српског народа и онога који је био још у турском ропству, биле живе и врло јаке. До тог доба, Турци нису чинили никакве сметње нашим школама. Могли смо их имати онолико, колико смо били у стању издржавати их. И све се снабдевале са српским књигама из Србије. „Учитељи су били већином из Србије и Аустроугарске. Учитељ приштински-Милан Ковачевић из Војводине, био је ванредан цртач, па је сву учионицу по зидовима измалао са сликама владалаца из династије Немањића, Милоша Обилића, Марка Краљевића“. (Капетановић, 1933: 175).

Грачаничка школа од кад постоји нико не зна. Извесно је да је то била манастирска где су се деца учили црквеном певању и реду. „У праву школу је преуређена тек 1872. године. Према броју српских кућа на Косову једно дете долази на 2 и 3 четвртине куће, према броју душа школује се на сваких 20 душа, по једно дете. У односу према полу на сваких 13 мушких глава школује се 1 мушко дете, а на сваких 40 женских глава 1 девојка“. (Нушић, 1986: 193).

Манастирска школа у конаку манастира Грачаница, претворена је крајем 1873. у модерну школу, након што се из Србије у Грачаницу по свршеној богословији вратио Стеван Максимовић-Поповић, члан свештеничке грачаничке породице Поповић. Максимовић, коме је плату издавао Одбор, изместио је школу из манастирског конака и у њој предавао по модерном методу, све до Првог српско-турског рата 1876, када је морао да напусти завичај и пребегне у Србију, где се уписао у добровољачки кор Милоша Милојевића. (Шешум, необјављен рад).

„За време српско-турског рата 1876-1878, школа у Грачаници није радила. Она је све ово време животарила. Школски рејон ове школе био је прилично велик. У њој су учили ђаци из Грачанице, Сушице, Лапљег села, Чаглавице, Преоца, Новог Села“. (Ђилас, 1964: 72, 74).

Школа је почела са радом 20. септембра 1896. године, а испит је одржан 2. јуна 1897. године у присуству свештенства и народа, који је истога дана и завршен. У почетку школске године било је уписано у 1. разред: 7 ученика, у 2. разред: 5 ученика, у 3. разред: 4 ученика и у 4. разред: 6 ученика. Дакле према овоме било је уписано у свим разредима 22 ученика, а полагало 18 ученика. Сем ових долазило је у 1. разред још неколико ученика

као ванредни, о којима учитељ није водио никакав списак, па зато нису на испиту ни били. У сва четири разреда школе радио је Сава Јовановић, родом из Призрена, који је завршио Богословско учитељску школу у Призрену 1895. године и исте постављен за учитеља у Приштини, а затим 1896/97. године, по потреби премештен у Грачаницу. Успех ученика у свим разредима је врло-добар. Међутим изостанак је било доста, што је оместило реализовање школског програма, али су изостанци оправдани због потврде сведочанства код муарифата у Скопљу⁵⁵. Што се тиче школске зграде ње нема, него су узете две собе од манастирских конака у којима су смештена сва четири разреда и то 1. и 2. разред у једној, а остала два разреда у другој. Обе собе одговарају за школу сем пода где су цигле што је убитачно за децу. Школским прибором школа је добро снабдевена, а ове године формиран је и фонд за сиромашне ђаке са два члана који ће овим фондом руковати, а на Св. Саву давати друштву рачун и мењати чланове који ће се за ту годину старати и одлучивати о напретку фонда⁵⁶.

Од 90-тих година 19. века, школу почињу да похађају и женска деца. Број ђака се смањио после 1890. године, када је у Лапљем селу отворена нова школа. На развој школе у Грачаници посебан утицај је вршила основна школа у Приштини, са којом је школа у Грачаници била повезана. Од 90-тих година 19. века, управитељ основне школе у Приштини био је реонски управитељ свих српски школа у приштинској кази. (Ђилас, 1964: 74, 76).

6.8. Школа у Доњој Гуштерици

Највеће на Косову село било је Доња Гуштерица са 70 кућа. У Нушићевом путопису, и у историјском и у фикцијском слоју Косово је духовни стожер, српске духовне енергије и слика историјске свести и стварности косовских Срба коју пројектује

⁵⁵ Конзулат је обавестио Министарство да су школе у Добротину, Гуштерици, Лапљем Селу и Грачаници, по савету лекара Настића и Јовановића, морале бити распуштене услед врло јаке заразе шарлаха. Зараза се појавила још пре месец дана у Добротину, али су сељани пропустили да о томе извести надлежне, те је за 10 дана, 12-оро деце умрло. Чим је конзулат о овоме обавештен, конзул је лично отишао са Настићем, не би ли се зараза локализовала, али већ је било касно. Зараза је убрзо захватила још и села Гуштерицу, Ливађе, Грачаницу, Лапље Село, Чаглавицу, а очекује се и у самој Приштини. Мада има назнака да се ширила и до Феризовића. Школе су затворене на десет дана, док се не види да ли ће се за то време зараза сузбити. (АС, МИД ППО, 1896, ред 616, Приштина, 16. фебруар 1910).

⁵⁶ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 24. јуни 1897.

носи печат осећања и искуства великог механизма историјског времена. Та пројекција јесте и прилог карактерологији Срба са Косова некада и сада. (Ђорђевић, 2001: 199).

Школа је почела са радом у октобру месецу, а испит је одржан 3. јуна у присуству многобројног народа и свештеника. У почетку школе било је уписано у 1 разред: 12 ученика, а испит полагало 5 ученика, у 2 разред: уписано 15 ученика, а на испит се јавило 13 ученика, у 3 разреду: 8 ученика, а на испиту је било 6 ученика, у 4 разреду: 2 ученика и на испиту 2 ученика. Свега у сва четири разреда било је уписано 37 ученика, од којих је 11 ученика отпало, а на испит се јавило у сва четири разред 26 ученика. У сва четири разреда школе радио је Недељко Миљковић, родом из истог села. Завршио је Призренску богословију 1887. године, а исте је постављен за учитеља у свом родном месту, где је радио до 1891. године, када је и отишао у Београд. Учио је скраћени курс учитељске школе, а после положеног испита 1892. године, опет се вратио у своје родно место где и до данас ради. Веома је озбиљан и тачан у свом позиву, располаже како знањем тако и практиком врло добро и управо спада у ред најбољих наших учитеља. Његов озбиљан и истински рад, допринео је да школа броји највише ђака од свих сеоских у овом протопресвитерату сем Липљанске, где раде две учитељице, где су куд и камо боље прилике, него у Гуштерици. Он је творац школе, јер пре њега није ни било школе, али мало по мало направили су школу код цркве о којој се нико није старао. Увиђајући сами сељани да је зграда у лошем стању, решили су да помогну, спребивши довољно матерјала за нову школу, где су мислили да је подигну, али како ни црква ни школа не располажу никаквим имањем, не смеју да почну са радом. Како се школи никада матерјално није помогло, а најбоље ради од свих сеоских школа у овом протопресвитерату, зато би добро било да се пружи помоћ. Спремајући се за нову школу, оставили су садашњу без табле, рачуналке, клупа, и других средстава за наставу. Када се оскудици дода још и неуредно похађање школе, владање је било примерно, што сведочи тадашњи свештеник и народ⁵⁷.

Школа која би се саградила у Д. Гуштерици поред цркве Видовдан, требало би да има најмање осам одељења и то: два одељења за учионицу мушку и женску, два одељења за стан учитеља са женом, једно одељење за општинску канцеларију, једно одељење за одмор и ручавање ученика и ученица, који школу посећују из оближњих села Ливађе⁵⁸ и

⁵⁷ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 24. јуни 1897.

⁵⁸ Станко Димитријевић је родом из села Ливађа. Основну школу завршио је у манастиру Грачаница. Радио је као учитељ у селу Гуштерици у ново отвореној школи, где је сопственим заузимањем отворио школу и

Горње Гуштерице, једно одељење за становање школског и црквеног послужитеља, једно одељење за кујну. Зграда би могла послужити и за примање гостију на дан црквене славе“Видовдан“, јер се тог дана школа распушта. За изградњу зграде потребна је новчана помоћ, најмање 2000 динара, а остали пренос дрва, камење, земљу вршиће сељаци бесплатно. Зграда не само што би служила школи, већ би била и јак бедем против римокатоличке пропаганде. Материјал за зграду, до сада село и црква утрошили су: 500 гроша за камен, 100 гроша за креч, 900 гроша за дрва. Да не би тај материјал пропао узалуд, послата је молба Конзулу да новчану помоћ издејствује, или да јави да ли материјал да се прода, да не би цркву трампили, ако потреба не изискује да се таква зграда начини⁵⁹. У времену и приликама када се општинска зграда у којој је смештена црква и српска основна школа правила није било могуће предвидети потребе, које ће се наглим напредовањем места појавити у току 10 година, нити се могло мислити на зидање какве колосалне зграде са потребним бројем локала и правилним распоредом појединих одељења сходно захтевима хигијенским, него се морала створити под видом приватног дома тадашњег свештеника зграда у којој би се могло како било сместити црква и школа, које су дотле биле по најгорим зградама, где су на доњем спрату цигани коцкали и пијанчили, а над њима на горњем спрату учитељ држао предавања или свештеник у служећем одељењу читао св. Јеванђеље православног грађанству. На основу молбе предате 29. августа 1907. године, зна се каква би школа требала да се зида у Гуштерици (приштинском санџаку), поред цркве Видовдан на Косову, у којој су прилике и околности као важност назначене по захтеву Тихомира Поповића. Стара школа која је руинирана мора се из темеља рушити и заменити новом и већом, јер школу посећују ђаци из два оближња села. Зграда која би се

помоћу добрих људи подигао прву школску зграду и уредио школску башту. У овом месту као учитељ провео је скоро 4 године. Радио је и као учитељ у селу Ливађу, све док у та места нису постављени школовани учитељи. Тодор је покушао да у рођеном месту Ливађу отвори школу. То је и учинио. У својој соби је две године радио као учитељ, с намером да добије дозволу за школску зграду, али је судска власт то спречила, тако да је Ливађе морао да напусти. Отишао је у Лапље Село, где је радио као црквењак, с намером да и ту отпочне школу. И овде као и у Ливађу, радио је као учитељ неко време, али му суд прекиде рад. Од тога дана је нон ступ у суду и након њиховог одлагања и претњи, једва је прошле године добио царску дозволу, да отвори школу, где је од прошле године као помоћник званичног учитеља радио. И око подизања школске зграде преузео је сав терет на себе и бригу око зидања. На просветном плану је радио пуних 15 година у најтежем времену, у добу када је владала велика немаштина код учитеља. Немајући више снаге да се бори, јер му младост прође, обратио се Конзулу за помоћ, да га приме у служби и према послу дају адекватну плату, како би својој породици обезбедио основне услове за живот, јер нема више службе у учитељству. (АС, МИД ППО, 1898, ред 127, Приштина, 13. август, 1898).

⁵⁹ АС, Конзулат у Приштини, 29. јули 1908, несрећена грађа.

направила коштаће најмање 3000 динара, како би одговарала здравственим правилима. Зато је неопходно организовати добровољни прилог, одобреном и препоруком Краљевско-српског конзула и Рашко-призренског митрополита. За скупљање прилога треба се обратити у Београду код Друштва Св. Саве, Књегиње Љубице, Коло српских сестара, Српске браће, код еснафа, као и код трговаца Николе Спасића, Тихомира Марковића гувернера, Марка Стојановића адвоката, Михаила Павловића, Ђуре Вајферта⁶⁰. Вукадин Поповић, учитељ у Гуштерици, долази у Београд да код патриотских друштава скупља прилоге за завршетак школе у Гуштерици. Зидане школе отпочело је пре два месеца и већ је подигнут први спрат. Зграда је лепа, пространа и велика и лепо ће стајати поред новоизданих цркве у истом селу⁶¹.

Поповић је почео да купи прилоге још у 1907. години (за време распуста). Он је тај посао наставио у 1908. и 1909. години. „Министарству није позната тачна сума прикупљених прилога за ову школу, али се зна да је Поповић знатне прилоге скупио (око 4000 дин.) за школу, за коју је грађу по самој његовој изјави дало село“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2012: 998-999).

Школа у Доњој Гуштерици саграђена је од слабог матерјала пре 26 година, новчаном помоћи Ђорђа Петковића грка из Липљана⁶².

За довршење започете школске зграде и улепшање са што бољим иконостасом цркве великог мученика Цара Лазара на Косову Пољу у Доњој Гуштерици, опуномоћен је од стране Епархијске управе Рашко-призренске митрополије, Њ. В.Пр Рашко-призренског митрополита и Краљевско-српског конзула из Приштине да може купити добровољне прилоге у Краљевини Србији, где су Министар, као и овдашње државне и црквене власти одобриле. Да се рад на згради не би прекидао, слободан сам замолити вас наредите Епархијском одбору у Приштини да изда 1000 динара. Суму ће касније од прикупљених добровољних прилога враћати⁶³.

Од прикупљених прилога за школу у Доњој Гуштерици предао сам вам 400 дин. У злату у Београду, из Богатића 300 динара у сребру, из Лознице 200 динара. Поштом шаље 300 динара и моли да се одмах пошаље приштинском конзулату за Стојана Капетановића

⁶⁰ АС, Конзулат у Приштини, 1907-1-1059, Београд, 3. септембар 1907.

⁶¹ АС, МИД ППО, 1910, ред 760, Приштина, 26. јун 1909.

⁶² АС, МИД ППО, 1910, ред 760, Доња Гуштерица, 27. октобар 1907.

⁶³ АС, МИД ППО, 1910, ред 760, Доња Гуштерица, 6. јул 1909.

председника Епархијског одбора у Приштини или Петру Павловићу свештенику у Гуштерици. Да се са радом не би каснило услед финансијских проблема, јер се прилози не могу лако и брзо сакупљати⁶⁴.

Црква која је подигнута пре 50 година добровољним прилогом побожног народа са Косова и Руском помоћи од 60 дуката, која је посвећена Св. Јовану Главосеку, пре седам година порушила се од земљотреса. Народ је остао без цркве, па дозволом Нићифора, добровољним прилозима српског народа на Косову и Друштва Књегиње Љубице, који су дали 1000 динара, саградише пре 3 године лепшу него што је била.⁶⁵

Римокатоличка пропаганда и велики број ученица из три оближњих села учинило је те се и женска школа отворила, али од тога какве користи, што две радне снаге има кад учионица за два учитеља нема. Школска зграда у којој ради служила је за свашта пошто довољно одељења нема, сем две учионице. Ту је сељак и сељанка, нема дана да неки болесник не дође да се ту угреје. Ђаци са учитељем немају где зими изаћи да им се школа проветри између часова, већ под ведрим небом у сред највеће зиме морају провести цео дан у загушљивој просторији. Па још кад неки болесник дође у школу, онда се и ђаци и учитељи разболе и тако уништавају своје здравље. Стога ове године у интересу свога и ђачког здравља не ради у два одељења, него само у једном неизменично, са жељом да би се тако и ђаци и учитељи између часова могли склонити у друго одељење, док се учионица проветри и да болесници који у цркву долазе као и путници не улазе код ђака, него у друго празно одељење, да би се сачували од разних болести и да рад не ометају. Да би себе и ђаке из вечите тамнице спасао обраћао се Конзулату неколико пута, као и Митрополиту који га је у договору са Ракићем бившим конзулом у Београд упутио, потрошивши и оно мало пара што је имао, а ништа од тога није било, али су му обећали да ће 2000 динара одобрити и акт Конзулу упутише, али обећање не испунише и тако оста и ове године заједно са ђацима да раде у загушљивим просторијама. Обећали су да ће

⁶⁴ АС, МИД ППО, 1910, ред 760, Лозница, 26. јул 1909.

⁶⁵ Римокатолици из Јањева, који се у близини села налазе и сваког дана кроз село пролазе, кад видеше да народ цркву прави, која ће њиховој пропаганди сметати, нудили су помоћ, како би папу признали, али су помоћ одбили и цркву саградили од чисто српске помоћи. Да би се српски осећаји у народу будили, Нићифор ново обновљену цркву посвети српском просветитељу Св. Лазару-Видовдану, кога су у овим крајевима мало знали, а још мање признавали, али створеном црквом или спомеником својих јунака на Косову, не само што се свуда тај дан празнује, него са свих страна народ долази да своје молитве узнесе Богу, заједно са црквеним поглаваром и представником Кр. Србије који никад не изостају. (АС, МИД ППО, 1910, ред 760, Доња Гуштерица, 27. октобар 1907).

новчану помоћ набавити или од неке уштеде коју су одвојили за тај циљ, али и од тога није било ништа. На рачун тих обећања и обећања Њ.В:Пр. Митрополита као и обећања МИД, матерјал је спремио и то: камен, греде, креч и дозволу од суда требало би да добије пошто су му 2,5 лире наплатили за државног инжењера, који је 28. Новембра дошао са протом Јосифом Спасићем, измерио и план урадио да властима поднесе са својим рефератом. Матерјал је спремљен већ годину ипо дана, може да пропадне, као и новац који је утрошен око тражења дозволе, зато моли Конзула у име ђака и у име народа у Гуштерици, који се школују у мрачној, влажној и загушљивој учионици и који се непрестано моле Богу за здравље, Њ.В. Краља Петра и својих старешина најпонижније, да им новчано помогну да се школа сагради, као што и други просветни народи имају⁶⁶.

6.9. Школа у Косовској Митровици (мушка и женска)

Митровица је припадала Босанском ејалету. Када је постала кадилук у саставу Босанског ејалета, то су биле две нахије, Митровачка и Звечанска. Од 1877. године, Митровица са околином постаје каза у саставу Приштинског санџака све до 1912. године. (Танасковић, 1996: 103). „Митровица је мање место попут Вучитрна. Има нешто више од 300 породица, међу њима 100 православних“. (Ф. Гилфердинг, 1996: 189). Има приличан број мухаџира Бошњака, Срба мухамедове вере, који би дали своју децу у српску школу да не би заборавили матерњи језик. Они чак хоће да се назову Србима. Сем 130-140 српских кућа остало је становништво муслиманско, а највећим делом Арнаути. (Ристић, 1894: 29).

Митровачка чаршија је врло жива. Од важнијих грађевина истиче се мост на Ибру, који је дигнут 1884. године. (Нушић, 1986: 273). Налази се на завршетку Косова Поља, баш на ушћу Ситнице у Ибар, а испод шиљастог брда Звечан. (Цариградски гласник, 1897). Косовска Митровица се почела брже развијати као градско насеље тек после подизања железничке пруге Скопље-Косовска Митровица 1873. године. Од тада су почеле да јачају неке трговачке везе са Скопљем, Солуном, а да слабе са Скадром и Сарајевом. (Добрић, 2010: 105).

⁶⁶ АС, МИД ППО, 1910, ред 760, Доња Гуштерица, 2. децембар 1908.

Митровачка општина на свој печат је ставила натпис „Православна српска црквено-школска општина“. Реч српска бола је очи митрополиту, па је општини слао поруке да тај печат нигде не удара, али Митровчани нису услишили наредбе свог митрополита. (Ристић, 1894: 28).

Проширење Србије и Црне Горе у рату 1877-1878 и окупација Босне и Херцеговине 1878. године, учинили су да је Митровица почела напредовати много брже него што би у нормалним условима напредовала. (Урошевић, 2001: 326-327)

Након оснивања огранка Призренске лиге у Митровици је настао период двовлашћа, тако да су Срби морали да плаћају порез и Турцима и Арбанасима. Долазак Аустријског и Руског конзула у Митровицу Цамбауре и Шчербина изазвао је сумњу. (Вукадиновић, 2002: 272). Арбанаси сматрају да је Космет њихов и убијају руског конзула у Митровици 1903. године, као доказ спремности да по сваку цену ослободе Косово.

У другој половини 19. века у Косовској Митровици се све више осећа утицај организоване стране пропаганде. „У граду, као и на Косову и Метохији нарочито су се укрштали интереси Аустроугарске и Русије, па је Русија у овом граду отворила свој конзулат 1902. године. Да би парирала руском утицају, Аустроугарска је идуће године 1904. отворила свој конзулат. Оба конзулата постојала су све до ослобођења Косова и Метохије од Турака 1912. године“. (Добрић, 2010: 106).

Крајем 19. века по Тодору Станковићу (српском конзулу), Митровица је бројала 1.100, а по Браниславу Нушићу чак и 1300, са близу 7.000 становника. По турској статистици из 1910. године, бројала је она тада 9.353 становника. Становништво Митровице је бројно расло од подизања вардарско-косовске пруге. Са мање од 2.000 становника, колико је могла имати од свог оснивања до спровођења поменуте пруге, она је сада град са преко 17.000 становника, по величини други град на Косову, одмах после Приштине. (Филић, 2011: необјављен рад). Због тако наглог пораста броја становника, развоја привреде и њеног општег напретка крајем 19. века се помишља у Цариграду да се у њу из Приштине премести средиште мутесарифлука (округа). Упркос прогону и забрани српске књиге, почетком 19. века долази до културног напретка нашег народа. Обнављају се црквене и грађанске школе код Срба, а једна међу најстаријим школама на Косову и Метохији је српска основна школа у Косовској Митровици.

До тада у овом месту писменост су могли стећи само ретки мушкарци у манастирским и црквеним школама. То су разумљиво могла бити само деца ретких, угледних, богатих и утицајнијих Срба код турских власти. После Првог и Другог српског устанка у унутрашњости Србије почињу да раде основне школе, али у Јужној Србији је и даље чамила у ропству под Турцима. „Иако је по свему судећи била незванична дозвола турских власти, тек школа је започела свој рад 1836. године и била једна од првих српских школа са световном наставом на данашњим просторима Косова и Метохије. Поново је у Митровици отворио школу неки учитељ Јанићије Призренац 1850. године и радио до 1855. Владао је метод старе школе у Митровачкој школи, сваки је учитељ радио како је хтео и умео, ученици су учили докле су хтели, а школу завршавали када су последњу књигу изучили“. (Вукадиновић, Богавац, 2001: 55, 57).

Године 1871, дошао је учитељ Василије Андрић, родом из Војводине, који је остао у лепом сећању код народа. На место Бандовића који је 1874. године радио, дошао је Ј. Дамјановић, који је радио до 1877. године. Затим је дошао Гапа Мирковић Вучитрнац, који је био напрасит и строг. Радио је до 1880. године. (Филић, 2011).

Године 1880, дошао је за учитеља Сима Јанићијевић⁶⁷, родом из Призрена. Као учитељ са вишом богословском спремом почео је преуређење школе: предавао је више и боље. „Радио је до 1885. године. Тада је дошао Јеротије Елозовић, родом из Вучитрна, радио је на унапређењу школе све до 1887. године“. (Вукадиновић, Богавац, 2001: 57). У Митровици је 1890. године, учитељ био Никола Ђурђевић⁶⁸ и Јанићије Славковић⁶⁹ са 45 ђака, а сада је 53 ђака. Учители остају исти. (Перуничкић, 1985: 104).

⁶⁷Сима Јанићијевић је други учитељ Српске основне школе у Косовско Митровици, родом из Призрена. Завршио је троразредну Призренску богословију у првој класи школске 1873/74. године. Сима је био учитељ и у Новом Пазару. Био је и митрополитски намесник. Тачан је био у својим дужностима. После 7-8 година брачног живота, остао је удовац са троје деце. Главом је платио од зликовачке српске руке. (Филић, 2011, необјављен рад).

⁶⁸ Никола Ђурђевић је рођен у Призрену у занатлијској породици. Школске 1879/80. године, завршио је Богословију у родном граду, а учио је и Богословију у Београду. Након завршетка школовања најпре је био учитељ у Косовској Митровици, потом је рукоположен за свештеника, а био је и вероучитељ и власник Српске гимназије у Солуну од 1. августа 1895. до краја 1900. године. Председник је наше Црквено-школске општине у Солуну, власник гимназије, која школске 1899/1900, прелази на Стојана Капетановића. Промена власништва везана је за једну интригу бугарске пропаганде, која је циљала на то да се онемогући опстанак те наше установе, али се није успело. Само је страдао тадашњи власник прота Никола Ђурђевић, који се морао уклонити из Солуна. Упокојио се између 15. и 16. децембра 1902. године у Нишкој болници. (Филић, 2011, необјављен рад).

Све до 1890/91. године закључно када су обојица напустила Митровицу, исте године дођоше Спира Радивојевић, Призренац са женом Јеленом и Стерђа Ставрић, Митровчанин. „Спира Радивојевић и жена радили су до 01.02. 1892. године, од тада га је заменио Радован Николић са женом Лепосавом и радио до краја школске године. Године 1892/93. дошао је опет Јанићије Славковић са женом Даринком, а на место С.Т. 1894/95, дошао је Јосиф Поповић, Косовац са женом Маром. Тада је митровачка школа имала четири учитељске снаге, па после 1893/94, осташе опет три, јер уместо Ј. Славковића и жене дође му Данило Катанић, Гњиланац и радио је са Јосифом Поповићем до 1896. год. када је овај премештен. Тада дође Љубомир Х. Спасић, родом из Велике Хоче у Подрину. На место Марије Поповићке дошла је поменуте године Даринка Славковићка. Године 1889. дошао је на место Д. Катанића, Илија Чаушевић и Петар Ћићарић, Призренац“. (Филић, 2011). О првом учитељу Милутину Божовићу, сачувани су неки детаљи из којих се види, да је био велики родољуб, за оно доба прилично учен човек. Вероватно је стекао

⁶⁹ Када је учитељ Јововић отпутовао из Вучитрна и тамо оставио упражњено место за једног учитеља и једну учитељицу, Нушић је планирао да упути Јанићија Славковића и жену му из Митровице. У писму од 3. јануара 1895. године, наводи се непотребност два учитеља у Митровици, а сем тога против Јанићија постоји јако незадовољство у Митровици, које је Конзулат сваке године морао да издржава, па је боље у оваквој прилици преместити га, јер и чаршија то захтева. (АС, МИД ППО, 1895, ред 494, Ф-2, Приштина, 11. март 1895). С обзиром да Митровчани никако неће да задуже Јанићија Славковића, Вучитрнци би га са малим изузетком сада примили. Најбоље је било то питање тако решити, да Јанићије дође у Вучитрн, јер овај рејон нема на располагању ожењеног учитеља, који би могао заменити Радована, одузетог овом рејону одласком у Пазар. Осим тога би у Митровици отпала непотребна учитељица Славковићка, јер је тамо свега 15 ученица, а за њих је две учитељице много. На тај начин уштедело би се на Митровици 500 дин. (плата друге учитељице), а тај би се новац могао расподелити као повишица осморици учитеља са минималним платама од 360-480 динара годишње, са којима не могу пристојно да живе. (АС, МИД ППО, 1894, ред 665 (II), Приштина, 21. Август, 1894). То незадовољство у Митровици, деловођа Конзулата Иван Иванић није могао да спречи, јер то датира од раније, било је присутно и почетком 1893/94. школске године, када је тај исти ред незадовољних Митровчана тражио да Јанићије крене из Митровице. (АС, МИД ППО, 1894, ред 665 (II), Приштина, 25. август 1894). Деловођа конзулата Иван Иванић, обавестио је Министра да је поп Станоје Рашић, кога је послао у Митровицу да утиша незадовољнике остао тамо 2,5 дана, јер му је толико требало да реши ствар повољно. Употребљавајући као средство претњу, да ако Јанићије крене, другог учитеља и учитељицу неће добити, они су пристали на Јанићија још за ову школску годину, али уз обавезу да се у општинске ствари неће мешати. Ствари у Митровици су стајале веома лоше, тако да су се незадовољни хтели чак и у Турску власт умешати. Јанићију су замерали сем мешања у општинске послове и то што оговара и завађа људе и што се много дружи са Турцима, које је чак молио и употребио да моле општинаре да га задуже за учитеља. (АС, МИД ППО, 1894, ред 708, Ф-4, Приштина, 1. септембар 1894). На основу целокупне ситуације, остало је за Митровицу наћи једног неожењеног учитеља, чије питање за сада није хитно и не треба га одмах предузети, како не би изазвало велика кретања у доба пред испите. (АС, МИД ППО, 1895, ред 494, Ф-2, Приштина, 11. март 1895).

писменост у манастирској школи у Девичу, где су стицали писменост неки Срби из Вучитрна, Кос. Митровице, Ибарског Колашина и других крајева. У њој се стицала елементарна писменост, читали се верски текстови и молитве, била је без разреда, без световних уџбеника, без наставног плана и програма. До 1912. године радиле су у овој школи учитељице: Марија Поповић, Доста Кујунџић, Анђа Мрав, Даринка Кујунџић, Борка Фртунић, Јаница Булатовић, Анђелија Борисловић, Милева Михајлићева, Марија Ђурђевићева. Турске власти нису дуго дозвољавале никакве јавне манифестације у школама, па ни обележавање школског празника Светог Саве. У основној школи је прва јавна прослава Светог Саве обележена јануара 1890. године. Школа је била украшена зеленим венцем, нарочито икона Св. Саве. Ђаци су певали Ускликнимо с љубављу и 1896. године прослављен је Свети Сава у основној школи. Пошто је завршено водоосвећење и сечење колача, Јосиф Поповић, учитељ говорио је лепу беседу о Св. Сави и његовим заслугама за наш народ и за цело хришћанство уопште. Управитељ школе је Данило Катанић. На сличан начин су прослављани празници Божић, Ускрс, Ђурђевдан. Данас можемо рећи да Св. Сава није био само школска слава, већ целог српског живља и да сваки српски дом тога дана очекује госте. Тако је било и у Косовској Митровици у последњој деценији 19. и првој половини 20. века. Јова Даниловић је неколико година био тотор за светосавску прославу основне школе и новчано је помагао заједно са Василијем Витковићем, трговцем. (Филић, 2011).

Школу у Митровици похађала су само мушка деца све до 1890. године. За школовање женске деце као да се није осећала потреба, отуда су, до пред крај турске владавине у овим крајевима биле веома ретке жене које су знале да читају и пишу. Зато је и било ретког уписивања женске деце све до школске 1890/91. године. (Вукадиновић, Богавац, 2001: 60).

Конзулат Краљевине Србије у Приштини, обавестио је Министра да ће се фебруара 1891. године отворити женска школа у Митровици. Општина у Митровици ће примити за учитељицу Јевтимију Симићеву из Митровице, која је са одличним успехом завршила 4. разред основне школе, а од следеће школске године примиће спремнију учитељицу⁷⁰.

⁷⁰ АС, МИД ППО, 1891, ред 159, Приштина, 19. фебруар 1891.

Учитељица је примљена обавестио је Министра, вицеkonzул Станковић са платом од 20 динара месечно, рачунајући од 1. марта текуће године⁷¹.

Школа постоји од пре 60 година са царском дозволом. Школска је зграда нова са три учионице и канцеларијом за учитеље и 2 собе за послужитеље. Сазидана је 1891. године по хигијенско-здравственим прописима, те потпуно у свему одговара потребама које школска зграда треба да има. Школа се налазила у самом центру вароши и спада у ред најлепших зграда. Имала је и пространо двориште. Извори школског прихода су једне куће и 5 дућана, од којих школа годишње добија 5400 гроша. Остали су трошкови од цркве. Школски татор је Рака Крстић, бојација. Разреда има мушких 4, а женских 3. Учитељи су: Данило Катанић⁷², рођен у Гњилану, завршио је Призренску богословију (Згод.) и учитељску школу у Београду. Учитељ је за 3 и 4. разред мушке школе, служи 7 година. Јосиф Поповић из Грачанице, учио је Призренску богословију и годину у Београду скраћени курс. Учитељ је за 1 и 2 разред мушке школе, служи 13 година. Марија Поповићка, учитељица за 1, 2 и 3 разред женске школе. Рођена у Тетову, а учила је приправну учитељску школу (вечерњу) у Београду. Служи 4 године⁷³.

У почетку школске 1896/97. године уписано је по разредима: Мушка школа у 1. разред: 19, у 2. разред: 15, у 3. разред: 20, у 4. разред: 14 ученика. Женска школа: у 1. разред: 12, у 2. разред: 7, у 3. разред: 7 ученица, свега 97 ученика. Четвртог разреда женске школе није било ове године.

На испиту је било по разредима: Мушких: у 1. разреду 18, у 2. разреду 15, у 3. разреду 17 и у 4. разреду 11 ученика. Женских: у 1. разред: 6, у 2. разред: 6, у 3. разред: 6 ученица. Понављаће разред у мушкој школи: из 1. разреда: 2, из 2. разреда: 3, из 3. разреда: 5, из 4. разреда: 1 ученик. У женској школи понављаће само 1 ученица из 1. разреда. Остали сви прелазе из млађих у старије разреде.⁷⁴

⁷¹ АС, МИД ППО, 1891, ред 159, Приштина, 1. мај 1891.

⁷² Данило Катанић положио је и учитељски испит са врло добрим успехом, али сведоџбу није могао да добије, због неких дугова које је учинио за време школовања. Пошто је родом из Старе Србије, решио је да се опет врати тамо, да помогне колико је у његовој моћи нашем народу. Зато се обратио Министру да га постави у било које место у Старој Србији. (АС, МИД ППО, 1891, ред 216, Београд, 15. октобар 1890). Катанић, је био постављен за учитеља у Цветкама (округ Руднички), и тада му је дато из касе Министарства 40 динара на рачун плате, да може отићи на дужност. Како у Цветке на дужност није ни ишао, добио је службу у Вучитрну, где се молбом обратио Министру да му се плата од 40 динара задржи. (АС, МИД ППО, 1891, ред 216, Београд, 22. јул 1891).

⁷³ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 14. септембар 1897.

⁷⁴ Исто.

Прва стручна учитељица била је Даринка Славковић, која је постављена 1892. године. Молбу за отварање женске основне школе поднео је митрополиту Рашко-призренске епархије Мелетију одбор Црквено-школске општине на захтев већег броја родитеља, 4. јануара 1891. године. Школа се нешто јаче развијала од школске 1887/88. године. Тада је повећан број деце и радила су по два учитеља. Рад у школама организован је на основу правилника о српским основним школама у Отоманској царевини донетом 1909. године, по којима ће радити све до 1912. године. Школа у Митровици је наставила са радом иако је било сталних сметњи. „Број ученика се повећавао, тако да је 1900/01. радило 4 одељења, а број ученика се кретао и преко 100. Из пописа школе и учитеља у Рашко-призренској епархији школске 1906/07, учитељи су били: Андра Кујунџић, Живко Поповић, Младен Максић и Даринка Кујунџић и било је 3 мушка и једно женско одељење. Исти број одељења и учитеља био је и 1909/10. године. Управитељ је био Јосиф Поповић, а учитељи Милан Никшић, Марија Поповић, Лазар Васић и Доста Кујунџић“. (Вукадиновић, Богавац, 2001: 60-61). Културних активности у Косовској Митровици није било све до 80-тих година 19. века. Библиотека, односно школска књижница у основној школи је отворена маја 1900. године. (Исто: 64). Тако је са овом установом учињен приличан корак у корист овдашње омладине и целог грађанства. Поред књига, школска књижница је добијала и одређени број часописа и листова, који су излазили у то време, посебно годишњи календари.

Успех у науци

У свим разредима читање и писање је одлично, требало би да су декламације више заступљене, јер деца учећи декламацију, уче се лепим и правилним изразима у стиховима и речима, а тим се постиже поправљање у језику. Граматика је лепо учена, само је у 3 разреду пропуштено упознавање са главним деловима реченице. Наука хришћанска предавана је доста добро, да дете разуме зашто се то учи и шта се том науком може користити. Рачун је у задацима примењиван на живот. Земљопис у 3. и 4. разреду није обрађен најбоље. Већу пажњу треба обратити на народни језик, веру и обичаје, а посебно на историјска места и старине из прошлости. Познавање природе обрађено је добро, али што се може деци очигледно показати увек треба акценат стављати на то, ради лакшег разумевања и упознавања са градивом. Учитељска питања су доста јасна и разумљива, али

грешке у језику при дечијим одговорима су видљиве. Дисциплина у школи доста је лабава, те квари школски ред, али у школи има много цигана покрштених, где се тешко привикавају дисциплини⁷⁵.

Успех у 1. разреду мушке школе је одличан, у 2. разреду врло-добар, у 3. и 4. разреду врло-добар и у 1, 2. и 3. разреду женске школе врло добар, када се узме у обзир да је учитељица морала много времена и труда утрошити за женски рад. Главне унутрашње сметње у школском раду, односиле су се на често изостајање деце из школе због сиромашног стања. Здравље деце преко године било је добро. Од учила школа има само таблу за сва одељења, мапу Карићеву Балканског полуострва и обичну рачунаљку за 1 и 2 разред и за 3 и 4 за разломке.

Када се узме у обзир да у Митровици нема 120 православних домова, а у школу се уписало 97 ученика, може се рећи да Митровица стоји доста добро. Школу није посетила преко године никаква званична посета. Школа има свој фонд од 2500 гроша за сиромашне ученике, а то је заслуга учитеља који су покренули ту мисао, што је за сваку похвалу.⁷⁶

Предмети који се изучавају у школи су: наука хришћанска, српски језик са словенским, земљопис, рачун, познавање човека и природе, женски рад, певање световно и црквено, учи се турски језик. У раду школе је било успеха и падова. Школа је радила са дужим и краћим прекидима све до ослобођења 1912.године. Школа је примала и помоћ од Србије, слати су многи учитељи на које су Турци нерадо гледали. О раду школе бринула се црквено-школска општина која је припадала Рашко-призренској епархији преко којих је углавном стизала помоћ из Србије. (Вукадиновић, Богавац, 2001: 59). Помоћ коју је пружала Србија преко српског конзулата у Приштини огледа се у обезбеђивању плата учитељима, школског матерјала и у слању уџбеника. Учитељи су радили по упутствима црквено-школских општина, а општина је била одговорна митрополиту Рашко-призренске епархије.

Друштвено-економски и политички развитак у Србији имао је утицаја на све прилике у Старој Србији, а нарочито од првог српског устанка. Развој школства у Србији у 19 веку имао је огроман утицај на културно-просветне прилике у неослобођеним крајевима, утолико пре што се политика Србије за национално ослобођење Старе Србије и

⁷⁵ АС, МИД ППО, 1898, ред 492, Приштина, 2. јун 1898.

⁷⁶ Исто.

Македоније у својој пропаганди ослањала у првом реду на развој школе и просвете. Из Србије су долазили школовани учитељи, пристизали световни уџбеници и нешто од школских учила. (Добрић, 2010: 113).

Отманско царство се дуго борило против ширења просвећености код српског народа. Поробљени народ дуго није ни покушавао да тражи било каква права, а поготово право на школовање, јер у условима дуготрајне борбе за одржавање голог живота коме је још било стало до школовања.

Из анализе образовних садржаја, педагошке документације и других извора произилазе неке карактеристике школства и образовања у Митровичком крају. Уз слабу мрежу чак и основних школа, недостајао је квалификован наставни кадар. Школска спрема наставника у прво време била је неповољна. „Првих година у школама доминирају привремени предметни учитељи, учитељи вештина и основних школа, свештеник“. (Редепагић, 1979: 170). О томе колико је школа значила за културни преображај Митровице и околине у свим фазама њене делатности, сведоче њени ђаци који су обављали веома одговорне културне, друштвене и друге функције.

Имајући у виду задатке у васпитно-образовном процесу школе у циљу деловања на осавремењавање наставе и оно што данашњег ученика мотивише за рад у новим условима и времену у коме живимо, школа је доста тога постигла.

6.10. Школа у Љубижди

У Љубижди где је мали број ђака, ради учитељ Богољуб Пајантић⁷⁷. С обзиром на мали број ђака, учитељ Љубишки, моли да се премести у Призрен, или ма где било, само не жели да остане више у Љубижди. Међутим то не значи да се школа затвори, јер је то

⁷⁷ Обављајући 3 године учитељску службу у селу Љубижди, округу призренском са врло-добрим и одличним успехом и примерним владањем, Богољуб је изјавио да више у овом селу не може остати као учитељ, из следећих разлога: Мали број ђака, који га не мотивише на даљи рад, где се може видети из трогодишњих извештаја ревизора, чији је број спао већ на 4 ученика. Што се тиче ђачких књига и других школских потреба, сам од своје мале плате морао је набављати, јер општина Љубишка није била у стању да ове потребе подмири. Сви ови разлози приморали су га да напусти основну школу у Љубижди и обрати се са молбом Иларionу Весићу, за премештај ако икако буде могуће у Призрен на упражњено место учитеља 2. разреда основне школе. Уједно га и сиромашно стање његових слабих и старих родитеља, које једино својом платом издржава, позива на друго радно место. (АС, МИД ППО, 1895, ред 500, Призрен, 11. август 1895).

важна тачка за нашу мисију, јер поменути школа са црквом заједно, једине су чињенице које задржавају оно мало српског елемента у овом крају, да се не раселе, или не истурче. Пошто Богољуб не налази довољно посла у том селу, могао би да се премести у Мушутитште, где је више ђака, а на његово место у Љубижди, да се премести тамошњи учитељ Павле Чемериќић, који ће бити подеснији за Љубижду од Богољуба. Призрен је сувише рано за Богољуба, зато архимандрит Иларион, моли да се за Призрен постави какав одличан педагог, који би давао педагошке инструкције свим учитељима у овом крају.⁷⁸

Главни просветни одбор епархије призренске актом својим од 4. месеца 1902. године, обратио се Конзулату ради регулисања плата и положаја учитеља у реону призренском. У очекивању распореда и размештаја месних учитеља по разредима, Милош Бојић је редовно радио у 3. разреду овдашње основне школе. Тада је тек дошао на дужност за 3 разред основне школе, учитељ Јевтимије Герић, а Бојић је упућен у Мушутитште, чијег је учитеља Владимира Поповића, Митрополит рукоположио за свештеника, а због цркве и других народних ствари потребно је било да се одмах пошаље заменик у Мушутитште. Бојић је радио тамо до краја школске године. Друга ствар се тиче пок. Анђелка Станковића бившег учитеља у Љубижди. Када је Дамљан Прљинчевић⁷⁹ премештен у Грађанску школу, а на његово место преведен у Призрен, Манојло

⁷⁸АС, МИД ППО, 1895, ред 500, Призрен, 12. август 1895.

⁷⁹Тежак је био живот учитеља у Старој Србији. То потврђује животни пут и судбина Дамљана Прљинчевића, учитеља с краја прошлог и почетка овог века. Дамљан је рођен 1868. године. Његов отац Стојко, један је од потписаника петиције султану Абдул Хамиду, којом су виђенији грађани Приштине 1899. године, тражили заштиту од зулума, којем је било изложено српско становништво. Завршио је учитељску школу у Београду око 1890 године. Започео је службовање у Македонији, са својом женом такође учитељицом Султаном Прљинчевић. Власт Србије је отварала школе и слала учитеље у Македонију, али их ослабљена турска власт није нимало пријатељски примала. (Тодић-Вулићевић, 1999: 95). Године 1902. и 1903, службовао је у Призренској богословији, где је предавао књиговодство. Пред ослобођење од Турака, Дамљан је учитељевао у Приштини. Госпођа учитељица је радила у основној школи. У то време су учитељи били и национални радници, па се Дамљан опасно замерио турским властима. Осудише га на 101. годину робије. Осетивши опасност, успео је на време да побегне. Када је после ослобођења, основана прва гимназија у Приштини, постављен је за предавача природописа. Убрзо је почео 1. светски рат, па се он заједно са осталим ратницима повукао са српском војском преко Албаније. По повратку у домовину, добио је звање школског надзорника. Умро је 1932 године. Сахрањен је на гробљу у Приштини. Учитељица Султана пензионисана је декретом као и све друге учитељице у ондашњој Србији, пред почетак 1. Светског рата. Живела је до 1940. године. (Тодић-Вулићевић, 1999: 96).

Лазаревић⁸⁰, који је дотле радио у селу Љубижди, онда је у Љубижду послат Анђелко Станковић, свршени богослов, по споразуму са овдашњом општином и дозволом Митрополита. Анђелко је радио у школи и у очекивању потврда умро 23. априла, а за живота му је издато нешто помоћи као и његовим родитељима. Да се не би Љубиждинска школа затворила послат је у њу за учитеља Станимир Станимировић, свршени богослов, који је пристао да до одобрења његовог постављења за учитеља Љубиждинског ради бесплатно. Учитељ Љубишке школе ушао је у буџет, а када новац буде дошао треба подмирити те издатке, за учитеља Бојића и привременог учитеља пок. Анђелка Станковића. Остатак употребити на плату новопостављених учитеља у Љубижди. У овогодишњем буџету постоји партија за Љубижданског учитеља, али она је дата Стојану Ђорђевићу свештенику и бившем учитељу, кога је Митрополит одредио за свештеника Средичког са истом платом, а Душан Некић бив.учитељ на располагању, који је у овогодишњи буџет ушао као учитељ љубиждански, није ни био у Љубижди, већ је у почетку привремено, а затим стално премештен у Призрен. Зато се моли Конзулат да реши ову ствар како би се изашло из неодређеног положаја поменутих лица и школа. Стога

⁸⁰ Као учитељ служио је у Призрену заједно са женом више година. Већ две године, не знајући разлог, Ректор Призренске Богословије, Иларион Весић забранио му је држати испит у повереном му разреду, одредивши другог учитеља Богољуба Пајантића, да уместо њега држи испите ђацима. Сада Министар саопштава решење, да се са женом заједно премештају у Гњилане. Он као учитељ је спреман да иде у премештај било где, али његовој жени никако није могуће да из Призрена иде из следећих разлога: Прво што је врло слабе конституције, промена климе може јој главе доћи. Друго, због телесног недостатка (зато што храмље), неће моћи ни 4 сата ходати, а то би јако утицало на њен положај у непознатом месту и треће, ако је Манојло заслужан да се казни у реду је, а зашто се она кажњава, која је 10 година без најмање опомене, и у раду и у владању служила. Зато се молбом обраћа Министру, да му жена у Призрену остане као учитељица, а њега могу да поставе где год желе. (АС, МИД ППО, 1895, ред 500, Скопље, 20. август 1895). Манојло Лазаревић, био је и учитељ у Добротину. Поднео је молбу Нушићу, да га премести из Добротина у Штрпце, што је исти одбио, те се Нушић обратио Министру, да тај премештај одобри у противном поднеће оставку. Како су се премештаји све до последњих дана вршили, како су школе тек почеле редовно да раде, и како нема никакве потребе за овај премештај, молба Лазаревићева није могла бити усвојена. Осим наведенога, Лазаревића не би ни Штрпчани примили, јер је он у том селу једном учитељовао и оставио за собом трагове сличне онима у Призрену, а овим управо доказује да жели поново Штрпце. Нушић се обратио молбом Министру, да уважи оставку коју Манојло подноси, ако сматра да за премештај нема места, тим пре што их он истом уцењује. (АС, МИД ППО, 1895, ред 494, Ф-5, Приштина, 6. новембар 1895). Манојло Лазаревић је радио и као учитељ у Горњем Селу са платом од 50 динара, али је после извесног времена тражио премештај у Приштински округ. На његово место је дошао заступник учитеља Орашког, Сава Никшић, са платом, коју је примао као заступник учитеља Орашког. (АС, МИД, ППО, 1892, ред 648, Призрен, 16. октобар 1902).

Конзулат моли Министарство, да се Станимировић постави за учитеља у Љубижди од 1. маја текуће године, са платом од 500 динара на годину дана⁸¹.

Године 1912, радио је са 1, 3 и 4 разредом мешовите школе Јанко Ђорђевић. У почетку је уписано 24 ученика, напустило у току године 5, јавило се на испит 19, поновиће разред 4, прешло у старији разред 15. Прописано градиво из свих предмета у старијим разредима није пређено, али оно што се прешло добро је утврђено. Учитељ је водио само књигу ђачких изостанака и оцене. С обзиром на велики број ђачких изостанака због болести, рад и успех оцењен је са одличан, ред и чистоћа са примерно.⁸²

6.11. Школа у Неродимљу

Ово место носи различита имена: Родимља и Родима, Породимља, а данас га зову Неродимња. Неродимња лежи на најлепшем месту на Косову, опкољена са свих страна гором, а само с једне равницом која је и везује за Косово. Кроз Неродимњи тече река Неродимска. Село Неродимња дели се на две махале, од који се једна назива Неродимња, а друга Стојковићи. Била је и трећа махала, Доња Неродимња, али су је населили многи Арнаути и издвојила се у посебно село које посебно себи и кмета бира. Неродимња (Горња) лежи крај саме реке, а источно од њега на десет минута је Стојковић махала. У обема мхалама има 70 кућа, од којих су 4 арнаутске, а остало српске. На толиком растојању лежи Доња Неродимња са 70 кућа од којих су 15 српских. У Неродимњу постоји српска основна школа у доста доброј кући на којој пише великим словима: „Хаци-Никола, на поклон мојој браћи српској“. Школа постоји већ од 30 и неколико година. Осим тога има и црква Св. Арханђела коју опслужују два свештеника. На пола сата од Неродимња на врху планине налазе се добро очувани темељи града који се назива Петрић, где су становали српски владари. (Нушић, 1936: 188-190).

Неродимска школа основана је пре 1869, када је у Одбору планирано слање школских књига за њене потребе. Редовну новчану помоћ школа је почела да добија, тек од новембра 1871, када је учитеља старошколца, вероватно Василија Бандовића, заменио дотадашњи сјенички учитељ Јован Миловановић. Он је у Неродимљу остао до 1872, када

⁸¹ АС, МИД, ППО, 1902, ред П 605, Приштина, 10. јул 1902.

⁸² АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

је прешао у Средачку школу. Одбор је и након одласка учитеља Јована наставио да финансира школу, што значи да је неки учитељ деловао у селу. „Најраније од пролећа 1874, вероватно од зиме 1873, неродимски учитељ био је Захарије (Зарија) Јовановић, београдски богослов родом из Приштине, који је у школи остао до 1875. или 1876. Пред Први српско-турски рат у Неродимље је пристигао нови учитељ, београдски богослов Михаило (Мијаило) Илић, бивши прокупачки учитељ. По избијању рата Илић је ухапшен, а по његовом окончању пуштен. Наново је отворио школу, али је по избијању Руско-турског рата 1877, дознао да ће бити ухапшен и прогнан у Азију, те је пребегао у Србију“ (Шешум, необјављен рад). У Неродимље је 1896. године, постављен учитељ, Стерђа Ставрић, јер је морао да се склони из Мораве. Због афере пљачкања црква у Морави, Стерђа је био и пред судом, зато више не може тамо радити. Међутим у Неродимљи је остало празно место, услед тога што је Давид Парлић, досадашњи тамошњи учитељ запопљен⁸³. „У Неродимљу је радио и учитељ Димитрије Станојевић са 18 ђака. И сада је исти учитељ са 30 ђака“ (Перуничкић, 1985: 104).

Године 1896/97, школа је почела са радом у септембру месецу, а испит је одржан 6. јуна у присуству свештенства и неколико сељака. У почетку школе било је уписано у 1 разред: 7 ученика, а на испиту 3 ученика, у 2 разред: 6 ученика и 1 ученица, а на испиту 3 ученика и 1 ученица. У 3 разред: 2 ученика, а на испиту 1 ученик, у 4 разреду: 7 ученика и на испиту 7 ученика. У сва четири разреда било је уписано 23 ученика, од којих је отпало 8, а на испиту је било 5 ученика. У свим разредима радио је Милан Никшић⁸⁴. Радио је врло добро, није се мешао у посао сељака, поштовао је како свештенство, тако и цркву, а школу похађао редовно. Родом је из Средачке жупе, завршио је Богословско учитељску школу у Призрену 1897. године и исте постављен за учитеља у Неродимљу, где му је и отац поп Анта Никшић, свештеник парохије тог села. Школска зграда је сасвим мала. Има једну учионицу, где не може више од 20 ђака да се смести. Учитељ се жалио како нико не води рачуна о школи и учитељу, тако да није ни могао бољи успех постићи. Неопходно је прибавити још средстава за рад, како би се настава успешно обављала.⁸⁵

⁸³ АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 2. септембар 1896.

⁸⁴ Осим што је Милан радио у Неродимљу и Стерђа Ставрић је молио да дође у варош, јер има сестру за удају коју не може водити у села. (АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 3. септембар 1896).

⁸⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 24. јуни 1897.

Милан Никшић из Неродимља, није за Горње село, већ за Голеш у прибојској нахији, а на његово место у Неродимље, дошао је Петар Ћићарић, досадашњи учитељ голешки. (Перуничкић, 1897: 156).

6.12. Школа у Штрпцу

У Штрпцу је радио учитељ Антоније Поповић са 20 ђака, и сада је исти учитељ са 30 ђака. До сада се учитељи сеоских школа нису погађали с општином или црквом, него је одређивано по детету колико дође, па су толико родитељи морали плаћати, те због тога сиромашнија деца нису могла бити примљена што и јесте узрок малом броју ђака. Сада није тако, учитељ се нагодио са црквеним туторима где цркве има, а где цркве нема са општином, а црква или општине, то покупе од имућних сељака те родитељи сиромашних ђака ништа не плаћају и зато је 1890. године више ђака него прошле. (Перуничкић, 1985: 104-105).

Штрбачка (Сиринић) школа⁸⁶ је радила 1896/97. године. Почела је са радом у октобру месецу, а испит је одржан 7. јуна у присуству свештеника и неколико људи. У почетку школе било је уписано у 1 разред: 11 ученика и 1 ученица, а на испиту 5 ученика и 1 ученица. У 2 разреду: 6 ученика, а на испиту 3 ученика. У 3 разреду: 2 ученика и на испиту 2 ученика. У 4 разреду: 2 ученика, на испиту 2 ученика. Према овоме у сва четири разреда било је на почетку школске године уписано 22 ученика, од њих отпало 10 ученика, а на испиту није било више од 12 ученика. У сва четири разреда радио је Владимир Поповић, родом из села Битиња (Сиринић). Завршио је богословско учитељску школу у Призрену 1896. године и исте постављен за учитеља школе. Млад је учитељ, али је улагао доста труда и временом ће бити један од бољих, о чему му сведочи његов рад и умешност при испитивању ђака. Како село има око 150 кућа, а школа је једина у целој Жупи, о њој нико не води рачуна, нити шаље децу у школу. И они који шаљу децу, то не раде зарад њиховог образовања, већ да не би својим несташлуцима омели чување стоке.

⁸⁶ Севце је насеље у општини Штрпце. У Севцу је постојала школа са 1, 2 и 4. разредом. У школи је радио Младен Стојановић, (премештајем из Бостана). Почетком 1912. године, уписано је у школи 34 ученика, остало до краја године 23. По распореду за ту школу био је одређен Павле Чемерицић, али није отпочињао упис. Затим је постављен за учитеља у Штимљи. Сви ученици из свих разреда остаће у исте разреде и идуће школске године. Оцена рада и успеха није забележена. (АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912).

Заиста је занемарена школе овде, јер цела жупа има бар 700 кућа, а само 12 ђака полагају испит. Да не воде рачуна о школи виде се одмах, јер школа оскудева у свему. Нико се не труди да поради на уређењу школе, да буде углед другима и поред великог имања којим располаже она оскудева у свему. Главни узрок оваквом стању је недовољно воље и жеље да се поради на решавању школског питања. Чак и они који су били на положају, нису хтели да чују и да се заузму за решавање истог. Поред свих тих незгода, владала је болест, велики кашаљ, због чега су ђаци морали доста времена да проводе код куће, што је доста изгубљено време, како за ђаке, тако и за учитеље. Владање и понашање било је примерно. Похвале су биле и на рачун учитеља, да је миран, учтив, да редовно посећује школу и цркву, да га сви воле и поштују⁸⁷.

Када се узме у обзир, немарност сељака за школу, оскудица ђачким приборима, училима, неуредним посећивањима у школи од стране ђака, време колико траје школа и да један учитељ мора да држи сва четири разреда, успех опет није изостао, наспрам онога, где је у вароши радио учитељ, само у једном разреду, са потребним средствима за рад. Да би се помогло и изашло у сусрет школи, дат је предлог да Високопреосвештенство позове Управу сваке школе да преда рачун и по прегледу истих, да се нареди набавка свега што је школи потребно, или да се одреди човек који ће ићи у свако село, где има школе да прегледа рачун и да по наредби са народом учини све што треба и да се нареди свештенику и Управи да се старају о посећивању ђака у школи. Само би се оваквим начином могло помоћи школи. И квартирина се слабо наплаћује, јер кад се плаћа учитељ, треба да се плати и квартир, а то може сељак врло лако, неко дрва, неко жито, неко паре, што ће доста допринети остварењу и решавању датог проблема.⁸⁸

6.13. Школа у Девичу

Пошто је Савету Богословије било достављено да се отвори школа у манастиру Девичу, то је Савет и усмено и писмено преко извесних лица из Вучитрна, а најбоље преко

⁸⁷ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 10. јун 1897.

⁸⁸ Исто.

Живка Фртунића радио и успео да се у поменутом месту отвори школа, јер око манастира има неколико села у којима Срби живе⁸⁹.

Све до отварања световне школе у Девичу, у другој половини 19. века сви су свештеници Колашина стицали наобразду у Девичу. Свуда где су постојале школе одржавале су се само захваљујући свести месних црквено-школских општина или свести појединаца, који су их одржавали приватно као учитељи. Ти учитељи су радили занат од кога су стварно живели: терзија, зоограф, столар. Када су настајали неки прогони, школе су се нечујно гасиле и поново васкрсавале. Метод рада у овим школама био је манастирски. Учило се напамет. (Божовић, 1990: 110). Школе су спремале своје ученике за свештенички чин. Ту су учили и црквени ред.

Први писмени људи у Вучитрну стицали су основну писменост у манастирској школи у Девичу због близине, као и због тога што се о овом манастиру све до 1879. године, старала црквено-школска општина у Вучитрну. Овакав начин школовања није могао да задовољи потребе у писменим људима. А и због тога, што су се манастирски ђаци по завршетку школовања углавном опредељивали за духовни позив. Стога су трговци из Вучитрна још на почетку 19. века покренули питање отварања српске школе, по угледу на школе које су тада радиле у Приштини, Призрену и Пећи. (Ђилас, 1968: 479).

„У Девичу је 1890. године отворена школа и за учитеља постављен Јеротије Елезовић, бивши учитељ сјенички. Елезовићу ће манастир плаћати по 30 динара месечно и храну, а конзул Тодор је обећао манастиру на име тога 500 динара годишње“. (Перуничкић, 1985: 105).

Манастирска школа у Девичу, по времену постојања, била је најмлађа од свих осталих које су тада радиле на Косову и Метохији. Манастир је био стално озложен великом притиску насилника и зулумћара, којих је у Дреници увек било. Убиства и злостављања монаха, пљачке манастирске имовине и узнемиравање ходочасника биле су редовна појава. Манастир се тада тешко и доста споро економски опорављао. Утицај Девича као културно-просветног центра у доба Турака још увек није довољно проучен. Читаве манастирске зграде, заједно са манастирском архивом прогутао је велики пожар у току 2. светског рата. Манастирски ђаци у Девичу изучавали су и неке друге занате и то

⁸⁹АС, МИД ППО, 1891, ред 99, ф-2, Призрен, 5. јуна 1891.

углавном оне за чијим се производима у градовима и селима осећала потреба. Ђаци су изучавали занат за штављење кожа. „Манастирска школа у Девичу најдуже се задржала од свих школа ове врсте. Она је тек 1890, сасвим прерасла у световну школу. У школи је био мали број ђака и били су из шире околине манастира. У овој школи основну писменост стицали су и Срби из Колашина, који су касније рукоположени за свештенике. У манастирским школама настава се сводила на стицање елементарне писмености. Поред читања и писања, ђаци су учили нешто мање рачуна и учили углавном веронауку. Основни удбеници из којих се учило, биле су црквене књиге: Часлов и Псалтир. Утврђених наставних планова и програма није било, већ је садржај тих црквених књига био уједно и Наставни план и програм. Читање се учило помоћу методе срицања. Применом ове методе, слова су се учила по азбучном реду. Ову азбуку деца су морала да науче напамет“. (Добрић, 2010: 96-98). Заједничке наставе у манастирским школама није било. Учитељ је радио појединачно са сваким ђаком. Сваки је ђак различито напредовао у учењу и прелазио са изучавања једне црквене књиге на другу. У манастирским школама није било разреда. Манастири су књиге добијали из Свете Горе, Србије и Русије. У манастирским школама учили су само мушкарци. Једно време школу у Дечанима похађала су и сиромашна деца из Пећи и околних села, па је школа добила обележје дома за сиромашну децу. Ђаци су кажњавани разним физичким казнама, због слабог учења и недисциплине. За физичко кажњавање употребљаван је прут или стајање уза зид. Учитељи у манастирским школама били су најписменији монаси из манастирског братства. Посебне награде за рад са ђацима монаси нису имали, јер су због тога били ослобођени неких других задужења у манастиру. (Исто: 99-100). Касније када су школе прерасле у световне, учитељи су добијали новчану награду. Прво су плаћали ђачки родитељи, затим црквено-школске општине, а 20 година 19. века, Србија је преузела исплату њихове новчане помоћи од занатлија и трговаца. Манастирске школе су претеча новог школства под Турском у овим крајевима. (Исто: 101). „У ратовима који су вођени 1876-78, одреди српских добровољаца борили су се у саставу српске војске против Турака“. (Исто: 103). Све ове везе су резултат тежњи да се ови крајеви што пре ослободе од турске власти. Код Срба је расло расположење да се прошире политичке и економске везе са Србијом. Под утицајем тих ојачаних веза расло је и интересовање за отварање школа, за обнављање цркава и манастира.

У почетку 1896/97. школске године, уписано је у 1. разред 8, у 2. разред 4, у 3. разред 4 и у 4. разред 10 ученика. Прелазе у старији разред: из 1-7, из 2 сви, из 3-3, из 4-9 ученика. Из 1 ће понављати 1, из 2-, из 3-1 и из 4-1. Девичка српска основна школа постоји од 1890. године са једним одељењем до саме цркве, није нарочито за школу спремна, већ за госте, а време од кад постоји зграда не зна се. Школа има приход од НФ „КЕ“ и мало од манастира. Тотор је школски Игуман Теофило настојатељ манастира. Учитељ за сва 4 разреда је Јеротије А. Елезовић, родом из Вучитрна, служи-11 година. По учитељевом казивању постојале су сметње у школском раду, како болести које су задесиле ученике, тако и његово често напуштање школе, наводи Теофил. Уџбеника у школи има као и у другим школама, а са училима није баш најбоље снабдевена.⁹⁰

Чим је Игуман Теофил примио управу овога манастира, молио је Митрополију да постави за учитеља овдашње школе монашко лице из разлога што монашко лице мора по својој дужности и монашком обреду, јутром, вечером и преко дана кад то треба ићи у цркву, а разуме се да то чине и његови одрасли ђаци. Кад не би ту дужност вршио постоји казна по манастирском уставу свакоме ономе који долази на заједничку трпезу. Монашко лице каквих год оно појмова имало мора бити саобразно манастирском животу, јер монах нема друге куће сем манастира. Монашко лице у интересу манастира и самих ђака са договором братства и старешине употребљава више пута између часова недељом-празником ђаке на неки мањи манастирски рад: обрисати цркву, зграду и авлију, посадити и окопавати по вртовима поврће, донети калуђерима воде итд. Ово се ђаци употребљавају у недостатку манастирске радне снаге. Манастирско лице, а уз то још и старешине ће без сумње своје ђаке суспендовати, уколико не привате рад, јер се зна да све ђаке манастир храни, облачи, снабдева са свим што им је потребно и без сумње братство и сажитељи манастира побуниће се. Таква ситуације довешће до расправе између учитеља и монаха. То ће утицати на углед манастира.⁹¹

У вези писма Конзулата ППбр. 40 од 19. 1. 1912. године, одобрен је предлог да учитељску дужност у Девичу за ову годину врши монах Јенисије. На име хонорара конзулат ће му издавати по 20 динара. Месечно рачунајући од дана када ступи на дужност о чему ће известити Министарство⁹².

⁹⁰ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Вучитрна, 30. јун 1897.

⁹¹ АС, МИД ППО, 1912, ред 229, Девич, 2. јануар 1912.

⁹² АС, МИД ППО, 1912, ред 229, Приштина, 24. јануар 1912.

6.14. Школа у Дечанима

Дечане лежи са обе стране главног метохијског друма Пећ-Ђаковица-Призрен. Спада у ред старијих насеља Метохије. Дечане је пре рата било мало, незапажено село, а сада добија карактер варошице са јасно израженим елементима градског живота. Има своју општину, пошту, водовод, основну школу и гимназију, књижару...(Бојовић, 1979: 138).

Управу Дечана је примио Јоанакије 30. септембра 1896. године од нарочите епархијске комисије, састављене од виђенијих свештеника и општинара из Метохије. (Батаковић, 1898: 47). „Сазнавши за његово малверзације сви српски национални радници, свештеници и учитељи, наставници Богословије и општинари, приштински конзул и српска влада увидели су да је његово уклањање најпреча обавеза у спасавању Дечана и заштити народних интереса у Метохији. Очекујући да буде смењен, Јоанакије је за освету намеравао да подговори Арбанасе да заузму сва непокретна дечанска имања. Безвлашће у Метохији и подршка Арбанаса омогућавали су Јоанакију да несметано ради против српских интереса. Убрзано пропадање Високих Дечана народ је тумачио као најаву своје коначне пропасти“. (Батаковић, 1898: 55-56). На путу Јоанакијевих злодела успео је да стане митрополит Нићифор. Тако је стекао углед у народу, али и самопоуздање да настави послове око нерешених питања из рада црквено-школских општина у Метохији. (Исто:63). Ситуација у Дечанима била је изузетно тешка. Махом необразовани и услед сталних трвења са одметницима и узурпаторима земље огрубели дечански калуђери, с муком су одржавали ред у манастиру. Дечани су били у великим дуговима. У манастиру се осим братије, служитеља и радника свакога дана хранило и више Арбанаса. (Исто: 46).

Поред сеоских, постојала је и школа у манастиру Дечанима, која је око 1870, од манастирске прерасла у световну школу за околну сиромашну децу. (Шешум, необјављен рад).

„У манастиру Дечане, учитељ је био Стојан Ч. Зивгаровић, бивши учитељ у Великој Хочи. Ђаци ове школе, углавном пука сиротиња из разних су места. У манастиру уживају све потребе за живот бесплатно“. (Џамбазовски, 1986: 21).

Школа у Дечанима постојала је и раније. Њен последњи учитељ био је Миливоје Перић. Он је пре годину, две био премештен на друго место, али није хтео да оде на то

место, него је остао у Дечанима као драгоман-писар на српском језику тамошњим руским калуђерима. Да би се одржала школа у Дечанима, сложио се и руски игуман Ћирило на то, да се позове из Цариграда млади монах Виктор, бивши ђак некадашње Цариградске гимназије, који је ступио у братство цариградског подворја Св. Јована Златоустог, да школу отвори и да буде у њој учитељ. (Алексић-Пејковић, Антић, 2009: 324).

Пре доласка у Дечане монах Виктор био је у Београду, а његов долазак био је познат нашим надлежнима. Управитељ наших пећких школа говорио је да: „отац Виктор заслужује да му се даје плата за рад у Дечанској школи, да ради по програму наших школа и како је у Цариграду оставио утисак доброг српског калуђера, тако је унешен у овогодишњи буџет“. (Алексић-Пејковић, Антић, 2009: 325). Управитељ школа и Митрополит препоручују да се замоли Министарство да се очува у тајности новчано помагање монаха Виктора, јер би га у противном случају архимандрит Ћирило казнио, због тога што по њиховом реду, њихов сабрат не сме имати пара. (Исто).

Дечанска школа радила је са прекидима, почев од средњег века, до доласка Руса у манастир 1902. године. „У време бивања руских монаха у Дечанима (1902-1913), школа није радила. Отварањем Богословије у Призрену 1871. године, коју су похађали и монаси и богослови, школа у Дечанима почиње да губи на значају“. (Јевремовић, 1991: 250). Школовање у Дечанима током векова прекидано је најчешће због ратних неприлика, од страха пред турским, односно арнаутским одмаздама. Часови прекида духовно-просветног рада у манастиру у таквим тренуцима долазили су природом ствари и услед усковиталних измена физичких и духовних снага самог братства. Манастир су ђаци напуштали у више наврата.

Од како су управу над манастиром предузели руски калуђери они не дозвољавају да у тој школи ради световно лице. Они не дозвољавају да ту буде српска школа јер кажу није то предвиђено уговором. Пошто је увек постојала српска школа у манастиру, референт Прљинчевић се обраћа молбом Епархијској управи да дејствује да се школа опет отвори и за учитеље да се постављају световна лица⁹³.

Одмах после тога уследио је одговор да Ћирило и не помишља на то да Виктора отпусти и да се школа затвори. Виктор је члан братства Дечанског и био је учитељ по дозволи старешине манастира. Виктор је био предан свом послу. У Цариграду је набавио

⁹³АС, МИД ППО, 1912, ред 328, Приштина, 31. јануар 1912.

књиге за школу и желео је да је што боље уреди него што је до сада била. (Војводић, 2014: 758).

Године 1897, одржан је испит у школи 23. јуна у присуству пречасног Архимандрита Јаоникија са братијом. У школи је почетком школске године уписано било: у 1 разред: 6 ученика, напустило 2, полагало 4, у 2 разред: 9 ученика, напустило 1, полагали 8. Свега уписаних 15 ученика, напустило 3, полагало 12. У старији разред прелазе сви. Што се тиче програма, наставник је прешао онолико, колико се и тражи од учитеља дворазредне школе. Сви су уопште предмети добро обрађени, нарочито читање. Успех у школи је оцењен као врло добар, ред и чистоћа примерни, администрација тачна. У школи је радио Крста Которчевић, родом из Призрена. Завршио је Богословију у Призрену, служи као учитељ 2 године. Систематична му је плата 600. Уместо додатка у манастиру је имао бесплатну храну, огрев, стан и осветљење⁹⁴.

Постојале су разне сплетке да монах Виктор не буде више учитељ, а да се на његово место постави други учитељ за Дечане, како се не би затворила школа која толико година постоји⁹⁵. Управитељ школе Поповић обавестио је Митрополију да је у Призрен долазио дечански учитељ монах Виктор. На питање да ли ради у школи и са колико ученика одговорио је: да је генерација са којом је прошле године радио завршила школовање, у овој години нема ниједног ученика, него ће тек од следеће године почети када се створи нова генерација⁹⁶.

6.15. Основна школа у Гњилану

На појаву и развитак школства у гњиланском крају утицало је више фактора, од којих су најважнији: привредни развој Гњилана и његове околине, утицај Србије од половине 19. века па све до ослобођења 1912. године и утицај Приштине као административног и политичког центра у доба Турака. (Ђилас, 1996: 475).

„У његовој школи је све до половине 19. века владао манастирски метод помешан са новим српским књигама, којих је било чим су се појавиле у Приштини и Призрену.

⁹⁴АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Призрен, 17. јули 1897.

⁹⁵ АС, МИД ППО, 1912, ред 328, Приштина, 3. фебруар 1912.

⁹⁶АС, МИД ППО, 1912, ред 328, Приштина, 17. јануар 1912.

Први учитељ у овом месту почетком 19. века био је поп Јанићије“. (Хаџи Васиљевић, 1928: 147). Половином 19. века био је учитељ Василије поп Јовановић.

У већини градова на Косову и Метохији, средином 19. века врше се озбиљни покушаји за реформисање наставе. Тај рад у гњиланској школи започео је Јосиф Ковачевић⁹⁷. (Ђилас, 1966: 478).

После Ковачевића учитељи у Гњилану су били: „Зафир Поповић, Сава Поповић, Коста Трајић, Трајко Арсић. До ослобођења Гњилана од Турака, 23. јануара 1878, учитељ је био Зарија Поповић“. (Хаџи Васиљевић, 1928: 149).

Бивши учитељи Зафир и Зарија⁹⁸, компромитовали су се пред месним муслиманским становништвом и турским властима за време кратког боравка српске војске у Гњилану 1878, те су морали да се повуку са српском војском. У школи су после смиривања стања наставили да раде Коста Трајић и Трајко Илић (Арсић, Антић). (Шешум, необјављен рад). „Када је у Гњилану био ухапшен бивши учитељ, Коста Трајић, остао је за учитеља Никола Поповић, који је завршио 2. разред Призренске Богословије“. (Џамбазовски, 1986: 21).

У Гњилану и остале српске школе у гњиланској кази, развијале су се под утицајем школства у Србији и Приштини. Тај се утицај види кроз избор наставног кадра, снабдевање школа са уџбеницима, садржаја и метода рада у школама. (Ђилас, 1986: 137). Крајем 19. века, управитељ градске школе био је рејонски управитељ свих српских школа на подручју гњиланске казе. Школа у Гњилану је остварила своју улогу захваљујући

⁹⁷Јосиф се родио у Штипу 1840. године. Школу је учио у свом родном месту. У Гњилану је предавао из српских књига по србијанској настави. Нова ера у просвети натерала је Јосифа да своје знање прошири. Отишао је у Београд и 1863, као државни питомац завршио Богословију и вратио се у Штип. После неког времена налазимо га у Русији, у Кијеву где је завршио Духовну семинарију. Као и многи други, Ковачевић је у Русији пришао бугарској организацији. Био је у више места бугарски просветни радник. Од ослобођења Бугарске, био је административни чиновник и доспео до високог звања. Везе са Гњиланцима је одржавао и дуго су изражавали Гњиланци поштовање према њему, иако је напустио српску народну мисао и прешао Бугарима. (Васиљевић, Х., 1928: 148-149).

⁹⁸Један од родоначелника српског реализма и први учитељ завичајац Зарије Поповић (1856-1934), рођен је у Гњилану у поповској породици. Основну школу завршио је у Приштини, а Богословију у Београду. По завршетку Богословије вратио се у свој родни град, где је 4 године био учитељ, спремајући тако прве генерације нових учитеља. Као први учитељ свог родног краја, био је примљен присно и са великим поштовањем, како код својих суграђана Гњиланаца, тако и код Срба целог Косовског поморавља. Зарија је био и изузетно друштвено ангажован. Помагао је српској војсци, посебно Радомиру Путнику, чувеном команданту, да успостави ред у граду. То је касније условило да је морао заувек да напусти родни град, јер је постало јасно да ће га Турска власт строго казнити, за све оно што је урадио, док је Гњилане било слободно. (Поповић, 2012: 604).

свестраној помоћи Србије у: наставном кадру, учбеницима, подизању школских зграда и разним другим облицима. (Ђилас, 1986: 147-148).

„Догађаји који су настали после Херцеговачког устанка 1875. године и српско-турског рата 1876-1878. године, зауставиће развој школског система. Од ових потреса, школство ће почети да се опоравља тек после 10 година, тако да ће се настава по обиму и садржају приближити настави у школама Србије, тек на почетку 90-тих година 19 века“. (Ђилас, 1966: 478).

Од 1880-1885, већ има података да је гњиланска основна школа радила. Црквено-школске општине код Срба су управне институције, које су водиле бригу о школама, учитељима и о другим проблемима српског народа у Отоманској империји. Оне се у градовима у Старој Србији оснивају почетком 19. века, када се на овим просторима оснивају и школе. Главну реч у овим општинама имао је њихов председник, који је био најчешће иконом цркве. Ти главни, први људи општине пратили су ситуацију у свим областима живота и били добро информисани. „Године 1896, председник ове општине у Гњилану је поп Коста Поповић иконом, деловођа учитељ Јанићије Славковић, а чланови су: Васиљко Тасић, Нића Димић, тугор, Филимон Васић, Ђорђе Станковић и Арсеније Јовановић. Године 1892, председник општине био је Јефтимије Тинко Катанић, трговац. Од 1890. године, обавезу плаћања учитеља преузима МИД Краљевине Србије, преко својих конзулата, али је плаћање неких учитеља, нарочито у новонасталим школама у гњиланском крају остало у надлежности општине“. (Филић, 2005: 23-24).

У Гњилану је Тодор затекао учитеља Радована Николића⁹⁹ и млађег учитеља Андрију Трајића са 100 ђака мушких. За учитеља је примљен и Трајко Ковачевић, чије је сведочанство Муарифат скопски потврдио без испита. (Перуничкић, 1985: 104).

⁹⁹Гњилански учитељ Радован узет је на испит од стране полицијске власти. Због овдашње школе, конзул Лука је позвао г. Проту и од њега тачно сазнао зашто Радован излази на испит. Он је послат на саслушање због његовог писма, које се нашло код једне калуђерице Марије, која је из манастира Девича и која је у околини Новопазарској, ухваћена у прошњи за поменути Манастир и без синђелије. Она је више од 15 дана у затвору у Приштини. По казивању Радовановом, његов је пашеног прошле године јула месеца, ишао у Солун и по повратку кући у Скопљу купио енглеску со. Леденог дана, узме на чишћење од ове соли и после два сата умре. Трговац код кога је купио речену со, дао му је отровну со налик на енглеску. Сазнавши за смрт пашенога, Радован упути свастиси Марији писмо и изјави јој саучешће. Којим је путем писмо дошло у руке ове калуђерице не зна се. Тумачи се да је из дућана покојног му пашенога, при продаји случајно изашло и да је у писмо морали бити увијена воштаница, која је намењена за поменути манастир и предана калуђерици. Као што је обичај у овим крајевима, сада полиција овом случају придаје велики значај. Радован чим га полиција саслуша, жели да оде у Нови Пазар, да сазна како је његово писмо могло залутати у руке

Школске 1890/91. године девојчице се издвајају у посебна одељења и тако се формира женска основна школа. (Ђилас, 1966: 480). „Гњиланска општина примила је за учитељицу женске школе Лепосаву, жену учитеља Радована Николића. Сада у гњиланским школама има 150 мушких и 45 женских ђака“. (Перуничкић, 1985: 104). Обе школе, мушка и женска имају једног управитеља. Појава рејонских управитеља представља новину у школству под Турцима и они ће обезбедити стручну педагошку помоћ младим учитељима, пружити помоћ у решавању многих школских питања, вршити увид над радом учитеља. Формирање посебних женских школа по градовима за време турске владавине позитивно се одразило на масовније школовање женске деце. (Ђилас, 1966: 480-481). Похађање школе није обавезно, па се углавном школују деца из трговачких и занатлијских породица. Ове ће особености пратити школство све до ослобођења ових крајева од Турака.

Школска зграда је у врло лошем стању тако да је убитачна по здравље ученика. Неокречена, светлост долази кроз прозоре, загрева се угљем које ученици сами уносе у учионице. Народ је увек био вољан да школску зграду замени новом, али несрећно стање нашег народа, крајње злостављање од стране Арнаута, разне неприлике које бугарска пропаганда ствара нешем народу све је то узрок што и данас у Гњилану нема пристојна

калуђерице, јер полиција сумња на њега да није он из Београда довео у Гњилане учитељицу Зорку, са којом је дошла и њена тетка Марија и да ли се садржина овог писма не односи у преносном значењу на Зоркину тетку Марију и тугу која јој се изјављује. Говори се да је и Прота Вучитрнски, као настојник Манастира Девича позван у Приштину, због поменуте калуђерице. Ако је истина да је и он позван, онда ће се испитивати калуђерица Марија из манастира и ако је, по чијем је налогу ишла у прошњу. Г. Прота је обећао да ће о овом случају писати Митрополиту, али да се он за ово неће заузимати. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7(IV), Приштина, 23. април 1890). Учитељ гњилански Радован, на позив Мутесарифоф дошао је у Приштину и давао одговоре на постављена питања. По саслушању предао је конзулу, његовом руком написан акт, упутио га политичком одсеку, а овај полицији. Када је отишао полицајцу, њега није било. Стога се конзул обратио Министру и саопштио жељу проте и грађана, да се Турски закони у кривичним и грађанским делима преведу на српски и у засебним књигама одштапају. У преводу би се могло наћи: Грађански поступак на српском штампан у Сарајеву, Кривични законик на Бугарском. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-4, Приштина, 16. април 1890). Гњилански учитељ Радован, скоро свако вече (због рамазана), одлази код полицијске власти. Први пут је саслушаван, одакле је родом и где је школу учио. Друго вече, колико општина има у Гњилану и зна ли које су то. Од које општине прима плату. Радован је о пореклу и школовању казао: да је родом из Сенице, да је школу учио у Призренској Богословији, али да сведоцбу нема. Није поуздано, али су Радована питали, зашто је прошле године био у Београду и откуда општини Гњиланској план за подизање школе. Одговорио је да ништа не зна, а да плату прима по уговору са општином од Проте гњиланског. Не би згорех било, када би се једном наредбом саопштила забрана свим учитељима, да у Србију за време школског одмора, па и по нужди (болести) не смеју долазити. (АС, МИД ППО, 1890, ред 7, Ф-4, Приштина, 20. април 1890).

зграда за школу. Народ је учинио све колико је могао, купили су плац и набавили мало матерјала за зидање школске зграде. Али се тим толико истрошио да му није могуће приступити зидању. Од свих српских земаља Србија је данас једина у коју све остале полажу наду и чекају од ње ослобођење. Тако и наш народ од Србије очекује помоћ. Зато нас је и народ овамо послао да потражимо помоћ, како би могао започети зидање нове школске зграде, па ће после и народ све жртве поднети да до исте дође. Зато се моли МИД у име целог народа да издвоји одређену суму новца за зидање школске зграде у Гњилану, како би напаћени народ колико толико могао да истраје у борби против разних насиља од стране Арнаута, Турака и Бугара.¹⁰⁰

Конзул Станковић известио је Министра председника, да је примио 2000 динара и признаницу предао општинарима Гњиланским за изградњу школе. Гњиланска општина за подизање зграде спремила је плац, потребан камен, креч и 30.000 ком. цигала. Са новцем који су до сада примили ове ће зиме да спреме дрвенарију, и остали матерјал, а на лето ће почети зидање школе које ће до августа 1891. године бити потпуно готова.¹⁰¹

У Гњилану се подиже школа још од почетка овог пролећа капиталом који сачињава помоћ дата пре две године и народна помоћ, која чини доста знатну суму у новцу и у матерјалу. Зграда која се подиже превазилази потребе једне школе у Гњилану, што је уједно грешка Конзула, који је помоћ дао, а није дао нужне савете. Зато се на школи рад често прекидао. Увек када су се средства исцрпљивала, нова су се од народа сакупљала. И само наша помоћ од 2000. динара, дата, још претпрошле године није поверена одговорном лицу. И то је допринело да се рад често прекида. Такав је дужи прекид био у месецу мају ове године, када се матерјала имало, али се није имало новца за рад. Уз честе прекиде, рад је на школи настављан, стигло се до крова и опет се стало због недовољно матерјала и средстава.¹⁰²

Љиљана Чолић, пишући о теми истиче: „да се као најаву бољих дана за српску просвету у османском царству 1895. године, односи на нову школску зграду у Гњилану. Нико се није показао тако као Гњиланци и нека им је за сваку похвалу. Они су се задужили до голе гуше. Ко је имао две паре, дао је једну. Када је требало да се ради школа, цела је чаршија затворила дућане, па су сами трговци радили, копали темељ и

¹⁰⁰ АС, МИД ППО, 1890, ред 137, Београд, 8. август 1890.

¹⁰¹ АС, МИД ППО, 1890, ред 137, Приштина, 29. септембар 1890.

¹⁰² АС, МИД ППО, 1893, ред 94, Приштина, 9. август 1893.

носили камен. Такви људи и заслужују да имају овакву школу. Што је овде најважније и што са дивљењем и похвалом истичемо, то је да је народ само сложним заједничким радом са старешинама својим, показао свој браћи својој пример родољубивог прегнућа, те је заслужио јавно признање свих нас“ . (Чолић, 2018: 140).

Деловођа конзулата Иван Иванић, обавестио је да је, Петар Катанић¹⁰³ учитељ у Гњилану престао бити учитељ, пошто са одобрењем Нушића иде у Београд, да учи учитељску школу. Издата му је плата за јул и август и бесплатна карта до Београда. Пошто је Петар сиромашног стања, а мисли се издржавати од послуживања, послата је молба Министру, ако је икако могуће, да с времена на време изда неку помоћ бившем учитељу и сиромашном ђаку. Уједно вас молим за наређење, да се Петар избрише из учитељског списка, јер на његово место у Гњилане долази Марко Синадиновић¹⁰⁴ из Штрпца.¹⁰⁵

У Гњилану је у школској години 1897/98. години, било у мушкој основној школи уписаних.

- у припремни разред 12 ученика
- у први разред 21 ученик
- у други разред 12 ученика
- у трећи разред 10 ученика

¹⁰³Одазивајући се напомени Министарства у писму ППНО од 15. 2. 1901. године, налаже се, да се Петар Катанић, иако нема кривице, премести из Гњилана у Приштину са његовом женом, а на његово место да дође Јосиф Матовић, а жена Марија да се премести у Гњилане. Илију Чаушевића би требало уклонити из Гњилана, јер је интригантан, целу ствар удешава иза кулиса. Дат је предлог да се премести у село Драјчиће, а на његово место да дође Сава Никшић, учитељ из Драјчића. На место Стерђе Ставрића, остаће Сима Симић, који га одавно заступа за време болести. На место Глигорија и Драгиње Матовић долази по решењу Министарства ППНО 481, Крста Котарчевић из Пећи и његова жена, али пошто није међу живима, на њено место да се премести Милева Михаиловић, ново постављена учитељица у Пећи. Драгиња Матовић је нагласила да жели учитељску дужност тражити у Србији, као и да ће њен муж тражити учитељско или практикантско место у Србији. Тако су напустили дужност и по ко зна који пут изневерили надлежност Министарства и Конзулата, у жељи да добију место у Краљевини, и то са препоруком. Ако се тај план реализује, просветном раду, угледу Конзулата, и ауторитету Министарства доћи ће крај. (АС, МИД ППО, 1901, ред 574, Приштина, 30. март 1901).

¹⁰⁴ Конзул Нушић, обавестио је Стојана Новаковића, да је после одређеног временског периодаведеног у Гњилану, Марко Синадиновић затражио учитељско место у Приштини. Понуђен му је Добротин, који је упражњен оставком Манојла Лазаревића, али Марко на ту опцију није пристао. Немогуће је сада поново премештати учитеље, да би Марку отворио место у Приштини, а за Добротин је неопходан учитељ. (АС, МИД ППО, 1895, ред 494, Ф-5, Приштина, 29. новембар 1895).

¹⁰⁵АС, МИД ППО, 1894, ред 708, Ф-4, Приштина, 19. август 1894.

- у четврти тазред 11 ученика
- Свега 66 ученика.

Пријавило се на испите:

- у припремни разред 8 ученика
- у први тазред 5 ученика
- у други разред 5 ученика
- у трећи разред 5 ученика
- у четврти разред 6 ученика
- Свега 29 ученика

У женској школи уписаних:

- у први разред 25 ученика
- у други разред 8 ученика
- у трећи разред 2 ученице
- у четврти разред 3 ученице
- Свега 38 ученика

Пријавило се на испит:

- У први разред 7 ученица
- у други разред 6 ученица
- у трећи разред 2 ученице
- у четврти разред 3 ученице
- Свега 18 ученица.

У школској 1898/99. години, било је уписаних у мушкој школи на почетку године 70 ученика, а редовно похађа наставу 44. У женској школи почетком године уписано је било 55, а редовно похађа наставу 35 ученика.¹⁰⁶

Конзулат је наредио, да се одмах постави за учитељицу у Гњилану Синђелија Јовановићева (одлична ученица Више девојачке школе у Скопљу, ћерка пок. Јована Данића, честитог србина и примерног родољуба приштинског, који је пуних 15 година био члан и тотор српске општине, као и радник на српској мисли, а сад му породица буквално од глади умире). Њена би плата била 720 динара годишње, а Конзулат шаље молбу за

¹⁰⁶ АС, МИД ППО, 1899, ред 486, Битољ, 8. мај 1899.

телеграфско одобрење о њеном постављењу од 1. септембра 1901. године.¹⁰⁷ У Гњилану је 1894. године, радила учитељица Стојна Ковачевићка, коју је Вице конзул Нушић, као неспособну отпустио из службе. Није имао намеру да је одмах замени, већ да у току године ожени једног од тамошњих учитеља и тако је замени спремном учитељицом¹⁰⁸.

У Гњилану је 1902. године био кајмакам Целал, заклети непријатељ српског народа, који се свим силама трудио да уништи српску надмоћ према Арнаутима, која се нарочито огледа у трговини. Насилници су својим зулумима претерали сваку меру, а власт није ништа предузимала да зулум спречи. Почетком 20. века почиње деловање српске комитске организације. Срби овога краја имају завидну улогу у читавом покрету, али деловање ових националних радника још није расветљено. „Давид Димитријевић, учитељ родом из Гњилана, био је у Централном одбору, и сарадник је Богдана Раденковића. Ту су били и Светозар Дичић и Захарије Ђорић, учитељи родом из овог града. У покрету су били познати: учитељ Милан Арсић из Кормињана, Стојан Дајић учитељ из Неродимља, као и Петар Катанић¹⁰⁹ управитељ српских школа у Бујановцу“. (Филић, 2005: 169-170). У време великог терора и насртаја на Србе било је виђених и утицајних појединаца, који су штитили народ. Посебно су се истицали појединци из чувених породица, нарочито свештеничких, којих је у Гњилану било неколико.

Велику сметњу у школском раду представљао је недостатак учила. Учитељи се на разне начине сналазе да ублаже штетне последице, али се оне ипак опажају. Општине би требале по једну суму годишње да троше на набавку наставних средстава. Сваке године по нешто и тако би се школа снабдела свим потребним училима. Самим тим оскудица је и у уџбеницима. У првом реду књижари су дужни да о томе брину, као и штампарија у

¹⁰⁷ АС, МИД ППО, 1901, ред П 482, Приштина, 27. септембар 1901.

¹⁰⁸ АС, МИД ППО, 1894, ред 708, Ф-6, Приштина, 9. октобар 1894.

¹⁰⁹ Јосиф Спасић, учитељ у Грачаници кандидован је за свештеника на упражњену парохију приштинску, и према томе престао је бити учитељ. На његово место за Грачаницу постављен је Сава Јовановић (који је по одобреном распореду стављен за Гњилане), а за Гњилане постављен је Петар Катанић. Јанићије Ђурђевић и жена му учитељица премештени су за Гњилане, а Јанићије Славковић и жена му премештени из Гњилана овде. Разлози за ову врсту распореда су следећи. Код прве расподеле за Грачаницу потребан је певач за манастир, а Сава Јовановић, који је завршио Богословију зна боље него Катанић, који је завршио учитељску школу. При самом отварању школа овде, Јанићије Ђурђевић, учитељ овдашњи понашао се недолично и морао је бити премештен, како би се спречио сваки вид конфликта, како се по навичи не би умешала цела варош. Зато је пребачен у Гњилане, а из Гњилана је доведен Јанићије Славковић са женом. Учињене су измене, које је конзул Нушић, био принуђен да изврши. (АС, МИД ППО, 1896, ред 611 (II), Приштина, 3. септембар 1896).

Цариграду, која би са малим изменама могла да прештампава. Сиротиња је један од главних препрека за напредак наших школа. Због овога су неопходни фондови за помагање сиромашних ученика. У Гњилану постоји школски фонд, који је нарастао на 60-70 лира, а како има извесних прихода могао би порасти на 100 или 200 лира. Нема наде да ће фонд опстати, јер општина не издаје тај новац за интерес сиромашних, већ троши новац за своје потребе. Општина би могла да позајмљује из фонда под признаницама, а не да троши из фонда, као из своје касе. Зато Високопреосвештенство треба да нареди Гњиланској општини да новац у фонду издвоји из своје касе и да троши само за шта је неопходно, а главница да се не дира. Изостанака ђачких има много, за шта су највише криви родитељи, који то чине због сиромаштва, као и због не разумевања штете која отуда потиче. Можда би помогло опомињање родитеља од стране општине и свештеника у цркви¹¹⁰. У основним школама предају се сви предмети: Хришћанска наука, српски језик, словенски језик, рачун, земљопис, познавање природе, писање и певање (цртање се готово нигде не предаје) и женски ручни рад (по женским основним школама). Из хришћанске науке и српског језика углавном се постиже добар успех. Словенски језик се слабо предаје. Учитељи се правдају да немају уџбеника. Неки га предају само у 4 разреду, а мишљења су да треба почети са предавањем у 3 разреду. За то су погодне књижице: словенска читанка за 3 разред и словенска читанка за 4 разред од Дим. Јосића, употребљаване су пре у основним школама у Србији. Рачун се предаје по рачуницама штампаним у Београду за основне школе у Србији. У земљопису као да се највише грешу. Главно је изучавање околине, а све друго је споредно. У нашим школама споредно се узима као главно, а оно што је главно запоставља се. Из познавања природе постиже се углавном добар успех, само је замерка што се више учи из књига него из природе. Писање је свуда добро, иако се у матерјалу за писање оскудева. Певању се нема шта замерити. Ученици одговарају на литургији, читају апостол у цркви, а и световно певање лепо се изводи. У женском ручном раду има успеха. Радови су свуда лепо одрађени. Уопште успех у школама је добар, а највише се грешу у рачуну и земљопису. Програм није у свим школама исти. Негде је опширнији, негде краћи. Пошто нема утврђеног програма, сваки учитељ дотерује програм по своме. Да би се несугласице око програма избегле, дат је предлог Високопреосвештенству да одреди у Призрену једну комисију од неколико

¹¹⁰АС, МИД ППО, 1897, ред 124, Гњилане, 12. јули 1897.

наставника Богословије и неколико искуснијих учитеља да програм за школе измене и дотерају и да се по том програму придржавају. У нови програм могао би да уђе још један предмет „Животописи најпознатијих људи из опште историје.“ Треба изабрати такве личности чији ће живот окарактерисати читаво једно доба (доба Немањића).¹¹¹

Школске 1907/08. и 1910/11. године, због сукоба митрополита Нићифора и турских власти око потврђивања учитељских диплома, учитељи су били изложени злостављању, кажњавању. Управитељи су били најспособнији и најауторитивнији учитељи. Са успостављањем рејонских управитеља, школа се полако ослобађала и црквеног надзора. Преко рејонских управитеља успостављала се веза школа са митрополитом, са српским конзулатом, а по неким питањима директно и са Србијом. (Ђилас, 1966: 482-483). Но ипак о многим питањима из области школства није постојала сагласност и координација између српског конзулата у Приштини и рашко-призренског митрополита Нићифора.

Живи и вечни споменици којима су Гњиланци истакли своју моралну снагу и којима предњаче својој браћи у турској царевини, то су њихова школа и црква-дом молитве и дом просвете. У тренутку када је добијен високи царски ферман за подизање нове школске зграде на месту старе, тесне, ниске и јако мале задесило је гњилански народ ново искушење. Баш када је био сакупљен материјал за школу, изгоре црква. Народ се одмах сложио да прво подигне храм просвете тим пре, што је за изгорелу цркву требало тражити обновљење високог царског фермана. Школа је отпочета и за годину дана завршена. У Гњилану је народ веома сиромашан, али сложним радом показао је и доказао своју јачину и моћ. Да не би школска зграда само споља била лепа, побринули су се да и унутрашњост њена буде према спољашњој лепоти. Побринули су се да овај храм просвете задахну новом снагом живота. Увећали су број учитеља према броју ђака и саставили удружење, које ће бити круна свих досадашњих радова и предузећа вредних Гњиланаца. Друштво о коме говоримо води свој почетак од пре 5 година, али је сада тек добило важност. У почетку се договорили неколико младића, да недељно улажу по 2 металика у заједничку касу на тај уштеђени новац и да поделе између себе или да утроше на неки користан циљ. Током времена почели су тај новац давати под интерес. Касније су неки чланови захтевали да им се уложени новац врати, други су говорили пошто је била

¹¹¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Гњилане, 12. јули 1897.

прилична сума, да га утроше на поправку једне собе при Манастиру св. Аранђела у селу Драганцу, а неки су опет били за то да се новац и даље капитализира, па да се касније када га буде више, употреби на циљеве за које друштво по општем договору нађе за потребно. На крају свега овога неки су се чланови повукли, а остали су тражили да им се напишу правила тога друштва, по којима не може ни један члан тражити свој уложени новац натраг, када буде престао бити члан. У оваквом стању чланове осниваче нашла је нова радост. Општинари, народни прваци и многи од осталог грађанства придружили се овој групи младића. (Цариградски гласник, 1900). У самом почетку приликом уписа дали су добровољне прилоге и постали редовни чланови са месечним улогом од 8 или недељним од 2 металика. Овом удружењу није дато још име, али се сматра да ће му бити најподесније *Љубав*. Сем тога ово друштво и сада има доста добар капитал. Добровољни прилози приликом проширења друштва износи преко 50 турских лира. На збору када се дошло до поменуте суме изабрани су: председник, подпредседник, благајник, подблагајник, деловођа друштва и два скупљача. Збор дружине је донео једногласну одлуку да члан може бити свако ко жели добро свом подмлатку и докле год буде улагао месечни улог, а када престане улагати новац остаје друштвеној каси. Чланови друштва у договору са својим учитељима имају дужност да саставе друштвена правила чиме ће ојачати и осигурати своју племениту установу. Учитељима како варошким тако и сеоским биће најсветији задатак да се својски заузимају око умножавања чланова овог удружења, који ће не само члановима него и осталој браћи пружати братску љубав. Учители су дужни објашњавати народу потребу и корист удружене снаге и тиме ће знатно припомоћи његовом унапређењу. Вредни Гњиланци одани су у врло великој мери и просвети чему је најбољи сведок њихова величанствена основна школа, којој нема равне надалеко. Гњиланци врло добро прихватају важност и циљ појединих хуманих установа и удружења, па се у том погледу опажа жив покрет међу њима. Они имају певачко друштво, скромну књижницу, која је у вези са школском, а установљена је заузимањем Његовог Високопреосвештенства Митрополита Дионосија. У новије време опажа се међу њима и велика тежња за установом једног малог оркестра. Све су ове установе почеци, али током времена доћи ће до њиховог цветања. Побожне и христољубиве Србе није толико поразила изненадна и брза смрт митрополита Дионосија, али је удар који их је постигао тежак и тужан највише зато, јер су у Митрополита полагали велике наде и што се тек сад

види каква је велика душа задахњивала све наше црквене и школске послове. (Цариградски гласник, 1900).

Одељење војске, које је на познати начин извршило разоружање по српским селима у Изворнику и Реци, вратило се у Гњилане. Очекује се претрес по кућама. Турци су нарочито огорчени на свештенике и учитеље, за које официри јавно говоре да би их требало све побити, па ће онда народ да буде миран и послушан. Услед ових јавних претњи свет се у Гњилану уплашио и нико не сме ни једном учитељу да приђе. „Учитеља из Ранилуга, Милана Арсића, власт је позвала у Гњилане и тог дана је ухапшен. Тако се сада у затвору налазе: управитељ Ђорђе Јокић и учитељи Милан Арсић и Павле Чемерикић. Спроведен је из Призрена за Гњилане и Драгутин Патрногић. Од сељака: 9 из Колочеча, 12 из Каменице, 5 из Бостана и 6 из Пасјана. Сви ухапшени издржавају затвор у војном логору под ведрим небом. Код њих никога не пуштају. Прота Стејић и учитељ Јелић још су у затвору, иако су биле гласине да су пуштени“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 399).

6.16. Школа у Витини

Јагош Ђилас у свом раду *Српске сеоске школе у гњиланској кази* наводи 1851, као годину, када је српска основна школа у Витини основана. Даље наставља: „Школска документација је уништена за време Првог светског рата. Исту судбину доживела је и у Другом светском рату. Карактеристично је да се ова школа не налази на списку оних које је поменути одбор из Србије помогао. Ову помоћ нису примале ни неке друге школе које су тада радиле у Старој Србији. Прва школа у Витини била је приватна и тек 60-их година 19. века преузела ју је црквено-школска општина и од тада се о њој старала. То је већ период када се оснивају школе у Кормињану и Ранилугу. Школа у Витини није радила за време српско-турског рата (1876-1878. године)“. (Филић, 2002: 11).

У Витини је 1890. године, отворена школа и за учитеља постављен Трајко Васовић који је завршио 4 разред основне школе у Гњилану и који је почео учити Призренску богословију, па због слабости здравља школу напустио. (Перуничкић, 1985: 105).

Школа у Витини се налази у доста бедном стању, зграда је неподобна за рад, мада има изгледа за њено реновирање, али је село доста сиромашно. Због тешкоћа на која у

Турској наилази свако зидање школа, није се могла издејствовати дозвола за зидање нове зграде, већ је морала стара да се дотерује. Сељани су колико толико учинили, мада остаје доста тога да се поправи и то треба извршити што пре, јер је дунђерски рад сад најевтинији, а родитељи не шаљу децу у школу због лошег стања зграде. Када би се сељанима притекло у помоћ, а по њиховој молби са бар 250. динара, могло би се доста тога одрадити. Молба је прослеђена Министру да одобри помоћ и изађе у сусрет, ради добробити и сељана и ђака.¹¹²

Јосиф К. Поповић 1899. године у извештају о овој школи пише: Школа је ограђена зидом, двориште је прилично велико, засађено је дрвећем и држи се чисто. Школска зграда је прављена нарочито за школу и то пре 15 година. Зграда је од тврдог материјала. Има 3 одељења. Учионица је пространа и патосана. Школа има велики вајат. Школско двориште је четвороугаоно и има 25 метара. Засејано је по крају дрвећем, а око школе учитељ за себе је засејао поврће. Учитељ ово чини преко ђака. (Филић, 2002: 12).

Школа је имала 3 разреда: 1, 2 и 4 са 9 ученика. У почетку 1896/97. школске године уписано је у 1 разред: 5 ученика и на испиту се толико јавило, у 2 разред: уписано је 3 ученика, који су после кратког времена напустили школовање, у 4 разред: уписано је 4 ученика, толико се и пријавило на испиту. Учитељ је био Манојло Чемерикић, родом из Призрена. Завршио је два разреда Призренске богословије и годину дана слушао предавања приправне вечерње школе у Београду. Успех у наукама његових ученика оцењен је врло добро. Сви ученици прелазе у старији разред.¹¹³

6.17. Школа у Ранилугу

Школа у Ранилугу спада у групу најстаријих у гњиланској кази. Она се налази у списку школа, које је Одбор из Београда редовно помагао у материјалу и књигама од октобра 1870. године, па до српског-турског рата (1876-1878). (Ђилас, 1964: 518).

О ранилушкој школи извесно је толико, да је у њој до рата 1876, предавао Јован Стојковић, мештанин, ђак Призренске богословије. (Шешум, необјављен рад).

¹¹² АС, Конзулат у Приштини, 27. јануар 1897.

¹¹³ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 25. септембар 1897.

Када је школу преузела црквено-школска општина, радила је у црквеној капели. Године 1894, подигнута је нова зграда, у коју је школа пресељена 1895. Зграда није рађена по плану, јер се због турских власти више радило ноћу него дању. Када је избио српско-турски рат 1876-1878, школа је престала да ради. Обновљена је одмах после рата. (Ђилас, 1964: 518). „Учитељи су неки стари даскали који уче децу старим букварима и часловцима. Учитељ је био Алекса поп Стојановић из Ранилуга“. (Перуничих, 1985: 105).

На молбу Ранилушке општине (гњилански округ) дозвољено је Јовану Стевановићу, ученику 4. разреда основне школе да полаже испит и да по завршетку истога оде у село поменуте општине за учитеља. Тако је и урађено. Неопходно је да се учитељима основних школа издаје путни трошак када се по потреби и наредби г стараоца премештају с једног места на друго.¹¹⁴

Школа је на почетку школске 1896/97. године имала 17 ученика са 4 разреда, а на испиту је било само 9 ученика и то: у 1 разред: 3 ученика, у 2 разред: 1, у 3 разред: 2, у 4 разред: 3 ученика. Испит је почео 3 јуна. Од пријављених ученика на испиту разред је понављало 3 ученика. Учитељ школе је Јован Симић, родом из Гњилана. Завршио је 7 разреда гимназије у Софији, а прошле године полагао је учитељски испит у Призренској богословији, са платом од 600 динара. Успех његових ученика обележен је као врло добар. Оцењени успех у школском раду није зависио од учитеља, већ од ученика. Ранилушка школа је у доста лошем стању. Положај јој је у једној низини, где је и лети и зими учионица влажна. Сем тога школска је соба без патоса, пуна рупа.¹¹⁵

6.18. Школа у Кормињану

Одбор је финансијски накратко помагао и школу у селу Кормињане у гњиланској околини. Будући да је остала без учитеља, у њу је лета 1875, послат Јеврем Илић, свршени богослов Другог одељења Београдске богословије, с унапред исплаћеном полугодишњом платом. У хроници кормињанске школе као учитељ у периоду 1873–1883, наводи се Стојко Ивковић. Овај учитељ, родом из села Могиле у гњиланској околини, завршио је 1873, друго одељење богословије у Београду и отишао у завичај, те ће бити да је он

¹¹⁴АС, МИД ППО, 1891, ред 99, ф-2, Призрен, 5. јун 1891.

¹¹⁵ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 23. септембар 1897.

преузео школу пре слања Илића, који по свој прилици никада и није стигао на опредељење. (Шешум, необјављен рад).

„У Кормињану су учитељи неки стари даскали који уче децу старим букварима и часловцима. Учитељ је Дима Мејанцић из Кормињана“. (Перуничкић, 1985: 105).

Конзул Годор је свим учитељима који су под његовим надзором заказао да без преке потребе не иду у Београд, него за све што им је потребно да се обрате конзулату, јер њихов одлазак у Србију изазива сумњу турске власти. Наредио им је да своје хартије и књиге пажљиво прегледају и ако наиђу на нешто противно турцима да то одмах униште да међу својим књигама и хартијама оставе написану какву беседу или песму којом се хвали и уздиже султан, да се у случају каквог претреса не нађе ништа противно, већ напротив да се нађе оно што ће власт турску уверити да српски учитељи нису онакви за какве их бугари представљају. И наредио је да се неће указивати никаква помоћ оном учитељу, који из непажње и лакомислености дође до какве одговорности. (Перуничкић, 1985: 106). Него да ће ценити и уважавати само оне учитеље који својим паметним држањем и понашањем одрже и себе и школу.

Општина је примила акт Епархијске Управе од 10. августа 1911. године, Бр. 1411, којим тражи да се општина изјасни за колики број ђака гарантује да ће школу посећивати, хоће ли према родитељима који упишу децу, а не шаљу редовно у школу предузимати какве мере и да ли ће школу и учитеља снабдевати свим потребним прописима *Основним правилима о српским народним школама*. За сада је општина сама извршила упис ђака. Уписано је 30 ученика, за чије уредно посећивање школе гарантује општина, обећавајући да ће продужити упис ђака, знајући да може број ученика порастати на 40 и више. Према ђачким родитељима, који не шаљу редовно децу у школу, општина ће силом свог ауторитета предузимати све могуће мере. Школу и учитеља снабдеваће свим потребама прописаним *Основним правилима о српским народним школама*, а на име: огрев и осветљење за школу и учитеља, додатак за деловођство у општини 31 гр. чаршијски даваће месечно општина уредно. Да општина остане доследна наведеним изјавама гониће је на то увиђавност да се даље не може без школе и учитеља. Зато се црквено-школска општина обраћа са молбом Епархијској Управи да школи обезбеди што пре учитеља, јер школа и село без учитеља као да не постоје.¹¹⁶

¹¹⁶ АС, МИД ППО, 1911, ред 1004, Кормињане, 15. август 1911.

Премештајем учитеља Ђорђа Јаковљевића из Кормињана, школа већ 2 године, стоји затворена. Затварање школе дошло је као последица рада поменутог учитеља о чему Епархијска управа боље зна. Ова школска општина која броји 130 домова знатно је претрпела што је већ 2 године без учитеља. Ко зна колико ће још претрпети ако и даље овако остане. С обзиром да Егзархијска управа строги води рачуна о народним потребама овдашња Црквено-школска општина, моли да се с обзиром на досадашње стање одреди учитељ бар у идућој школској години.¹¹⁷

6.19. Школа у Каменици

Школа у Каменици је од оснивања до српско-турских ратова, добијала помоћ од Одбора из Србије. „Иако је школа обухватала велико подручје у почетку је број ученика био мали око 15 и све до краја 19. века није прелазила 20“. (Ђилас, 1964: 516). Године 1890, за учитеља је примљен неки Сава поп Гавриловић, који је завршио 4 разреда Гњиланске основне школе.¹¹⁸

Школа има само два разреда и то 1. и 2. разред. У почетку школске године у 1 разред уписано је: 5 ученика, на испиту се само 1 пријавио. У 2 разред уписано је било: 7 ученика, а на испиту се пријавило 4. Учитељ је био Милутин Дедовић, родом из села Полице у Беранској нахији. Завршио је вечерњу школу у Београду, а учитељ је 2 године са платом од 400 динара. Од броја ђака уписаних на почетку школске године и броја пријављених на испиту, половина ученика је изашла из школе. Међусобне свађе сељака овога села са сељацима оближњег, односно свештеника поп Арсе и попа Стоше, узрок је што сељаци не шаљу децу у школу. Строге казне које је учитељ вршио над ученицима, учиниле су то да не добије поверње дечијих родитеља. О учитељу Дедовићу, сељаци су имали примедбе, да често у радне дане скита од села до села, не водећи рачуна о настави, а успех његовог рада на крају је оцењен као добар¹¹⁹. За разлику од њега, учитељу Лазару Зечевићу, који је 1911, радио у Каменици, онемогућен је даљи опстанак. Од стране Лазара Зечевића, поднета је молба Управи основних српских школа, обавештена је и

¹¹⁷АС, МИД ППО, 1911, ред 1004, Кормињане, 13. јул 1911.

¹¹⁸АС, МИД ППО, 1891, ред 37 (I), Приштина, 29. децембар 1890.

¹¹⁹ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 11. септембар 1897.

Митрополија, а разлози се не могу навести. Узимајући у обзир досадашњи рад Зечевића, Управа основних школа сматра, да је потребно умолити Митрополију, да што пре уклони Зечевића из Каменице. Управа је препоручила Митрополији комбинацију, по којој би Зечевић био премештен за Кормињане, а Стојан Чемерикић новопостављени учитељ Кормињански, постављен на место Зечевића у Каменицу. Ова је комбинација најлакша, јер је Чемерикић без породице и самац, те би најмање осетио тешкоће премештаја у ово доба. Најприродније би било овакав размештај извести, јер би Зечевић једино у Кормињану био обезбеђен од зла, које чини неминовним премештај у ово доба године, а Зечевић је својим досадашњим радом потпуно заслужио пажњу од стране надлежне просветне власти, која би давањем видног знака признања рада Зечевићу, створила код истог јаку вољу да и даље буде истрајан у свом тешком раду¹²⁰. Зато ће наведени разлози бити оправдани и умесни код највише просветне власти.

Школска је зграда на једном спрату, без патоса са три прозора, доста је видна и прилично лепог изгледа. Од школских учила сем две старе клупе и једне плехане школске табле нема других.¹²¹

На почетку 20. века повећан је број ученика. Од 1908. године и женска деца почињу да похађају школу, иако то није било обавезно. (Ђилас, 1964: 519). По завршетку основне школе деца нису настављала школовање.

6.20. Школа у Доморовцу

Школа у Доморовцу је отворена 1890, први учитељ био је Ђорђе Поповић. Он је у школи обављао истовремено и учитељску и свештеничку дужност. (Ђилас, 1964: 521). Затим је за учитеља примљен Петар Јовановић, који је завршио 3 разреда Призренске богословије.¹²²

Школство у Гњиланској кази развијало се у доста бурном историјском периоду. Настава тек пред крај 19. века достиже ниво наставе у школама у Србији. (Ђилас, 1964: 516). У извештају од 4. јула прошле године, који је поднет предходнику, српска школа у

¹²⁰АС, МИД ППО, 1911, ред 811, Приштина, 12. децембар 1911.

¹²¹ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 11. септембар 1897.

¹²²АС, МИД ППО, 1891, ред 37 (I), Приштина, 29. децембар 1890.

селу Доморовцу у Гњиланској нахији¹²³, једна је од најгорих зграда. Сељани су још прошлог лета почели подизати нову зграду за своју школу, али за довршење исте потребна

¹²³ Указујући на распоред учитеља, посебан акценат је стављен на школе у Гњиланском крају, због јачине српског елемента и због близине са казама Кумановском и Скопљанском, у којима је и јака бугарска пропаганда. По ревизорским извештајима, као и по обавештењима са других страна у овом крају је потребно отворити још две школе и то: једну у селу Кололечу, јер је оно средиште парохије најближе нашој граници, а другу у селу Врбовцу. Младену Стојановићу, учитељу у Петровцу, наређено је да због веза које има преко свога таста, ради на отварању школе у Кололечу. За овај рад дат му је рок од 3 месеца. Ако у томе не успе, мораће бити отпуштен. На његово место у Петровац постављен је Сима Грујић из Готовуше, а у Готовуши по казни је послат Манојло Чемерићић, учитељ у Витини. Не буде ли показао резултате и њему следи отпуштање са места. Пошто Митрополит намерава запопити Петра Јовановића, учитеља у Кормињану, на његово место је послат Милан Илић из Гуштерице. У Пасјану је учитељ Сава Поповић, који ји по оцени ревизора, врло вредан, али неспреман да ради у 3. и 4. разреду. Како у овом селу има велики број ђака, а сељани не скривају љубав према школи, предложен је Сава Поповић, кога сељани јако воле да остане као учитељски помоћник за 2 и 3. разред, јер му је плата иначе мала (240 дин. годишње), а за 3 и 4. разред да се доведе, где је посебна жеља била г. Митрополита, Илија Матовић, учитељ у Злетову. Станислав Ковачевић, учитељ 4 разреда у Гњилану, јако је лошег здравља, тако да му је рад у школи немогућ. На његово место дат је предлог да се постави Спасоје Илић (свршени ученик учитељске школе). У Витини, Вељко Рецић (завршио је Призренску богословију, веома је сиромашан и годину дана је чекао на учитељско место), а за Врбовац да ради када се отвори школа, Арсеније поп Антић (свршени ученик Призренске богословије и син свештеника у чијој је парохији село). (АС, МИД ППО, 1899, ред 576, Приштина, 26. јул 1899). У истој Гњиланској кази у манастиру Драганцу, радила је школа, без званичне дозволе, те ју је Турска власт на три месеца затворила. Предузети су кораци да се добију дозволе за нове школе у Врбовцу и Кололечу и за стару у манастиру Драганцу, а приликом путовања кроз Гњиланску казу, конзулат је настојао, да са турским агама успоставити везе како би се лакше отвориле школе. Ове су мере успеле. Меџлис гњилански дао је мишљење за све три школе, а из Скопља су већ дошле уредне дозволе за школе у Врбовцу и Драганцу, а надамо се да ћемо добити дозволу и за Кололеч. Предложено је да се отворе школе у селима Беровцу (Сиринићка жупа испод Шара) и у Прилужју на Косову, али добијање дозвола за ове школе иде теже, јер су овде у меџлису најгори фанатици, чија се тврдоглавост само силом може смиловати. Како се наша школа у Приштини налази покрај цркве у горњем делу вароши, ученицима из друга два краја врло је тешко посећивати школу. Прво што је сувише удаљена, друго што деца морају да пролазе кроз чаршију и улице у којима станују најфанатичнији драганаси који их узнемирују. Много трпе старија женска деца, па је немогуће посећивати школу. И ове незгоде и велики број ученика, били су повод овдашњих грађана, да се у доњем крају вароши отвори школа макар са 1. и 2. разредом за малу децу. Са његовим Високопреосвештенством Митрополитом су предузети кораци, све по закону да се добије дозвола турске власти, како би школу могла да посећују и мушка и женска деца. Иако није било никаквих законских сметњи, и како је Мутесариф изјавио да нема ништа против тога, ипак су ствар одуговлачили, не би ли јој извођење осујетили. Међутим у договору са његовим Високопреосвештенством урађен је план, који изгледа овако: у најмању кућу пренете су клупе, одвојена деца, која ће ову школу посећивати и одређена 2 учитеља, која ће у њој привремено радити. На овај начин су Турци стављени пред свршен чин. Већ 4. дан како школа ради, а Турци ништа не предузимају да је затворе. Учитељи који за сада раде у школи, привремено су одвојени од својих разреда. За ову школу потребан је 1 учитељ и 1 учитељица. За учитеља ће узети Ђорђа Вучетића, који је прошле године био у Битољу, а за учитељицу дат је предлог за Зорку Буквићеву, која је као наша питомица завршила Вишу Женску школу у Београду. Учитељици треба одредити годишњу плату од 840. динара, која ће јој се рачунати од 4. октобра, јер је овде већ месец ипо дана о трошку Конзулата. (АС, МИД, ППО, 1899, ред 55, Приштина, 1. новембар 1899).

је била и помоћ, јер су сељани сиромашног стања и без помоћи не би им школа могла бити завршена до краја школске године, а у старој згради, деца само трују своје здравље. Узевши све у обзир сељанима је издата признаница на 200 динара. Свештеник и још неки прваци из Доморовца долазили су за помоћ, са изјавом да им је потребан материјал, јер га могу набавити јефтине и док још пољски радови нису наступили, мајстори раде јефтину надницу. Молба је поднета Министру да се горња сума пошаље на попуну касе, а да убудуће неће чинити овакве издатке без предходног одобрења.¹²⁴

Пошто је у Кормињану школа већ укинута, неугодно би било укинути и школу у Доморовцу, јер укидањем обеју школа остао би цео овај крај без школе. Ђорђе Поповић из Доморовца, где се школа укида није унесен у нов распоред, јер болује од катара и по лекарском уверењу треба му дати одсуство најмање 8 месеци. Послата је молба Министарству да се што пре врати потврђени распоред, јер ће већ у другој половини овог месеца бити немогуће извршити, што ће довести до забуне и нереда.¹²⁵

6.21. Школа у Плањанима

Године 1912, Михајло Мојсић, радио је са 1, 2 и 3 разредом. У почетку је уписано 30 ученика, напустило у току године 5, јавило се на испит 25, поновиће разред 2, положило је испит 23. Испит је у школи извршен 15. априла по наређењу, да би се учитељ могао спремити за испит зрелости, који је имао да полаже у Скопско српској гимназији. Прописано градиво је пређено, али није добро утврђено. Учитељ је водио све књиге. Рад и

Нарочиту пажњу заслужују напомене ревозора, да би већу пажњу требало посветити националном васпитању и да би тога ради у основне школе требало увести нов предмет „животопис знаних људи“ уз које би се провукли и животописи славних Срба. Као примедбу наводе и то што школе немају за све предмете добре уџбенике, а оне који су штампани не добијају редовно. Сви се слажу у једном да треба избацити читанку за 3. разред, а привремено се послужити читанком за 4. разред, а за 4, оном која је израђена за 1. разред гимназије. Потребан је и земљопис за 3. разред. Такав је израдио Велимир Јоксић, а по рукопису исправио Коста Ковачевић. Могао би се штампати у Цариграду о државном трошку. Српске школе немају ни рачунице, зато је потребно израдити оне што се употребљавају у нашим школама, одобрењем турске надлежне власти, да се може употребљавати у нашим школама. Данашњи начин ревизије није подесан и треба га заменити бољим, сталним надзором, а за сталне надзорнике постављати најстрожије међу учитељима, који би у исто време учитеље могли поучавати у раду. (АС, МИД ППО, 1899, ред 576, Приштина, 26. јул 1899)

¹²⁴ АС, Конзулат у Приштини, 12. март 1898.

¹²⁵ АС, МИД ППО, 1909, ред П 1600, Приштина, 1. октобар 1909.

успех оцењен је са повољан, као и ред и чистоћа. Учитељ је уложио доста труда у савладавању наставног градива.¹²⁶

Михајла Мојсића (ако остане у служби), треба преместити у друго место, јер не траба да се један учитељ пати више година у неподесној згради као што је плањанска школа, ако се због тога и не затвори. Општина плањанска нема своју општинско школску зграду, већ плаћа кирију за једну собу у приватној кући у којој газда живи са својом породицом. Соба није патосана и доста је ниска. Двориште неограђено и врло мало. Општина жели да подигне нову зграду, новац није проблем, него нема место у селу да купи. Земљиште је много скупо и неће нико да прода. Плањане није далеко од Средске¹²⁷ (20 мин.), па би могла деца у средачку школу ићи, као што су и пре ишла, док се није пре 4 године ту отворила школа. Жеља је била да се школа затвори, зато што у Плањану има толико и турских домова, па они немају школу, а наши имају. Наша црква је у мухамеданској махали, а њихове џамије у српској. Мухамеданцима је криво што наши имају школу и учитеља. Они би се радовали када би се школа затворила. Број ђака је приличан. Тешкоћа је у томе што учионица није подесна, као ни стан за учитеље. На основу извештаја које је вршио управитељ за 1910/11, нема података, нема испита, јер није било рада у школи.¹²⁸

6.22. Школа у Ђаковици

Ђаковица је релативно млађе насеље од Призрена и Пећи. Њу су на старом Зетском друму подигли Турци у 16. веку из стратегијских разлога. Захвата простор са десне стране реке Ереника под дугачком терцијарном косом Чабрата и у ствари је лоцирана у међуречју које склапа Траканић с Ереником. Формирана је у средокраћу између Пећи и Призрена, те

¹²⁶АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

¹²⁷Скоро 20 година, како постоји школа у Новом селу, али до данас ништа није учињено да се у овом месту сазида подесна школска зграда. Школа је у приватној кући, која ни приближно није за ту сврху. Зато би требало овог лета сазидати зграду, која би у свему одговарала педагошким и хигијенским захтевима. За ово је потребна велика сума новца, а то је сељанима врло тешко да дају. Сељаци би могли да набаве камен, греде и да хране мајсторе, али је то недовољно да се сазида пристојна школа. Зато је потребно да Св. Митрополија, као и другим селима и овом укаже новчану помоћ. Та би помоћ требала да буде најмање 20 турских лира. Зато се нада да ће се учинити све, због важности за наш народ и пословни интерес, да се помоћ што пре обезбеди и почне са радом на изградњи исте. Ако се помоћ изда и школа сазида, онда престаје потреба да св. Митрополија даје годишње по 3 наполеона на име кирије за ову школу. (АС, МИД ППО, 1911, ред 899, Скопље, 25. јун 1911).

¹²⁸ АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

није под непосредним утицајем поменутих градова већ има своју пространу утицајну сферу. (Бојовић, 1979: 123-124).

Ђаковачка школа, која је редовно помагана новцем и књигама између 1863. и 1868. остала је потоње године без учитеља, те је од те године редовна помоћ у новцу престала да пристиже. Николајевић, који је накратко радио у школи 1872, вратио се 1873. у Ђаковицу и тамо предавао до своје смрти 1877. године, те је ђаковачка школа поново добијала новчану помоћ од Одбора. Изгледа да Николајевићевом смрћу школа није престала да постоји, јер је 1882. ђаковички учитељ био свештеник Дамјан Ораовчанин, који се самоуко описменио. (Шешум, необјављен рад).

У школи је 1897. године, одржан испит 23. јуна. Свега је у овој школи полагало 13 ученика. У почетку школске године уписано је било у 1. разред: 15, у 2. разред: 1, у 3. разред: 6 и у 4. разред: 3 ученика. У току школске године исписало се из: 1. разреда: 9 и из 3. разреда: 3 ученика. Број ученика је нагло почео да опада, а главни разлог напуштања школе је појава дивтерије. Испити у школи је присуствовала Ђаковачка православна српска црквено-школска општина и неки од дечијих родитеља, међу којима се могао и видети срески начелник са још неколицином старешина варошких. Када је испит завршен, срески начелник је изразио благодарност на очинској бризи које Високопреосвештенство указује Ђаковичком народу у погледу оданости према његовом Величанству Султану и у погледу народне просвете¹²⁹.

Школска зграда се састоји из два одељења које у потпуности одговарају хигијенским захтевима. У једном од два одељења је учионица, а у другом стан школског фамулука. Испред школске зграде простире се велико двориште, које служи деци за игру и одмор између школских часова.

Школа у Ђаковици је комбинована тј. четвороразредна. Програм школе је толико богат и опширан да деци, као и наставницима представља велико оптерећење. При оваквом раду, са оваквим програмом, опадају најглавнија и најважнија педагошка начела: начело природности и начело поступности, без којих се деца само муче. Поред ове грешке, наставник је узео много наставног матерјала за поједине предмете, а неке је сасвим изоставио, као што је то учинио са земљописом, познавањем природе у 2. разреду и цртање у свим разредима. Наставник је изгубио из вида, да је циљ наставе да се

¹²⁹ АС, МИД ППО, 1897, ред 213, Призрен, 17. јули 1897.

подједнако развија дух и тело васпитаника. Наставник је заборавио и на важност учења земљописа, који је битан за интелектуални, морални, естетски и практични развитак детета. Изостављање цртања као предмета, који највише буди самосталност код деце, укус за лепотом и правилношћу, негативно се одражава на естетска осећања код деце. С обзиром да учитељ у сваком погледу треба да буде идеал ученицима, мора да води рачуна и о свом изгледу и понашању што код овог учитеља није био случај. Често је долазио запуштен и неуредан, а таквим понашањем не оставља утисак код деце.

У вароши је владала толика монотонија, није имало ничег новог што би интелект учитељев оживљавао, с ким би могао мисли своје да размени, а да у исто време послужи његовом усавршавању. Под оваквим утисцима и околностима ретко ко би могао издржати. По нарави је био врло миран човек и није желео никакве размирице, које би имале лоше последице по општу ствар. Сувише мало времена је имао да ради у школи, јер га је општина везала за цркву, где је морао често да изостаје из школе, како би певао у цркви. Поред тога школа сувише оскудева у наставним средствима, без којих је наставнику немогуће да ради. Од наставних средстава нема ништа, чак ни рачунаљке, као једне од најглавнијих средстава у настави. Када се узму у обзир околности под којима је радио, успех у раду је оцењен као добар, ред и чистоћа примерни, администрација слаба. Наставник школе је Петар Миловановић, родом из Ђаковице. Завршио је призренску богословију са три разреда, ради као учитељ 12 година. Систематична му је плата 720 динара. Општински додатак 1000 гроша годишње.¹³⁰

Године 1912, у Ђаковици је радио Петар Остојић, само са 1. разредом. Уписано је почетком школске године 38 ученика. Напустило је у току године 38, јавило се на испиту 27, поновиће разред 11, положило је испит 16. Остојић је постављен за учитеља децембра месеца, а редован рад започео је 23. јануара. Дотле је са овим разредом радио Арсеније Секулић. Водио је књигу ђачких изостанака и оцена. Наставно градиво пређено је, али није утврђено. С обзиром на време, рад и успех оцењен је са повољан. Арсеније Секулић, радио је са 2,3 и 4 разредом. У почетку је уписано 24 ученика, у току године напустило 2, полагало је испит 22, поновиће разред 3, положило је испит 19. Градиво је пређено и добро утврђено. Водио је само књигу ђачких изостанака и оцена. Он је деловођа у

¹³⁰ Исто.

општини и помоћник реонског управитеља. Водио је деловодне протоколе у обема дужностима. Рад и успех оцењен је одличан.¹³¹

Школа у Ђаковици има велики значај за духовни и просветни живот српског народа овде, а и шире. Ђаковица је била културно средиште са мноштвом цркава и школа у њој и околним местима. (Чановић, 1997: 136). Велика је штета, што је зла судбина, која је пратила српски народ дуго времене под Турцима, лишила вредних доказа, који би сведочили о напорима, да се у таквим условима без слободе одржи континуитет, и удари снажан печат развоју цивилизованог друштва.

6.23. Школа у Ораховцу

Ораховац се налази у широј области призренског басена и изворишта реке Ђегаје леве притоке Белог Дрима. За време турске био је старо српско место и имао је око 3000 становника. Насељен је српским и албанским живљем. (Бојовић, 1979: 132).

Школа у селу Ораховцу основана је око 1865, када јој је српска влада послала помоћ у књигама. Први учитељ био је Илија Спасојевић, а од 1867. водио ју је учитељ Василије Григоријевић. Током 1870. године учитељ Василије је прешао у школу манастира Св. Атанасија у селу Лешоку код Тетова, а рад у Ораховачкој школи, до краја 1872, када је изгледа престала са радом, преузели су учитељи старошколци и свештеници. Последње године, вероватно услед изостанка учитеља, Одбор је ораховачку школу скинуо са свог буџета. Школа је обновила рад већ наредне године, када је за учитеља дошао Милан Јанковић, свршени богослов. Он је у школи остао све до Првог српско-турског рата 1876. године. По избијању ратних сукоба између Србије и Турске, локални Арбанаси напали су на учитељево кућу, те је био приморан да пребегне у Србију. Уписао се у кор Милоша Милојевића и ратовао као добровољац 1876. године. Одласком Јанковића школа у Ораховцу је затворена и њен рад није обновљен до 1889. године. (Шешум, необјављен рад).

„Две школе у Ораховцу и Зочишту¹³² од 1876. године, стоје затворене, нису се могле отворити због арнаутског зулума, нити при садашњим приликама има изгледа за то“. (Џамбазовски, 1986: 21).

¹³¹АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

Трећи је месец како српска школа у Ораховцу стоји затворена, јер нико није хтео да иде на дужност Душана Некића. Плата се престала издавати Некићу од 1. јануара 1906. године, рачунајући му место за упражњено.¹³³

С обзиром да је Некић одлично обављао послове благајника у Фонду цркве Св. Ђорђа, показао се као потпуно подесан и подобан за тај посао, али према овогодишњем распореду учитељском, дат му је разред те неће моћи вратити дужност благајника у фонду, а то је за наш народ велика штета. Поводом тог Управни одбор је на седници 23. септембра, донео решење да се Главно Туторство коме је битан напредак овог фонда умоли, да Некића ослободи учитељске дужности у школи и стави га на располагање фонду, или у другом случају, да му се да неки предмет у продужној основној школи, како би могао и у школи и у фонду послове радити.¹³⁴

Некић се примио службе у Управи фонда цркве св. Ђорђа као помоћник благајника и отуда прима плату. Он се пак нада да му се изда и учитељска плата, а да ни у једној школи не ради. На питање о школи у Ораховцу и Митрополит и Главно Туторство не одговарају, а школа стоји затворена до данас. Варошица Ораховац је важно место око кога се креће цела српска околина. Да не би школа стајала затворена предложено је Туторству да се пошаље један од свршавајућих богослова, да ради у школи до краја школске године, са платом која је за Некића буџетом предвиђена.¹³⁵

Године 1912, Петар Дедић, радио је са 1, 2, 3. и 4. разредом. У почетку године уписано је 37 ученика, у току године напустило је 22, јавило се на испит 18, поновиће разред 1, прешло је на испиту 15. Прописано градиво је добро обрађено. Учитељ је водио књигу ђачких изостанака и оцена. Рад и успех оцењен је са одличан.¹³⁶

¹³² Зочиште је пре 14 година имало школу, али је затворена услед зулума. Ако се ове године одреди учитељ, ако подигну школску зграду у селу, где је зидање већ отпочето, иста би до краја августа могла бити готова. Ако то испуне, треба им поставити учитеља. Јер сви са нестрпљем то ишчекују. У Врбичану је још од прошле године подигнута зграда за школу. У близини Врбичана је село Дојнице. У та два села има 50 српских домова, и моле да им се одреди учитељ. Србичка парохија има 60 српских домова. У Србици има црква и поред цркве општинска зграда. Такође и ту би требало отворити нову школу. У селу Јажинцу има 40 српских домова. Имају лепо општинско место за школу. Општина овог места почеће зграду за школу и молити за учитеља. Сем у ова четири места, у овој кази нема других места, где би требало отварати нове школе. (АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 18. јун 1912).

¹³³ АС, МИД ППО, 1906, ред 179, Призрен, 12. март 1906.

¹³⁴ АС, МИД ППО, 1906, Призрен, ред 135, 26. септембар 1906.

¹³⁵ АС, МИД ППО, 1906, ред 179, Призрен, 12. март 1906.

¹³⁶ АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

6.24. Школа у Феризовићу

Како се железничка станица овог места још одмах прозвала Феризовић, по имену гласовитог становника и ханџије Фериза Шешивара, то је и само насеље прозвано тим именом. Године 1906, одваја се јужни део приштинске казе у засебну казу са кајмакамским седиштем у овом месту. „По старим Немањићским дворовима у Неродимљу, овај срез је по ослобођењу у истим границама прозван Неродимским срезом, а по култу Св. Уроша, на предлог његових грађана дато ново име Урошевац. Почео се развијати по подизању железнице 1873, и за кратко време око 1880. године, постаје привредно средиште не само јужног Косова са Сиринићком жупом, него и за велики део западне Горње Мораве“. (Урошевић, 2001: 107).

Привредни развој као и учешће Срба у трговини и занатима утицали су да се у Урошевцу стабилизују прилике почетком 19. века. Настале друштвено-економске промене, а посебно привредни развој, захтевали су све већи број писмених људи као и организованије школовање, јер се трговина као привредна грана није могла развијати без писмених и школованих људи. (Базић, 2010: 232).

Султан Абдул Хамид издао је наредбу да се православним Србима у целој његовој царевини, где се само покаже потреба дозвољава отварање српских народних школа. Мехмед паша је дао скоро дозволу за отварање српске школе у Феризовићима. Обрадовао је не само Србе у Феризовићу, које се око тога труде пуних 7 година, него је обрадовао сву браћу на Косову. Посебно је та вест обрадовала Србе у Приштини, који су учествовали при свечаном отварању школе и својим добровољним прилозима за набављање потребних ствари и улепшавање саме зграде ове новоотворене српске школе. (Цариградски гласник, 1899).

„Почетак активности на отварању српске школе у Феризовићу датира из 1892. године, док је одобрење од стране турских власти добијено 1897. године. Узрок отезању, био је тај што су турски трговци нерадо посматрали успон и просперитет српског становништва у овом месту. Српска школа је 1898 године, отворена у Феризовићу“. (Ђорђевић, 1993: 197).

Пут до отварања школе био је тежак и мукотрпан. Најгоре од свега је, што се ствар око отварања школе и подизања зграде одуговлачила. Тешкоће приликом отварања школе

и подизања школске зграде биле су велике и огледају се у разним препрекама које су морале да се пређу, како би се на крају доспело до коначног циља. На основу писма од 16. априла 1898. године ППбр. 96, Његово Високопреосвештенство господин митрополит Дионосије, боравио је неколико дана у Феризовићу, где је најенергичније радио, да се ствар о отварању српске школе што пре заврши. Он је у споразуму са Србима у Феризовићу нашао другу кућу за школу и молио је валију Косовског вилајета за дозволу, да се школа отвори. Валија му је предложио да се обрати мутесарифу приштевачком са молбом, да означи број кућа која ће имати деце за школу и број ђака који ће посећивати школу. Митрополит Дионосије одмах је о томе обавестио мутесарифа приштевачког и молио га да успори ствар уколико је до њега, јер ће решење о томе чекати у Феризовићу. Када су прота Стеван Костић и учитељ феризовићки предали писмо митрополиту Мутесарифу, он им је одговорио, да ће одмах писати жандермеријском официру у Феризовићу, да са старешинама махалским поднесе извештај, према коме ће мутесариф, начинити мазбату и исту послати валији. Ово је било 20. априла т. г, а мутесариф није потражио извештај од жандермеријског официра у Феризовићу. Како митрополит није могао дуго чекати у Феризовићу, отпутовао је у Гњилане, одакле је наредио Стевану Костићу, овдашњем проти да одмах оде мутесарифу и види хоће ли се учинити нешто по акту митрополита за феризовићку школу или не. Међутим мутесариф му је одговорио да има преча посла, а за школу у Феризовићу завршиће кад буде могао. Следећи корак је да се ствар о отварању ове школе види код Порте, те да она нареди отварање исте¹³⁷. Услед нове молбе Срба у Феризовићу, Валија је телеграфом тражио од овдашњег Мутесарифа тазбату за српску школу у Феризовићу, где је тражио и извештај од власти феризовићке. Извештај је поднет и тврди се да нема никакве сметње да Срби подигну школу на месту за то одређеном. Овдашњи муфтија наговорио је Мутесарифа, где је он поднео Валији извештај, како се из многих узрока не може дозволити Србима да подигну школу на месту које су за то одредили, већ да је Србима заказао да нађу неко друго место негде на крај вароши, одакле се неће чути у чаршији читање и певање деце. Место одређено за школу прегледала је овдашња полиција са инжињером још пре неколико година и нашла је да нема ничега што би сметало подизању српске школе на том месту. Муфтија овдашњи зна да Срби не могу наћи друго место за школу, а и када би га нашли, морала би поново да

¹³⁷ АС, Конзулат у Приштини, 10. мај 1898.

излази на лицу места комисија са инжењером да изврши преглед, која би по наредби Муфтијиној стварала неприлике и тако би се ствар за српску школу одуговлачила на дуже време. Стога су наши људи изјавили да немају друго место за школу, нити могу боље наћи од постојећег. Зато су отишли да се лично моле Валији, али тешко да ће нешто успети, докле код се тражи по том извештају од овдашњег Мутесарифа, који је најпокорнији слуга овдашњег Муфтије и чувеног Сулејман аге¹³⁸. У вези писма од 29. септембра 1897. године, ППбр.221, известили смо Министра да се још ништа није постигло за добијање дозволе за Феризовићку школу, која би била од велике важности за наше интересе. Митрополит је одредио за феризовићку школу Саву Јовановића, бившег учитеља грачаничког, који је већ месец дана у Скопљу, ради добијања дозволе, за коју нема изгледа да ће је ускоро бити. Митрополит је наредио да се свештеник Неродимски, Анта Никшић пресели са кућом у Феризовићу, где већ станује и један католички поп, који је од једне собе начинио привремену цркву, а од друге школу. По овом примеру и наши су сународници заједно са настањеним Цинцарима узели једну кућу, где су једну собу средили за богомољу, а другу за школу. За богомољу треба само благослов од митрополита, што је и учинио поп Анта, обративши се митрополиту за благослов, али благослов за параклис не може дати, док се не добије дозвола за школу. Како у Феризовићу нема католика са фамилијама, то у католичкој школи има само два детета католичке вероисповести. Заузимањем католичког попа у тој школи, коју похађа и шесторо цинцарске деце, а учи их сам поп, који иде од куће до куће, наговарајући народ да дају децу у његову школу, где неће ништа плаћати, па ни књиге. Поп Анта Никшић, био је 1892. год учитељ у Штрпцу, са платом од 450 динара годишње, а поред тога му је и школска општина давала око 200 динара. Запопио се 1892. године и добио најмању и најсиромашнију парохију. Пре рукоположења за свештеника одређена му је помоћ од 480. динара годишње. Ову праведну награду је поп Анта имао све до краја прошле године, а од почетка ове године укинута му је у интересу штедње. Зато је послата молба, да се попу Анти Никшићу поврати стара награда од 480. динара годишње и да му се рачуна од 1. јула 1897. године, јер ни као школовани човек, нити који други свештеник мање спреме може опстати у Феризовићу без наше помоћи.¹³⁹

¹³⁸ АС, Конзулат у Приштини, 17. март 1898.

¹³⁹ АС, МИД ППО, 1897, ред 566, Приштина, 5. децембар 1897.

На отварању школе у Феризовићу годинама се радило, али без успеха, нарочито што се том отварању противио овдашњи Муфтија, који се боји да ће Феризовић, који је на добром месту, надмашити Приштину за коју су везани интереси Муфтијини, јер се упустио у разна индустријска и трговачка предузећа, па из себичности нема рачуна да допусти отварање школе. Како са Сулејман агом држи у рукама и саме државне власти, тако су се и овдашњи мутесарифи изјашњавали, да се у Феризовићу не отвори српска школа, а Валија је такав исказ поткрепљивао у Цариграду. Отварање Феризовићке школе јако је неопходно, јер ће ово место у скорој будућности постати једно од главних места овог краја, јер се већ сада сакупља туђи елемент цинцарски и католички, а при том су у околини српска села, која би могла користити школу. Бојазан да ће Цинцари отворити школу, а католици су већ именовали пароха и узимају кирију, кућу за цркву, а за овим лако може и следовати школа. Зато би најбоље било не тражити дозволу за зидање нове школе, јер прети неуспехом, већ би се лакше могла издејствовати дозвола за школски рад, тј. да се узме под кирију кућа у којој би започео рад. Послат је предлог посланику, да се овај предмет издејствује и нађе место у Цариграду, или да се од Валије затражи извештај, како би се што пре реализовао.¹⁴⁰

Да се не би тражила дозвола из Цариграда за зграду, што би се и тешко добила услед интрига католичких, поп Анта подигао је зграду као своју кућу. Зграда је врло лепа и велика, потпуно готова, а од новембра месеца у њој је пренесена капела у којој се служи служба Божја. Ове јесени пренеће се у ту зграду и српска школа, јер се то није могло учинити одмах да не би пало турским властима и католицима у очи да је подигнута за ту сврху. До сада је издато попу Анти 2600 динара, а треба укупно 5350 динара. Када се узме у обзир важност Феризовића, као политичке тачке и огромна корист овог српског дома у њему, који је успешно довршен утросак је незнатан. С обзиром да се за зидање зграде морао задуживати, с обавезом да плаћа велики интерес само да се зграда доврши пре док наши непријатељи нису осетили за коју је сврху намењена, из касе Конзулата је издата половина новца, где конзулат трпи због тога, јер новац није надокнађен, али исто трпи и поп Анта, који је заслужио пре свега признање и награду, а не да поред свих брига око зидања сада трпи и материјалну штету. Јер је већ прошло 7 месеци како му се трошак није исплатио. Зато је послата молба Министру да се новац што пре пошаље, а лепо би било и

¹⁴⁰ АС, Конзулат у Приштини, 21. јули 1897.

да се изрази захвалност и признање попу Анти Никшићу пароху Феризовићком и српској општини на раду око подизања зграде, да би га тиме задовољили, а наше људе у тој важној раскрсници туђинских утицаја и тежње још више подстакли да се мушки држе у одбрани свог народног имена.¹⁴¹

У извештају ППбр 179 од 19. маја 1899. године, указано је на католичку пропаганду на Косову и поднет образложен предлог, да у Феризовићу, као необично важном средишту (политичком, војничком и трговачком), постоји зграда у којој би се сместила школа и капела. Одговор још није прослеђен, а газда зграде у којој су смештени школа и капела отказује од ђурђевдана закупнину. Поп Анта Никшић и трговац Спира Славковић (обојица из Феризовића), желели су да помогну, купивши плац од 12м ширине и 36м дужине за цену од 36 турских лира. Поп Анта је продао кола и нешто узео на зајам, плативши 20 лира, а 16 је дао Спира Славковић од новца које је завештао за школу и цркву (Спири су Арнаути убили брата пре 2 ипо године, па га је арнаутски суд приморао да се мири са убицама, који ће им платити крв 5300 гроша. Спира је одлучио да све паре које наплати, употреби за школу и цркву у Феризовићу. До сада је добио 16 лира и дао их је за плац). На плацу треба што пре подићи зграду са 4-5 сала, у којој би поред стана за свештеника, могле да се сместе и школа и капела, те да се на тај начин избегне тражење зграда чиме би одузело много времена, тако да би нам чекајући на њу пропале и школа и капела, које су тешком муком добијене. Речено је да би било довољно 50 наполеона, пошто би околни сељаци помогли зидање кулуком и грађом. Мада је то недовољно за зграду каква треба у месту таквог значаја, какав има Феризовић, у коме су католици подигли, помоћу аустријског новца угледну двоспратну зграду за капелу и стан за свештеника. Пошто је ова ствар врло важна и врло хитна, послата је молба Министру да из кредита да на достојније заступање 1200 динара, а да се у исто време издејствује код Друштва Св. Сава, код установа сличних задатака и код појединих родољуба не би ли се на тај начин успело добити 1500-2500 динара. Овај предлог би могао да се реализује, ако би се са потребном обазривошћу поверио Одбору госпођа Друштва Књегиње Љубице.¹⁴² Када је прослеђено овлашћење у шифрованом телеграму од 15. јула 1900. године, да рад на подизању зграде у Феризовићу, за школу и капелу може отпочети, одмах је упућен предузимач, који је према

¹⁴¹ АС, МИД ППО, 1901, ред П 757, Приштина, 22. јануар 1901.

¹⁴² АС, Конзулат у Приштини, 26. јануар 1900.

земљишту изградио план у размерама и облику у којима је раније постигнут споразум у Гњилану са Његовим Високопреосвештенством Митрополитом Дионосијем. Са градњом се морало пожурити, како католички арбанаси не би код власти обуставили зидање, што је постала пракса у овим крајевима, а посебно када су у питању Срби. Католицима, који су Феризовић изабрали за седиште своје пропаганде међу Арбанасима на Косову, па и велелепну цркву подигли, биће овим задат јак ударац, јер ће српски дом у Феризовићу бити чврсти бедем против њихових упорних и лукавих покушаја, да унијом продру код српског народа на Косову, који се услед нечувених зулума још некако тавори. Српски дом у Феризовићу, који је на прузи железнице Скопље-Митровица, а ударна тачка преко које саобраћа цео призренски санџак са Скопљем, биће за пријатеље и непријатеље, за домаће и странце најбољи сведок о постојању српског народа у овим крајевима, који се под тешким условима бори да одржи веру кроз школу у име народа. Користи по српску мисао од овог дома у Феризовићу су огромне. Да зидање зграде не би застало, захваљујући овлашћењу Министарства, издато је до сада 2000. дин свештенику феризовићком поп Анти Никшићу, који зидањем руководи и послата је молба да се што пре пошаље обећана помоћ, како би до јесени у новој згради школа отпочела са радом¹⁴³. Српска општина је указала на битну околност, да се у Феризовићу-срцу Косова са дванаест кућа, налазе грчка и влашка школа, а још је теже признање што се не ради на затварању тих школа, него се још подржавају уписом српске деце. Пре две године када су школе почеле са радом, српска се учитељица још није одобрила и општина је била приморана учинити незаконите кораке и позвати учитељицу из Призрена, како би се том приликом избегле несугласице између општине и Намесништва у Приштини. Општина је морала употребити сав свој ауторитет, док је ђачке родитеље склонила да изведу децу из туђих школа и пошаљу у наше. Зато не треба дозволити понављање ових грешака, што може само користити непријатељима српске народне ствари¹⁴⁴.

¹⁴³ АС, Конзулат у Приштини, 26. јули 1900.

¹⁴⁴ АС, МИД ППО, 1907, ред 1649, Феризовић, 31. октобар 1907.

6.25. Школа у Пећи (женска и мушка)

Пећ представља највеће и најважније градско насеље у Метохији. Морфолошки је настало на компоненти две природне и привредне области, равнице на истоку и планинске области на западу. За постанак Пећи, од велике је важности саобраћајни положај града. Ту је стедиште многих попречних путева, који повезују привредно врло богате и географски различите области. Баш због таквог положаја, Пећ је у својој историји била поприште честих разарања, страдања и обнављања, Пећ је варош проглашена законом о местима 13. јуна 1919 године. (Бојовић, 1979: 126). „Пећ је прилично велики град. Рачуна се да у њему живи око 4000 муслиманских и 800 хришћанских породица. Муслимани и католици су Албанци, а православци Срби“. (Гиљфердинг, 1996: 132).

У школству и просвети Срба у Турској посебно место имале су женске школе. Прва таква школа отворена је у Призрену, 1836. године, а 1854, у Пећи. Оснивање посебних женских школа условљено је објективном стварношћу у то доба: неразвијени друштвени односи, примитивна схватања, која су још увек уобличена ропским начином живота, став цркве као носиоца и организатора целокупног културног живота Срба у Турској. (Микић, 1971: 100).

„Варош Пећ је подељена на 19 махала, од којих свака има свога муфтару. Од тих су: 12 турских, 5 српских, 1 латинска и 1 циганска. Српске су махале у средини вароши и заузеле су скоро обе стране Бистрице“. (Чолић, 2018: 17). Као што је варош Пећ, једна од најстаријих вароши Косовског вилајета, то сигурно тврдимо да и наша, како мушка тако и женска школа стоји у првом реду између осталих школа поменутог вилајета. (Исто: 135). Данас рад наше жене у свим новим културним пословима је предана и све већа. Жена је постала свесна, осећа се да постоји њен рад и њен дух у данашњем друштву. Она почиње да буде такмац човеку, сада настаје њена нова борба за своја права. Жена има сва духовна преимћуства, хоће да као човек води матерјални и политички живот заједно са људима. И вера је била један од битних помагача да се жена културно уздиже. Тако је већ 1855. године, у Пећи калуђерица Ката основала прву женску школу, а поред ње подигла цркву где је неговала сироте и изнемогле жене. (Споменица, 1937: 1038).

Исте године Катарину Симићку, покрену њено родољубље и меко срце и реши да у кући свог сестрића Ристе Аврамовића у једној одаји бесплатно оснује женску школу. Када

су еснафи међусобним пожртвовањем установили фонд и тако обезбедили и осигурали школски опстанак нису дуго могли гледати, да им се девојчице у приватној собици, а на терену Р. Аврамовића уче. Они су првом приликом на Ђеневији, поред мушке школе, купили кућу и за женску школу. Овоме су највише помогли: Спасоје Глашић, Исакија Дачић, јеромонах и старешина Патријаршије, Јован Ђукић и остали. (Чолић, 2018: 22-23).

Поред оснивања женске школе, Катарина се одмах ангажовала и основала Кенавију (женско друштво). „У то друштво ступише и њене две сестричине: Петра и Јефимија Аврамовић и братаница јој Јованка Јовановић“. (Петровић, 2001: 25).

Настава у школи у Пећи текла је по старом методу до доласка Саве Дечанца. Он је преобразио и узвисио до највећег оовременог ступња образованости. После његовог одласка и смрти Милана Поповића, опет је почела мало опадати. Пошто се о старијим учитељима који су овде радили не зна скоро ништа, а скорашњи како су се један за другим мењали не може се никакав суд дати. Када је Катарина видела да је са основаним фондом у неколико осигурала будућност и опстанак школе, али да са онолико плате, коју је од народа почела добијати не могу друштвене потребе подмирити, реши да и она допринесе фонду. Тако први пут 1860, оставивши Јефимију и Јованку да у школи раде, она се замонаши и са Катом Илића удовицом крене по Србији, Срему, Славонији, Бачкој и Банату, прикупљати добровољне прилоге на име женске школе. Други пут опет 1868 са истом Катом и препоруком народском крене истим путем, те су тада Цариград и Јерусалим походиле. Враћајући се кући новац су оставиле у банку. Дакле од два пута оставила је 406 дуката као својину пећке женске школе. Од тог новца и данас има скоро 8000 динара. Пошто се општина школска подједнако стара, како за мушку тако и за женску школу и плаћа и учитеље и учитељице, овај новац припада школској општини у Пећи, а не само женској школи. (Цариградски гласник, 1898).

С друге стране, Министарство просвете и црквених дела дало је 1868. године, Пећкој општини новац за изградњу школске зграде, а кнез Милан јој је као свој редовни годишњи дар издавао по 40 цесарских дуката, најраније од 1874. године. Изузимајући привремене краће обуставе рада, пећке школе нису прекидале свој рад током Велике источне кризе. (Шешум, необјављен рад).

Пећанци су 1897, изражавали жељу да подигну женску школу, зашта су пећки еснафи дали 8.000 гроша прилога¹⁴⁵. „Након добијене дозволе пећка општина, преко Митрополита Дионосија обраћала се Министарству да се пошаље 2.000 гроша из фонда женске школе из Пећи који је постојао у Београду“. (Ђорђевић, 1993: 199).

Учитељице у женској школи биле су: Катарина, Петра и Јефимија, Јованка, као и Симка Поповићка, родом из Београда. Када је 1883. године, Катарина сасвим оболела, а Петра и Јефимија умрле, а Симка напустила, Катарина је на самрти оставила у аманет општини пећкој, како се не би школа затворила, да њено место заузме овдашња ученица Олга Лазићева. „Олга је била учитељица од 1883-1895. године. Симка се вратила опет у школу и на самрти оставила 3000 гроша школи. После ње учитељице у школи су: Даница Которчевићка од 1895 и Лепосава Томићка 1896. године. (стр.26). У Пећи и њеној нахији живи преко 25.000 становника. Има Турака, Арнаута, Срба, Латина, Цигана и Габелцаца. У вароши има српске 224 куће у којима 116 српских фамилија живе. У нахији има свега 192 села, у 102 села живе 993 српске фамилије“. (Петровић, 2001: 26-27).

Пећка женска школа, када је реч о помоћи Србије имала је исти третман као и друге српске школе на Косову. „Што се тиче кадровске помоћи, први пут је добила учитељицу из Београда 1874. године. Пећка женска школа, као и све друге школе у Турској добијале су књиге бесплатно све до српско-турских ратова 1876-1878. год. За време Босанско-херцеговачког устанка и ратова 1876-1878. год. прекинуле су се овакве везе између Србије и ових крајева, па су књиге достављане преко руских конзулата у Скадру и Призрену, а извесно време и новчана помоћ“. (Микић, 1971: 100-101). Током зиме 1895. године, женска школа у Пећи се сурвала са источне стране. Општинари су намеравали да у току лета подигну нову зграду на два спрата. Мушка школа је подигнута 1893. године од стране Црквено-школске општине и у њој се радило све до ослобођења од Турака 1912. године. (Исто: 108). Питање подизања женске школе у Пећи протезало се низ година, па је ушло и у 1898. годину.

¹⁴⁵У исто време желе да им се од интереса на новац који је код Управе фондова пошаље још 7000 гроша, пошто наведена сума неће бити довољна. Новац који је код Управе фондова и јесте по тврдњи Митрополита Дионосија намењен за женску школу, а уложен је или на име женске школе, или на име Хаџи Кате. Митрополит жели, да ако се одобри наведена сума, то одобрење саопшти пећанцима преко генералног Конзулата под нагодбом, да ће им се тражени нивац послати када стару школу поруше, а нову грађевину отпочну и утроше свих 8000 гроша. Зато Митрополит моли да се убудуће ништа на име пећанаца не издаје без знања управе и без предходног његовог сазивања. (АС, МИД ППО, 1898, ред 161, Скопље, 2. јул 1898).

У мушкој основној школи радили су 1896/97. школске године учитељи:

У 1 разреду: Димитрије Петровић, родом из Пећи, где је завршио стару основну школу. Од општине прима месечно 250 гроша, додатак 400.

У 2 и 3 разреду: Цветко Стаматовић, родом из села Лођана, близу манастира Високих Дечана. Завршио је богословију у Призрену и скраћени педагошки курс у Београду, служи као учитељ 8 година. Систематична му је плата 720, а општински додатак на име квартира и огрева 70 гроша месечно.

У 4 разреду: Филип Томић, родом из Берана. Завршио је богословију у Београду, служи као учитељ 3 године. Плата му је систематична 1000, а општински додатак 70 гроша.

У женској основној школи радиле су учитељице:

У 1. и 2. разреду: Лепосава Томићка, родом из Србије. Завршила је Вишу женску школу у Београду, служи као учитељица 3 године. Плата јој је 800, а општински додатак 70 гроша.

У 3 и 4 разреду: Даница Котарчевићка, родом из Србије. Завршила је Вишу женску школу у Београду, служи као учитељица 6 година. Плата јој је 720, а општински додатак 720 гроша¹⁴⁶.

Испити у школама су држани: у 1 и 2 разреду женске школе 24. јуна пре подне, а у 3 и 4 разреду 24. јуна после подне. У 1, 2 и 3 разреду мушке школе 25 јуна пре подне, а у 4 разреду истог дана после подне.

У почетку школске године у мушкој основној школи уписано је било:

У 1 разреду 29 ученика, напустио 1, полагало 28.

У 2 разреду 32 ученика, напустило 5, полагало 27.

У 3 разреду 36 ученика, напустило 6, полагало 30.

У 4 разреду 41 ученик, напустило 13, полагало 28.

Укупно: уписаних 138, напустило 25, полагало 113.

У почетку школске године у женској основној школи било је уписаних:

У 1 разреду 33 ученица, напустило 14, полагало 19.

У 2 разреду 17 ученица, напустило 3, полагало 14.

У 3 разреду 14 ученица, напустила 1, полагало 13.

¹⁴⁶ АС, МИД ППО, 1897, ред, 566, Призрен, 17. јули 1897.

Укупно уписаних 74, напустило 19, полагало 55.

Настава је у Пећким мушким и женски основним школама више пута преко године прекидана, у свим разредима од 27. октобра до 13. новембра услед поплаве, затим у два размака због барјама (мали и велики). Од наставних средстава школа има: мапе балканског полуострва, глобус и руску рачунаљку. Школска зграда у Пећи је у добром стању. Зграда је на једном спрату, али у свему одговара хигијенским захтевима и прописима. Распоред соба је тако лепо одрађен и на први поглед оставља на човека пријатан утисак. Пред саму школску зграду простире се доста велика башта¹⁴⁷.

Молба Пећке општине за четвртог учитеља, који ће у исто време предавати турски језик (пошто се од Турака нико не прима), поткрепљује се разлогом, да је број ђака у 2. и 3. разреду био толики, да је једва могао учитељ дисциплину да одржи. То је један од разлога, а други је тај што ће се и општина и народ ослободити примедби, што се у Пећким српским школама не предаје турски. За одобрење четвртог разреда, општина се обавезује да повећа број ђака, јер је то до сад било немогуће за једног учитеља који има два разреда.

Предлог о алтернацији. Сматра се да способнији учитељи треба да имају млађе разреде. У народу постоји мишљење, да учитељи млађих разреда мање знају од учитеља старијих разреда и да немају довољно ауторитета. Да би се такво погрешно мишљење искоренило најбоље је да учитељи прате своје ученике кроз све разреде. Тиме би се спровеле и олакшице у ревизорском послу и ослободили једне врло неугодне ситуације у оцењивању рада појединих учитеља, где учитељи када им деца не знају, туже како су неспремну децу примили од свог предходника (ово се мора веровати све дотле док не буде стална ревизија). Ово алтернирање ђака кроз све разреде је утолико више, што се на тај начин један учитељ извежба са свим разредима, проучи добро и утврди припрему за све разреде и на тај начин много ће му лакше бити када се премести тамо где је 2 разредна или 4 разредна школа, којих највише има по мањим варошицима посебно по селима. Алтернирање ђака кроз све разреде оправдано је са педагошког гледишта и то утолико што се између доброг и способног учитеља и ученика одржава трајна духовна веза. Том ће приликом учитељ упознати потпуно и свестрано индивидуалност ученика, те тако може

¹⁴⁷ Исто.

удешавати наставу за њих¹⁴⁸. Овај начин је интересантан за учитеље, због великих промена у раду, које се могу позитивно одразити на наставни и школски систем.

6.26. Школа у Гораждевцу

У Пећи, а нарочито у околини пећкој, католици су развили врло живу агитацију. Центар су створили у селу Злокућанима, где имају своју цркву и свог фрата, који ради по упутству пећког фрата. Пећки брат је једнако крстарио по околини и заступао га је нарочито из Призрена упућени брат. Католички архиепископ из Призрена долазио је у Пећ и том приликом посетио Злокућане и још нека места у околини. Резултат њиховог обилажења био је тај, што се баш у том времену одиграше познати злочини, који су у року од 15 дана, стали живота 20 наших највиђенијих Срба у околини пећкој. У времену када су католици највећом жестином развили акцију против Срба у околини пећкој, тада је рад Срба био најслабији. Учитељ Гориочки није имао ауторитета у овом крају. За две године није био у стању прикупити ни једног ђака. За рад ван школе, буђење народне свести и јачање српскога духа у овом крају најмање има способности. Када се узме у обзир да је ово село најаче у околини пећкој, услед чега су арнаути употребили сву силу да и ово заостало српско село упропасте и приморају на исељавање, онда без сумње треба посебну пажњу овде обратити и поставити учитеља зрелог и искусног, који мора знати арнаутски језик и својом умешношћу задобити прваке арнаутске, да му у раду не сметају. Поп Источки је неспреман човек, који није у стању ни себи ни парохијанима помоћи. Од преке је потребе у селу Будисавцу, близу Злокућана створити јак просветни центар за сузбијање католичке пропаганде. Ово је лакше учинити, јер у Будисавцу постоји м-ра Патријаршије у коме станује по један калуђер. Овде и у још неким оближњим селима, српски су домови већином чивчије манастирске. Услови су повољни, зато треба школу отворити и поставити вредног учитеља. У недостатку калуђера, могли би једног из м-ра Патријаршије преместити, јер је у Будисавцу потребнији него у Пећи. Овим би начином могли пратити рад католичких органа у пећкој нахији¹⁴⁹. У селу Гораждевцу (један сат од Пећи). постоји

¹⁴⁸ Исто.

¹⁴⁹ Пећка нахија трпи ужасне муке од околних муслимана и опасност прети да се не истурче. Католички браћу посредством Арбанаса развијају ужасну делатност на штету наших верских и националних интереса,

српска школа, али скоро без ђака. Пре 5, 6 година овде је отворена школа. Садашњи учитељ, није омиљен код сељака. Ауторите његов код сељака је ниско пао, да није у стању прикупити потребан број ђака, нити успети код сељака да му саграде најобичнији стан, већ се сели из једне у другу кућу. Најбоље би било учинити премештај са учитељем Белопољским. Белопољски учитељ се добро показао и сигурно ће имати воље да и у Гораждевцу продужи рад са истом енергијом.¹⁵⁰

С обзиром да село Гораждевац има приличан број Срба, они су се обраћали за помоћ свом Бегу. Њему је било посебно драго, обећао је и како ће земљу за школску грађу дати, само ако имају одакле плаћати учитеља. Овај Бег што је његово село, јесте Бишера бег Махмутбеговић. У блиском је пријатељству са Лисевићем и то би најбоље било када бу му и он нешто о томе предложио. Зато молим г. Савета да предузму ову ствар код истог како би се радња што пре реализовала, јер ће требати времена да Гораждевачка општина преда молбу Савету за исту помоћ и учитеља¹⁵¹.

Како се отварање школе није могло постићи преко власти у Пећи, затражена је помоћ албанских првака. Становници села Гораждевца, договорили су се са двојицом албанских првака из племена Краснићи и Шаља, да их чувају и школа је већ фебруара 1900. године, почела да ради са 22 ученика. Сељаци су сами подигли школску зграду, а учитељ је био Милија Миљановић из истог села. О проблему отварања српских школа приштински конзул Света Симић 1900, пише да у овим крајевима није било школа отворених на основу патријаршијских привилегија, јер митрополит Мелентије није био наклоњен ни српским школама ни учитељима. (Ђорђевић, 1993: 200).

У школи је 1907. године, одржан испит 13. маја. Учитељ у школи био је Миливоје Милетић, свештеник. У почетку школске године било је уписано у први 5, други 4 и 4 разред 6 ученица. Свега 15 ученика. У току године је отпало 3 ученика, а на испиту је присуствовало 12 ученика. Учитељ и ако је био почетник, настојао је да предавања буду

те из тога разлога, а и зато што у Долцу треба имати сигурног извештача, нужно је отворити српску школу. (Раденић, 1991: 754). У селу Долцу, пећке нахије, где се поред цркве налази и сазидана школска зграда још од 1889. године, има поред Арнаута до 80 српских кућа. Како је до сада школа била затворена, Митрополит је 1898. године исту отворио, поставивши за учитеља Стојана Ђурђевића свршеног богослова, са годишњом платом од 480. динара. (АС, МИД ППО, 1898, ред 492, Приштина, 20. октобар 1898).

¹⁵⁰АС, МИД ППО, 1905, ред 318, Приштина, 5. јули 1905.

¹⁵¹АС, МИД ППО, 1892, ред 640, Пећ, 10. октобар 1892.

колико је могуће редовна и разумљива, али с обзиром на месне прилике и двоструке дужности које је имао као учитељ и свештеник, успео је да програм реализује до краја. Саморадња је била код ученика врло добра, јер је у схватању дечјег духа, учитељ обраћао доста пажње. Предмети су били са методичког, теоријског и практичног гледишта разрађени, у довољном обиму по наставном плану, па је тако и постигнут жељени успех код деце. Примедбе које се могу навести, односе се на веронауку. Учитељ је опширно предавао, тако да настава није одговарала васпитним начелима савремене науке за основну наставу. Није довољно да оно што се предаје буде само речима разумљиво, већ се мора тежити истинитом разумевању унутрашње, душевно развијене личности. Зато се захтевају извесне поступности у излагању наставне грађе, које се учитељ није придржавао при предавању предмета. Остале предмете је добро разрадио, јер се придржавао методичких упуштава. Посебно је обрађен српски језик и рачун, тако да су сва предавања из ових предмета одговарала васпитним начелима и пријемчивости дечјег духа. Иако учитељ није имао на располагању никаквих средстава за очигледну наставу, сам је стварао наставна средства, помоћу којих је успешно изводио наставу. Од средстава, школи су биле потребне многе ствари и то: карта балканског полуострва, рачунаљке за 1. и 2. разред, словарица, слике човека и делова човечијег тела¹⁵². Ученичка посећивања школе била су неуредна због болести, због лошег времена, лошег материјалног стања. Узевши све у обзир, успех ученика као и рад самог учитеља, био је врло добар, а рад и чистоћа примерни. Школска предавања су текла редовно и трајала по 5 часова дневно. Прекида у раду је било више пута, због парохијске дужности, јер је учитељ и свештеник у исто време. Школско здање, као и црква није у најбољем стању, зато би требало и цркву и школу поправити, али општина нема довољно средстава, зато треба одредити буџет за ову сврху, ако не може да се оствари, сачекати извесно време да општина дође до пара и омогући обнову цркве и школе. У цркви су хигијенски услови задовољавајући, а црквено школска књига прихода и расхода потпуна и исправна што служи за част једном учитељу. Његов рад и као учитељ и као свештеник заслужује сваку похвалу и поштовање и може послужити за углед многим учитељима и свештеницима¹⁵³. Општини се препоручује да гаји добре односе са суседима других вера, да се здруже у економском погледу, да стварају заједнице

¹⁵² АС, МИД ППО, 1907, ред 1721, Пећ, 17. јули 1907.

¹⁵³ Исто.

у погледу пољске привреде и економије, како би могли помоћи слабијим и сиромашнијим суседима, као и онима који су повољнијој ситуацији.

6.27. Школа у Белом Пољу (код Пећи са два разреда 1 и 4)

У Метохију рачунају крајеве од Дечана до Пећи, а неки рачунају од Ђаковице до Пећи. Близу Пећи очувало се и једно чисто српско село Бело Поље. Имају цркве што им је подигла једна чланица руске царске породице. То је црква заснована много већа, али Турци нису дозволили да се сагради већа. Све што је српско морало је да буде незнатно, мало и да се ничим не истиче. Срби у Пећи имају основну школу са 4 разреда, имају своју читаоницу и књижницу св. Василија. Имају школско друштво које помаже школу, имају друштво за помагање сиротиње, имају соколско друштво. Имају и српски новчани завод, исто као у Призрену и Ѓњилану под тајним именом. Пећки српски новчани завод зове се „Завод цвете богоматере чудотворне иконе у Пећи“. А то је завод за привредно унапређење, штедњу и међусобно помагање. Имају и друштво Св. Саве по форми друштва Св. Саве у Србији. Њихови еснафи организовани су на народној основи. Имају 18 еснафа. Сви еснафи су организовани у један општи српски еснаф. Та заједница, организација им је помогла да одрже српску свест и да се једно другом у невољи нађу“. (Томић, 1999: 190-191).

Бело Поље има 60 српских домова, а ни један арнаутски. Удаљено је неколико километара од вароши Пећи, на јужној страни ове на путу за Ђаковицу и Призрен, има своји лепу нову цркву усред села. Сељани Бело-пољски, одавно су осећали потребу за својом школом, јер не само што деца пропадају без основног знања, већ и црква без учитеља певача не може добро да служи, иако имају свог пароха. Да би овој невољи стали на крај, сељани су отпочели зидање школске зграде, али пошто су сиромашног стања и у невољи да ли ће добити учитеља, сазидали су само један бој и на томе је остало. Али у поменутом селу налази се једна кућа, која би се привремено могла употребити за школу, док се не би општинска зграда довршила. Број ђака био би најмање 30, осим деце из села Лубанића, која би похађала школу, јер им је свега пола сата удаљена. За учитеља сељани желе Ђорђа Јовановића, који је родом из Белог Поља, а учио је Призренску богословију

две ипо године и због сиромашног стања морао је напустити. Касније је хтео да прими свештенички чин, али му је у томе сметао злогласни дечански архимандрит Јоаникије. Када би школа једном стекла право грађанства, Ђорђе Јовановић би се могао запопити, а на његово место би се поставио учитељ са бољим квалификацијама. За отварање школе у Белом пољу молили су и угледни Срби у Пећи, као и намесник манастира Пећке Патријаршије. Сагласан за отварање школе био је и ректор Призренске богословије, Стеван Димитријевић. Отварањем школе створила би се још једна културна станица у скоро заборављеном крају проређеног српства. (За сада у целој великој Пећкој нахији, сем вароши, постоје две школе у Бањи и Гораждевцу, у Дечанима је архимандрит Јоаникије растерао ђаке још пре две године)¹⁵⁴. Разлози штедње или ма који други никада не могу бити оправдани, да спрече отварање храма просвете у овом селу, за којим сељани као доказани родољуби толико жуде. Ако би се томе успротивили, постојала би могућност, да се обрате Црној Гори, која би им радо послала и два учитеља, пошто је Црногорска влада у новије доба почела да шири своју пропаганду у правцу Белог Дрима и на југ ка његовом утоку¹⁵⁵. То никако не би српска влада смела допустити, јер би бојазан били и за Дечане. Становници Белог Поља послали су молбу, да им се новчано помогне, како би започету зграду за основу школу завршили. Како је буџетом за 1901. годину постављен за учитеља Ђорђе Јовановић, са платом од 480. динара годишње, не треба му плату никако издавати, пре него што почне са радом. За прво тромесечје може да му се изда 160 динара, а остатак до септембра, да остане као уштеда, која ће се искористити за зидање зграде. Одбор моли да се ово одобрење пошаље и нареди ректору Призренске богословије, да суму изда школској општини, што ће бити довољно за завршетак зграде и набавку основних наставних потреба.

У школи у Белом пољу постојала су два разреда 1. и 4. У школи је почетком године било уписано у 1. разред 10 и у 4. разред 8 ученика. У току године је отпало 2 ученика, а

¹⁵⁴ АС, МИД ППО, 1901, ред П 482, Приштина, 6. фебруар 1901.

¹⁵⁵ Митрополија је добила следећи телеграм из Белог Поља. Сретен Станић са неколицином напао је на школу и учитељима претио, или да затворе школу, или ће их убити. Школу је затворио. Хоће ли учитеље слати тамо или их овде задржати? Поп Цветко. Телеграфски наређено намеснику да оптужи Станића и његове другове, да школу одмах отвори и да учитељи остану тамо. Телеграфисано валији у Митровици и умољен је да он нареди белопољском кајмакаму да се школа отвори и приступници казне. Шта буде урађено поводом овог случаја црногорске акције, Конзулат ће обавестити Министарство. (АС, МИД ППО, 1912, ред 77, Приштина, 30. април 1912).

на испиту се пријавило 16 ученика. Учитељ је био Сима Шуговић. Са малим изузетком сви су предмети у оба разреда разрађени у довољном обиму-према наставном плану, при чему је учитељ инсистирао на редовним предавањима, разумевању, мада је правио грешке у основној настави нарочито при предавању рачуна у 1 и 4 разреду. Сви његови рачунски радови били су без довољно примера и очигледности, без правог рационалног и стварног објашњења, чиме је теретила, а не развијала моћи ученика. Остали предмети су добро обрађени, јер се придржавао методичких упутстава, те је тако уопште и врло добар успех код ђака постигнут. Школа нема готово никаквих средстава за очигледну наставу, што наставу чини апстрактном и конкретном. Потребна су многа средства и то: карта Балканског полуострва, рачунаљка за 1. и 2. разред, словарица, слике човека и делова човечијег тела. Ученичка посећивања школе била су махом неуредна и то због болести, лошег времена, лошег материјалног стања. Успех ученика, као и рад самог учитеља био је врло добар, а рад и чистоћа примерни. Казне за одржавање школског реда биле су врло обичне. Школска предавања су текла редовно и трајала у оба разреда по 5 часова дневно. Прекида није било. У цркви, као и у школи хигијена је задовољавајућа, што служи на част не само свештенику и учитељу, него и црквено школској општини. Према упутству Митрополије, које је дато ревизорима ради лакшег обављања задатка, дата је препорука општинама да одрже добре односе са суседима других вера, да се здруже у економском погледу, да стварају заједнице у погледу пољске привреде, како би могли помоћи сиромашнијим суседима. И току две године осетан број ђака је опао, а раније за време учитељевања у овој школи Станимира Силамировића, учитеља који је по потреби из Белог поља премештен, био је два пута већи број ђака. Зато Симу из Белог поља треба преместити, а Станимира послати у ово место, јер је оставио добре успомене и код народа и код деце, а и жеља је мештана из Белог поља, да се Станмир врати у ово место¹⁵⁶.

6.28. Школа у Прилужју

Године 1865-1870, тачну годину нисмо могли да утврдимо, у Прилужју је отпочела рад српска школа. (Николић: 1996: 43). „У Прилужју је учитељовао неки Агапије Стојаковић, старошколац. На његово место хтео је доћи Михаило Ђорђевић и предао за ту

¹⁵⁶ АС, МИД ППО, 1907, ред 836, Приштина, 17. јуни 1907.

молбу Митрополиту али га је одбио, као што је молба ситно написана, а у ствари што је молилац свршени богослов“. (Џамбазовски, 1986: 21).

Атанасије Урошевић у делу „Српске школе на Косову“ истиче да је почела са радом 1883. године, док Бранислав Нушић као почетак рада наводи 1900. годину. „Милован Богавац тврди да је школа у Прилужју почела са радом после балканских ратова у јесен 1913. године. Сви ови подаци су дискутабилни, утолико пре што усмена казивања старих мештана, од којих је матерјал црпео Атанасије Урошевић, говоре да је школа радила знатно пре 1900. године“. (Ђорђевић и други, 1998: 149).

У овом селу, српска школа је постојала још пре 30 година, а престала је са радом 1876/78, а похађала су је деца из Прилужја, Племетине и Бабиног моста. То је била једна од настаријих српских школа на Косову. Митрополит је за учитеља у Прилужју послао свршеног богослова Димитрија Димитријевића. Жеља је Митрополита, а и потреба да ова школа поново проради, а учитељ Димитрије је пребачен да ради у школи у Вучитрну. Земљиште на коме би се сазидала зграда за школу, поклонио је селу Прилужју велики пријатељ српски халим паша Махмудбеговић-Црнојевић из Пећи, господар тог села. Послата је молба да се учитељу Димитрију одреди плата почев од 1. децембра 1898. године. Митрополит је обавестио, да још 5 свршених богослова чекају у Призрен на учитељска места. Ови богослови могли би само радити у косовском вилајету, јер је Митрополит још раније обавестио да призренска власт не издаје мазбате учитељима у том санцаку¹⁵⁷. Разматрајући наведени предлог, Конзул Симић је одлучио да се Димитрије, свршени богослов Призренске богословије, постави за учитеља у Прилужју од 1. децембра 1898. године, са платом од 720. динара годишње.¹⁵⁸

Сметње у развоју школске мреже, огледа се у недостатку учитељског кадра и простора. Турске власти и поред права, која су дата поробљеним народима на просветитељску делатност, нису се могле похвалити улагањем средстава у отварање и рад српских школа. Школа је имала мали број полазника мушке деце. Девојчице које су похађале ову школу, биле су углавном деца познатијих трговаца и познатијих људи. (Парлић-Божовић, 2012: 530). На развоју школа основног образовања полазило се од економских и друштвених могућности с циљем и задатком да се што већи број деце

¹⁵⁷ АС МИД ППО, 1898, ред 601, Приштина, 8. децембар 1898.

¹⁵⁸ АС МИД ППО, 1898, ред 601, Приштина, 11. децембар 1898.

обухвати основним образовањем. Услов за добру организацију школског живота и рада представљао је целисходно постављен план рада школе у свим видовима њене образовне делатности. (Парлић-Божовић, 2012: 534).

Школа у Прилужју, као и у Вучитрну и другим градовима Косова за време Српско-Турског и Руско-Турског рата није радила. Године 1899, отпочеле су припреме за изградњу зграде за основну школу. Изграђена је у црквеној порти. Конзул у Приштини Бранислав Нушић, сматрао је да је угледна и лепа и да су у њој услови за рад солидни. Зграда и данас постоји. (Николић, 1996: 44).

Распоредом Министарства учитељ Глигорије Ристић из Прилужја, поставља се за учитеља у Пећи. Истим распоредом, исти учитељ премешта се за Митровицу. Међутим у распореду Конзулата, није био никакав предлог о његовом премештају, јер је одличан у Прилужју, зато је послата молба Конзулату да остане у Прилужју, јер је то и његово родно место. Глигорије Ристић завршио је Светосавску школу у Београду. Одличан је и као човек и као учитељ. Има добар успех у Прилужју, где треба и да остане. У Пећи не познаје никога, а ни за Митровицу не би био подесан, јер за варош треба школованији учитељ и добар црквени певач. У ранијем буџету плата Глигорија Ристића била је само 480. динара. У овогодишњем буџету дата му је повишица од 100 динара. Распоредом Министарства створена је забуна око овог учитеља, где се не зна за које је место распоређен, да ли за Пећ, Митровицу или Прилужје. Распоредом Министарства, учитељ Јефtimiје Гапић из Призрена премешта се у Прилужје. Овај премештај је створио још већу забуну, због неодређеног премештаја Глигорија Ристића из Прилужја.¹⁵⁹

6.29. Школа у Мушителишту

Општину као и школу сачињавају два села: Мушителиште и Доловце. Оба броје на 100 и неколико кућа. Школа је одавно отворена и то при цркви св. Богородице у Мушителишту, али због нетачности рада бивших учитеља, посебно последњег Илије Спалића, као и изгубљене воље за похађањем школе од стране деце-односно њихових родитеља, била је затворена крајем прошле школске године. На искрену молбу и обећања да ће школу обновити похађањем деце у довољном броју, службеници у Призрену

¹⁵⁹АС, МИД ППО, 1905, ред 318, Приштина, 19. октобар 1905.

порадили су на том питању и послат је нови млад учитељ Драгутин Патрногић, школу отворио, деца послата у исту, па је школа прорадила са 40 и неколико ђака. На велику жалост због потребе коју Владика зна, позива на кратко учитеља школе да прекине рад и децу пошаље кући.¹⁶⁰

Заступник ректора још у почетку ове школске године наставио је у Муштитшкој школи премештање из Скопског реона, Драгутина Патрногића¹⁶¹, а Ђорђа Ристића премештањем из Солунског реона у Призрен. Задржао га је да не иде у Мушниково, већ га је оставио у Богословији на храни и плати и то беспосленог до краја јануара, док није добио ново одређење Нову Варош. Епархијски Одбор Рашко-призренске митрополије је актом својим од 16. 01. 1910. године, бр. 91, а на основу решења Тудора и главног Школског тудорства, затражио да му се одмах као преко потребан упути Драгутин Патрногић у Приштину, а Ђорђе Ристић у Нову Варош. Ђорђе је одмах упућен у Нову Варош, а Патрногић да остане у Муштитшту, ако је икако могуће, или док се други учитељ постави. И поред тога депешом Бр. 58 од 28. 1. 1910. године, наређено је да се одмах упути у Приштину. Упућен је пошто му је издат из касе Богословије путни трошак у износу од 30 динара. Премештај Патрногића изазвао је и премештај Витка Аксића из Средске у Муштитште, јер је у овом селу остала школа са 47 ученика без учитеља. Ова школа није била затворена као што се у акту гл. Тудорства каже и да је требала за казну да остане празна. Премештај Патрногићев дошао је у невреме 31. јануара текуће године. Долазили су кметови и одборници и молили да се школа не затвори и деца не распуштају и остављају без учитеља. У крајњој потреби у споразуму са управником основних школа, упућен је Витка Аксић из Средске у Муштитште да прихвати ђаке и школу. Главно Тудорство је одмах актом Бр. 86 од 13. 2. 1910. године извештено, молећи га да се постави

¹⁶⁰АС, МИД ППО, 1910, ред 196, Приштина, 3. Фебруар 1910.

¹⁶¹По депеши Приштинске епархијске управе, упућен за време прошлогодишњег школског одмора секретару скопске митрополије, Драгутин Патрногић требало је да буде премештен почетком школске 1909/10. године, у Приштинску епархију, јер је у тој депеши било речено, бар тако је Драгутин уверавао, да му је то место резервисано. Међутим Патрногић није био у прво време обухваћен учитељским распоредом, то је потписати нашао за корисније да Патрногића, до даље наредбе претпостављених привремено у Муштитште упути, него да га у Призрену остави да плату прима, а да ништа не ради. Касније, када је Витко Аксић у Муштитште био послат да га замени, потписати је био на одсуству. Из наведеног се види, да потписати није имао никаквог удела у отварању Муштитшке школе, коју је фактички отворио Васа М. Када је на место Патрногића, упутио у Муштитште Витка Аксића, задржао га је у поменутом селу, упутивши га за сталног учитеља. (АС, МИД ППО, 1910, ред 196, Призрен, 18. јул 1910).

други учитељ, а Аксић врати на своје место. На овај акт није следовао одговор и тако је Аксић завршио ову школску годину у Мушителишту.¹⁶²

Нипошто у интересу нашег напретка не би требало затварати школу у Мушителишту, која према приложеном акту Управитеља школа има 47 ђака. Уништити нашу српску школу значило би свесно настанити арнаутску најезду, која стално прети.¹⁶³

Приликом првог изненадног прегледа у школи у Мушителишту, било је 6 ђака у дворишту и учитељ. Када су ушли у школу, ниједан ђак није имао таблицу ни рачунаљку. Учитељ је признао да још није отпочео рад. На списку који је имао, било је у школи 20 ученика, а у истој је било 16. Имао је само први разред. Учитељ се правдао да тога дана нису били сви у школи због слава. У селу није славило више од три куће, а из тих кућа није било ђака. Најзад је признао да сељани слабо маре за школу и ако су молили да им се учитељ одреди. Уколико у школи у најкраћем року не буде 30 ђака, јер село броји 85 српских домова, школа ће се затворити одузимањем учитеља.¹⁶⁴

Године 1909, учитељ у Мушителишту био је Милутин Вукићевић, који је тражио премештај, јер има свега 8 ђака у школи, а Мушителиште и околна села имају око 150 домова српских. Он се жали да сељаци неће да дају децу у школу. Међутим сељаци кажу да се доста деце упише, али у току године уплаше од учитеља и разбеже. Да би се ова ситуација решила у интересу школе, Вукићевића треба преместити у Ораховац, пошто се у Мушителиште са тамошњим свештеником не слаже. Ораховачки учитељ Илија Столић, тражио је такође премештај и он би могао бити премештен у Мушителиште¹⁶⁵.

Године 1912, са 1 разредом мешовите школе радио је Спира Цапарчевић. Уписано је било 28 ђака, напустило школу 4, јавило се на испит 14, поновиће разред 4, прешло је у старији разред 10. Прописано градиво за овај разред није довољно утврђено. Учитељ је водио само школу ђачких изостанака и оцена. Дневник рада и књигу са особинама није водио. Без обзира на олакшавајуће околности (пошто је радио са једним разредом и малим бројем ученика), рад и успех оцењен је једва са повољан, ред и чистоћа са приличан. Зато би требало преместити Спиру Цапарчевића из Мушителишта, где има више учитеља и где има непосредног надзора, јер није вичан школском раду, и не слаже се најбоље са

¹⁶²АС, МИД ППО, 1910, ред 196, Призрен, 16. јун 1910.

¹⁶³АС, МИД ППО, 1910, ред 196, Призрен, 19. јануар 1910.

¹⁶⁴АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 21. новембар 1911.

¹⁶⁵АС, МИД ППО, 1909, ред 1600, Призрен, 09. септембар 1908.

општином. Можда неће више ни остати у учитељској служби. Намера му је била да пређе у полицајску службу, за коју је и подесан.¹⁶⁶

6.30. Школа у Средској

У географском смислу Средачка жупа је просторно мала са дужом страном у правцу исток-запад и ужом у правцу север-југ. Омеђана са југа Шар планином и Ошљаком са севера, представља уску речну котлину, место где извире река Бистрица. (Николић, 1993: 131). У другој половини 19. Века, Османлијско царство почиње да се распада. Истовремено се на овим и ширим просторима Старе Србије јавља снажан националан и просветитељски дух. Када је Сима Игуманов ударио темеље српској православној Богословији у Призрену, писменост и просвећивање је продрло и на тло Средачке жупе, а након отварања Богословије још снажније, јер су за учитеље долазили свршени богослови из Средачке жупе. (Николић, 1993: 135). Појачано интересовање житеља Жупе за описмењавањем може се објаснити двома чињеницама. Прва да их је сиромаштво терало на печалбу и друго због јединствене аутохтоности културног и духовног карактера Средске жупе. Иако су османлијске власти губиле своју моћ, нису престале да врше снажан притисак на Србе, и постале су све ригорозније према захтевима села за отварање школа. Прва школска зграда у Средској је подигнута 1868 године. Од слабог матерјала о трошку општине и помоћи коју је пружио Сима Игуманов, затим од помоћи коју је прикупио Никола Вукић из Призрена и бивши бакалин у Средској¹⁶⁷. „Први учитељ је био

¹⁶⁶ АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

¹⁶⁷ Горње Село је насеље Средачке жупе. У селу је постојала школа са 1, 2, 3 и 4 разредом. У школи је радио Павле Даниловић. Почетком 1912. године, у школу је уписано 47 ученика. Отпало је у току године 5, јавило се на испит 42, поновиће разред 11, положило је испит 31. Главне ствари из градива добро су утврђене. Учитељ само није водио књигу о ђачким особинама. С обзиром на велики број ђака, успех је оцењен са одличан, ред и чистоћа са примерно. У овом призренском реону било је 13 школа и 21 наставник, без Јована Ђорђевића. За постојеће школе, ако се још која нова не отвори, требаће за следећу годину исти број учитељских снага, тј. 22, рачунајући управитеља реонског без разреда. Неопходно је, Милана Алексића преместити за варошку школу, јер није подесан за село, и неумешан је за четвороразредну школу. (АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912). Општина Срецака, још прошло године се жалила, како нема места у својој школи примати децу из других општина, пошто је њихова школа препуна њиховом сопственом децом. Међу овом општином и селом Драјчићем, повео се читав спор, о пријему деце из села Драјчића у школу Срецаку, обећавши им, да ће за село Драјчиће изградити другог учитеља за ову годину. Сељани села Драјчића, узели су једну кућу и поднели молбу турској просветној комисији за дозволу, да могу отворити за себе школу. Председник просветне комисије обећао је изградити формалну дозволу, и

Илија Спасојевић, студент Килевске гимназије све до 1871/72. године. Затим долази учитељ Јован Миловановић од 1873-74. Био је годину дана, после њега долази Антоније Никшић, исто једну годину, кога мења Антоније Љамић и остаје до 1892. године. Због слабог здравља на његово место долази Миладин Симић-Никачевић. Био је јако цењен и поштован, бавио се ваннаставним активностима, основао је Ђачки фонд, организовао очигледну наставу и позоришне представе у школи“. (Николић, 1993: 136-137).

Године 1912, у школи је радио Митар Вучковић, са 1. и 2. разредом. Уписано је 53 ученица, напустило школу 11, јавило се на испит 42, понављало разред 2, положило испит 40. Прописано градиво је темељно обрађено. Рад је оцењен одлично, ред примеран. Јефтимије Ристић, радио је са 3 и 4 разредом. У почетку године уписано је 28 ученика, напустило је школу 11, јавило се на испит 17, поновиће разред 2, прешло и завршило школу 15. Послао је депешу Епархијској управи да оде на 10 дневно одсуство кући. Отишао је и више се није враћао, нити управи јављао. На испиту пропитивао је ученике само из хришћанске науке, српског језука и рачуна. Остале предмете учитељ није обрађивао због слабог здравља. Само је водио књигу ђачких изостанака и оцена. Трећи разред из испитаних предмета показао је успех повољан, а четврти одличан. Никакви разлози не могу оправдати самовољно напуштање дужности, нарочито пред испит. Стога

одобрио им је да може школа радити привремено, док дозвола дође. Стога архимандрит Иларион моли, да се за ново отворену школу у селу Драјчићу постави Сава Никшић, учитељ из Горњег села, који је родом из истог, за кога су сељани молили, пошто он има дозволу као учитељ и има тамо своју кућу, те му општина не мора набављати квартира. На место његово у Горње село, моли да се постави Душан Поповић, свршени ученик ове школе, са платом од 600 динара годишње, као што и други свршени ученици ове школе такву плату добијају у његовом реону. Плата да му тече од 1. септембра ове године, која ће се за 4 месеца, додати буџету за учитеље. Кога код пошаљу турско добро ће доћи, само да дођу до краја августа најдаље у Призрен. (АС, МИД ППО, 1895, ред 500, Призрен, 12. август 1895).

Село Мушниково је део Средачке жупе. Прва школа у селу Мушникову отворена је 1889, у једној приватној сеоској кући, која је убрзо затворена од стране турских власти. Након упорног тражења, Турци су после годину дана отворили школу. Први учитељ био је Јосиф Спасић из Призрена, а након новог отварања Павле Чемериќић из Призрена. Након Павла Чемериќића, који је у школи радио до 1901. године, и важио за веома строгог и поштованог учитеља, дошао је Јанко Ђорђевић пореклом из Сиринићке жупе, а након њега Сима Бабарогић из Призрена, који је познат по томе што је покренуо иницијативу за подизање школске зграде у селу пре 1907. године. Сељани Срби откупили су за потребе подизања школске зграде плац од попа Николе за 27 златних наполеона. Изградња школе је почела 1907. године добровољним радом и прилозима мештана Срба. (Николић, 1993: 141). Године 1912, у школи је радио Витко Аксић, са 1, 2, 3 и 4. разредом. Почетком школске године уписан је 41 ученик, у току године напустило школу 12, јавило се на испит 29, поновиће разред 4, положило је испит 25. Прописано градиво није из свих предмета у свим разредима завршено, а није ни темељно утврђено. С обзиром на 4 разреда, уопште успех је био одличан, ред и чистоћа примерно. Учитељ само није водио књигу о ђачким особинама. (АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912).

Јефтимије Ристић треба да искуси заслужену казну, ако не отпуштање из службе. Ристић је и раније говорио да не мисли и даље остати у учитељској служби, већ да ће остати кући да обрађује земљу у Водену. Надлежни фактори треба даље да донесу пресуду о њему. Јефтимије Ристић у Средској не треба да остане због лошег примера, пошто је напустио школу на дан испита.¹⁶⁸

6.31. Протестанска школа у Приштини

У Приштини постоји 4-5 кућа протестанских, још пре 20 и више година. Главни вођа протестаната у Приштини је Станко Михајловић, који се бави растурањем библија и зато од Америчко-енглеског друштва има за пропаганду протестантизма, плату од 80 франака месечно. Са њим ради још неколицина људи пуких сиромаша, као и породица Нићка бакалина, борца за ширење вероисповести међу српским сељацима на Косову. Станко има ћерку која је васпитавана у протестанској школи у Битољу. Она је по завршетку школовања у очевој кући сакупљала мушку и женску децу, учила их енглеском језику и слала у Америку, ради даљег школовања и изучавања заната. На тај мамац се ухватило неколико сиротана, али су убрзо обавештени, тако да су школу напустили. Да би и даље могла радити као учитељица и примати плату од друштва за пропаганду, она је 5-6 сиромашне деце држала крај себе, дајући им храну. То је протестанска школа у Приштини, за коју власт није знала (јер је Станкова ћерка у најзабаченијем делу Приштине). Када се намесник митрополитски жалио Мутесарифу против школе, која нема законску дозволу, учињена је истрага, а учитељица се бранила тиме да не држи школу, већ сиромашне девојчице учи шивењу. Указујући на незаконито функционисање ове школе, две протестанске породице су добровољно послале своју децу у школу. Увидевши то митрополит Нићифор је предузео кораке да се учитељици у потпуности забрани рад. Зато се не треба бојати експанзије протестанске у Приштини и на Косову, уопште у Рашко-призренској епархији¹⁶⁹. То најбоље доказује ова тзв. школа у Приштини, која треба да послужи експлоататорима протестанског пропагандског фонда као средство, доказ да

¹⁶⁸ АС, МИД ППО, 1912, ред 962, Призрен, 19. јун 1912.

¹⁶⁹ АС, МИД ППО, 1902, ред П 569, Приштина, 13. новембар 1902.

немају услова за даљи опстанак. Када је протестантизам за 30 година рада (формирао се после отварања железнице Скопље-Митровица), спао на овакве резултате, ни српској православној мисли не може бити опасан, али га ипак треба на све начине сузбијати. Зато не треба наседати на интриге које долазе из ове школе, јер им је циљ потценити рад Митрополита Нићифора и Конзула.¹⁷⁰

6.32. Недељно-празнична школа

Маја 1893. године, конзул Тодор Станковић је отишао из Приштине, а на место њега дође Бранислав Нушић. Био је веселе нарави и за свакога је имао пригодну реч. Те исте јесени 1893, Нушић је саветовао Стојану Капетановићу, управитељу школе у Приштини да отвори Недељно-празничну школу и то: аналфабетску за неписмене и курс за боље усавршавање у писмености и знању за писмене младиће. (Поповић, 1987: 263).

Циљ школе је био, по речима Капетановића, да се омладини предаје о ономе што Србина Србином чини и што га од друге нације одваја и над сваким узвисује. Велики успех ове школе по речима Капетановића је и тај што су од ове омладине организоване разне дружине, одбори, културна и уметничка друштва-родољуби и патриоте. (Денић, 1997: 49). По Нушићевим оценама, Капетановић је први на листи учитеља и националних радника, са платом двоструко већом од осталих, са задацима и пословима који су поверавани најумнијима и најспособнијима. По одласку Нушића из Приштине, Капетановић наставља да испуњава задатке за Косово од непроцењиве вредности и постаје један од највећих прегалаца националног и културног препорода Срба Косовског вилајета. (Денић, 1997: 50, 52).

Потреба ове школе је двојака: једна општа неоспорна потреба васпитања и образовања и оног дела становништва који није прошло школу, или је прошло пре 5 година када је иста била неуређена, а друга локална потреба саме Приштине. Од како се успело да се пазар од недеље пребаци на уторак, приштинцима је недеља остала потпуно слободна. Недељно-празнична школа одузеће им тај вишак слободног времена, а пружиће им користи. У овој школи предају се предмети: Српски језик, Турски језик, Извори из

¹⁷⁰ Исто.

турских закона, практична рачуница, Наука и трговина и роба, Књиговодство. На ову школу неће бити школских издатака, сем моралне потпоре и савета.¹⁷¹

Према Нушићевом извештају од 16. јнуара 1894. отворена је Недељна празнична школа, коју су требали да посећују сви, па и најсиромашнији грађани ове вароши. За ову школу од Србије није тражена никаква помоћ. За ову школу изражавано је задовољство и код других фактора турске власти. (Ђорђевић, 1993: 130).

Програм за курс и неке од предавања направио је сам Нушић и о томе писао табакe, по којима су после учитељи предавали ђацима-курсистима. Посебна пажња је обрађана да што више лепих и патриотских песама уђу у народ, како певањем, тако и декламавањем и учењем напамет ради бољег буђења патриотизма. (Поповић, 1987: 263).

Празнични курс посећује 145 ђака, међу које спадају стари и угледни овдашњи трговци. 45 ђака посећују курс као неписмени, а 100 као писмени.¹⁷²

Жељни знања омладинци су прионули на рад са пуно воље и елана тако да су на крају школске године показали сјајан успех. Труд Нушићев био је богато награђен. Ђака у основној школи било је 1893. године, 319 и њихов је успех био невероватан, јер се радило предано и са пуно патриотског осећања, како код учитеља тако и код ђака. Одговори ђака направише велики утисак на све присутне, а паша у дивном говору захвали учитељима на уложеном труду и постигнутом успеху. Ђаке поучи да слушају своје учитеље и да се за царско здравље моле Богу, што им је дао дозволу да могу имати своју школу и да могу на свом матерњем језику учити. (Поповић, 1987: 263-264).

Предавања у овдашњој недељно-празничној школи, отпочета су 29. јануара 1895. године. Пријава власти о отварању школе није учињена, јер се то не сматра као школа, већ приватно учење појединих људи, који плаћају учитељима сваку лекцију. Нушић је ангажовао, Мутесарифовог терџумана (нашег платежника), званично лице за професора у овој школи. Ова школа може послужити као преседан за сличне школе нарочито у крајевима у којима би нам овакве школе служиле на велику корист. Часови се држе сваке недеље поподне од 2 до 5 часова, а ујутру одмах после службе у цркви држи се по једно јутарње предавање, које се не учи већ само слуша. На тим предавањима популаришу се општа потребна знања из географије, трговине, економије, наука о роби. Сваки ђак полаже

¹⁷¹АС, МИД ППО, 1895, ред 494 (I), Приштина, 16. јануар 1895.

¹⁷²АС, МИД ППО, 1895, ред 494 (I), Приштина, 30. јануар 1895.

недељно по 20 пара који новац иде у школски фонд. Свако је сматрао ову школу као велику потребу и ишао је кроз чаршију са букваром и таблицом под мишком. Ова установа ништа не кошта сем моралне потпоре, или је ипак потребно одобрити један мали издатак, на име да Министарство набави сву трговинску литературу на српском језику и поклони је овој школи. Према величини литертуре тај издатак неће премашити 60-70 динара, па га је тим лакше учинити. Мислим да би се ово најлакше могло прикупити, када би се Министарство за овај посао обратио трговачкој школи у Београду или Управи недељно-празничне школе, коју има Београдска трговачка омладина, или да се Конзулату дозволи ова набавка.¹⁷³

Недељно-празнична школа, захватила је добар и чврст темељ и осигурала свој опстанак. С обзиром да је ова школа била новина за овај свет, било је оних који су је са неповерењем прихватили, немогући да се помире са чињеницом да се и стари људи могу вратити у школу¹⁷⁴. После тронедељних предавања која се стално одржавају, број ученика је почео непрестано да расте. Зато је неопходно да се што пре пошаљу тражене књиге, јер Нушић мора сам да израђује предавања, што односи много времена, тиме пре што нема ни довољно матерјала за израду тих предавања.

6.33. Домаћичко-радничке школе

Радничко-домаћичке школе, као предходну спрему траже само основну школу и за масу су бесплатне. Оне у погледу наставног кадра, контроле, уређења дају више гаранције за успех, него што би то биле у стању дати те радничке школе. Довољно је навести да те школе стоје под контролом нестручних управитеља и да су наставнице у њима свршене ученице Београдске радничке школе, која никако нема за задатак спремање наставница женског рада. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2012: 393).

Девојачке школе су домаћичко радничке. Састављене су из два курса: нижег који траје 3 године, где ће ученице добити најпотребније опште и више национално образовање и да се обуче у свим ручним женским радовима као и у свим лакшим радовима домаћег газдинства. У вишем курсу који траје најдуже две године, ученице се

¹⁷³АС, МИД ППО, 1895, ред 494 (I), Приштина, 30. јануар 1895.

¹⁷⁴АС, МИД ППО, 1895, ред 494 (I), Приштина, 12. фебруар 1895.

обучавају практичном раду кројењу и шивењу, како белог рубља тако и одела и уче се свим пословима домаћег газдинства. Потпуна је домаћичко радничка школа ако има оба курса. Где ће бити потпуна домаћичко радничка школа, одређује се благовремено одлуком у којој ће се назначити и како ће се поступати са ученицима из непотпуних домаћичко радничких школа. У нижи курс примају се ученице које су завршиле нашу основну школу, које имају најмање 10 година и које су здраве. У Виши курс може ступити она ученица која је завршила нижи курс.¹⁷⁵ Правила о њиховом уређењу донесена су 1908. године, а потврдио их је Министар иностраних дела, 8. априла те године и послао конзулу у Приштини да га проследи директорима школа. (Стијовић, 2011: 229).

Ученице могу бити примљене као питомице, полупитомице или морају плаћати пуну школарину. Питомице могу бити ћерке сиромашних или нарочито заслужних родитеља. Пуна школарина износи 10 турских лира, о полупитомице плаћају 5 турских лира. Ћерке просветних радника који имају плате преко 1200 динара годишње, плаћаће половину пуне школарине, а они који имају мању плату примаће се за питомице. Из једне исте породице не могу бити примљене две питомице, већ само једна. Школска година у тим школама почиње 10. септембра и траје најдаље до 15. јуна. Дани одмора су: недеља, празнични дани и субота поподне. Божићни одмор траје почевши од 23. до 28. децембра, Ускршњи од Великог до Светлог четвртка, годишњи одмор од 15. јуна до 1. септембра. Упис ученика у оба курса врши се од 1. до 10. септембра. Свака ученица која се уписује у 1 годину нижег курса, дужна је при упису донети: крштеницу и школско сведочанство о завршеној основној школи, а оне које ступају у виши курс подносиће само сведочанство о завршеном нижем курсу. При упису свака ученица плаћа по једну четвртину беле меџмедије. Настава у домаћој радничкој школи вршиће се по плану и програму који је прописало врховно туторство. Часови се распоређују тако да се научни предмети предају пре подне, а по подне држаће се часови ручног рада. Рад ће се држати у месецу новембру, децембру и јануару од 2 до 4 часа поподне, без одмора, а осталих месеци од 2-5, односно од 3-6 часова са одмором од четврт часа, који ће се давати у средини предвиђеног времена рада. У радничкој школи радиће се радови пре подне од 8-12 часова са одмором 1/2 часа у 10 часова, а по подне новембра, децембра и јануара од 2-4 часа без одмора, осталих месеци од 2-5 односно 3-6 часова са 1/4 часа одмора у средини времена рада. Оцене како из

¹⁷⁵ АС, Конзулат у Приштини 1908, несређена грађа.

научних предмета тако и из радова сводиће се тромесечно. Оцена има 5. Одличан(5), врло добар(4), добар(3), слабо(2) и рђаво (1). Владање ће се оцењивати са 3 оцене. 5 примерно, 3 добро и 2 лоше. Осим оцена и успеха у наукама и раду, о оцена и владања свакога тромесечја оцењиваће се и уредност и вредноћа ученица. Из уредности и вредноће даваће се 3 оцене; врло уредна 5, уредна 3 и неуредна 2. Врло вредна 5, вредна 3 и лења 2. Тромесечја у школској години има 3: Прво тромесечје чине: септембар, октобар и новембар, друго: децембар, јануар и фебруар, треће: март, април и мај. Испити у оба курса се дају у периоду између 1. и 15. јуна¹⁷⁶. Испити у 1 и 2 разреду нижег курса морају се завршити за један дан из свих предмета. Испити ће се одржати и из ручних женских радова. Пропитаће се ученице по нешто из теорије рада и показаће се радови које су поједине ученице у току године израдиле. У 3 разреду као завршном разреду нижег курса полагаће се течај и испит. Течајни испит полагаће се из: српског језика, рачуна, српске историје са географијом српских земаља и женског рада. Испит из српског језика биће и писмен и усмен, из свих других предмета само усмени. Између усмених испита из појединих предмета треба да постоји размак бар од једног дана. У радничкој школи држаће се испити из практичног кројења и шивења белог рубља и одела са теоријом, која је за те радове неминовна. По завршеном и нижем и вишем курсу издају се ученицима сведочанства. У сведочанство о завршеном нижем курсу унеће се и оцене из веронауке, природних наука и цртања, које су ученице имале из тих предмета у 3. разреду као годишњи резултат. Поред тога у сведочанство ће се стављати и оцене из владања, уредности и вредноће. У сведочанство о завршеном вишем курсу стављаће се поред оцена и кројења и шивења белог рубља и одела још и оцене из уредности, вредноће и владања. Оним ученицима које су се нарочито одликовале у радовима и којима то буде потребно може се у сведочанство ставити. Оцене из владања даје наставнички савет домаћичко радничке школе, а на основу тромесечних оцена и општег уверења о владању. Која ученица на крају године буде имала из женског рада рђаву или слабу оцену, губи право да се даље школује као питомица. Осим шивења и кројења рубља и одела у вишем курсу ће ученице добијати поуке из свих домаћих послова. То ће се изводити практично. Ученице ће саме радити у интернату све врсте послова, при чему ће се пазити да свака ученица за време док је у школи ради све послове: спремање соба, рибање патоса, кухињског посуђа,

¹⁷⁶ Исто.

постављање стола, прање и пеглање рубља и кување јела. Кување ће ученице учити најпре присуствујући у кујни као помагачице куварици, а потом ће саме да кувају под надзором куварица. Због тога ће сваки дан по две ученице бити у кујни¹⁷⁷. У раденичкој школи примаће се на израду и поруџбине свих оних радова који се у школи уче. Ако школа не добије на израду као поруџбине све врсте радова, које у појединим годинама према програму треба учити, дужна је сама набавити матерјал за радове које ученице треба још да науче. Ти радови продаваће се крајем школске године на изложби. Од добијеног новца исплаћиваће се матерјал који је за те радове раније набављен. Управитељица је дужна водити рачуна о целокупном матерјалу. Она ће тај матерјал држати у орману и издаваће наставницима рада, шта им и колико буде требало за рад. Израђене радове предаваће наставници рада, управитељици, која ће водити њихов списак и чувати их до краја школске године у посебном орману. Наручене радове наставница рада раздаваће ученицима при чему ће пазити да свака ученица ради разноврсне, а програмом предвиђене радове. У нижем курсу учитељица кроји и даје ученицима поједине ствари да израђује, у вишем курсу ученице саме кроје под надзором наставнице рада. Наружбине могу бити двојаке: од школског матерјала или од матерјала који се буде добио уз поруџбину. Учитељица школе водиће књигу радова, где ће се записивати: редни број поруџбине, име и презиме личности, чија је поруџбина са назначењем занимања и места становања, шта је поручено, цена по којој је погођена израда, датум кад је ствар предата, колико је свега примљено за израду¹⁷⁸. Бели вез који се буде израђивао у нижем курсу, употребљаваће виши курс за рубље које буде имао. Вез који претекне предаје се на крају школске године. Оне године када се буду шиле хаљине у вишем курсу неће се продавати на изложби сав израђени вез у нижем курсу, него ће се нешто веза оставити за рубље које ће се шити следеће године. Шта ће се од везова продати, а шта задржати за идућу годину утврдиће споразумно управитељица са наставницима рада. Ценовник утврђује наставнички савет, а одобрава га директор. Ценовник се може измењивати према потреби, али за једну школску годину он треба да остане исти. Ценовник се утврђује и за радове који се продају и на изложби, који су израђени од школског матерјала, а и за саму израду појединих ствари. Ученицима је допуштено да раде у слободном времену своје рубље и хаљине, а неће им

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Исто.

бити забрањено ни за време часа, кад то само не би ометало израђивање поруцбина и школских радова. На крају године ученице које се буду одликовале радовима и бројем израђених радова могу бити и награђене. Награда тим ученицима може се дати или у радовима или у матерјалу за рад или у готовом новцу. О тим наградама одлучује Наставнички савет под председништвом директора гимназије. По завршеном вишем курсу оним ученицима које би хтеле да отворе самосталне радње, ако би се оне одликовале као ученице и ако наставница рада има уверења да ће она моћи самостално радити, отвориће се кредит за набавку шиваћих машина и потребних алата за рад. Школа ће за њих јемствовати и оне ће бити дужне да у месечним отплатама најдуже за 1-2 године, отплате купљену машину и друге алате. Све дотле докле она то не исплати потпуно, сматраће се и машина и алати као школска својина. Економија у интернату водиће се по правилима, по којима се она води и по другим школама интернатског уређења. О здрављу ученица водиће бригу поред школске управе и школски лекар. Лекар који ту дужност врши у мушким школама вршиће је и у овим. Приликом пријема ученице у школу, лекар је дужан извршити општи преглед здравственог стања и поднети управи извештај на основу кога ће се ако буде потребе упутити кућама ученице, чије би сумњиво здравље могло бити штетно за остале ученице. Наставничко особље женских школа сачињавају: 3 класне наставнице за нижи курс које међу собом треба да поделе све научне предмете и 2 наставнице рада, једна за нижи једна за виши курс. Од класних наставница две ће бити и васпитачице у интернату. Једна од класних наставница помагаће директору гимназије у управљању школом. Она ће бити управитељица интерната и унутрашњег рада, а вршиће све то у споразуму са предходним одобрењем директора гимназије. Ако је која од наставница рада неудата, може се допустити и њој право на стан и храну у интернату, како би имала што више могућности да ученице поучи у радовима и у слободном времену. Право на стан и храну треба да одобри Врховно Туторство. Управитељица ако је неудата становаће у интернату.¹⁷⁹

6.34. Женска раденичка школа

У Призрену је раније постојала, Женска раденичка школа, са задатком да у домаћа занимања нашег женског света унесе умење рада на шиваћој машини и израду обичних

¹⁷⁹ Исто.

кућних потреба, које јој сада до ситница израђују Туркиње. Па и највећа сиротиња мора њима да даје тешко зарађену пару за оно без чега не може, а што не уме сама да изради. Школа је лепо радила и почела је показивати резултате, али се током времена умањило утицај на људе, смањи се број ученица и школа је затворена. С обзиром да се поново осетила потреба за отварањем раденичке школе, поред женског друштва и Богословије бригу да школа напредује и да корисне резултате послата је молба Гл. Титорству за постављењем учитељице рада за Призрен, како би омогућило поново отварање раденичке школе. Може се међу учитељицама рада које су на буџету Гл. Титорства наћи која одговара или да Гл. Титорство има спремну питомицу. Домаћичка школа у Скопљу даваће добре раденице, које ће радити боље послове посредно помоћу помоћница својих, уносити извесна знања у народ, за бржи развој женске радиности, јер су овакве школе неопходне су по свим већим местима¹⁸⁰. Развој домаће радиности по градовима, чије жене не могу наћи зараде у пољу, један је део имовног јачања нашег живља и економског програма, који морамо остварити, ако мислимо да се одржимо и појачамо своја права у нашим крајевима, која су у опасности да буду изгубљена.

Женска раденичка школа, имала је у почетку довољан број ученица, али је постепено почео да опада, докле није дошло до тога да у њој остану само 2 ученице.¹⁸¹

Рад у женској раденичкој школи ишао је врло траљаво, редовних ученица скоро да нема, а с времена на време долази по нека ученица, да нешто за кућу сашије и то по упутству учитељице рада.¹⁸²

Истражујући узрок тог опадања, Општина је дошла до закључка да учитељице свој школски рад нису умеле подешавати према потребама наших грађана и поступно уводити и модерни женски рад¹⁸³. На основу свега тога изводи се закључак, да би раденичка школа била од велике користи, када би учитељица умела и хтела тим потребама одговарати.

Учитељица Сирковићка освртом на свој рад у раденичкој школи, говори да је радила најбоље што је умела, није јој познато како су друге председнице радиле, али она се трудила на све начине да привуче што већи број девојчица. У томе није имала много успеха, па је сматрала да треба да добије женски рад у 3. и 4. разреду основне женске

¹⁸⁰АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 6. јул 1911.

¹⁸¹ АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 26. фебруар 1906.

¹⁸²АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 2. март 1906.

¹⁸³АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 26. фебруар 1906.

школе, јер сматра да би доста могла да допринесе.¹⁸⁴ Моли се општина да се са учитељицом рада споразумно увери, зашто школа не ради и уопште да се види да ли је ова школа потребна за Призрен или није, да не би учитељицу плаћали забадава.¹⁸⁵

Саопштено је месној општини и учитељици женског рада, услов да изаберу најмање 6-10 ученица и да школа отпочне са радом, како се не би затворила. Ни савети појединаца ни учитељице нису ништа помогле и ученица ниједна није хтела у школу доћи и школа се затворила. Изгледа да наредне школске године, школа неће радити, јер од женских радова који се предају у школи, породица нема никакве користи. Ткачка радња и женска раденичка школа у Призрену, имала би успеха, када би у школи био заступљен ткач платна. Зато би требало од 1. септембра да се женска раденичка школа затвори, да се учитељица Сирковићева упути у друго место ако треба, а ако не, да јој се служба до 1. септембра прекине. У оба случаја да се учитељици изда плата за јул и август на име путног трошка, а решење о затварању школе да јој се саопшти, пре њеног одласка својим родитељима у Београд. О припремама за отварање једне ткачке раденичке школе ректор ће поднети предлог лично у Београд, кад добије нужне податка, које је тражио од ткачке школе у Лесковцу.¹⁸⁶

Општина сматра да је за женски свет неопходно потребна Раденичка школа, која би требало да очува и прошири стари српски вез и научи женску децу кројењу и шивењу домаћег одела (мушког и женског). Али пошто се није пријавио потребан број ученица, општина је преузела дужност на себе да позове све оне људе, чија су деца ове године завршила 4 раз. Овдашње женске основне школе, да их посаветује да своју децу пошаљу у ову за нас преко потребну школу. Општина се нада да ће моћи прикупити најмање 10 ученица, а већи број зависиће једино од тога, ако се одмах отпочне рад са кројењем и шивењем. Само ће се тако придобити деца за школу, јер је наш свет овде сиромашан, па хоће одмах да се користи.¹⁸⁷

Пре две године појавила се идеја код жена, да се у Призрену оснује женско друштво, како би удружене усавршавајући себе, боље одговориле свом позиву као мајке, помажући широкој маси жена, и сиромашним девојкама да се спреме за добре раднице, јер

¹⁸⁴АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 1. март 1906.

¹⁸⁵АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 22. септембар 1905.

¹⁸⁶АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 6. јун 1906.

¹⁸⁷АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 25. септембар 1905.

би само тако могле поћи стопама слободних сестара. Та се идеја радо прихватила, те је основано женско добротворно друштво „Српкиња“ са задатком да усаврши своје чланове, да негује хумане осећаје и да помаже сиромашне и невољне. Друштво од свог оснивања борећи се са материјалним тешкоћама жели да што пре одговори своме циљу. А самим тим има јаку потребу да ради на отварању раденичке школе, како би извукла из беде и невоље многу сиромашну женску децу, а друго отргла српску женску децу, која после завршене основне школе продужења наставе у женском раду, трче по туђим грчким продужним основним школама. Последице тога дубоко навиру у патриотска осећања овог хуманитарног друштва, које ће свим силама радити да то спрече, а до тога не би дошло, да овде постоји раденичка школа, која би са спремној наставници била истоветна са раденичком школом по унутрашњости Србије. Али материјално стање овог Друштва не допушта, да поред других трошкова, које ће имати отварањем раденичке школе, издржава и учитељицу. То је Друштво на овогодишњем скупу дебатовало о овој ствари и изјавом многих госпођа да желе своју женску децу усавршавати у женском раду потребним знањем значајно за њихову будућност, једногласно је донело решење да управа предузме шта треба како би почетком школ. год. имали отворену раденичку школу. Управа женског добротворног друштва „Српкиња“ на својој седници од 14. овог месеца донела је решење, да се замоли Главно Туторство Фонда Симе Игуманова, да оно имајући у виду жену овог Друштва и потребу за отварањем раденичке школе, постави и издржава учитељицу¹⁸⁸. Друштво се обавезује да ће својим надзором, као и давањем потребног искуства одржати своју раденичку школу и уврстити је у ред првог женског просветилишта у овом крају и неће допустити да се школа затвори, као што је био случај са раденичком школом пре неколико година. Управа овог Друштва има жељу да за учитељицу раденичке школе буде ученица која је завршила раденичку школу Београдског женског друштва. Управа овог Друштва се нада да ће Главно Туторство поставити учитељицу за раденичку школу овог хуманитарног друштва.¹⁸⁹

¹⁸⁸АС, МИД ППО, 1912, ред 753, Призрен, 18. април 1911.

¹⁸⁹ Исто.

6.35. Призренска богословија

Призрен је захваљујући свом географском положају, представљао главни културни, саобраћајни и привредни центар свог Подгора, као и тачку у којој су се укрштали разни путеви повезујући крупне географске целине. (Бојовић, 1979: 115). Немирна времена сукоби народа и економски и политички поремећаји гасе његову блиставу снагу већ половином 15. века. Турци га заузимају 20. јуна 1455, и држе у петовековном ропству све до 8. октобра 1912. године. „Према призренској салнами за 1875. годину, Призрен је био седиште вилајета и имао је 601.699 становника. Разлог за формирање призренског вилајета била је Портини жеља да из Призрена контролише спровођење реформи и стање у овом крају. Призрен је за варош званично проглашена указом од 23. јуна 1914. године“. (Бојовић, 1979: 117-119).

У Призрену је више културних тековина него код Срба у другим варошима, јер је Призрен престоница, у њему борави митрополит Рашко-призренски и скендеријски. У Призрену своју општину имају и Власи, њих има 180-200 кућа. (Нушић, 1936: 255). Чак су о свом трошку подигли и српску школу за своју децу у којој је био учитељ Анастас Крстић из Тетова, који је касније радио и у Србији. Осим Влаха у Призрену има и Латина. Углавном су сви пекари, терзије и кујунџије, има и неколико трговаца. (Нушић, 1936: 257-258). „Имају само мушку основну школу, који посећује око 30, 40 ђака и у којој предаје само један учитељ. Знање које стекну из школе је читање латинских молитви и азбуке латинске, којом се у животу служе, пишући на арнаутском језику“. (Исто: 259).

Током 19. века у Призрену је био знатно више развијен друштвени, духовни и културни живот, нарочито у другој половини овог века, у односу на ранији период. Њега карактеришу продори цивилизацијских вредности из Европе, разноврсност и масовније учешће становништва без обзира на етничку и верску припадност. (Николић, 1998: 23).

Положај Срба у Призрену и призренском вилајету је био врло тежак. Никога није било да заштити интересе Срба у тим крајевима пред турским властима и многим самозваним господарима и насилницима и да им обезбеди личну и имовинску сигурност. У Призрену су већ тада сазрели услови за шири образовни и културни рад Срба, али баш зато што је владала велика несигурност у животу и раду Срба, тај рад није могао да се развије у мери коју је омогућавало економско стање и њихове могућности. Призренце је

Мусулин¹⁹⁰ задужио, не само тиме што је основао и неколико година успешно водио прву савремену основну школу у Призрену, већ и тиме што се смело и неустрашиво ангажовао у заступању интереса Срба пред турским вилајетским властима у Призрену. Бранио је рушење и отимање српских цркава у Призрену, залагао се за несметан просветни рад и културни живот Срба у граду. (Бован, 1996: 56-57).

Културно-просветним радом, ће се стрести терет старог, који је сметао да уђемо у једну бољу и срећнију будућност у којој сваки човек осећа задовољство и срећу а народни просветни радник високу част. (*Конференција*, 1945: 29). Највећу прекретницу у том погледу представљао је рад и оснивање Призренске богословије, као највећег културног центра на простору Косова и Метохије.

Још августа 1868. године, састављен је одбор за школе и учитеље у Старој Србији и потврђен од Намјесништва Књажевскога достојанства у науци, да школама и уопште просветом потпомаже одавно занемарени српски народ у оним покрајинама, где су се српски краљеви и цареви крунисали и где је негде српска моћ и слава била усредсређена. У том циљу одбор је усрдно и смотрено развијао своју радњу заводећи школе и шаљући учитеље, учитељице, школске књиге и одређену новчану помоћ по Старој Србији. Богословија у Призрену је заведена 1871. године и даје јој се годишње 660 дуката. Наставни план и програм и правила за њу написана су засебно исте године од комисије под председништвом потписанога.¹⁹¹

За отварање Богословије у Призрену било је више разлога, али два су кључна. Први, с порастом броја школа од 1856. до 1875. године, скоро у свим крајевима под Турцима поставља се озбиљније питање школовања учитеља и осећа се потреба за спремнијим свештеницима. Други је био исто тако важан, српској пропаганди у то доба била је потребна једна оваква школа, ради спровођења свог национално-политичког плана у крајевима под Турцима. (Ђилас, 2000: 187).

¹⁹⁰Никола Мусулин је умро 1903. године у Београду у дубокој старости. Место његовог рођења је село Мусулинско у Гомирској парохији у Хрватској. По имену села се звао Мусулин, а по имену парохије Гомирац. Мусулин није био обичан учитељ, који се ограничавао само на своју школу. Његов рад је далеко кориснији у народу, а за народ ван школе, јер му је био вођа у свим родољубивим и верским пословима. Мусулин је отворио први у Призрену модерну основну школу. Настојао је да што пре научи ђаке црквеном певању, где је постигао велики успех, а народ је још више заволео цркву и школу. (Трпић, 1911: 275, 279).

¹⁹¹ АС, СН, 185, Београд, 10. јун 1874.

Богословија у Призрену прве године свог постојања није имала много ученика. Узрок томе био је следећи: што је сума одређена на издржавање благодјејанаца била незнатна, када се узме у обзир, да је цео годишњи буџет износио 660 дуката церских, што је за човека довољно било ако зна часловац читати, помало писати и рачунати, па с тога нису децу слали у школу, само понашање више црквене власти, које су подржавале народне предрасуде с једне и немило гледале на ову школу с друге стране. Схвативши важност овог завода из године у годину број ученика се почео повећавати. Тако је 1888/89 у школи било 60-70 ученика. Од овог времена број ученика се почео нагло умножавати, тако да је у почетку 1890/91. школске године, уписано у школу око 120 ученика, што старих, што нових. Узрок оваквом наглom увећању броја ученика је свест народа која је осетила потребу ка стицању вишег знања, што је број благодјејанаца увећан и благодјејање повишено. У почетку школске године уписало се у 1. разред: 58 ученика. У току године напустило је школу: двоје због слабости, троје својевољно, један је искључен из школе, због казни и неморалног владања, један је пребачен у 2. разред. Према овоме на испите се јавило свега 51 ученик, од којих су у старији разред прешли 29, а од осталих 22, понављају разред 9, понављају испите из по једнога, а 4 из по 2 предмета. У 2. разред уписало се 37 ученика од којих су: 3 напустили школу, 1 је истеран због крађе, те се на испит јавило 33 ученика, између којих 5 понављају испит из по једног предмета, 4 из по 2 предмета. У 3. разред уписало се 17 ученика, од којих су у току године 2 искључена из завода због крађе, један је због преке потребе да што пре заврши премештен у 4 разред, затим су примљена 2 ученика, који су 3-4 године пре завршили ову школу. Од те двојице један је Јован Јоцић, (посећивао је непристојна места, играо којешта, певао), који је због неморалног владања искључен из школе, те се на испит јавило свега 15 ученика од којих су сем једног, који има да полаже испит из једног предмета прешли у старији разред. У 4 разред усписало се 11 ученика. У току године један је премештен из 3 разреда, те их је било свега 12 ученика. Касније су двојица постављени за учитеље, те их остало свега 10. Од ових један је одржао испит раније и постављен је за учитеља. Девоторица њих положили су испите са одличним успехом. Испити су држани у овој школи раније него обично (почети су 6, а довршени 18. маја), да би се уштедела потребна сума новца, којом би се исплатили трошкови око довршења нове зграде. Испити су вршени пре подне. На појединим испитима сем грађана, присуствовали су овдашњи руски конзул и неки турски чиновници.

На испиту турског језика мутесариф је послао у име своје секретара и два члана просветне комисије¹⁹². Из приложеног извода види се да има доста слабих ученика и то су углавном ученици из Призрена. Узрок је у томе што су ови ученици и калфе и шегрти и занатлије и покућари, итд. Ове послове врше код својих кућа, па у школу долазе неспремни. Бивало је често да су примани и ученици који нису упознати са најелементарнијим знањима из основне школе. Сем тога у школу су ступала деца врло малог узраста, а све ово скупа је ометало ученике да адекватно напредују у наукама, а да не говоримо о тешкоћама које сноси наставници, имајући посла са овако малом и неспремном децом. Живећи у местима у којима се чује само крађа, убијање, лаж и др. Није могуће да на омладину ово не делује, није могуће да се омладима истргне из овог хаоса зла и постане тако рећи света. Стога она ступајући у ову школу, доноси и поједине недостатке и поруке, где су наставници принуђени дозвољеним средствима уништавати. Тако се школске 1889/90. године, појавила крађа у заводу. Иако су биле предузете све енергичне мере да се крадљивци нађу, није се успело, те се одмах у почетку 1890/91. године, овај порок појавио. Ова ситуација је изазвала велику забринутост, али после интензивне претраге крадљивци су се пронашли и то тројица (2 из 3. и 1 из 2. разреда) и искључени су из завода заувек. Ово је веома утицало на остале ученике, тако да су сваку нађену ствар одмах доносили и предавали васпитачу. Сем овог порока примећено је код неких ученика суровост и неделикатност у понашању, склоност ка великој лажи због чега је један ученик сасвим искључен из завода. И ово је имало свог благотворног утицаја на остале ученике. Можда је завод у неким ситуацијама и сувише строго поступао, али је намера била добронамерна, како би се сачувала остали ученици, јер су врло брзо били подложни непримереном понашању и одмах би га прихватили. Сви младићи са таквим понашањем, стварају велике тешкоће наставницима, јер изискују доста напора и улагања у њихово преваспитање. Издржавање ученика се дели на 3 категорије. У прву категорију долазе ученици, који се о свом трошку издржавају, они су углавном из Призрена, а неколико њих са стране. У овој категорији има свега 57 ученика од којих су њих 10 - торица живели у заводу, а остали призренци код својих кућа. У другу категорију долазе ученици који су били полублагодејанци, тј. имали су храну и квартир у заводу, а одело њихово. Ових ученика било је четворица. У ову категорију

¹⁹²АС, МИД ППО, 1891, ред 99, ф-2, Призрен, 5. јуна 1891.

спадају и ученици, који су примали новчану помоћ из школске касе. Њих је 10, 9 - торица из Призрена, а 1 из села Љубижде. У 3 категорију спадају ученици, који су уживали потпуно благодјејање, а на име квартир с огревом и осветљењем, храну, одело и остале ђачке потребе. Свега их је било 52. Сви су они ученици Богословије са искључењем двојице, која су родом из Пчиња. Оваквим начином одређено благодјејање за ову школску годину на 60 благодјејанаца све је потрошено, јер смо се старали да се по могућству савкоме укаже нужна помоћ.¹⁹³

Уставом школе Богословије прописано је да се благодјејање даје само ђацима из неослобођених, а тек после ђацима из окупираних српских земаља. Ове године било је више молби из Србије и Црне Горе са препорукама разним, да се сиромашни ђаци приме на благодјејање па су сви одбијени, а неки ђаци из Црне Горе чак и лично враћени из Призрена. Иларион наводи да су га летос јурили неки црногорци по Крушевцу, Врњачкој бањи и Београду, да се приме на благодјејања али их је све одбио. Не можемо ми одузимати хлеб једној раји Турској и давати га слободним Србима, који у својој отаџбини имају и школа и средстава да се учи. Така сиромаша из Србије и Црне Горе треба уверавати да је грех, што се они пружају за хлеб одређен турским робовима.¹⁹⁴

Рукоположења тек младих образованих кандидата за свештенике, такође врло тешко иде, јер се митрополит ни најмање не обазире на спрему лица кога рукополаже за свештеника, већ рукополаже онога који се њему свиди па макар био и без какве спреме. Нада не постоји да ће се ово у будуће изменити. И сами кандидати свештенства, који су завршили и завршавају ову школу, не желе да се приме свештеног чина из узрока што парохије нису ни најмање уређене, што су врло мале (50-60 домова). Од целокупног броја ученика живело је у самом заводу 66 ученика. У овом су броју не само сви благодјејанци, него и полублагодјејанци, затим ученици који су били са стране, а храну плаћали, оба ученика који су примали помоћ и један сиромашан ученик призренац. Ученици су живели по прописима Савета. Ујутру на звоно будилника су устајали, наместили своје постељине и после ишли на општу молитву. По завршетку исте ишли су на доручак, а затим у одређено време на часове. Увече такође после вечерњег занимања ишли су на молитву, а после на спавање. У свакој соби био је по један надзорник, ученик из 4 разреда, који је

¹⁹³ Исто.

¹⁹⁴ АС, ЛК, 473, Призрен, 29. септембар 1905.

пазио на тишину и ред и сваку неуредност која би се догодила у његовој соби, достављао је васпитачу¹⁹⁵. Васпитач је и сам мотрио на живот и владање ученика за омање кривце сам је кажњавао, а за веће ректору је достављао. На велике празнике ученици су добијали по 2 јела, а на Божић, Богојављење, Св.Саву и Ускрс, по 3-4 јела и вино. Хлеба су добијали колико је ко хтео. Сви ученици који су живели у заводу добијали су књиге и цео писаћи прибор, набављена им је и била хектографија, што је ученицима олакшало преписивање лекција. Свега наставника у овој школи има 7. У овом је броју и учитељ турског језика. Сви наставници сем учитеља турског језика предавали су и по неколико предмета: Ректор Богословије јеромонах Мелентије Вујић предавао је у 4 разреду: догматику са по 2 часа, а у другом полугођу са по 3 часа недељно, Свето писмо Новог завета, пастирско богославље и обреде са по 2 часа недељно. У 3 разреду, Свето писмо Старога завета са по 2 часа недељно. Свега часова 11. Највише је предавач имао посла око предавања светог писма, јер није имао никаквих помоћних књига, нарочито за предавање светог писма старога завета. Петар Костић¹⁹⁶ предавао је српски језик у 1 разреду са по 4 часа, у 2 разреду са по 3 часа и у 3 разреду са по 4 часа недељно. Ученици 2 и 3 разреда имали су уџбенике: Граматику Стојана Новаковића, а 1 разред писао је по диктату. По мишљењу наставника треба број часова српског језика повећати. Илија Вучетић предавао је рачуницу у 3 разреду до 7 децембра, а од тога времена рачуницу у 3 разреду отпочео је предавати Десић. У 1 разреду предавао је са по 4 часа, а у другом са по 3 часа недељно. Руски језик у 3 и 4 разреду са по 2 часа и педагогику (од 22. Новембра) у 4 разреду са по 2 часа недељно. Укупно 13 часова. Трифун Димитријевић предавао је: хришћанску науку у 1

¹⁹⁵АС, МИД ППО, 1891, ред 99, ф-2, Призрен, 5. јун 1891.

¹⁹⁶ Основни задатак Петра Костића у Старој Србији, био је отварање школа, које су затворене 1875-1876. године и оснивање нових, организовање несметаног рада школа, набавка уџбеника из Србије и њихово растурање, помоћ учитељима и свештеницима, поправка старих цркава. До отварања српског конзулата у Скопљу, сав национални и просветни рад обављао је преко Призренске богословије, на чијем челу се дуго и сам налазио. Посебан проблем у раду српских школа представљао је недостатак уџбеника. Петар Костић је био задужен за њихову набавку и штампу. Уџбеници су се набављали преко руских конзулата у Скадру, Трсту и Призрену. Петар Костић је био задужен за проверу сведочанстава учитеља и тако је долазио у сукоб са својим колегама. Године 1889, поднео је оставку на положај управника Призренске богословије, због сукоба са Рашко-призренским митрополитом Милентијем, јер је сматрао да школом треба да управља црквено лице. Али је уз одобрење Ковачевића и даље управљао богословијом. Поред свих невоља са којим се сусретао у својој каријери, Петар Костић је стално био и у материјалним тешкоћама. Имао је многобројну породицу коју је морао да издржава. Генерално сагледавши живот Срба у Призрену и околини био је веома тежак. Школски систем ограничавале су турске власти на све могуће начине. Петар се трудио да омогући нормалан рад у Богословији и осталим школама у Старој Србији. Његова размишљања и његове успомене пружају увид у свакодневни живот српског просветног радника у Турском царству. (Пауновић, 2001: 216-221).

и 2 разреду, са по 2 часа недељно, словенски језик у 1 разреду са по 1 часом недељно, каноничко право са степенима сродства у 4 разреду са по 3 часа недељно, историју хришћанске цркве, а нешто и из историје српске цркве са по 2 часа недељно и црквено певање у свим разредима са по 5 часова недељно. Имајући све предмете у виду постојала је потреба за још једним наставником за црквено и нотно певање и црквено правило, али се још увек ништа није реализовало по том питању. Василије Десић предавао је: рачуницу у 3. разреду са по 3 часа недељно, Општу историју у 4. разреду. Од 1 фебруара отпочео је предавати српску историју. У 3. разреду је предавао општу историју са по 3 часа недељно. Историју турског царства у 2. и 3. разреду са по 2 часа недељно. Историју Срба у 1 разреду са по два часа недељно, започео је од устанка Карађорђевог са биографијама свих важнијих личности¹⁹⁷. Није успео да заврши до краја. Што се тиче историје турског царства, наставник је против да се овај предмет предаје у овој школи, јер је довољно, оно што се о Турцима говори у Општој историји, зато се залаже да се предмет сасвим избаци из програма и замени општом историјом. Апостол Филиповић предавао је: земљопис у 1. и 2. разреду са по 2 часа недељно у сваком разреду, Минералогiju у 1. разреду са 2 часа недељно, Ботанику у 2. разреду са по 2 часа недељно, Зоологију у 3. разреду са 2 часа недељно и школски рад у 4. разреду са 2 часа недељно. Свега 12 часова недељно. Етем Алић предавао је турски језик у свим разредима са по 2 часа недељно. Свега 8 часова недељно. Осим што су наставници предавали поменуте предмете, сваки је од њих вршио и по неке посебне дужности. Ректор је водио преписку са учитељима основних школа. Петар Костић је вршио неко време ревизорску-надзорничку дужност над овдашњим основним школама и био члан општине. Због домаћих неприлика дао је оставку на ту дужност, али је изабран Саветом да заступа ректора код оvd. Месних власти, пошто први не зна турски језик. Илија Вучетић врши поменуту надзорничку дужност и члан је општине. Трифун Димитријевић је вршио дужност деловође и библиотекара. Василије Десић вршио је дужност васпитача и економа без сваке новчане награде. Апостол Филоповић је помагао ректору у слању књига за основне школе, а неко време је вршио дужност ревизора основних школа. У овој школској години било је укупно 35 редовних састанака, на којима се између осталог што се успеха и напретка школе тиче расправљало и о другим питањима између осталог: да се један од наставника ове школе одреди за

¹⁹⁷АС, МИД ППО, 1891, ред 99, ф-2, Призрен, 5. јун 1891.

васпитача и економа са извесном наградом. Први предлог је усвојен, други није. Да се замоле г.г. стараоци да се пошаљу још два наставника за извесне предмете. Било је усвојено, али није извршено. Да се ученици који немају општинске препоруке не примају у школу. Да се замоли митрополит Малентије да изради преко Патријаршије код Високе Порте право по коме би ученик који заврши Богословију могао заузети учитељску дужност, без полагања испита пред турском комисијом и да нареди општинама да убудуће бирају за учитеље свештенике, само она лица која су завршила ову или другу средњу школу на страни. Још да поради на томе да се црквена добра уреде тако, како би се од њих могло плаћати учитељима за рад по школама. На ову саветску молбу, Митрополит је писао Патријаршији, али одговор још није добио. Решено је да се приме неки ученици у школу на полублагодејање. Решено је и да се 2 благодејања поделе на 8 ученика из Призрена, јер су сва осморица врло сиромашног стања. Изабран је за ревизора основних школа Петар Костић, на место Апостола Филиповића, који је до тада вршио ту дужност. Изабран је за васпитача и економа Василије Десић, а за деловођу Трифун Димитријевић. Ученици Богословије за одлично учење и владање не награђују се, јер нема подесних књига за то¹⁹⁸. ШКОЛСКА КЊИЖНИЦА. Ове године школа је добила 2-3 сандука књига, већином уџбеника. Школа је бесплатно добијала из: Београда, Весник српске цркве за 1891. годину, ТЕЖАК који се редовно шаље сваке године, УЧИТЕЉ шаље се редовно сваког месеца. Од политичких листова: Велику Србију, одјек и Независност. Из Сомбора Школски лист дар од Љубе Љотића, из Русије Христ.Чтение и Церковњестних дар Петроградске духовне академије, Рускаја школа дар Лисевића, овдашњег руског конзула. „Страник“ и „природа и људи“ плаћани су.¹⁹⁹

У Призренској богословији до краја 1873/74. школске године бејашу: архимандрит Сава звани Дечанац, зато што је био тамошњи ђак и калуђер, завршио је Београдску богословију и духовну академију у Русији, касније жички епископ. Он је родом из Дежеве код Н. Пазара и први ректор Богословије. Богословија је била 3 разредна све до 1891 године. Ректор Сава и Новичић дошли су у сукоб са Игумановим и Јастребом тадашњим руским конзулом у Призрену, зато што су се ови мешали у школски делокруг рада, како су они говорили. Та неслога потекла је највише отуда што су у парници око цркве св. Спаса,

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Исто.

Сава и Новичић стали на страну тадашњег митрополита Грка Малетија, а Игуманов²⁰⁰, Јастребов и Ставрић против, а уз њих и сво српско становништво у Призрену, па и у целој епархији. Уколико је било неоправдано што се устало против Мелентија, као главног кривца што је он издејствовао преко Патријаршије Цинцарима ферман да Цинцари могу проширити цркву св. Спаса рушећи ту српску старину, тако су с друге стране имали право бранити ту старину задужбину Младена Владојевића Душановог властелина, те није било питање 4 тида како су тврдили архимандрит Сава, Новичић²⁰¹ и Милош Милојевић из Београда. Мелетије у погледу цркве Св. Спаса као српске својине одужио се 1864. године²⁰². Тиме што је одузео кључеве цркве св. Спаса од Цинцара и нудио нашим да их приме и потпуно отргну цркву од цинцарских руку, али наши ту понуду одбише у интересу мира, јер су се виђенији Срби сродили са виђенијим цинцарима удајом и женидбом. А то што је Мелетије олако поступао према Цинцарима, учинио је из више

²⁰⁰ Као човек, покојни Сима је био узор поштења. Задану реч јако је ценио. Отуда је као трговац велико уважавање имао у Русији. Особито је био осетљив на сиротињу, коју би увек обдарио. Све је то више одговарало његовој племенитој души, него његовом племенитом стању, кад се узме у обзир колико је и на друге просветне циљеве трошио. Какав је био као хришћанин, најбоље се може видети из његових дарова црквама и манастирима. Као Србин, Сима је живео само за српство. То сведоче његова дела, која су ишла и која ће ићи вечито у прилог његове браће као Срба. За добро и напредак српства он се залагао свом имовином и душом својом, бранећи га од насртаја Грка и Бугара. Након 14 дана тешке болести, напустио је своју родољубиву душу у 79. години живота. (Костић, 1922: 271-272).

²⁰¹ Милан Новичић се родио 1843. године, код Андријевице у селу Божиће, од оца Новића и мајке Руже. Милан се опесменио од Петра Вулића брата од стрица, Милановом оцу Новићу, који је држао у Слатини код Андријевице прву али приватну школу у Васојевићима. Милан је своје образовање наставио у Дечанима, а једно време је био и код духовника у манастиру св. Марка код Призрена. Тада се у Призрену, Милан упознао са Николом Мусулином, са којим ће се касније и родбински зближити женидбом Николином ћерком Милевом, учитељицом у Нишу, Призрену, Водену, Солуну и Београду са којом ће имати 3 деце. Сусрет са Николом Мусулином, упознавање са његовим ставовима и радом биће Милану од посебног значаја. Биће то путоказ у његовом непрестаном и вишедеценијском раду на ширењу просвете, а нарочито на отварању школа и на народној свести. Милан је завршио Богословију 1864, са одличним успехом, а за изузетан успех је добио „похвалителни лист“. Те 1864, у договору са митрополитом Михаилом, уз учешће Српског одбора Милан је послат за учитеља у Призрен. (Новичић, 1988: 110). Када је Милан упућен за вицеkonzула у Пруштину октобра 1892. године, одмах је ту и наставио свој просветитељски рад у светосавском духу, те предузео мере да се отвори гимназија, што је још 1890, тражио први српски вицеkonzул у Приштини Лука Маринковић, после кога је то био Тодор Станковић. Милан је у томе успео. За време бављења у Приштини, која је тада била седиште санцака скопског вилајета, Милан је својим односом са турски властима и са албанским првацима, са којима се споразумевао на албанском језику који је говорио, успешно предузео акције да се спрече последице сукоба и убистава у Старој Србији. Новичићев рад у Приштини је завршен средином 1893 године, због познатог удара мал. Александра од 11. априла 1893. године и довођења радикалске владе праћеног прогонима. За вицеkonzула у Приштину је дошао Бранислав Нушић. Тешко повређен смрћу свог детета Милан је умро 1900. године. (Новичић, 1988: 151-152).

²⁰² АС, Varia, 1609.

разлога. У Призрену није било општинске управе, црквена зграда за митрополију, те је само црква Св. Ђорђа из својих прихода плаћала кирију за митрополију. Мелетије је нашао за потребно да се и из прихода цркве св. Спаса плаћа који део, као и учитељу, јер се цинцарска деца учише у нашој школи. Али цинцари на то не присташе, а наши попустише. Неслога између Јастребова, Игуманова и Ставрића, с једне и архимандрита Саве и Милана Новичића са друге стране, који су напустили богословију платила је богословија. Постављањем за ректора богословије Илије Ставрића богословија изгуби у очима Мелетија и оно мало важности што јој он придаваше са ректором духовнога лица, јер је тај услов Малетије поставио надлежнима у Београду, када се тражио његов пристанак да се Богословија отвори. То је служило Митрополиту за изговор да богословију не признаје као такву, где је чак и омаловажавао. Услед тога што је Мелетије морао отићи у Цариград, да тобож одговара за свој поступак што је изазвао спор око цркве Св. Спаса, Патријаршија донесе решење да га уклоне са његове епархије. Тек пошто се парница завршила 26. априла 1874. Мелетије се вратио у Призрен на захтев неколицине Срба из Пећи. А призренци и остали у епархији, поставили су му услов да се као њихов митрополит може вратити ако себе постави за епископа Србима. А кандидат за епископа био је Илија Ставрић. А на томе се радило са знањем тадашње Српске владе, српског и руског посланства у Цариграду. Без обзира што је епархија претила Мелетију да га неће примити за свог митрополита, ако не испуни њен захтев да постави епископа, Мелетије дође у Призрен. Другога дана скупише се у простору нове цркве Св. Ђорђа, која не беше довршена, наше старешине ту му почеше судити, зашто се није одазвао жељи епархије по питању епископа. Малетије удари у плач правдајући се да то питање није било само у његовим рукама, где после 2-3 дана, оде у Сјеницу где је провео за све ово време ратова до завршетка руско-турског рата, па се после тога врати у Призрен. Пре одласка постави за свог намесника попа Андрију Јовановића Белопољца, пароха Љубишког, пошто се ни један варошки свештеник не хтеде примити²⁰³. Доказ колику су важност давали надлежни у Србији бољем васпитању наше омладине у Турској нарочито, ако се узме у обзир што ни једне средње школе нису постојале у Старој Србији и Македонији, те у Богословију ступаше ђаци из основних школа, а многи који су знали само читати и писати те смо били принуђени отворити тзв. Припремни разред који је постојао до 1890. године. До тог

²⁰³ Исто.

времена прва два разреда Богословије беху гимназијска, а трећи чисто богословски. Опстанку богословије претише и то што у њу ступаше све мањи број ђака, те дође до тога да школске 1879/80. године, није био ни један ђак за трећи разред богословије. Разлог је опадање материјалног стања, где родитељи из других места не могу доводити децу у богословију. Кома нису биле познате тешке економске и политичке прилике у којима се наш народ налазио почевши од 1886. године, када се образоваше турске просветне комисије, тај не може схватити тешкоће тога рада. Јер просветне комисије, нарочито инспекторат у Скопљу обилазећи поједине вароши, тражио је учитељима да имају меџбате, уверење о владању од стране административних турских власти. Имајући у виду недовољну спремност свршених ученика богослова, који су ступали у Богословију са 4 разреда О.Ш., упућивани су у учитељску школу у Београду заслужнији свршени богослови. Тако су свршили учитељску школу: Апостол Филиповић, касније наставник богословије, Василије Живковић, Данило Катанић, Ђорђе Катанић, Дамјан Примичевић, Лазар поп Андрејић, Стеван Бајковић, Стојан Капетановић, Василије Ђорђевић, Илија Костић. Саву Хаџи Јакића са пристанком родитеља упутили смо у Русију. Тамо је у Николајеву свршио реалку, па онда у Женеви природно-математички факултет, те је радио и као наставник богословије и као директор наше полугимназије у Битољу. Како се осећала велика потреба за једним спремним лекаром Србије, јер овде беше један назови лекар Зарија. По препоруци руског конзулата упућен је брат именованог Илије у војно-медицинску академију у Петроград. Али при последњим испитима 1890. године, доби запаљење плућа, које пређе у туберкулозу и на Бадњи дан је умро. Тако се старао и за подизање школске зграде. Установљено друштво Св. Сава у Београду 1886. године, излазило је у сусрет и слало финансијска средства од 400-2000 динара, за оправку какве зграде за школу или за зидање нове зграде.²⁰⁴

Мелентије је помагао српске школе, а посебно је штитио рад Призренске богословије. Ова задужбина Симе Игуманова јединствен је пример и родољуба и радљивости у то доба. Окупљала је омладину из свих наших тада још неослобођених крајева и спремала их за свештенике и учитеље. „Када је 27. августа 1895. године, Мелентије умро, Патријаршија је поставила за Рашко-призренског митрополита дотадашњег драчког митрополита Висариона, који је дошао у Призрен, али га Срби нису

²⁰⁴ Исто.

хтели примити. Крајем 1895. године, Патријаршија је поставила за Рашко-призренског митрополита Србина Дионосија“. (Слијепчевић, 2018: 440).

Богословија као једини просветни завод у Србији под турском царвином, за све ово време прошла је разне фазе, а тек за време садашње владе она је изједначена са свим средњим заводима у Краљевини Србији. Нарочито закон којим би се регулисао њен правни положај према осталим заводима не постоји.²⁰⁵

„Тутори са саветом Богословије, 1890/91. године, решили су да се отвори 6. разред Богословије и да не буде више само Богословија него Богословско-учитељска школа. Тако је удешен и наставни план. Овај план је званично утврђен и од стране царско-отоманске просветне власти 30. октобра 1893. године. Издао је царска власт дозволу, Русатнаме да се Богословија подигне на 6 разреда, одобрени су уџбеници за сваки предмет и уведена имена наставника који су у тој години радили“. (Гајић, 1897: 34).

Међутим правни положај наставника још увек није законом регулисан. Цену службе наставничке показује сам позив који наставник извршава. Његов је циљ да од својих ученика направи праве Србе, да мисле и осећају српски, да остану верни идеји за коју се васпитавају. Изврши ли поред општег наставничког задатка и овај свети задатак наставник је извршио свој позив. Упоређујући позив наставника овде и у Краљевини Србији, може се слободно рећи, да је овде положај наставника много тежи. Наставник у Краљевини Србији осигуран је средствима и животом. Осигуране су му периодске повишице законом, осигурана је пензија њему, његовој жени и деци до пунолетства. Док наставницима у Србији под турском није ништа од тога законом осигурано, што доводи наставнике да мисле шта ће бити са њима, њиховим животом, децом после смрти, јер им се све то не уједначава са законом²⁰⁶. Сви ови разлози навели су наставнике да се обрате Министру да се донесе закон којим ће се: регулисати њихов правни положај, ако се од наставника траже какви испити за професоре, да се према приликама и средствима у колико је могуће олакшају, да се издају уверења или декрети, регулишу наставничке и пензије њихових породица, да се одреде године наставничке службе.

Дешава се да неки ђаци повереног богословског завода бивају незадовољни заводом пошто по 2-3 године у њему проведу о трошку завода или наставници нису у

²⁰⁵ АС, МИД ППО, 1892, ред 191, ф-1, Призрен, 8. децембар 1890.

²⁰⁶ Исто.

стању свим ђацима ићи по вољи. И тако ђаци без питања и сведоцбе напуштају школу и долазе у Србију, где их без икаквог реда и закона примају у школу и дају им и помоћ. Дешавало и да ђаци који су због лошег понашања истерани из школе, нађу пријем и помоћ у Србији. Пошто се оваквим поступцима српских школских власти руши ауторитет овог завода, даје се повода ученицима, који би овде учили да иду за Србију, јер је тамо боље, а то представља велику штету не само за завод него и за општу ствар. Овакав рад штетан је, јер они ђаци који прођу кроз тамошње школе ретко се враћају овамо да служе, а када се врате изазивају сумњу турака, а са друге стране нису у стању да одговоре потребама и тежњама овог народа који једино још у религији и преданости Богу и цркви налази утехе за себе. У овој школској години отишли су без нашег знања и без школске сведоцбе и у Србији нашли пријем и помоћ: Ђорђе Пановић, ученик 3 разреда из Пријепоља, примљен у учитељску школу у Београду, Станимир Ковачевић, ученик 3 разреда из села Куретишта гњиланског округа и примљен у Врањску гимназију, Сава Рабреновић, ученик 3 разреда наш истерани ђак, примљен у Београдску богословију. Овакав одлазак изазвао је право растројство међу осталим ђацима, који желе да иду у Србију, знајући да могу наћи помоћ и пријем, ако се са њима овде мало строжије поступи просто пркосе управи и наставницима²⁰⁷. Ако Министар сматра да се може извештан број ђака из ових крајева школовати у Србију, Савет моли да се то јави, како би се учинио избор, како би се дала могућност вишег образовања бар добрим ђацима из ових крајева, а не које каквим. Савет моли за извештај у вези овога, како би убудуће знао како да управља, да ли да врши своју дужност према ђацима ове школе савесно, или да у свему снисходи, па ко хоће да учи добро, ко неће не мора, али неће се хранити и издржавати на штету добрих ђака.²⁰⁸

Задужбина Симе Андрејевића Игуманова у Призрену, Богословско-учитељска школа како се званично називала све до прославе 50- годишњице њеног постојања и рада, била је школа за српске учитеље и свештенике из Старе Србије. Богословија је водила рачуна и о осталим српским основним школама у Старој Србији, она је преко својих управитеља радила и на отварању и одржавању основних школа, где год је постојала могућност да се отворе. (Димитријевић, 1987: 246, 250). Призренска богословија је у

²⁰⁷АС, МИД-ППО, 1892, ред 498, ф-6, Призрен, 1. новембар 1892.

²⁰⁸ Исто.

потпуности извршила своју националну мисију у Старој Србији за 40 година свог рада, заправо до ослобођења од Турака 1912. године.

„Доласком Јеромонаха Јанићија и Саве Јакића у Призренску Богословију, турска власт их никако не трпи у Призрену. Ректор Богословије је забранио да се предају предмети Јанићија, тек тада је сумња турске власти избила на површину и утолико јаснија, што је просветна комисија, када је саопштила ректору акт разрешења казала: да сваки други може доћи у Призренску богословију, само Јанићије и Сава Јакић не могу никако у истој остати“. (Перуничкић, 1985: 139).

Године 1873, Ђорђе С. Камперелић²⁰⁹, постављен је за учитеља Богословије у Призрену, где је непрекидно до почетка прошле године, свој учитељски посао вршио до 30. јануара прошле године, по заповести из Приштине.

²⁰⁹Призренска власт претресла му је стан, нашла неколико писама, која се једино школа тичу, а Ђорђа у тамницу затворише. Пошто га у Призрену пред војним судом за ова нађена писма испиташе и пошто никакве кривице у њима не нађоше, рекли су да су га по тужби неког Николе Ђуришића (потурченог Омер-Ефендије) затворили и да мора на суочење са њим у Приштину ићи, где га 13. априла и послаше. Потурица Омер-Ефендија пред приштинским војним судом оптужио га је, да је тобож српски шпијун, да је у Србију слао писма политичког садржаја, да је 1880. године, за време школског распуста ишао у Србију и тамо био код Књаза, који га је са 200 дуката и таковским крестом обдарио, да је тајне разговоре водио са Министрима, Генералима и Командатима, да је био председник бунтовничког комитета у Старој Србији, да је са неким поп Ристом спремао устанак у Подримљу, да је у време рата био у добровољце и да је своју учитељску плату из Србије добијао. Када су на крају све остале страдаоце отерали у Солун, а Ђорђа задржали, позвали су га пред војни суд рекавши му: „Чуј учитељу, теби предстоји зло, ти мораш пропасти, нама је жао да такав човек пропадне, зато ако себе желиш да спасеш учини и ти што је Омер-Ефендија учинио тј. потурчи се и исажи све другове које знаш, да макар какву политику са Србијом воде, а за то неће га осудити, већ ће га начинити чиновником са још оноликом платом коју је као учитељ имао“. Пошто на њихов предлог није пристао, осудили су га на 10 година робије у Акри (Сирија) и са пресудом о врату и окованим рукама 20. септембра, по приштинским улицама и чаршији, као највећег царског непријатеља, спровели. Када је стигла депеша, да га из тамнице пусте, узеше му потпис, како никад неће у Босну и Херцеговину ићи, дадоше му пасош и пустише га. (Џамбазовски, 1985: 174-176). Ђорђе С. Камперелић, био је један од знаменитих Срба са простора Косова и Метохије, који су живели и страдали на Балкану у време заласка Отоманског царства и разбуђеног албанског национализма. Рођен је 13. новембра 1853. године у Призрену, као трећи син оца Стојана Јанићевића Камперелића обућара и мајке Насте. Имао је шесторо деце. Основну школу завршио је у Призрену у савременој школи подељеној на разреде, где се настава изводила по световним уџбеницима из Србије. Два разреда гимназије (1867-1869), или продужене школе, завршио је код наставника Илије Ставрића и Милана Новичића. Био је утемељивач Друштва Светог Саве, члан Друштва црвеног крста, члан фонда ученика Призренске богословије, члан свештеничког удружења и члан Одбора прославе педесетогодишњице Призренске богословије. (Новаков, 2008: 80). Био је један од знаменитих наставника Богословије, а за наставника је постављен 1873. Године. После смрти Илије Ставрића, наставника и управитеља и хапшења Петра Костића, остао је једини наставник у школи. Све обавезе је преузео на себе, предавао је 18 предмета. Успео је да сачува Богословију од насртаја Бугарске егзархије, сталних напада како Албанаца тако и Турске власти. (Новаков, 2006: 162). Главни одбор Друштва св. Саве, ценећи заслуге и страдање Ђорђа Камперелића, за свој народ и његов напредак одликовао га је почасним чланством и

Учитељи су после смрти Симе Игуманова написали познатом дародавцу, молећи га да у договору са садашњим туторима масе покојника г.г. Стојаном Данчевићем и Ђорђевићем Аћимовићем, усвоје начин којим би се све потребе за Богословију набављале и тим уклоне све опасности, које би по Богословију и њене учитеље могле настати. Али предлог учитеља се још није усвојио, иако је две године прошло. Ако је због тога што је прекомерни страх учитеља изазвало њихов предлог, онда се може рећи да се предлог усвојио, али и ако ће се усвојити неће све опасности уклонити, али ће се опстанак Богословије осигурати. (Џамбазовски, 1985: 217).

Да би Богословија несметано могла да ради, неопходно је било и решите питање школске зграде. Мелентије Вујић послао је туторима масе пок. Симе Игуманова, Љубомиру Ковачевићу и Радовану Миленковићу, план школске зграде као и рачун од набављеног матерјала, цене мајстора и надничара. У рачуну није поменуо наднице које иду на рушење старе зграде и избацивање земље. С обзиром да је утрошено доста новца, требаће још толико, ако не и више за потребе гвожђа за везивање зграде, као и гвожђарија за врата, прозоре које у готовини нема. Добро би било, када би неко од татора дошао да се увери о стању зграде, јер је све учињено да зграда буде што боља, а у исто време да кошта јефтиније.²¹⁰ На место једне омање зграде од слабог матерјала, подигнуто је једно ново велико здање од 25м дужине и 13м ширине са више соба и оба спрата. Оно је намењено за становање ученика Богословије, ректора, васпитача и за болницу. Начињено је од тврдог матерјала, по плану који је израдио инжењер Андра Стевановић у Београду. Међутим само место било је доста мало, ученици се нису имали куда кретати, није имало воде, није било места за кујну. Плац са кућом заузима око 30 м у дужину и 10м у ширину.²¹¹

Богословија призренска је школа у којој управу води директор, договарајући се о главним стварима са наставницима. Дужност директора и наставника, је да воде бригу у сваком погледу и да се брину о осталим српским школама овог краја, да шаљу извештаје. Директор брине о каси богословије, о школском фонду при богословији. Уколико се деси да се Наставнички савет и директор не сложе, док је Јастребов у Призрену, обраћаће се

медаљом Друштва св. Саве 1933. године. Одликован је од црквене власти: црвеним појасом, набедреником, протојерејством и напрсним крстом. Од државних власти одликован је Орденом светог Саве 5 реда, 4 реда од краља Петра 1. Карађорђевића и 3 реда од краља Александра Карађорђевића. Умро је у Београду 9. јануара 1937. године у 84. години живота. (Новаков, 2008: 90).

²¹⁰ АС, ЛК, 483, Призрен, 3. април 1890.

²¹¹ АС, МИД ППО, 1891, ред 99, ф-2, Призрен, 5. јун 1891.

њему и он ће ствари решавати, а уколико не буде Јастребов у Призрену, том приликом ће директор ствар достављати у Цариграду, које је надлежно за православне школе.²¹²

Јастребов је највећу пажњу посветио раду српских школа. Турци су стално имали на нишану богословију и само су тражили макар и најформалнији разлог да јој онемогуће рад и да је затворе. А успела је да се одржи захваљујући Јастребову, који је смело и не ретко устајао пред турским властима и пред месним фанатичима у одбрану Богословије. (Бован, 1996: 97). Јастребов је узимао у заштиту не само богословију и школе на Косову и Метохији, професоре и учитеље, већ и манастире и монахе. Улогу заштитника вршио је све до одласка из Призрена 1886. године.

Комисија је мишљења да ђаке који не задовољавају погодбе за пријем у један завод не треба ни примати. Ученици који нису у стању да слушају све предмете прописане наставним планом за Призренску богословију, не треба ни примати. Ако би било јачих разлога за пријем кога од ученика, који не би задовољио погодбе за пријем у Богословију, биће дужан у одређеном времену те погодбе накнадно задовољити. Ни у ком случају Комисија није мишљења да у једној школи могу бити ученици са разноврсним дужностима и правима. (Алексић -Пејковић, 2008: 769).

Уставом школе одобрено је да се примају ђаци који су завршили 4 разреда гимназије без течајног испита. Користећи се овим прописом, поједине гимназије обично слабије ђаке унапред одређују за Богословију, за најделикатнију службу свештеничку и учитељску. Професорски савет је настојао да се измени правило, које одобрава примање ученика у школу без течајног испита. Молба је послата Туторству да ово одобри као опште правило, а за себе да задржи право да може из политичких и пропогандских разлога, давати нарочита одобрења појединцима за пријем у школу без течајног испита и то само ђацима из доње Старе Србије, и више никоме. О изузецима овог правила потребно је поднети мотивисан предлог подручном Министарству, где ће се по процени прилика наредити да се одступи од њега. (Алексић -Пејковић, 2008: 1078-1079).

Учење у Богословији траје 6 година, где се прва година сматра као приправна. По завршетку 6 године и по положеном испиту ученици добијају сведоцбу. У случају преке потребе Савет професорски може дати уверење о учитељској способности ученику, који је завршио 4 разреда Богословије. Овакав ученик се касније може вратити у Богословију да

²¹² АС, СН, 94, Призрен, 25. април 1896.

заврши школовање. Професори морају имати факултетску спрему добијену у вишим духовним или световним школама. За проф. Богословије могу бити примљена и она лица, која имају богословску или стручну педагошку спрему, а одликовала су се трудољубивим и плодним школски радом. Хонорарни наставници узимају се по потреби и увек на извесно време. Све наставнике постављају, плаћају и смењују стараоци оснивача Богословије. Они постављају и ректора Богословије, који мора да је уједно и редовни наставник. За тачно вршење свих дужности у заводу бирају се од редовних наставника почетком сваке године: деловођа, економ и васпитач. За подмирење потреба завода, ректор, деловођа и економ састављају економни одбор. Савет Богословије бира заступника ректору, када би овај привремено одсуствовао од дужности, деловођу, економа и васпитача²¹³. Дужност ректора је да води, наплаћује и склапа све школске рачуне и подноси стараоцима да их чува у школску архиву. Све протоколе и инвентаре намештаја и учила која су на руковању наставника, преписку са врховним надзорницима завода, изриче мање казне над ученицима, прима и отпушта служитеље. Ректор старији у заводу има огрев и осветљење. Деловођа помаже ректору у свим писменим радовима. Деловођа је уједно и чувар школске књижнице. Економски одбор дужан је за све набавке и потребе завода. Он саставља годишњи рачун, којим ће се обухватити све потребе школе. На крају године прегледа све исплаћене рачуне, пре него што буду стараоцима послати. Према потреби одређује помоћнике економу. Економ је уједно и васпитач. Његова дужност је да чува по извештају своју почетну имовину завода. Да води надзор над служитељима и о њиховој нерадности да извести ректора. Да у споразуму са економским одбором даје потребна упутства својим помоћницима. За извршење свега овога известиће ректора. Економ у заводу има огрев и осветљење. Све случајеве непредвиђене овим правилима износиће ректор Савету на увид (стараоцима задужбине, као највишим надзорницима).²¹⁴

Распоред часова у Богословији

Распоред часова у Богословији не може се строго уредити према педагошким начелима из разлога тога што се он мора удешавати према: Ристи Скакољевићу, који предаје и у трговачкој школи, према Здравковићу, који због рада у суду мора имати прве

²¹³ АС, ЛК, 166, Призрен, 27. април 1890.

²¹⁴ Исто.

часове, према Јовановићу, који због прегледа болесника у вароши мора имати прве часове. Према Зафировићу, чији се часови морају подешавати, не само према часовима у трговачкој школи, него и према данима његовог дежурства у истој. Најзад и према практичном раду у основној школи, који часови према приликама такође треба да су први. Овај распоред је урађен брзо и наставници нису учинили предходно контролисање и ако им је распоред стављен три дана на увиђај, поткрале су се ове грешке, које су при првим часовима исправљене. Тако у 3 разреду, српски језик је дошао оба часа и понедељак пре и после подне. Један је час промењен са часом педагогије, пошто је исти наставник. У среду је у 3 разреду, 1 час турски језик, који је случајно као сувишан унесен и као такав избрисан. У петак је 4 час у 4 разреду, турски језик опет као сувишан унесен, избрисан је. У четвртак у 1 разред по подне био је руски језик и он је као сувишан избачен²¹⁵. Учињене грешке одмах су исправљене, а наставници су предавања без застоја вршили.

Седничко решење професорског Савета од 23. 2. 1911. године, разматра питање, да ли се ученицима Богословије може признати ова школска година, пошто школа није радила више од месец дана и пошто неће бити довољан ни рад од 1. марта до 15. јуна, ако би школа прорадила. Пошто нема никакве законске основе, да ученици полагају испите на крају ове године као редовни, зато што немају два тромесечја редовног предавања, а с друге стране би било штетно за ученике да им пропадне ова школска година. Стога професорски Савет сматра, да се ђацима Богословије допусти да као приватни ученици полагају испите у почетку следеће школске године. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2009: 476-477). Међутим код ученика се јавио јак покрет за напуштање школе, као и због великих трошкова које школа сноси. Зато проф. Савет сматра да се школа одмах распусти, ако Гл. Туторство сматра, да би напуштање био проблем, замолити да одмах да одобрење, да као приватни ученици могу полагати испите почетком следеће године, како им година не би пропала, јер се код ученика јавља узрујаност због неизвесности, да ли ће им школска година пропасти или не. МИД пажљиво је размотрило предлог и разлоге Управе Богословије и одлучило да се школа не распушта, али ученицима година неће пропасти. (Исто).

²¹⁵АС, МИД ППО, 1910, Л-ред 3П-129, Призрен, 14. фебруар 1910.

Библиотека богословије

У Богословији су становали ректор и васпитач због бољег надзора над ученицима. Руски конзулат је уступио једну собу за смештај богословске библиотеке и заобилазним путем достављао потребне књиге и уџбенике да не би турске власти ушле у траг. (Танасковић, 1993: 170). „Библиотека Богословије у Призрену имала је око 8000 разних дела, до евакуације српске војске 1915. године. При прорачуну за ратну одштету њена је вредност била процењена на пола милиона динара“. (Танасковић, 1993: 185).

Што се тиче библиотеке ђаци су се служили сем школском и библиотеком своје дружине, која је обновљена и преуређена. Звала се Братство, а сада с обзиром на карактер школе и њених чланова зове се Растко (има своју читаоницу са библиотеком од 273 књиге). Сем књига имала је рукописне и староштампане књиге (србуље).²¹⁶ Кабинети су у доста лошем стању, поготово што њима руководи лице које није стручно.

Оскудицу у уџбеницима надокнађивали су вредни ђаци, који су поједине предмете преписивали из табака наставничких. Новац за одржавање школе добијали су од туторства из Београда, чековима преко Енглеске банке у Солуну. Призренски трговци су тамо чекове примали, мењали и новац доносили. (Поповић, 1940: 6-7).

Руски конзули и њихови заступници у Призрену, чинили су све што је могуће да олакшају наш тежак положај под Турцима. Тако је и управа Богословије могла водити преписку са Београдом само преко конзула. Преко њих су добављани уџбеници из Србије, за све наше школе и политичке листове, што су неки од њих богатали богословијску библиотеку појединим журналима и научним делима, нарочито Јастребов и Лисевић. (Костић, 1928: 213).

6.36. Нижа трговачка школа у Призрену

Почевши нарочито од првог рата Србије 1876 са Турском, није ни у једном крају наш живаљ толико тешких зулума поднео, колико је у Метохији. Почетком 1898/99. школске године, Просветно одељење МИД установи у Јужној Србији по варошима и грађанске школе са извесним програмом. Све основне школе, сем грађанске са

²¹⁶АС, МИД ППО, 1900, ред 484, Призрен, 30. јун 1900.

спремнијим учитељима радиле су по програму основних школа у Србији са изузетком турског језика. (Костић, 1933: 17).

Наставницима Продужне основне школе у Призрену, 27. октобра саопштено је да је решењем Главног Туторства од 1. септембра 1907. године, школа укинута, а да се на место ње отвара Нижа трговачка школа са 4 разреда.²¹⁷ Трговачка школа уврштена је у основно продужне, које са својим програмом још од пре базирају на законом дозвољеној основи.²¹⁸

„Нижа трговачка школа отворена је у новој школској згради Младена Угаревића 12. новембра, почетком 1907. школске године на дан његове смрти. У ту школу ступили су ђаци по завршетку грађанске школе, која је трајала 3 године. Радила је до месеца октобра 1912. године“. (Костић, 1933: 18).

Призренска основна школа одувек има 6 разреда. Године 1907, најстарија два разреда, 5 и 6 добили су назив трговачке школе. Добили су само нов назив, а програм рад је остао исти. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 401).

Назив трговачка школа је дат да би се трговачка деца града Призрена што више привукла да долазе у школу. Пошто се уписао велики број ђака у та два разреда, прошле године се покушало да се отвори нов разред, с намером да се у њему предаје по нешто и од трговачких предмета и да се о томе надлежна власт извести. Школа није могла да нађе наставнике за трговачке предмете, па су се предавали само предмети основне школе, обраћајући највише пажње на турски и француски језик, желећи да се деца што боље припреме, да могу похађати и дадију, као што је већ из ове школе упућено неколико ђака. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 401).

Наставницима продужне школе, саопштено је у исто време, да по одлуци Главног Туторства остају за наставнике Ниже трговачке школе. Истог дана (27. октобра), приступило се подели предмета на наставнике. Најмилостивији Архипастир је узео француски језик и јестаственицу са 6 часова недељно, Апостол Филоповић²¹⁹ - земљопис,

²¹⁷АС, МИД ППО, 1907, ред 282, Призрен, 20. децембар 1907.

²¹⁸АС, МИД ППО, 1910, ред 309, Призрен, 30. јул 1910.

²¹⁹Предавајући у призренској богословији групу природних наука увидео је, да су му нека знања из практичног дела, нарочито из Ботанике и хемије са минералогичом непозната, као и то да богословија у наведеним предметима оскудева у наставним средствима са неким научним књигама. Имајући у виду бољитак исте, обратио се МИД за месечно одсуство, да све ово прикупи и извесна знања у кабинету овдашње учитељске школе прибави. Како му је на велику жалост 20. јула ове године умрло женско дете, а и жена од жалости разболела, писао јој је, да дође код њега, како би се код искусних доктора могла излечити. У будуће предстоје му велики трошкови, који не падају на терет државне касе, зато је замолио Министра, да му се да карта на железници, до Ристовца и натраг за Београд, да бих дочекао жену, што би ми у овом

историју и веронауку са 6 часова недељно, Андра Гроздановић, српски језик, рачун с геометријом и геометријским цртањем са 8 часова недељно, Дестан-ефендија, турски језик са 4 часа недељно. Слободно-ручно цртање није предавано, јер није било наставника за тај предмет, ни у Нижој трговачкој школи, ни у Богословији. Други разред продужене школе, спојен је био са првим разредом Н. Т. школе, па је према решењу Главног Туторства имао само 1 разред те школе. Предавања су држана до 15. новембра у учионици продужене основне школе (у Митрополији), а по освећењу нове зграде, које је извршено благословом Високопреосвештенства 12. новембра 1907. године, прешло се у њу. Нижа трговачка школа смештена је на горњем спрату нове школске зграде. Горњи спрат зграде искључиво је намењен трговачкој школи и има 5 одељења: 3 учионице, 1 канцеларију, 1 салу. Број уписаних ђака у 1 разред Ниже трговачке школе био је 45 и то²²⁰:

1. мушких 38
2. женских 7

Напустило је школу у току школске године, мушких 2, женских 3. Пријавило се на испит: мушких 34, женских 4. Због болести нису се пријавили за испит 2.

По месту рођења ђаци су:

тренутку било од велике помоћи. (АС, МИД ППО, 1890, ред 137, Београд, 29. јул 1891). Од 24. маја 1891. године, па до данас, о његовом бављењу, ради допуне неког знања из природних наука Министру ћу поднети кратак извештај. Актом преко Министарства просвете, упућен је на Учитељску школу, да у њеном богатом и уређеном кабинету, уз помоћ каквог професора посматра минералошку и хемијску збирку и проучи неке ствари, које су ми биле нејасне. У јулу месецу излазио је неколико пута у поље са Бориславом Тодоровићем професором ове школе, ради анализирања појединих биљних представника по флори у околини Београдској и успео у томе тако сам кадар и хербаријум спремати. У августу и септембру радио је у кабинету поменути школе и такође потпомогнут Тодоровићем, упознао се са свим елементима, битним деловима, из којих су минерали склопљени, успео из хемије у анализама код појединих елемената у изналажењу метала из руда жарењем, затим како се образују формуле према пропорцијама разних елемената. Још 1891/92 школске године, Тодоровић му је набавио из Прага збирку хемијских ствари по хемији Раше Милошевића и неколико разних минерала, са неким киселинама и солима у дрогерiji Павла Маринковића у суми преко 270 динара. Зато се обраћа са молбом Министру, пошто је готово са његовим послем, да га прими у Призренску богословију на дужност, сада са појачаним знањем и снагом, која може бити од користи за бољу будућност школе и њеног подмлатка, као и да му се изда скромна помоћ на име путних трошкова. (АС, МИД ППО, 1891, ред 301, Београд, 17. септембар 1891). За време његовог 8-годишњег наставничког рада при богословији, а због недостатка наставничког кадра, као и због предавања других предмета, није имао слободног времена за усавршавање. Како су г.г. Стараоци прошле године овај завод подигли на 6 разреда, па су и програме за исти много проширили и увели нове предмете, њему је припала група природних наука. Радећи на тој групи увидео је, да у границама програма, за ову школу нека знања и научни термини са практиком недостају. Ради напретка школе, замолио је стараоце масе пок. Симе Игуманова да му дају 1 годину одсуства, и да одреде завод у Београду, где може наведену групу усавршавати. Из свег досадашњег рада, јасно је да су Стараоци озбиљну пажњу обратили на овај завод, јер је исти њиховом иницијативом, а сходно захтевима савета Богословије, а према потребама народа, проширен на још 3 разреда, те је тако створено јако средиште богословско-педагошког завода, одакле ће се распростирати светли зраци науке. (АС, МИД ППО, 1891, ред 301, Призрен, 1. мај 1891).

²²⁰ АС, МИД ППО, 1907, ред 1448, Призрен, 6. новембар 1907.

1. Из Призрена 37
2. Из околине (досељеници) 3
3. Ђаковице 3
4. Пећи 1
5. Новопазарског санџака 1

По занимању њихових родитеља ђаци су:

1. трговци 4
2. предузимачи 2
3. занатлије 17
4. земљорадници 3
5. радници 2
6. рентијери 1
7. свештеници 1
8. чиновници 4
9. без оца 11

Пошто је било закашњења у отварању школе, у току године се настојало да буде што мање празника, како би се на тај начин надокнадило изгубљено време. Наставници су редовно похађали школу, осим Андре Гроздановића²²¹, који је боловао и 15 дана одсуствовао ради прегледа Солунске радње, а за то време замењивао га је Душан Некић. Прекинута су предавања 12. јуна, где се приступило полагању испита из свих предмета, као што гласи наредба Главног Туторства. Испити су трајали од 12. до 28. јуна, а 29 је било благодарење у цркви Светог Николе. Успех који су ђаци показали из појединих предмета:

²²¹ Супротно наређењу Гл. Туторства о пензионисању Андре Гроздановића, последњи је и даље привремено задржан на раду у Трговачкој школи, јер управа Богословије није могла наћи ни једног учитеља, који би према наређењу Гл. Туторства од 27.10.1909. године, требао Андру Гроздановића да замени. Верујући да је пензионисање Андре Гроздановића потекло из неспоразума, Управа Богословије усудила се да Андру привремено задржи на његовом старом месту, остављајући да се дефинитивно одреди према одговору Гл. Туторства. Да је потписани оставио Андру у Трговачкој школи само привремено, а не стално, види се из тога што је Гроздановићу издавано по 115 динара, на име аконто плате. Његове признанице гласе на име плате, али његове месечне признанице у износу од 115 динара, нису разведене у дневнику касе од стране потписаног, већ од стране Васе Минића. Андру је у сталној служби задржао Васа, и после одговора Гл. Туторства од 30.02.1909. године, овај свој поступак прота Васа потврдио је тиме што је при расхоровању признаница Андре, за новембар и децембар у рачунима за 1909. годину, третирао не као пензионера, већ као активног чиновника. (АС, МИД ППО, 1910, ред 196, Призрен, 18. јул 1910).

1. одличних 4
2. врло добрих 9
3. добрих 18
4. слабих 6
5. понављали испит 3
6. понављали разред 6
7. прелазе у старији разред 31.

Програми из свих предмета тачно су обрађени. Српски језик је предаван без икакве граматике. Највећа је пажња поклоњена правилном читању и објашњавању речи. Успех из овог предмета је задовољавајући, посебно ако се узме у обзир спрема коју су ђаци донели из основне школе. Из рачуна је постигнут врло добар успех. У француском језику поклоњена је пажња на правилно читање и писање, на савлађивање тешкоћа у изговарању и читању. Из турског језика, успех је добар, нарочито код деце која у продавницама својих родитеља имају прилике да чују турски језик и да га практично вежбају. Из географије, историје и хришћанске науке, успех би могао бити бољи, нарочито из географије²²². Ради постигнућа бољег успеха код ђака, а посебно ради њиховог васпитања, савет је доносио одлуке, за које је мислио да могу с успехом имати дејства на ђаке. Једна од главних мера је дежурање од ујутру до поподне, где су ђаци константно били под надзором наставника. Посао је овај за наставнике био врло тежак, али су га они вршили, с преданошћу, знајући да многа деца пропадну због недовољног надзора над њима.

Да би се ђаци навикавали на штедњу установљена је школска штедионица, а најмањи улог је био 1 металик. До краја школске године за непуних 6 месеци, ђаци су уштедели 697 гроша и 18 пара. Да би било извора за набавку учила и канцеларијског матерјала Савет је одлучио, а општина усвојила: да деца имућних родитеља плаћају на име школарине 23 гроша, деца средњег сталежа 11,20, а деца сиромашног стања 5,30 гроша. Призренци, а нарочито општински представници, задовољни су радом школе и настоје да све учине да она буде на висини задатка. Зато размишљају, да при трговачкој школи отворе интернат, уверени да деца само тако могу добити нужно васпитање и образовање.²²³

²²² Исто.

²²³ Исто.

Прослава Светог Саве обављена је заједнички у згради Богословије. Школу су похађали у току године приштински конзул Пећанац, који је школи приложио 2 наполеона, а 16. новембра је посетио призренски мутешериф. На испиту из географије 25. јуна присуствовао је Разумовски, заступник руског вице-конзула и приложио школи 2 наполеона.

Здравствено стање ученика било је задовољавајуће. Због појаве дифтерије, 13. фебруара распуштени су ђаци, па школа није радила 14, 15. и 16. фебруара. За све то време школска зграда је била дезинфикована, прана и проветравана.²²⁴

Наставничко особље у 1908/09. години

С обзиром да школа није имала наставника за слободно ручно цртање, овај предмет не сме фигурирати само на хартији у наставном плану, зато је неопходно што пре решити овај проблем. Предлог је да се за учитеља слободног-ручног цртања и краснописа постави у школи Младен Максић, учитељ који је самоук, али поседује природни дар толико јак у вештини цртања, да слободно може заузети место учитеља у Нижиј трговачкој школи. Нарочито је он потребан и због краснописа. Овај предмет у трговачкој школи треба да заузима једно од првих места. Моли се Високопреосвештенство да озбиљну пажњу поклони овом предлогу, како и ове године школа у Призрену, не би остала без слободног-ручног цртања и краснописа. По плану Ниже трговачке школе певање се не предаје. Међутим предмет је неопходан за ђаке Ниже трговачке школе у Призрену, зато изостављање овог предмета може нанети моралне штете ђацима. Дат је предлог да се певање заведе у Нижој трговачкој школи, зашта не треба никаквих матерјалних средстава, јер у Богословији има наставника за тај предмет.

Године 1908, у први разред школе уписало се 7 ученица, а до године ће бити до 16 у оба разреда. А како се у 4. разреду мушке основне школе налазе 10-12 ученица, то ће их бити у новој згради око 20-25 у овој школској години. Неодложно је потребно да се постави једна учитељица за трговачку школу, како би вршила надзор над ученицима и да

²²⁴АС, МИД ППО, 1907, ред 1448, Призрен, 20. децембар 1907.

се за време одмора под њеним руководством занимају женским радом. Сем тога, ученици би имали уместо турског језика недељно, 4 часа женског рада²²⁵.

Како у Призрену нема средњег завода за женску децу, постављењем једне учионице, попунила би се та празнина и без икаквих ванредних трошкова од стране Главног Туторства, ученице би имале могућност да добију дво или троразредно средње образовање, што би јако утицало да се српски осећаји код женског света појачају. Према месним приликама ученице трговачке школе не би тежиле даљем образовању, шта више, ни једна од њих не би доспела до 4 разреда, те нема места страховању за њихову будућност, као што је то случај за ученице учитељских школа. Да би се реализовао предлог, неопходно је да се постави једна учитељица са учитељском спремом, јер учитељице женског рада, без учитељске спреме немају успеха у раду, а нарочито у васпитању женске деце.

У овој школској години, било је у школи 4 часа из турског језика. Сваке године број часова се повећава за 4 часа, тако да ће до године из турског језика бити 8 часова. Дестан-ефендија, учитељ турског језика, кога плаћа Призренска општина са 4 часа недељно из многих разлога не може да се прими, да предаје у другим разредима, зато се мора тражити други наставник за турски језик. С обзиром да је Богољуб Пајантић, учитељ основне школе у Призрену, добар познавалац турског језика, а био је и учитељ у грађанској школи у Пећи, предлаже се за учитеља турског језика Ниже трговачке школе у Призрену²²⁶. Постављењем Саве Јокића за управитеља школе, попуњена су сва наставничка места у трговачкој школи. Постављење наставника Ђорђа Радивојевића²²⁷ за наставника трговачке

²²⁵ АС, Конзулат у Приштини 1908, несређена грађа.

²²⁶ Исто.

²²⁷ По завршетку Богословије, завршио је и Државну трговачку академију у Београду 1903. године. Управа фонда цркве Св. Ђорђа, тражила га је за књиговођу фонда преко Главног туторства. Поред тога што је имао добру службу у Београду, послушао је надлежне и одазвао се жељи својих земљака са идејом да им донесе користи. У неколико је и успео. Уредио је књиге у фонду, као што су уређене у најбољим новчаним заводима и од тада се наш фонд истакао као најуређенији и најсигурнији од свих наших фондова у Турској, а то се види на основу штедње која износи 16.000. Установио је друштво под именом „Прво трговачко акционо друштво“, које је после фонда најуређеније, најсигурније и са највећим капиталом, у коме је од његовог друштвеног установљења његов председник. Он је тако стекао поред свог капитала од 3000, још 4000 на штедњу. Међутим, он је и даље остао са платом од 75 динара, док његови школски другови имају плате од 250 и 300 динара. После тога се премешта за основну школу, а за Трговачку школу поставља се његов друг из исте школе и други из трговачке школе. Част му је била да обавести Митрополију да молбама Управе фонда и Трговачког друштва, жели да остане фонду на располагање, с молбом да му се године службе урачунају према учитељској уредби. Spreма се нови пројекат правила, где ће се тражити дозвола за

школе, управа богословије није одобрила. Наставници трговачке школе имају више од 8 часова недељно, с тим што у прва два разреда школе као чисто гимназијска нема предмета трговачке природе.²²⁸

По тврдњама Јокића од доласка Стеве Димитријевића, ректора Богословије у Призрену, опажа се код народа један јачи покрет за отварање гимназије. Пролазећи кроз Пећ, он је говорио да Пећанцима треба све учинити и да они треба да траже отварање гимназије у Пећи. И у Призрену се јавља иста жеља, јер од Трговачке школе не могу имати неке користи, него да праве гимназију, што су већ и учинили обративши се молбом Гл. Туторством. Овакво поступање и рад ректора Богословије је непрактичан и несолидан. Неоспорно је да за неку установу треба народ заинтересовати, али то се треба десити онда када ће до реализације исте доћи. Међутим ангажовати га унапред, па после то неостварити значи деморалисати народ у раду. Такво демагошко задобијање љубави

јавно функционисање нових акција од 7000 друге емисије. Услед чега од овогодишње добити настоји да нађе праву вредност старе акције па да се и нове са њима изједначе. Спрема се земљиште, како би се претворило садашњи фонд са новим акцијама од 20.000 капитала у банку. Ако Митрополија поред свега не увиди да су разлози Управе Богословије, фонда и Трговачког друштва оправдани, он ће отићи на друго место, ако му надлежни желе дати плату и повишице према години службе, као његовим друговима из трговачке академије, који су са службом у Турској и дибајају службу, према трговачкој струци којој се и посветио. Сматра да Митрополија неће дозволити да служи са 75 динара, пошто је после Богословије, завршио Трговачку академију и посветио се трговачкој струци. (АС, МИД ППО, 1911, ред 811, Призрен, 18. октобар 1911). Девета је година како је књиговођа цркве Св. Ђорђа, Ђорђе Радивојевић, са чијим су радом потпуно задовољни, али је учитељским распоредом премештен из Призрена, па ће фонд остати без главног књиговође. Радивојевић је потребан фонду, јер је као дугогодишњи радник у фонду био увек тачан, исправан и поштен, а у случају његовог премештаја морали би тражити другог стручног књиговођу, кога не познају ни по раду, ни по поштењу. Фонд је разграно свој посао и надају се да се фонд претвори у банку са увећаним капиталом и као такав јавно да функционише. Главни одбор фонда цркве Св. Ђорђа, руководећи се интересима фонда на седници 2. Августа, изабран је једногласно Радивојевић за стално главног књиговођу. Послата је молба Ректору, да издејствује код надлежних да Радивојевића оставе фонду на располагање, да би га могли употребити према решењу Главног одбора за главног књиговођу са тим: да се и даље води као учитељ, да му се године проведене у фонду, као и раније у учитељској служби рачунају за повишицу у случају повратка у службу, да му се да помоћ према годинама службе у учитељској служби. Епархијској управи су о овоме писали два пута, али је одговор био неповољан, а на други нису ни одговорили. (АС, МИД ППО, 1911, ред 811, Призрен, 16. септембар 1911). У фонду је јако развијен рад, па би одлазак дугогодишњег књиговође изазвао пометњу и што је на путу да се фонд преобрати у јавни завод, па као такав у корист општег економског напретка нашег народа, распространи свој рад и ван Призрена. Ако није могуће дати Радивојевићу пензију према годинама досадашње службе, онда да му се уважи оставка на учитељској служби, да му се остави право на улагање у фонд, да му се године, што ће их након оставке провести у фонду, ако се кад тад врати у учитељску службу, урачунају у 10 година службе. Моли се Митрополија да на сваки начин издејствује усвајање предлога, јер је оправдан и користан. (АС, МИД ППО, 1911, ред 811, Призрен, 21. септембар 1911).

²²⁸ АС, МИД ППО, 1907, ред 1448, Призрен, 20. децембар 1907.

народа може корисно послужити тренутним успесима, али биће и кад тад кобних последица по културни народни напредак²²⁹. Ми нисмо за затварање Ниже Трговачке школе у Призрену, а за отварање полугимназије. У Призрену је трговина прилично развијена и има услова за даље напредовање. Оснивањем новчаног завода, црквеног фонда и трговачке радње у Солуну, она се све више развијала у нашу корист и треба имати ширег схватања и веће опреме, па да она узме велике размере код наших људи и у нашу корист. Такву спрему и шире схватање трговине могла је дати Трговачка школа у Призрену, као најпогодније место и са најмање трошкова. Школа је отворена пре 4 године и нема још ниједне генерације која је школу завршила и на којој би видели какви су се резултати постигли. Велики је број ученика који школу похађа. Почетак оснивања школе није би лак. На њу се није обраћала довољна пажња од самог њеног оснивања, наставнички колегијум није никад био потпун ни стручан. Најважнији предмети су: специјално трговачки са краснописом, нису били распоредом заступљени, јер није било наставника. У школи су били заступљени само гимназијски предмети, те би и постигнути резултати могли говорити само за или против гимназије, а никако за или против трговачке школе. Осим разлога које Јакић наводи за одржање школе наводимо: сав културан рад остављен је учитељима и успех или неуспех зависи од њиховог рада. Они раде у црквеним фондovima у соколским и певачким друштвима у црквено-школским општинама. Како је мали број оних који имају дара и способности за све те послове, у немогућности смо да задовољимо културне потребе свих места. За спремање просветних радника требало би много новца. За то време морало би им се дати одсуство, што значи да би школа морала да се затвори или се наћи замена. Други трошак би био што се њима мора давати и извештај додатак, како би могли опстати у месту у коме би се спремали. Када би дошли на терен да раде, одмах би полагали право на извесне ванредне награде. Послови се најбоље могу вршити са свршеним ученицима трговачких школа као што је у Призрену²³⁰. По нашим местима се морају све више тражити новчане установе. Књиговођа и благајница по таквим установама били би свршени ученици трговачке школе. Они би живели из прихода самих установа и својом солидном спремом били би важан чинилац и за остале културне установе. За све то треба и такве ученике спремити. По завршетку школе треба деци дати

²²⁹АС, МИД ППО, 1911, ред 1005, Приштина, 22. јул 1911.

²³⁰ Исто.

могућности да се са пословима новчаних установа упознају и на пракси у каквом већем новчаном заводу, па их после упитити на посао. Зато је најбоље такве ученике упућивати у Београдску задругу или Народну банку, или неку још већу установу, где би им се дала прилика да све виде. За време њиховог бављења у Београду или у другом месту посећивали би специјалне трговачке курсеве и спремали се за учитеље соколских и певачких друштава. Ово би се све могло извести, када би настава у трговачким школама, била на завидном нивоу. Томе треба да се тежи, да наставни кадар буде стручан и потпун. Школа је ове године добила једног наставника за трговачке предмете, али је то учитељски заступник са врло лошом спремом и интелигенцијом и боље би било да га нема. Жеља је да и даље остане Трговачка школа, да се не отвара гимназија, али да се школа обезбеди стручним наставним особљем за трговачке предмете и лепо писање, уместо данашњег Ристе Константиновића²³¹. Осим тога да трговачка школа буде под засебном управом. Управа Богословије је толико заузета радом у школи и интернату Богословије, тако да је немогуће, да обрати довољно пажње на другу школу. А и ректор Богословије Стева Димитријевић, противник је оваквих врста школа, зато је најбоље да оне буду под посебном управом. Ако се све ово не учини и не омогући трговачкој школи да буде једна уређена школа, онда је боље и укинути.

Од доласка Стеве Димитријевића у Призрен, почели су сви од надлежних до ненадлежних да је дискредитују. Тако је и општина донела одлуку да се Гл. Туторству пише, да се Трговачка школа претвори у нижу гимназију. Оно што се још наводи у представци Призренске општине је да би свршеним ђацима ниже гимназије био отворен пут у Богословију или вишу гимназију и даље за Универзитет. Мали је број родитеља, који би могао да издржава своју децу у Богословији, Вишој гимназији. Због малог броја ђака, било би сулудо да се трговачка школа претвори у нижу гимназију. Ђак који би имао средства да о свом трошку настави школовање у вишој гимназији и на универзитету, може да се спреми да полаже малу матуру приватно или у крајњем случају да по завршетку 4 разреда трговачке школе ступи у 5 разред ниже гимназије у Скопљу и по положеној малој матури, да иде где му је жеља²³². Међутим имућни трговци, чија су деца у нижој трговачкој школи, желе да им се деца спремају за трговину и не жуде за вишим

²³¹ Исто.

²³² АС, МИД ППО, 1911, ред 1005, Приштина, 15. јул 1911.

образовањем. Ти људи једва чекају да пусте у саобраћај свој капитал, своју децу у трговину са бољом спремом него што су они сами. Деца сиромашнијих родитеља биће упућена у трговину као трговачки помоћници по већим радњама и по фондовима. Биће их и на занатима, а то су: механичари, бравари, столари, молери. Има већ ђака у 4 разреду трговачке школе, који се спремају да по завршетку школовања, уче годину, две у турским идадијама. Нарочито треба скренути пажњу да се свршени ђаци ниже трговачке школе упућују у железничаре. Ако прође железница кроз овај крај имаће прилике да ђаци ступе у радни однос. Тако ће сами себи крчити пут и наћи занимања. Школа мора дати солидну спрему ђацима, оспособити их за живот. Четири године како постоји, још нема наставника за лепо писање и слободно-ручно цртање. Лепо писање у трговачкој школи камен је темељац за успех у трговини, администрацији. Ако трговачка школа тежи ка томе, да буде оно што се од ње очекује, мора имати најмање 8 наставника који ће бити стални у школи и искључиво за ту школу. Наставници постављани за Богословију, упућивани су на рад у трговачкој школи. Радиле су без воље, доживљавајући рад у трговачкој школи као неку невољу. Неки су се наставници јавно бунили што ту раде и претили су оставкама. Мора се наћи наставник за српски језик, а за турски неопходан је наставник за 1, 2 и 3. разред са 12 часова недељно. Дестан ефендија може предавати само у 4 разреду. Ове године предавали су турски језик 4 наставника у трговачкој школи. Ако би Ђорђе Костантиновић остао у трговачкој школи за математику, онда би Питовић узео природне науке: зоологију, ботанику, физику, хемију и хемијску технологију, а Апостол Филиповић: нотну и црквено певање, деловођство (без хонорара) и још који час из веронауке²³³. Ако се школи дају спремни наставници у потпуном броју, ако се озбиљно буде радило може остварити завидне резултате и успех, у супротном доћи ће до затварања.

Михаило Питовић, наставник Трговачке школе, молио је да се његова ћерка Оливера, која је завршила 4 разред основне школе, упише у 1. разред Ниже трговачке школе. Родитељи који нису у могућности школовати женску децу, а желе колико толико дати средњег образовања, Богословија је упутила молбу Гл. Туторству да да општу дозволу за пријем женске деце у трговачкој школи. Њих неће бити много, јер релативно мали број женске деце завршава основну школу. Када се у Београду, где има више школа за средње образовање женске деце, примају ученице у трговачку академију, не треба ни

²³³ Исто.

лишити овде децу, нарочито сироту интелигенцију могућности, да свој дар не оставе потпуно без школе. Домаћичко-радничка школа у Скопљу препуна је, те ће се у њу ограничени број нових ученица примати, па би се један део овде могао задржати, тим пре што су прва два разреда скоро са гимназијским програмом²³⁴. Па ни стручна, трговачка знања неће бити на одмет трговачким ћеркама и будућим домаћицама.

Године 1911/12, чим је престало обољевање од колере и власт дозволила рад по школама, позвани су учитељи 7. октобра и отпочела су редовна предавања у овој школи. Предмети су међу наставницима за ову школску годину подељени овако: Сава Јокић предаје француски језик у I4, II4, III4 и IV4 разреду са 16 часова недељно. Риста Огњановић, српски језик у II4, III3 и IV3 разреду са 10 часова недељно. Михаило Питовић, математику у I4, II4, III4 и IV4 разреду са 16 часова недељно. Апостол Филиповић, српски језик у I4, јестаственицу у I2 и II2, физику у III3 и певање у I - II2 и III - IV2 разреду са 14 часова недељно. Александар Прљинчевић, историју народну и општу у I2, II2, III2 и IV2 разреду, земљопис у I2, II2, и III2 разреду са 15 часова недељно. Настас Јовановић, књиговодство у III3 и IV4 разреду, кореспонденцију у IV1 и науку о трговини у III2 и IV1, краснопис у I - II2 и III - IV2 разреду са 15 часова недељно. Риста Канапантинковић, хемију са технологијом и познавање робе у IV4 разреду, народну економију у IV2, трговачко право у IV2, турски језик у I4 и у II4 разреду са 16 часова недељно. Саво Поповић, наставник Богословије, науку хришћанску у I2 и II2 разреду са 4 часа недељно. Дестан ефендија, писар митрополије, турски језик у III и IV4 разреду са 4 часа недељно. Комбиновано се предаје турски језик у III и IV, краснопис у I, II, III и IV, певање у I, II, III и IV разреду. Број ђака по разредима овакав је: У првом разреду има их 16 (прошле године било је 29), У 2 разреду 9, прошле год. 15, у 3 разреду 2, прошле год. 8, у 4 разреду 6, прошле године 8. Укупно сада 33, прошле године 60²³⁵. Овако мали број ђака узрок је у нераду, где је скоро половина отишла у трговину. Неколико их је прешло и у друге школе (турске или скопску гимназију). Овако мали број ђака треба узети као повод за размишљање о томе има ли смисла да она постоји са оваквим бројем ђака и великим трошковима. Не рачунајући оно што општина троши око издржавања школе (послуга, огрев, учбеници, учила). Главно Туторство издаје седморици специјалних наставника ове

²³⁴АС, МИД ППО, 1911, ред 1005, Призрен, 30. септембар 1911.

²³⁵АС, МИД ППО, 1911, ред 855, Призрен, 2. децембар 1911.

школе 17.000 динара годишње на име плате. Када се то подели на садашњих 33 ученика, онда износи да сваки од њих само непосредно Главно Туторство износи 521.21 динара годишње. Као што је наведено у 3 разреду Трговачке школе има само два ученика, где је један од скоро почео долазити и није сигурно да ће до краја године остати у школи. Другога су намеравали да пошаљу на академију у Солуну, те није сигурна ствар колико ће завршити разред. Да се не би дангубило са два и то несигурна ђака у једном разреду, Савет наставника Трговачке школе решио је молити Гл. Туторство за дозволу да буду преведени у 4 разред. Наставници би обратили нарочиту пажњу на њих и помагали би им да надокнаде градиво из 3. разреда што нису прешли. Молећи Гл. Туторство да што пре реши ову ситуацију, имам част обратити пажњу Гл. Туторству да је у Трговачкој школи сувишан број наставника. Риста Огњановић најприродније би требало бити наставник за француски језик, али за тај предмет је био већ у школи Сава Јокић, такође као стручњак. Да би добио ма какав посао, дат је Огњановићу српски језик, који је могао бити подељен између других наставника, који иначе немају прописан број часова.²³⁶

Распоред часова и предмета на наставнике у Нижој трговачкој школи

Распоред предмета на наставнике у Нижој трговачкој школи: Сава Јакић, француски језик у сва три разреда са по 4 часа и физику у 3 разреду са 2 часа у сваком разреду. Свега недељно 14 часова. Апостол Филиповић, земљопис, јестаственицу и певање са по 2 часа у сваком разреду. Свега недељно 14 часова. Андра Гроздановић, рачун са геометријом и геометријским цртањем са по 4 часа у сваком разреду. Свега недељно 12 часова. Стојан Зафировић, српски језик у сва три разреда са по 4 часа у 1 и 2 и у 3 разреду 3 часа. Свега недељно 11 часова. Риста Скакаљевић, историју у 2 и 4 разреду са по 2 часа недељно. Свега 4 часа. Никола Радивојевић, веронауку у 1 и 2 разреду са по 2 часа и 2 часа историје у 1 разреду. Свега недељно 6 часова. Богољуб пајантић, турски језик у 1 и 2 разреду са по 4 часа недељно. Свега 8 часова. Дестан Ефендија, турски језик у 3 разреду 4 часа. Свега 4 часа. Остали су незаступљени предмети: слободоручно цртање са краснописом и трговачки предмети. Нужно је да се одмах постави учитељ слободоручног цртања и лепог писања, јер се оба предмета не предају већ трећа година. Рукопис ђака је

²³⁶ Исто.

доста лош и ако тако изађу из школе ни једна трговина их неће примити, школу ће деградирати, па ће је и ученици избегавати.²³⁷

Таб. 1. Распоред часова у Нижој трговачкој школи у Призрену (пре подне)

	1 разред				2 разред				3 разред			
Д	8-9	9-10	10-11	11-12	8-9	9-10	10-11	11-12	8-9	9-10	10-11	11-12
П	Срп. језик	Рачун	Турс. језик	/	Рачун	Српс. језик	Верон.	/	Турс. језик	Франц. језик	Физика	/
У	Срп. језик	Рачун	Турс. језик	/	Фран. језик	Српс. језик	Земљо.	/	Рачун	Франц. језик	Српс. језик	/
С	Рачун	Франц. језик	Верон.	/	Фран. језик	Рачун	Турски језик	Истор.	Турс. језик	Српс. језик	Истор.	/
Ч	Српс. језик	Франц. језик	Турс. језик	/	Рачун	Српс. језик	Франц. језик	Турс. језик	Турс. језик	Рачун	Земљо.	/
П	Франц. језик	Рачун	Турс. језик	/	Земљо.	Франц. језик	Истор.	Турс. језик	Рачун	Истор.	Франц. језик	/
С	Српс. језик	Франц. језик	Земљо.	/	Рачун	Српс. језик	Турс. језик	/	Турс. језик	Рачун	Српс. језик	/

²³⁷АС, МИД ППО, 1910, Л-ред 3П-129, Призрен, 28. децембар 1909.

Таб. 2. Распоред часова у Нижој трговачкој школи у Призрену (после подне)

	1 разред				2 разред				3 разред			
Д	2-3	3-4	4-5		2-3	3-4			2-3	3-4		
П	Верон.	Истор.	Певање		Јестаст.	Певање			/	Певање		
У	Земљо.	Певање	/		/	/			/	/		
Ч	Јестаст.	/	/		/	/			/	/		
П	Истор.	/	/		Јестаст.	Верон.			Физика	Земљо.		
С	Јестаст.	/	/		/	Певање			Франц. језик	Певање		

Трговачка школа у Призрену има већ три разреда, а у њој нема ни једног наставника са теоријском трговачком спремом, нити се у њој предају трговачки предмети, који постоје само у програму. Италијански конзул, приликом посете овој школи имао је жељу да се упозна са наставницима трговачке географије. И остали конзули воде рачуна о овој школи, прате са интересовањем њен развој и подносе извештаје својим претпостављенима. Јакић је смењен са управитељске дужности, а дужност управитеља даље прелази на Ректора Богословије или његовог заступника. Управи Богословије није никако могуће вршити ту дужност, јер је огромна администрација и захтева много рада. Покушао је да задобије Дакића да ме у одсуству као помоћник за одржавање реда и дисциплине у трговачкој школи помогне, предложио је да ће поради да добије пристојан додатак. Он је то одлучно одбио, зато је неопходно што пре наћи стручног човека.²³⁸

²³⁸ Исто.

О раду Ниже трговачке школе 1911-1912. године

Предавања у овој школској години отпочета су 24. октобра 1911. године. Уписано је у почетку и у току школске године: у 1. разред 14 ученика и 2 ученице, у 2. разред 10 ученика и 2 ученице, у 3. разред 2 ученика и 2 ученице, у 4. разред 6 ученика у 2 ученице. По рођењу 3 ученика су из околине Призрена, 1 ученик из Новопазарског краја, 1 ученица из Битоља, а осталих 27 из Призрена. Наставни предмети подељени су били и предавани овако: Сава Јакић, предавао је француски језик у 1. раз. четири, 2. четири, 3. четири и 4. раз. четири, са 16 часова недељно. Михаило Патовић, математику у 1. четири, 2. четири, 3. четири и 4. четири, свега 16 часова недељно, Апостол Филиповић, јестаственицу у 1. раз. два и 2. раз. два, физику у 3. два, српски језик у 1. четири, певање у 1-2. два и 3-4. два, свега 14 часова недељно. Александар Прљинчевић, земљопис у 1. два, 2. два и 4. два, историју у 1. два, 2. два, 3. два и 4. три, свега 15 часова недељно. Риста Огњановић, српски језик у 2. четири, 3. три и 4. три, свега 10 часова недељно, Настас Јовановић, књиговодство са кореспонденцијом у 3. три у 4. пет, науку о трговини у 3. два и 4. један, лепо писање у 1-2. два и 3-4. два, свега 15 часова недељно. Риста Константиновић, хемију са технологијом у 4. четири, трговачко и менично право у 4. два, науку о економији у 4. два, турски језик у 1. четири и 2. четири, свега 16 часова недељно²³⁹. Сава Поповић, наставник богословије, науку хришћанску у 1. два и 2. два, свега 4 часа недељно. Дестан ефендија, турски језик у 3-4. два, свега 2 часа недељно. Само за цртање ове године није било наставника. Остали предмети заступљени су са пуним бројем часова и предавани су тачно по програму. Дужност помоћника управитеља, вршио је Сава Јакић, деловођа савета, Апостол Филиповић. У току школске године одржано је 7 седница наставничког савета, на којима се расправљало о васпитању ученика и значају наставе. Разредне старешине биле су: у првом разреду Михаило Пантовић, у 2 разреду Александар Прљинчевић, у трећем, Риста Константиновић, у четвртном Наста Јовановић. Предавања су завршена и испити отпочели 26. маја, а завршени 13. јуна ове године. Саопштавање резултата и давање награда, извршено је 14. јуна. У току школске године отишла су из 2 разреда два ученика, а једна ученица првог разреда, због болести није полагала испите и остала је да понови разред. Они што су полагали испит. Положили одлично у 1. раз-1, у 2.

²³⁹ АС, МИД ППО, 1912, И-ред 524, Призрен, 30. јул 1912.

раз-2, у 3. раз /, у 4. раз-2. Положили врло-добро у 1. раз. 3, у 2. раз. 2, у 3. раз.1, у 4. раз. 2. Положили добро у 1. раз. 2, у 2. раз. 1, у 3. раз. / у 4. раз. 2. Имају да понове испит из 1 предмета: у 1. раз. 5, у 2. раз. 3, у 3. раз. 1, у 4. раз. /. Имају да понове испит из 2 предмета: у 1. раз. /, у 2. раз./, у 3. раз. /, у 4. раз./ Понављају разред у 1. раз. 4, у 2. раз./, у 3. раз./, у 4. раз./.

Када се узме да су ученици ове године понављали разреде и да је школа отпочела у своје време са довољним бројем наставника, а мало ђака, онда резултат није задовољавајући, нарочито у 1. и 2. разреду²⁴⁰. Узрок је у слабој спреми ученика из ранијих година, као и то што су наставници већином без више и стручне спреме. Има узрока и у самом уређењу школе. Завршило је 6 ученика. Само сиромашнији део нашег народа у Турској, школује своју децу даље од основне школе, да би дошла до службе. Имућнији, нарочито варошани задовољавају се основном школом или још по којим разредом гимназије и одмах упућују децу у рад и зараду. Нижа трговачка школа није сиромашнима обећавала никакву службу. У школи се радило уредно, и дисциплина је у овој школској години био примерена. Када се процени укупна вредност најбољих свршених ученика и њихова способност за практичан рад, не може се рећи да је ово врло скупа школа дала очекиване резултате. Свршени ученици по узрасту и амбицијама нису за почетнике. Ова школа никада не може давати зреле и за самосталан рад потпуно способне младиће. И у другим земљама, су ниже трговачке школе дале негативне резултате. С обзиром на сва факта молба Главном туторству је да се нижа трговачка школа преобрази у четвороразредну гимназију без интерната. Онда би у њој било најмање 100 ученика, а такав би број знатно умножио кандидате за Богословију, Вишу гимназију и ако остане и даље Учитељску школу. Колика је потреба за вишим установама види се по томе, што би ишли, по завршетку ниже гимназије, они који су томе наклоњени, у стране Солунске трговачке школе, где их и сада има и у нашу трговачку академију у Београду. Тако би имали спремне људе и теоријски и са знањем страних језика, а и практично образоване у трговинским и културним центрима, какав су Солун и Београд. Прва два разреда Ниже трговачке школе, имају углавном гимназијски карактер. Овогодишњи 3, односно 4 разред у удућој школској години, који је до сада имао само два ђака биће укинут. Још почетком ове школске године предлагано је то, јер је економски неисплативо, с тим што је један ученик нередовно долазио у школу. Он у потпуности напушта школу, а другог отац жели

²⁴⁰ Исто.

повући у своју трговину. Овај други би се могао задржати у школи, али нема смисла за једног ђака целу школску годину трошити и дангубити. Душана Димитријевића, Панту Јосифовића и Николу Јанковића, треба упутити у државну трговачку академију у Београду и дати им потребно издржавање као сиромашнима. За рад у фондовима и јавним новчаним заводима, који ће се у кратком року остварити и од којих много зависи економски преображај, а и напредак општих народних послова, треба спремити синове. Из гимназија нема ни приближно потребан број кандидата за Вишу гимназију, Богословију и Учитељску школу, те би штетно било крњити отуда за Трговачку академију, а свршени ученици Ниже трговачке школе имају и других предлога за трговачку академију. Оно што се на њихово издржавање потроши, дало би стварне користи, јер се у акционарским установама кубури због неуредног књиговођства, слабе су да би могле доводити књиговође из Србије, па и у колико су принуђене биле доводити их, показали су се неподесни за ове прилике. Василија Патовића из новопазарске нахије и Крсту Арсића из Призрена, дали су молбе, да буду примљени у Богословију као ванредни ђаци. Први је с том намером и ступио у Нижу трговачку школу и обећавано му је да ће по завршетку исте бити примљен у Богословију, други је пуки сиромаш и добро би било да кроз Богословију дође до службе²⁴¹. Сима Докчевић, који је показао нарочите способности за изучавање језика, волео би да ступи у францунску трговачку школу у Солуну и требало би га помоћи благодејањем, јер би се касније са трговачком спремом и солидним знањем францунског и турског језика могао корисно употребити. За распоред наставника у наредној школској години учиниће се предлог после решења Гл. Туторства о томе: хоће ли се школа преобразити у нижу гимназију, или ће и даље остати као што је и у вези са предлогом распореда наставника за Богословију.

Курсеви у оквиру Ниже Трговачке школе

Мисао оснивања ниже трговачке школе заслужује сваку похвалу. Поред несретних политичких прилика које владају и које чине да је живот нашег народа несносан, а страда још што је и економски врло слаб и што је у својој потреби за новцем изложен често зеленашким интересима. Подићи економски народ и извући га из зеленашких руку, једно

²⁴¹ Исто.

је од најглавнијих питања за опстанак народа. Кредитне установе које срећом постоје у појединим местима под именом разних црквених фондова и који ће се и у будуће оснивати, учиниле су великих услуга нашем животу, с једне стране организујући му јефтин кредит, а с друге стране развијајући код њега појам штедње и дајући му прилике, да корисно пласира своју уштеђевину. На жалост са малим изузетком те корисне установе нису могле да развију свој рад у оној мери у колико је потреба. Главни разлог што ове кредитне установе, нису могле да покажу јачи и интензивнији рад лежи у томе што нису имале пословног човека који би могао да руководи пословима. Ако се жели да ови фондови што боље развију свој благотворни рад на економском јачању и развијању свог народа, онда је потребно да се спреме и посленици који ће руководити тим пословима, а они се могу спремити једино у добро уређеној трговачкој школи. Када се све то узме у обзир, онда се види сва оправданост једне трговачке школе, која ће оспособити младе људе и спремити их за самосталан рад у тим новчаним установама. Посленици су махом радили у фондовима. Због неразумевања самог посла нису били у стању да пословима руководе. Напротив свршени ученици трговачке школе, ако би им се допустио пријем у Учитељску школу, били би у правом смислу народни учитељи, јер би завршивши и трговачку школу били спремни, да поред учитељске дужности, буду и главни покретачи на оснивању ових фондова у свим местима где зато има услова²⁴². Када је реч о овим фондовима, било би препоручљиво да се наставнику за трговинску наставу повери у дужност, да с времена на време обилази све те установе, даје упут за правилан рад, контролише њихов рад, испитује узроке слабог напредовања и предлаже корисне мере за отклањање оних појава, које коче њихов напредак. Једном речју створити једну привредну инспекцију. Да би се свршеним ученицима дала прилика да стечена знања у школи прошире практичним радом, било би врло корисно, ако би им се омогућио рад у једном од угледних новчаних установа, како би прошли кроз сва одељења једног завода и тако се оспособили за самосталан рад. Ова пажња од стране надлежних подигла би углед школи и отклонила би оно неповерење, са којим се школа сусрела приликом њеног оснивања од стране тамошњег грађанства. Да би трговачка школа одговорила својој тако важној улози у спремању стручних радника потребно је на прво место зајемчити јој сталног бар за један

²⁴²АС, МИД ППО, 1912, И-ред 524, Београд, 30. август 1912.

низ година, да избаци неколико генерација свршених ученика, који би се посветили раду у овим фондовима, а исто тако било би корисно утврдити непосредно старешину школе, који би давао правац и директиву у раду, одржавао дух дисциплине и контролисао рад наставника у вршењу њихових дужности. Што се самог програма тиче требало би учинити ове измене: избацити часове певања, а повећати часове из стручних предмета и практичног рада. Нарочито би било корисно да ученици 3. и 4. разреда бар два пута недељно проведу на раду у фонду цркве Св. Ђорђа. Унети кореспонденцију у 3 разред, одвојити економију од науке, трговине, исту спојити са трговинским правом и ради целине у трговачкој настави, све трговачке предмете поверити једном наставнику, на тај начин постигла би се извесно уштеда, а добило би се и у радној снази. Ако би се све ово учинило Нижа трговачка школа у Призрену, брзо би задобила поверење грађанства, која би радо своју децу упућивала у Трговачку школу, уверени у њене добре резултате. Било би врло корисно, ако би наставни план допустио да се у 2 разреду Богословије унесе бар 1-2 часа недељно из књиговодства, па да свршени богослови као будући свештеници и учитељи уђу у јавни рад са већ извесним стручним знањем и из једног дела трговинске наставе, како би могло одмах корисно послужити својој околини. Према наређењу Епархијске управе, Настас је одржао за време школског одмора двомесечни практички трговачки курс за учитеље, према програму, који је у своје време послат Гл. Туторству на одобрење. Тако је објава о оснивању овог курса била сувише касно, ипак се у курс уписало 12 слушалаца²⁴³. По завршетку рада у курсу, одржан је у присуству чланова испитне комисије јаван час, после кога су мушкарцима издата уверења о завршеном курсу. У свом предавању нарочиту пажњу је обратио на практичан рад као: оснивање новчаних завода са делимичном уплатом капитала, рад и њима годишњи за које је поделио добити према решењу збора. Остали предмети заступљени у програму као: кореспонденција, менично право, наука о трговини и текући рачуни, додириване су у оном обиму у колико је то потребно ученицима као иницијаторима за оснивање нових фондова. Ученици су показивали ретку пажњу да савладају корисна знања и очекивати је да ће касније, својом сами радњом оправдати оне наде које се на њих полажу. Корист од оваквих курсева несумљива је, и ако се њима и даље поклони довољна пажња, ако би им се рад проширио бар на 3 месеца, почев од 1. маја, а почетак рада благовремено објавио, а нарочито ако рад

²⁴³ Исто.

и њима буде обавезан, а избор слушалаца се обави споразумно са Епархијском Управом, од учитеља из оних места, где ти фондови већ постоје, или има услова за њихово оснивање, онда овај курс може да буде расадник из кога ће излазити оспособљени радници, да и на економском пољу послуже корисно свом народу²⁴⁴. Да би се овогодишњи курсисти још боље усавршили у стеченим знањима, требало би им омогућити да за време идућег школског одмора проведу на раду, у којем угледном београдском новчаном заводу и на тај начин стекну прилику да прошире своја знања, која би користили за користан и продуктиван рад.

6.37. Српска продужна школа у Призрену

Почетком двадесетих година 19. века на Косову и Метохији, почеле су да се отварају продужене школе. „Прва продужена школа отворена је у Приштини школске 1893/94. године, када је отворен пети разред са свега 6 ученика, док је 6. разред основан тек школске 1897/98. године. Занимљиво је да је продужена школа у Приштини отворена искључиво по препоруци српског конзулата у Приштини, у којој се истицало да ученици из Приштине и околине немају где да наставе школовање, јер је Богословско-учитељска школа претесна, док су друге гимназије далеко“. (Недељковић, 1996: 44). После Приштине, продужене школе основане су и у Гњилану и Вучитрну. Српске продужне школе отворане у Косовском вилајету нису биле дугог века. Оне су престале са радом, а уместо њих су отворане грађанске.

Школске 1906/07. године, наставници српске продужне школе у Призрену били су:

1. Апостол Филиповић, свршени педагог београдске учитељске школе. Служи од октобра 1883. године и то 18. година, као наставник Богословије, као наставник и управитељ Грађанске школе. Прву годину по укидању Грађанске школе, као заменик, радио је у 3. разреду основне школе, био управитељ свих основних школа, а две године је наставник и управитељ Продужне школе. Укупно служи 24. године.
2. Андра Гроздановић, завршио Богословију и скраћени курс учитељске школе у Београду. Служи од 21. септембра 1898/99 и то, 9 у основној, 9 у грађанској и продужној школи. Све укупно 18. година.

²⁴⁴ Исто.

3. Васа Поповић²⁴⁵, свештеник, завршио је Богословију и скраћени курс учитељске школе у Београду. Као свештеник бесплатно је предавао веронауку у грађанској и продужној школи, 5 година.
4. Дестан-ефендија, писар митрополије, предавао је више година турски језик само у 4 разреду основне школе, а 5 година у грађанској и продуженој школи.
5. Ђорђе Радивојевић, завршио је Богословију, а затим 1903. године трговачку академију у Београду и исте постављен за наставника Грађанске школе у којој је 2 године предавао: трговачки земљопис, рачуницу, књиговодство и лепо писање, а у исто време радио у фонду Св. Ђорђа као књиговођа. Године 1905/06, услед премештаја Милана Алексића, упућен је на његово место као заступник до постављења другог, а пошто није било другог, остао је све до испита у школи. Међутим, почетком 1906/07. године, да не би наведени предмети остали незаступљени, Ђорђе се морао вратити, што је Туторство својим актом у новембру бр. 5023 учинило. Пошто још увек није било лица, ко би га могао заменити, остао је у истој све до испита.

У почетку школске године у 1. разред се уписало 32 ученика, у току године напустило 9, на испиту било 23, а у старији разред прешло њих 14, понављало испите б из једног или два предмета и то: из турског језика, рачуна и геометрије. У 2. разред уписано 10 ученика, 1 напустило, а 9 завршило школу. Сем два ученика, једног из Ђаковице и једног из Средачке жупе у околини призренској, остали су били родом из Призрена²⁴⁶.

Учионице су биле јако незгодне за рад, зими су биле хладне, лети јако топле, што је представљало велику тешкоћу. Сиромаштво неких ученика, онемогућавало је нормално похађање наставе, али без обзира на све проблеме, успех у наукама у оба разреда оцењен је као врло добар. Радило се по наставном плану и програму за Продужне школе у Отоманској империји од 1906. године, са изузетком што је на место Опште историје у оба разреда предавана историја Срба. Цртање се није предавало јер није било специјалисте за

²⁴⁵Васа Поповић, подгоричанин доселио се са оцем поп Нешом у Призрен из Подгорице по прилици 1816. године. За свештеника рукоположио га је владика Захарије Дечанац. При постављењу Васа Поповића за учитеља, водило се рачуна о његовој спреми, угледу и способностима. После извесног застоја у црквено-просветном раду, то је постављење захтевала прека потреба. Петар Костић каже за попа Васу, да је био достављач митрополита Мелетија у борби против способног и одличног учитеља Николе Мусулина. (Јовановић, 1939: 14).

²⁴⁶АС, МИД ППО, 1907, ред 1044, Призрен, 4. јул 1907.

тај предмет. Апостол Филиповић предавао је: природне науке и привреду са 10 часова недељно, историју Срба са 5ч. недељно, земљопис са 4 часа недељно, лепо писање са 2 часа недељно, певање са 1 ч. Недељно. Андра Гроздановић предавао је: српски језик са 10 часова недељно, рачун са 8 ч. недељно, геометрију са 4 часа недељно. Васа Поповић предавао је: веронауку са 4 часа недељно. Дестан ефендија предавао је: турски језик са 6 ч. недељно. Уџбеника је било за: земљопис, српски језик (читанка 1 и 2 део), рачун, геометрију и турски језик²⁴⁷.

Како се о трошку фонда покојног Младена Угаревића, бившег трговца, према његовом завештању, зида по плану двоспратно здање близу храма Светог Николе, које ће имати довољно локала за подмирење свих потреба, важно је колико и општина иза тога стоји, ради успостављања троразредне трговачке школе. Главно Туторство оваква школа неће много коштати, пошто већ има поред постојећих, на располагању једног стручног наставника, госпођу Ђорђа Радивојевића. Он би поред радова на књигама у фонду цркве Св. Ђорђа, могао примити на себе и неке предмете. Само би имао да се постави један наставник за француски језик и друге предмете према наставном плану. Ову празнину најбоље може попунити Сава З. Јакић, родом из Призрена, дугогодишњи наставник Богословије у Призрену и гимназије у Битољу и Скопљу²⁴⁸.

6.38. Гимназија у Приштини

Приликом имендана Митрополита Рашко-призренског, Нушић је уредио једну депутацију од 14 грађана приштевачких, који су лично отишли у Призрен и поздравили Митрополита, честитајући му имендан одликовање српским орденом и опоравак у болести. Та је депутација имала за циљ завршетак многих важних послова. Један од најважнијих послова, које је завршила ова депутација, је отварању гимназије у Приштини. Приликом отварања гимназије постоје две потешкоће које ваља решити. Прва је да се избегне тражење фермана од турских власти, друга је под каквим ће се именом чинити издаци на ту гимназију, јер је невероватно да их сам народ може чинити. Код Турака се издаје ферман на зграду да иста може бити школа, а каква ће то школа бити то се означава

²⁴⁷ Исто.

²⁴⁸ Исто.

при издавању русат намета. Ако би хтео сместити гимназију у неку другу кућу, која до сад није била школа, морао би се трежити нарочити ферман за ту кућу, а у молби би се морало означити да се хоће гимназија. Иако би то било нешто ново за овдашње Турке, власт би чинила сметње или бар добро отезале издавање фермана. У овдашњој основној школи, која има ферман да може бити школа, има седам соба и у истој се згради налази и мушка и женска школа. Нушић је хтео да исели женску школу у другу кућу и то ће у скорије време успети да изврши, јер има слободно одељење од 3 собе под кровом који има ферман. Тамо је решено питање о ферману, а да гимназија добије дозволу, то ће се учинити кроз русат наме, које ће водити професори, како би могли предавати у приштинској гимназији. Друго питање је начин на који ће се чинити издаци, а да се отклони свака сумња, јер је турским властима познато да овдашња општина својим приходима једва издржава основну школу. Ту је мисију имала и поменута депутација у Призрену да заврши²⁴⁹. На Нушићеву понуду и дуге преговоре, Митрополит Призренски је дао пристанак, да као своју задужбину издржава гимназију о свом трошку тј. да таква фирма важи пред турским властима, а уствари да ми издржавамо гимназију. Гимназија у Приштини треба бити дворазредна и удешена тако, да се из ње може прећи у 3 разред Призренске богословије или у 3 разред Београдске, Цариградске и др. гимназије. Наставничко особље састојаће се из: Једног професора, кога ће молити да му упути Цариградска гимназија (једног свршеног ђака Велике школе), једног од садашњих учитеља из Нушићевог рејона, који је најбољих квалификација и способности, једног катихете од овдашњих свештеника, богослова, једног учитеља за турски језик, који и сад постоји у основној школи.²⁵⁰

Да се отвори гимназија у Приштини, још 1890. године, тражио је први српски вицеkonzул у Приштини Лука Маринковић²⁵¹, после кога је то био Тодор Станковић. Када

²⁴⁹АС, МИД ППО, 1894, ред 116, Приштина, 21. август 1894.

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹Усред Приштине, погинуо је од турске руке и пушке први српски конзул Лука Маринковић, 19. јуна 1890. године, као представник краља од Србије, због српске заставе коју је високо подигао над главама мукотрпног српског народа у Старој Србији, као симбол и знамење одбране свога народа од неподношљивих и тешких зулума, чињених Србима од свих и свакога, ко се само муслиманским именом звао. У најтеже време за Србе на Косову, долази у Приштину за конзула Лука Маринковић, који истиче српску заставу на високој бандери у срцу самог Косова. То је било 1889. године, када се у Србији прослављала петогодишњица од пропасти српског царства. Сав срећан што је њему пало да поново пободе српску заставу на Косову Пољу и види потомке Милоша Обилића, отвара своје родољубиво срце са великом љубављу и милошћу као да су му то најрођенија браћа. (Капетановић, 1925: 5-9).

је октобра 1892. године, Милан упућен за вицеkonzула у Приштину²⁵², одмах је ту и наставио свој просветитељски рад у светосавском духу и предузео мере да се гимназија отвори. Милан је у томе успео, па ће се настава држати почев од 1893/94 године, тако што је при основној школи отворен још један разред са гимназијским градивом. (Новичић, 1988: 151).

Бранислав Нушић је успео да прошири 5 разред приштинске полугимназије и сада се већ може мерити са дотичним разредима у свим нашим гимназијама ван границе. Тај разред има сад 4 наставника у њему су сви потребни предмети па и страни језици. Ђак из овдашњег 1 разреда, моћи ће после положеног испита ићи у 2 разред Цариградске, Солунске и Скопљанске гимназије или Призренске Богословије, ако се до године не отвори овде још један разред и тиме се заврши дворазредна полугимназија колико је Приштини и потребно.²⁵³

Нушић је уписао у пети разред 10 питомаца, сматрајући да не треба премашити овај број, док се у току године 5 разред боље не уреди. Рачунајући по 15 дин. месечно на једнога, обратио се молбом Министру да му за месец, новембар и децембар дакле за цело тромесечје пошаље 450 динара на име издржавања питомаца²⁵⁴. Како је сада 1 разред полугимназије у свему сређен стоји да: 1 разред приштинске гимназије има 4 наставника и 35 ђака²⁵⁵.

„Први наставници гимназије били су: директор и предавач националних предмета Стојан Капетановић, за рачун и геометрију Стојан Бојковић, (родом из Неродимља на Косову), који је уједно и учитељ 4 разреда основне школе, за француски језик и познавање природе Илија Чаушевић, за турски језик пашин тумач Хусеин Шахабедин ефендија, за веронауку Станоје Рашић, а за писање и цртање не зна се“. (Поповић, 1987: 265).

У гимназији се учи по програму 1. разреда Цариградске гимназије. Од предмета се учи: српски језик, земљопис, рачун, геометрија, познавање човека, турска историја,

²⁵²За време бављења у Приштини, која је тада била седиште санцака Скопског вилајета, Милан је својим односом са турским властима и са албанским првацима, са којима се споразумевао на албанском језику који је говорио, успешно предузео акције, да се спрече последице сукоба и убистава у Старој Србији. Новичићев рад у Приштини завршен је средином 1893. године, због познатог удара мал. Александра од 1. априла 1893. године и довођења радикалске владе праћеног прогонима. За вицеkonzула у Приштину је дошао Бранислав Нушић. Тешко повређен смрћу свог детета Милан је умро 1900. године. За вицеkonzула у Приштину је дошао Бранислав Нушић. (Новичић, 1988: 152).

²⁵³АС, МИД ППО, 1894, ред 116, Приштина, 21. новембар 1894.

²⁵⁴АС, МИД ППО, 1894, ред 116, Приштина, 21. октобар 1894.

²⁵⁵АС, МИД ППО, 1894, ред 116, Приштина, 23. децембар 1894.

хришћанска наука, француски језик, турски језик, краснопис, певање. Недељно се учи 36 сати. У број 35 ђака улазе и 10 наших питомаца. Питомци су распоређени по приватним кућама и за свакога се плаћа месечно за стан и храну. Остатак до 15 динара употребљава се на куповину књига и других потреба свакога ђака. За надзорника над ђацима постављен је Стеван Бојковић учитељ, који је дужан један пут недељно да обиђе њихове станове. Питомци су из свих крајева из рејона овог Конзулата: из Грачанице 1, из Неродимља 2, из Рогозне 1, из Девича 1, из Вучитрна 1, из Мораве 1, из Липљана 1, из Гњилана 1 из Косова 1, укупно 10.²⁵⁶

С обзиром да има услова за два гимназијска разреда, још више ако се из оправданог разлога сузбије сувишна навала питомаца, неопходно је издати Министру наредбу, да нико не може бити питомац за даље школовање, ко није завршио о свом трошку два разреда приштинске гимназије. Таква наредба би важила за реон повереног ми конзулата за Призрен, Пећ и Новопазарски санцак²⁵⁷. Из овакве наредбе, свео би се број питомаца и добили би се питомци, који би већ двома гимназијама осведочили подобност за даље школовање.

Овом школском годином завршиће се 5. разред продужне основне школе, а отворити 6. у Приштини. Циљ отварања ове продужне школе је тај, да деца мала по годинама када заврше четири разреда основне школе, не забораве оно што су научили, док не дорасту за занат, а и то да се деца на даље школовање не шаљу тако мала. Са тим циљем узели смо у 5 разред, 10 питомаца из ових крајева који ће прећи у 6. разред. Да би било овим питомцима, било другим, који би желели да продуже школовање било ово обезбеђено потребно је да се регулише однос ове продужне школе према осталим нижим заводима. Како се у овој продужној школи предаје по програму Цариградске гимназије, то ђак који заврши овде 6. разред, може слободно ући у 3. разред Скопљанске, Солунске или Цариградске гимназије. Наш је циљ да деца из ове продужне школе, заврше своје образовање и да одлазе на занат, али у случају да сам о свом трошку жели да даље школује своје дете, треба му дати могућност, при којој му ове две године, које је дете провело у продужној школи не би биле изгубљене. Зато вас молим да једним писмом саопштите Посланству и Конзулату у Скопљу и Солуну, да се 5. и 6. разред приштинске

²⁵⁶АС, МИД ППО, 1894, ред 116, Приштина, 23. децембар 1894.

²⁵⁷АС, МИД ППО, 1896, ред 93, Приштина, 22. мај 1896.

продужне школе, у случају потребе да ђак продужи школовање третира као 1. и 2. разред гимназије²⁵⁸. „Пошто су ова два разреда морала бити у посебној згради, ствар је ипак упућена у Цариград, а овдашњој општини одобрено, да може у истој згради држати 5 и 6 разред док одобрење стигне. Таква дозвола није дата написмено, али је од овдашње власти призната и школа већ две године ради“. (Перуничих, 1985: 208).

Целој ствари нису предстојале никакве тешкоће, јер зграда у којој би се изместила гимназија у истој је авлији (црквена порта) у којој је и основана школа. Зграду је прегледала овдашња власт, па чак за случај потребе и план је њен који је израдио овдашњи окружни инжењер био спремљен. Митрополит је доласком у Приштину узео ту ствар у своје руке. Он у Скопљу међу Турцима, има својих неколико пријатеља и врло лако је поверовао њиховим обећањима, да ће му они ту ствар одмах у Скопљу завршити, само нека он издејствује пристанак приштинског меџлиса. Приштински меџлис дао је пристанак и одавде је одмах испраћен Прота да заврши ствар. Међутим пријатељи митрополитови, којима није требао ни да верује, обманули су га и упутили ствар оним путем на коме је и била. Тако гимназија неће моћи почети са школском годином, већ ће се морати чекати још два, па и три месеца. Пети разред ће ипак као и до сада радити, како би се после одмах могао претворити у 1 разред гимназије²⁵⁹.

Отварање дворазредне гимназије у Приштини

Писмом предходника од 6. октобра 1897. године, одобрено је отварање дворазредне ниже гимназије у Приштини. Запопљењем Јанићија Славковића, потребан је један од способнијих учитеља. Међутим овде постоји један припремни разред за децу, која још нису дозрела за редовно школовање, али овај је разред излишан, пошто се у њему предаје по програму 1 разреда, где би учитеља из припремног поставио за 1, а оног из 1 у 2 и тако до највишег разреда, где би услед запопљења Славковићевог ваљало именовати једног старијег и способнијег учитеља, као и да веронауку предају сами учитељи. Требало би пружити помоћ и шесторици ђака, јер се не могу школовати о сопственом трошку. Треба им одобрити благодејање по 8 динара месечно, а то су деца махом из Колашинске нахије, одакле се до сада готово ни једно дете није примило на благодејање. Ако би овај издатак

²⁵⁸ АС, МИД ППО, 1895, ред 494 (II), Приштина, 30. мај 1895.

²⁵⁹ АС, МИД ППО, 1896, ред 93, Приштина, 30. август 1896.

био велики терет, онда би се могао реализовати из ванредних трошкова, које стоје на располагању²⁶⁰.

На отварању гимназије у Приштини радило се дуго година. Њено отварање је постало очекивано и са радошћу прихваћено у овим крајевима, али је изненадило укидање досадашњег рада. С друге стране отварање трговачких школа не би требало напустити, тим пре што би она одговарала омладини и са тим треба почети што пре, најпре у Скопљу, где су не само бољи услови за почетак, већ и централнији положај би то захтевао, а Приштини би требало оставити гимназију²⁶¹. Конзул је известио, да не напушта мисао о отварању нижих трговачких школа, где је остао при ранијем свом гледишту, да ново отворена виша основна школа задржи тај карактер, све док се не изради посебан план за оснивање нижих трговачких школа, које би поред ширења наше просвете и културе, могле пружити ђацима могућност старати се о себи без матерјалне помоћи са наше стране²⁶².

Како је већ време да школа отпочне са радом, у гимназији биће преко 50 ђака из свих крајева Приштинског санџака, који ће се школовати о свом трошку. Међу овима има 15 ђака врло сиромашних, који се о свом трошку не могу издржавати, зато им треба притећи у помоћ сумом од 8. динара месечно. Ово је потребно и из разлога, што се из овог краја у друге пансионате и школе од ученика нико не може примити, ко није завршио дворазредну гимназију. Да се не би отворила шира врата овом благодејању, Нушић ће помоћ предати општини, да је по његовој наредби и под његовом контролом издаје сиромашним ученицима, као из своје општинске касе²⁶³.

Нушић је знао да сиротиња не може гимназију да похађа, ако се новчано не помогне. Влада у Београду је примила његов предлог, да се сваке године о трошку Србије у приштинској гимназији школују по 20 ђака, који ће се равномерно примати из срезова: „Грачаничког, Вучитрског, Гњиланског, Митровачког и Феризовићког. Надзор над питомцима, као и њихову исхрану и удобност водио је наставник-протејереј Станоје Рашић, родом из Добротина на Косову“. (Поповић, 1987: 265). Да би се поставио

²⁶⁰ АС, МИД ППО, 1897, ред 126, Приштина, 12. октобар 1897.

²⁶¹ АС, Конзулат у Приштини, 23. септебар 1897.

²⁶² АС, МИД ППО, 1897, ред 126, Приштина, 26. септембар 1897.

²⁶³ АС, Конзулат у Приштини, 6. септебар 1897.

наставник и управитељ гимназије, мора бити турски поданик, јер би се овде само такав могао одржати²⁶⁴.

Суровост и окрутност дивљих арнаута, наспрам једног српског народа расте из дана у дан, а брига и заштита царских власти опада. Да би се бедно стање побољшало и лична сигурност ма колико обезбедила, потребно је народ наоружати и то књигом и просветом. То је једини штит којим се крше пера непријатељског зулума и најчвршћи бедем сваког спољног утицаја. Није доста само да имамо вредне и спремне учитеље и свештенике, него је спрема потребна: трговцу, сељаку, занатлији, јер баш у томе лежи помоћ остварењу велике српске идеје. Пошто није довољна само основна спрема људи, који се бори против: арнаутских дивљака, турских фанатика, бугарских шовиниста, римских језуита, протестанских пастира и аустро-мађарских демунцијата, послата је молба заступнику Краљевине Србије, да поради код високе Краљевске владе, да дворазредну гимназију подигне на четвороразредну. Полугимназији био би циљ спремање младића за вредне трговце, занатлије и сељаке. А била би довољна за цео приштински округ. Тиме би се учинила велика уштеда у издавању благодејања ђацима, које у будуће не би било потребно на страну слати. У реализовању ове молбе, на властити терет би се вршило издржавање два разреда основне школе, а трошкове као и плате учитеља, који не би смели бити 1 класе, исплаћивали би се међусобним прирезом, за шта би јемчили општинским приходима, који су до сада помагали сиротињу и отплаћивали општинске дугове²⁶⁵.

6.39. Грађанска школа у Призрену

Призренци се стално обраћају молбама да се реализује њихова жеља, као и жеља Митрополита Дионосија, да се отвори 2 разред Грађанске школе. За ову школу се ангажује и ректор призренске Богословије Стева Димитријевић, јер и сам сматра да је време да се тај разред отвори, када га Приштина и Гњилане имају. Да би се то омогућило, са ректором Богословије је постигнут договор да се у Призрен премести Дамњан Прљинчевић, учитељ приштинске грађанске школе. Прљинчевић је завршио курс ручнога рада, те би исти

²⁶⁴ АС, Конзулат у Приштини, 20. март 1897.

²⁶⁵ АС, МИД ППО, 1898, ред 601, Приштина, 1. август 1898.

могао предавати у Богословији²⁶⁶. Овим би се премештајем задовољила правда и после трогодишњег чекања отворио други разред грађанске школе у Призрену.

Међутим са грађанском школом ствар стоји мало другачије. Она не одговара школи која је вароши као што је Призрену потребна. Под траљавом управом Апостола Филиповића, она се може рачунати у најнеуређеније школе²⁶⁷.

Грађанска школа као претежно стручна школа, по свом задатку се састоји у давању практичног образовања, у вези са привредним типом дотичне околине чини органску целину са народним школама и са њима се узајамно допуњује. (Новичић, 1988: 125).

Деца која школу похађају желе да је што пре напусте, јер она не даје оно грађанско и трговачко васпитање како по свом постанку школа треба да тежи. Призрену је пак потребна другачија средња школа. Призрен и да је најглавнија варош у Старој Србији није дао из своје средине довољан број људи са средњим и општим образовањем. Док је била Богословија по старом уређењу, деца су могла ићи у ту Богословију, али су махом били екстерни и врло је мало њих који нису напустили своје школовање и отишли на занат. Кад је Богословија преустројена нашој деци су затворена нека врата, јер се тражи 4 разреда гимназије, па да се ђак у богословију прими. Међутим у Призрену нема гимназије. Због сиромашног стања становништва ретко је који родитељ послао дете у Скопље, Солун или Битољ у гимназију, а из грађанске школе са свим недостацима не може се ђак ни примити у Богословију. Очигледна је штета коју Призрен има због оваквог школског система, зато се гледа у ком правцу да се унапреди. Полугимназија била би најбоља школа, која би Призрену највише помогла у просветном погледу. Из ње би поједини ученици ишли у Богословију стручну школу, други би ишли у потпуне гимназије, а остали би ишли својим родитељима на дућан и да као образованији, свеснији прихвате родитељски посао. Тиме би се постигла два циља. Повећао би се број наших грађана са вишом спремом и порастао би ниво нашег грађанског образовања. Биле би огромне користи не само за Призрен већ за цео крај. Отварањем полугимназије постигло би се то да деца из целог предела имају своју полугимназију. Народни је одбор мишљења да се грађанска школа претвори у екстерну полугимназију. Буџет се не би нимало оптеретио. Поставио би се један факултетски спреман човек за управитеља полугимназије²⁶⁸. Наставнички кадар би се употпунио

²⁶⁶ АС, МИД ППО, 1901, ред П 282, Призрен, 17. јануар 1901.

²⁶⁷ АС МИД ППО, 1904, ред 614, Призрен, 1. август 1904.

²⁶⁸ АС МИД ППО, 1904, ред 961, Призрен, 1. август 1904.

наставницима Богословије и што би недостајало могло би се узети способних учитеља, који су под управом спремног директора могли да постану гимназијски наставници. И тако на најјефтинији начин пошто је већ потребно за саму Богословију поред садашњих још наставника, могла би у Призрену постојати полугимназија која би огромне користи донела просветној радњи. Што се тиче локала за полугимназију Народни одбор би се споразумео са управом Богословије, да јој уступи по могућству учионице, а у противном случају потрудио би се да позајме какву кућу у близини саме Богословије, да би се привремено сместила Богословија, док власти не одобре зидање школске зграде за које је све сем фермана већ одавно спремно. До сада смо имали 3 разреда грађанске школе. Ове ће године бити 4. Када би се грађанска школа претворила у гимназију, исти ђаци би могли да буду гимназијски ђаци и променом програма са нешто мало ваљаних наставника имали бисмо полигимназију. Народни се одбор нада да ће Глави тугор учинити све што је нужно да се ова потреба што пре задовољи²⁶⁹.

Одмах по затварању грађанских школа у Србији, приступило се затварању грађанских школа у Косовском вилајету, и ако су оне поред Богословско-учитељске школе у Призрену биле једине школе на Косову и Метохији које су давале више образовање.

6.40. Грађанска школа у Гњилану

Митрополит Дионосије, уважавајући молбу питомаца, обећао је да ће предузети потребне кораке, да се одобри отварање 2. разреда Грађанске школе. Први корак је испуњен, Дионосије је постављен за учитеља при Гњиланској школи. Митрополит Дионосије је са учитељем Спосојем Илићем, расподелио предмете у 1. и 2. разреду грађанске школе и према тој подели, имало би по 25 часова недељно, што је много тешко остварити, јер за грађанску школу још нема израђених уџбеника. У грађанској школи у Гњилану има у 1. разреду 18, а у 2 - 9 ученика. Према програму у грађанској школи требају се предавати: француски језик са по 3 часа недељно. С обзиром де се већ предаје тирски језик, сувишно би било имати и француски. Турски је важнији нарочито за ону децу која неће наставити школовање. Мада и деца која наставе школовање после 2. разреда и упишу гимназију, неће имати потребу за француским језиком, јер се са учењем

²⁶⁹ Исто.

истог почиње у 2. разреду гимназије. Зато је неопходно повећати часове турског језика, али предавач турског језика, није вешт у учењу и објашњењу значења речи, јер слабо познаје српски језик. Могао би и даље остати при школи форме ради, јер га плаћа турска општина.²⁷⁰

Грађанска школа у Гњилану отворена је 1898. године. Наставници ове школе били су: Станимир Ковачевић, који је предавао српски језик, рачун, планиметрију, природне науке, историју, француски језик и лепо писање. Петар Катанић предавао је земљопис, Живко Поповић, учитељ предавао је веронауку, турски језик је предавао Ахмет беј, а тај језик се предавао и у 3. и 4. разреду мушке школе. Рад Станимира Ковачевића, оцењен је одличном оценом од старне ревизора. (Филић, 2005: 37). „Испит у овом одељењу одржан је 25. јуна 1899, полагао је 14 ученика. Сима Васић и Панко Васић поновили су разред, остали су прешли у старији. Школске 1899-1900, у 5. разред или у 1. грађанске школе уписано је 23 ученика. Испит је полагао 18 ученика. Ревизор ове школске године био је Апостол Филиповић, а наставник Спасоје Илић, чији је рад оцењен одличном оценом. Школске 1900-1901., школа је имала 1. и 2. разред. Испит је одржан 12. јуна 1901. године. У 1. разред пријавило се 16, у 2 - 5 ученика. У први разред прелази 8, у други 3 ученика. Школске 1901-1902, школа је имала 1. и 2. разред. Испит је одржан 29. јуна 1902. године. Школске 1903-1904, Трајко Ковачевић је оставио запис, да је престао рад неких школа, а по наредби митрополита Нићифора полицијом су уклоњени из школе: Трајко Ковачевић, учитељ грађанске и управитељ школа у граду и околини, Петар Катанић, учитељ 4. разреда мушке и Стојанка Катанићка учитељица 3. и 4. разреда и тако у марту текуће године затворени су разреди 3. и 4. женске и 1. Грађанске школе“. (Филић, 2005: 39-40). Први учитељи Гњиланске школе били су свештеници или нестручни учитељи. Многи од њих долазили су у Гњилане и читаву Стару Србију ношени национално родољубивим идеалима. У раду су били марљиви, савесни, упорни и чврсто везани за овај народ. Сметње од стране турских власти, сумњичења и малтретирања нису их обесхрабрили у раду. Било је и забрањивања рада, затварања и осуђивања од стране турских власти и Арнаута, али би се после рад настављао са истим еланом. Били су иницијатори и организатори културних активности које су иницирали црквено-школска општина и школски одбор. Један број гњиланских учитеља спада у заслужене националне и културне

²⁷⁰АС, МИД ППО, 1900, ред 490, Приштина, 5. новембар 1900.

посленике међу србима у Старој Србији, па према томе и на Косову и Метохији до ослобођења од турака 1912. године. (Исто: 73). За разлику од других српских основних школа у Старој Србији, где су у већем броју случајева, за време под турском влашћу први учитељи долазили са стране са гњиланском основном школом ствари стоје другачије. Први учитељи су били родом из овог краја.

7. Образовање женске деце

Отварање женских стручних школа, имају за циљ образовање женске деце у разним занатима, као што су шивење, кројење рубља и одела. Крајем 19. и почетком 20. века, васпитање женске деце заузимало је важно место, тим пре што је борба за живот постојала сваким даном све тежа, и што се осећала потреба да се и женској деци школовањем обезбеди опстанак. (Видосављевић, 2012: 445).

Школовање женске деце се помиње у школском закону Кнежевине Србије из 1844. године. Помиње се и у свим каснијим законима, који су предвиђали посебно школе за женску децу. Уредба о женским школама донета 1846. године, предвиђала је 6-годишње школовање током којег су се осим општеобразовних предмета, училе и вештине везиване само за женски пол-ручни рад, певање и лепо понашање. И каснији закони су били слични и задржавали се на изменама, које су приближавале ниво општег образовања у мушким и женским школама, али је и даље остајало одвојено школовање. „Радикални заокрет у законодавном смислу донет је почетком 1883. године, када је уведено обавезно школовање све мушке и женске деце у трајању од 6 година. Овај закон није дао жељене резултате, јер је био напреднији и од саме средине. Осим отпора средине, посебно на селу, која је тешко прихватала чињеницу да женско дете борави изван куће, за његово остварење нису постојали ни материјални услови. Тиме се он није могао у потпуности применити, па је 1898. године, обавезно школовање смањено на 4 године, а девојчице су школовање могле да наставе у девојачким школама које су трајале 2 године. Тек се 1906. године, законски уводе могућност коедукације и постојање мешовитих школа за децу оба пола“. (Миленовић, 2012: 235).

Од деветесетих година 19. века, женска деца су се школовала заједно са дечацима. Мали број ученица је настављао школовање и то: у Београду, или на Вишиј женској

школи у Скопљу. „Школовање се могло наставити у тзв. Домаћичко-радничким школама, које су имале два курса: нижи, трогодишњи у коме ученице добијају најпотребније опште, и више национално образовање и да се обуче у свим ручним женским радовима као и у лакшим радовима домаћег газдинства и виши двогодишњи курс у коме су се ученице обучавале да кроје и шију и свим пословима домаћег газдинства. У ове школе које су биле интернатског типа примане су ученице које су завршиле основну школу, а имале су најмање 10 година“. (СТИЈОВИЋ, 2011: 229).

Због важећих педагошких норми, (девојчице могу учити у истом одељењу са дечацима док се не отвори женска школа), упоредо са растом обухвата женске деце школовањем, расле су и потребе за учитељицама. Наставни кадар уопште и женске школе требало је стварати из локалног становништва. На то је упућивала принуда. Отоманске власти по државној регулативи из Цариграда, на територији Царевине забрањивале су рад у школама, наставницима који нису турски поданици. Све већи број женске деце стицао је основно образовање и имао је претходну спрему за школовање на већем ступњу образовања. (НИКОЛОЋ, 1996: 61). Просветна културна активност у Призрену била је у развоју. Говорећи о њој поставља се питање: какав је у то време био положај жена у друштву? За време Турака, положај хришћанске жене био је веома тежак. Оне су биле искључене из јавног живота и обављале су послове везане за породицу и вођење домаћинства. У граду се жена изван куће веома ретко кретала, а када је излазила покривала је лице као муслиманка. Запостављање жена је последица утицаја религије, патријархалних односа и конзервативног гледања на њену улогу и место у друштву, а све је то произишло из неразвијених привредних и друштвених односа, као и схватања примењених од Турака који су последица ропског начина њеног живота. (КОСТИЋ, 1993: 77). У оваквим условима српска се жена није могла мешати са мушкарцима у јавном животу. Друштвено-економске промене на почетку 19. века битно су утицале на промену и на потпуну измену положаја жене у друштву. Жена је поред вођења домаћинства, знатан део слободног времена посвећивала домаћој радиности и многим производима: платно, сукно, плетене чарапе, веш и др. И појављује се на локалним тржиштима. У тако развијеним друштвеним односима јављају се и женске школе. „Године 1836, у Призрену је основана прва приватна женска школа. Њен оснивач била је Анастасија Думитријевић из Призрена. Другу женску школу у Призрену отворила је 1850. године, Александра Мицић,

ћерка Јована Филиповића, свештеника из Призрена. Значај ових школа је велики. Из њих је изашла прва писмена жена на Космету“. (Костић, 1993: 79). Отварање ових школа утицало је на похађање ученица у осталим градским школама, а нешто касније и у сеоским. Иако се у њима у почетку стицало оскудно знање, оне су ипак подизале ниво образовања жена. Од тада је порасла њена улога у васпитању и нези деци, бољем вођењу домаћинства и побољшању хигијенских и здравствених услова у кући. Призрен је већ имао традицију у погледу школовања ученица. У граду је било доста писмених жена које су училе код Анастасије и Александре. (Исто). Призрен је у оно доба био град са највећим бројем писменог становништва. „Доласком митрополита Дионисија, у Призрену је 1898 године, отворена двогодишња Женска занатска школа. Рад је отпочела у кући Хаџи Спасе Лазића-Чемериџића.“ (Костић, 1993: 217). Школу је отворила и издржавала Црквено-школска општина на захтев ђачких родитеља, уз предходну сагласност рашко-призренског митрополита Дионисија. Школу су похађале ученице од 11 до 14 година, које су предходно завршиле основну школу. Наставни план и програм школе био је усмерен на оспособљавање ученица за домаћу радиност-кројење, шивење, плетење, ткање и на практичне поуке за вођење домаћинства. (Станковић, 2001: 81).

Започети рад на просвећивању женске омладине омогућио је да оне, као школовани чланови српске популације, активно доприносе ширем просвећивању и оспособљавању за рад. Имајући у виду њихову посебну намену и у времену подређеног положаја жена у друштву, постојање оваквих школа несумњиво је представљало значајну културну и педагошку појаву.

8. Прослава Св. Саве на Косову и Метохији

До српско-турског рата 1876-1878, наше су школе у Старој Србији и Македонији прославиле Св. Саву приближно онако, како се он прослављао у пограничним местима слободне Србије. „Са објавом рата све су наше школе у Турској затворене и српско се име није смело чути, нарочито у Косовској вилаету. То је стање трајало све до српско-бугарског рата 1885. године, и од тада почела се по која школа отворати на име мутевелије, а никако као српска народна школа“. (Томић, 1936: 11). Највећа наша свечаност била је прослављање Св. Саве у школама. За ову прославу почело би се спремати од новембра месеца. Увек је програм свечаности био двојак. Један чисто српско-

национални, а други у границама државног закона на челу са султановом химном. У првом програму су биле песме и декламације ратоборне и дражиле свет на освету Косова са нашом химном. Боже правде...Говори су удешавани у верском и просветном смислу, јер су ишли властима на цензуру. Светосавска прослава имала је два дела. Пре подне изводио се свечани програм: певале песме, држале декламације, држани говори, а увече је била игранка. Прво би се ишло у цркву на свечану службу, па из цркве цео народ са ђацима и свештеницима у одежама, ишли би у школу где има свечаност да се одржи. Тамо се програм изводио према приликама. Ако су присутне турске власти, онда се изводио одобрени програм, а ако нису онда се изводио национални програм. У овом случају ставила би се стража испред школе, да пази долази ли ко од власти. (Томић, 1936: 12). То би се одмах јављало и чим би неко из ућумата ушао у салу, сви би устајали. Ђаци су били извежбани за такве прилике, да су без икаквих тешкоћа прелазили са певања српске химне на турску химну. Жито, свећу и колач спремио би домаћин славе. Домаћин за наредну годину, одређивао би се на сам дан Св. Саве. Дешавало се да се овом приликом међусобно измире два крво завађена грађанина, на опште задовољство свих присутних. Вечерњи део прославе, игранка било је опште народно весеље. За пре подне позивали су се на прославу виђени грађани, све власти, страни конзули, а за увече је била општа позивница да свако дође ко може. Цео тон прославе био је чисто народски. И песме и декламације биране су простом народу приступачне. И говори на светосавској прослави писани су језиком и стилем лаким и разумљивим. (Исто: 13-14).

Тухолка мисли да је забрана Св. Савске забаве више акт личног нерасположења Мутесарифовог према Митрополиту, него потреба да се забава забрани због неблаговременог пријављивања програма власти. „На забави у Митровици присуствовао је кајмакам и већина турских војника и административних чиновника, а Тухолка је телеграфисао у Вучитрн и на његов телеграм забава је дозвољена“. (Војводић, Алексић-Пејковић, 2010: 319-320)

Учитељи су у почетку 19. века, када су биле одвојене њихове школе од цркве, почели више народски да прослављају Светога Саву у школској згради, а после црквене службе

почели су по школама славити Светог Саву²⁷¹. Тако се почела уводити школска слава код Срба. (Веселиновић, 1908: 24).

9. Закони о школама

Основним школама мало пре Новаковића била је основица у њиховом животу и раду, Устројеније основних школа у Књажевству Србији од 22. августа 1857. године, а по том Закон устројства основних школа од 11. септембра 1863. године. Први закон био је ваљан. Овим законом се тражило да се убрза подизање школа. Свака политичка општина

²⁷¹Свети Сава, школска слава, славила се и у другим местима на Косову и Метохији. У Призрену у Богословији, школска се слава почела славити 1872. године, за време ректорства архимандрита Саве Дечанца, потоњег жичког епископа. Има у Призрену традиција да се дан Саве, пре тога на читавих 10 година, празновао у целом хришћанском Призрену. (Календар Вардар кола српских сестара, 1934, 134). Поред свих клевета агената разних пропаганда и турскога притиска, у периоду времена појачања наше просветне радње од 1865. до 1876, до српско-турских ратова, у доста школа и у јужним нашим областима прослављан је Св. Сава, као школски патрон. Тако у Приштини се школска слава, Св. Сава почела славити још 1864, за време учитеља Милана Ковачевића, родом из Митровице. (Календар Вардар кола српских сестара, 1934, 134). Дана, 14. јануара 1892. године, дошао је у цркву Тодор Станковић, конзул Краљевине Србије у Приштини са својом госпођом и ћерком, као и у школу. По свршетку службе иде се у школу. Прво ђаци женске школе, за њима 1, 2, 3, и 4. разред мушке школе, после ђаци с крстом, светњацима, фењерима сви обучени у стихоре. За ђацима сва 3 свештеника и конзул са њима. Путем из цркве до школе певао је 2, 3 и 4. разред тропар Св. Сави. У школи се најпре свети водица, после сече колач и то на глави епитрота школског као домаћина. После тога сви присутни приђоше целиваше крст и крстише се освећеном водицом. 2,3 и 4 разред је певао тропар богојављенски, као и песму Св. Сави, сви разреди мушке школе и оба женске заједно. Присуство конзула и госпође му много је имао утицаја на народ у школи. Овогодишња прослава била је много свечанија од прошлогодишње. О Св. Сави ове године ишло се у визите као на Божић, и у свакој кући певао тропар Св. Сави. (АС, МИД ППО, 1892, ред 191, Приштина, 20. јануар 1892).

У околини Гњилана, по селима, школска слава се почела славити тек од 1895 године. У селу Ранилугу, за време учитеља Јована Стефановића, родом из истог места. У селу Кормињану, за време учитеља Петра Јовановића, родом из села Доморовца. У селу Доморовцу, за време учитеља Ђорђа Поповића свештеника, родом из истог села. У селу Витини за време учитеља Трајка Васића, родом из истог села. У селу Каменици за време учитеља Андрије Трајковића, родом из Гњилана. (Календар Вардар кола српских сестара 1934, 134). Године 1871, школска слава се почела славити у Гњилану, за време учитеља Саве Поповића, родом из Приштине. Слављење ове славе од 1874-1878 увеличао је Зарија Р. Поповић. (Календар вардар кола српских сестара 1934, 134). Учитељ у Гњилану од 1874, до ослобођења Гњилана 23. јануара 1878, Зарија Р. Поповић овако описује слављење Св. Саве у школи у Гњилану. „Када сам 1874. године дошао у Гњилане за учитеља, причали су ми с хвалом, како се Свети Сава прослављао у школи за време учитеља Саве Поповића, како се у школи светила вода, певала песма Св. Сави и учитељ говорио слово. Није се онда резао колач у школи, нити је то била слава школска, као што је у Београду и другим местима, где је домаћин и школски одбор, већ се више сматрала као учитељева слава, учитељ спремао кољиво и тога дана ваздан људи обично млађи и момчадија, ишли учитељу на ракију на честитање. И ја сам продужио такву прославу, само што сам је увећао тиме што сам у школи говорио беседу не само ја, него и један ученик, певале се песме, изводили ђачки разговори и декламовало се. А кољиво сам сам спремао и госте дочекивао као да је моја слава“. (Календар вардар кола српских сестара 1934, 141).

требала је да има школу у својој средини. Родитељи су морали уредно слати децу у школу иначе им предстоје казне. Наређивало се и да се отварају и засебне школе за девојчице, да би се школовале одвојено од мушкараца. Када је дошао Закон устројства основних школа од 1863, онда је урађено опет и нешто више за народну просвету. Док је Устројеније водило рачуна да се прикупи што више деце и отворе школе у што већем броју, дотле је нови закон од 1863. године, требао да обезбеди матерјално стање учитеља. Поред правих учитеља било је и учитељских помоћника, а сад се законским допунама од 12. октобра 1870. године и 25. октобра 1871. године, одобрава да у основним школама може бити и учитељица, које имају потребну спремину за васпитачки рад. (*Споменица Стојана Новаковића*, 1921: 126-127).

„Због раштрканости села и сиромаштва сељаштва, успорено је ширење школа, па је предходни закон коригован новим, који је као Закон устројства основних школа донет 31. децембра 1882, и био блажи у својим захтевима, јер је прописивао само број ђака 25, а не и број кућа, и школе не треба да буду од тврдог матерјала. Овај закон због либералнијег става по питању услова школовања остао је најдуже на снази. Укинит је 31. децембра 1882. године, када је донет нови Закон о основним школама, где је основна школа продужена на 6 година, а за њено отварање прописано је најмање 30 ученика. Овим законом је по први пут у Србији прописано обавезно школовање“. (Парлић- Божовић, 2001: 564-565).

За образовање учитеља имао је Стојан Новаковић читав систем мера. Он је 1. марта прописао и Правила за полагање испита, за оне који нису редовно завршили прописане школе. Затим је прописао књиге по којима ће се испитивати учитељски кандидати, који нису редовно завршили прописане школе. „Формирао је и Правила о учитељском испиту за ученике учитељских школа од 26. фебруара 1883. године, која и данас важе, а која би требало бар у неколико изменити. Он је издао наредбу од 28. марта 1883. године, како треба сводити годишње оцене ученика учитељске школе. Та наредба замењена је 15. новембра 1910. године. Ово су правила у духу захтева новије педагогике. Ученици учитељских школа морају се одликовати примерним владањем, јер ће само тако бити касније и примерни васпитачи. За неморална дела која понижавају, ученик се искључује из учитељске школе заувек и из свих школа у Србији. Закон Новаковићев за ученике учитељске школе вреди и данас са незнатним изменама, које су извршене 19. октобра

1904. године. Новаковић је хтео да у учитељским школама буду учитељи ваљани, скромни и побожни“. (*Споменица Стојана Новаковића*, 1921: 141-142).

Међутим промене су у Србији настале 1898. године, са доношењем Закона о средњим школама, који је сузио мрежу гимназија у Србији. Оваква просветна политика имала је за циљ да спречи школовање радничке и сељачке деце, јер гимназија је требала да остане школа привилегована за децу из породица властодржаца. За децу радника, сељака, ситних занатлија, трговаца отварање су грађанске школе. (Микић, 1972: 139-140). Овај Закон је успорио ширење и отварање школа по Србији, што се непосредно одразило на принцип обавезног школовања, што је делимично исправљено Законом о народним школама од 19. априла 1904. године, којим се прописивала обавеза највише 30 ђака. (Исић, 1920: 88).

Овим законом је према учитељској спреми извршена класификација учитеља на сталне и привремене. За сталне учитеље било је предвиђено 6 периодских повишица, док се са 32 године радног стажа одлазило у пензију. Позитивна страна овог закона што је њиме обезбеђена сталност учитеља. Учитељску службу могли су да изгубе само у случају доказне тешке кривице, за шта је потребна сагласност Главног просветног савета. (Недељковић, 1996: 46).

10. Културно-просветне везе матице Србије и Срба са Косова и Метохије

Оснивањем Богословије формирао се образовни слој учитеља, који је отварао нове школе и писмени свештеници који су крштавали, венчавали и народу дали снаге и воље да истраје у својој вери. (Новаков, 2009: 171). Костић се није могао похвалити стањем школа и учитеља. Наиме турски војни суд у Приштини је страшно заплашио Србе и свако је размишљао само како да спасе своју главу. Сиромашни народ није могао да размишља о напретку својих школа и учитеља. У школи се није смео држати ни један уџбеник осим псалтира и молитвеника, а учитељи који су били образованији, преносили су деци мало више знања. Износ помоћи који је учитељима давала Српска влада био је скроман. Слање и тако скромне помоћи било је отежано услед тешких прилика. „Костић је сматрао да је велика кривица српске владе што просветни рад није боље организовала. Са намером да се брже напредује Костић је предлагао, да се састави одбор, који би бринуо само о просвети

у тим крајевима. То је било неопходно, јер се много Срба побугарило, а како и не би кад су Бугари одлично организовани и имају више просветних одбора“. (Новаков, 2009: 176). Бугарски учитељи били су вишеструко боље плаћени од српских. Костић је желео на све начине да помогне српском народу и раду српских школа. Велики успех је постигнут када је Петар Костић са дозволом српске владе решио проблем набавке и преношење уџбеника за српске школе у Османском царству. Он је од Министарства просвете, Турске владе односно њиховог цензора добио дозволу за слободно растурање цензурисаних књига. Књиге су штампане у Београду трошком српске владе, али под патронатом Симе Игуманова.

Српска влада је варошке школе у Приштини, Пећи, Призрену, Ђаковици и Вучитрну помагала новцем и књигама још од педесетих година 19. века, континуирано или повремено. (Шешум, необјављен рад).

У списак школа које добијају помоћ уврштене су школе у: „Ораховцу, Дечанима, Великој Хочи и др. Долазе и нови учитељи из Србије: Сава Јеромонах, Илија Годоровић, Настас Костић и за њима нови школовани људи. У то време из Приштине одлазе на школовање Јосип Костић, Сава Поповић и Вићентије Димитријевић. Како се мрежа школа развијала више се захтева од Владе у Београду финансијска помоћ, ради подизања нових школских зграда и станова за учитеље“. (Чановић, 1969: 196). Са развојем школства поставља се све оштрије и проблем учитељског кадра. Зато је све чешће упућивање учитеља из Србије у ове крајеве којима Влада обезбеђује плату.

Неопходно је било што брже и организованије притећи у помоћ тамошњим Србима, у првом реду њиховим школама и црквама. Њима је претила велика опасност пре свега од велико бугарске пропаганде, која је уз подршку Егзархије и турских власти преузела, или затворила велики број српских школа и цркава. То поље активности обавило је Друштво Светог Саве, које је приступило обнављању старих и подизању нових школа и цркава у Старој Србији и Македонији. Слало је и новац за тамошње учитеље и свештенике. Залагало се и за упућивање младих људи из тих крајева на школовање у Србији и затим њихово враћање натраг, да раде као учитељи или свештеници, с тим што би им главни задатак био да утичу на уздизање свести код тамошњих Срба. (Војводић, 1999: 8). „Као оштар критичар рада Друштва показао је Владимир Карић, српски конзул у Скопљу. Он је био заступник тихог и подземног рада у Турској и то само под

руководством конзула, па му се чинило да Друштво Светог Саве, исувише бучно и неопрезно води своју активност што ствара неповерење код турских власти. Карић је због тога тражио да се онемогући сваки даљи рад Друштва. Замерке на рад Друштва стављала је и Призренска богословија. Ректор богословије посебно је упозоравао министра спољних послова Србије да његова установа производи довољно учитељског и свештеничког кадра за потребе Старе Србије и да не треба правити вишкове“. (Војводић, 1999: 11). У околностима када се у Србији и изван ње дизао све јачи глас против Друштва Светог Саве, Министарство спољних послова Србије повукло је радикалан потез. У септембру 1891. године, донело је одлуку, којом се укида свака државна помоћ Друштву. У образложењу те одлуке стајало је да се школа и пансион Друштва Светог Саве налазе у лошем стању, да немају добру организацију и да својим образовним системом који је у њима примењен, не могу школовати онај профил кадрова потребан Србима у неослобођеним крајевима Старе Србије и Македоније. Период од 1886-1891, остаће посебно обележен у историји рада Друштва. (Исто: 12). То је било време његовог најсвестранијег рада на уздизању српског народа на поробљеним подручјима и његовог повезивања путем културе, просвете, односно књигом, школом и црквом. Друштво Светог Саве се тада наметнуло као један од најзначајнијих чинилаца Србије у организовању српског народа.

Упркос анархији која је тек повремено јењавајући беснела Старом Србијом, српски народ у Метохији и на Косову успевао је да уз помоћ званичне Србије, организује и обнавља верски и просветни живот. „Још од средине 18. века деловале су у Метохији и на Косову српске црквено-школске општине, основане најпре у варошима, а потом и по сеоским парохијама, које су биле језгра градске и сеоске самоуправе. Док су рашко-призренски митрополити били српске народности, они су предлагали чланове за управна тела црквено-школских општина, обично на неодређено време. Бирани су углавном најугледнији свештеници, богати трговци и представници занатских еснафа“. (Самарцић и други, 1989: 199-200). Општине су бринуле о издржавању верских школа и школовању монашког подмлатка, покушавале да успоставе везе са Србијом и уређивале односе са турским властима, у верским и просветним, а када је то било могуће и у економским односима. Задаци учитеља, школованих у Србији нису се састојали само у образовању, него су превасходно имали за циљ да у народу, изложеном многобројним искушењима, очувају националну свест, спречавају проверавање и припреме подмладак који ће моћи да

понесе обавезе даљег националног просвећивања. „После смрти грчког митрополита Мелетија, за рашко-призренског владуку посвећен је србин, протосинђел Дионосије Петровић (1896-1900). Нови митрополит је према упутствима из Београда, спровео широку реорганизацију црквене и школске управе, отварао нове школе, обнављао наставнички кадар, стварао нове црквено-школске општине и сагласно наредбама српске владе објединио рад у националним пословима. Национални и верско-просветни рад Дионосија и његовог наследника Нићифора Перића (1901-1911), највише се огледао у отварању нових школа и јачању просветне аутономије српског народа“. (Самарџић и други, 1989: 241). Представници турске управе и аустроугарски дипломатски чиновници гледали су у њима агенте Великосрпске пропаганде и на сваком кораку покушавали да их онемогуће. Турске власти су упорно покушавале да ограниче верска и просветна права Срба у Старој Србији. Српска влада је покренула 1902. године, питање заштите српског народа у Турској и у августу је подржана од црногорске дипломатије овластила свог посланика у Цариграду да од Порте захтева следеће мере: Правилну и за све народе једнаку примену закона, да престане политика повлађивања Арбанасима. Русија је подржала захтеве Србије. (Исто: 266). Реформна акција која је у европским провинцијама Турског Царства требало да буде спровођена под надзором официра великих сила, очекивана је међу Србима у Метохији и Косову као спасоносно решење против арбанашког терора. Русија је намеравала да за себе обезбеди надгледање реформе на Косову и Метохији, али је њен план био брзо осујећен. „На захтев Аустро-Угарске почетком 1904. године из реформне акције је искључен северо-западни део косовског вилајета, тј. Косово и Метохија. Године 1904. и 1905, остале су запамћене по нечувеним зулумима над српским становништвом. Турске власти нису ништа предузимале, на протестне ноте српске владе, Порта се није обазирала“. (Исто: 267).

Велику помоћ у отварању школа пружала је Србија, како у новцу, тако и у уџбеницима, училима и школском прибору²⁷². „Поред тога што је упућивала учитеље

²⁷²Наши успеси на просветној пропаганди одузимају из године у годину све пространију територију и изазивају све веће издатке, па у местима где смо већ затекли успехе требало их је сређивати, те су и ту издаци постајали већи. Тежња је пронаћи начин и пут, како у народу наћи ослонаца и како олакшати буџету, бар на оним странама, где је школа већ срасла са животом народним, где му се она не намеће, већ је он осећа као потребу и где је толико свестан те потребе да ће радо чинити жртве. Нушићева тежња била је да навикне општине на издржавање школа, па отуда и појава са предлозима за повишицу. Општине у Нушићевом реону већ помажу школе, али оне нарочито по селима чине то у натури. Када би се помоћ могла осигурати,

примала их је и на дошколовавање и прихватала даровите ђаке за питомце који су школе похађали у Београду, Алексинцу, Неготину, а касније у Солуну, Цариграду и Скопљу. Уџбеници за српске школе се штампају у Београду и Цариграду, а књижаре отварају по многим варошима Старе Србије“ (Богавац, 2004: 22). Везе са матицом Србијом одржаване су у континуитету и поред систематског и упорног онемогућавања и спречавања од стране турских власти.

Митрополит Михаило је дошавши као млад и учен човек, носио је неколико чврстих опредељења. Остао је одан идеји да се може пружити помоћ Србима у неослобођеним крајевима. (Војводић, 2000: 154). „Национално-просветни рад било је поље на коме су се укрстили путеви митрополита Михаила и Стојана Новаковића. Стојан је био један од најагилнијих учесника у ширењу напредних идеја и буђењу националне

уредити и повећати, створила би се основа за један шири план где би се кроз 5, 6 година, успело да се у овим крајевима издржавање школа скине са буџета и стави народу на терет, па ако и не потпуно. За народну помоћ школи идеја је формирати установу општинских и црквено-школских кошева. А то би се постигло тако да свака парохија (једну парохију чине 3,4 села) у којој постоји школа, сагради у селу у коме постоји црква и школа један парохијски, црквено-школски кош у који ће се смештати храна прикупљена од народа те парохије. Свака хришћанска кућа на Косову, даје и сад већ по неколико ока жита годишње својој школи, даје неколико ока манастиру Грачаница, даје манастиру Девичу и даје приштинској цркви. Грачаница, Девич и Приштина шаљу по један пут годишње своје свештенике у писанију. Кућа средњег имовног стања даје обично по 10 ока, Богословија по 15, а сиромашнији 5 ока. Када се уреди општински кош тражиће се мање, тј, нека свака кућа уместо 40 да само 30-35 ока у кош. Писанија у Приштини, Грачаница и Девичу укинуће се, а уместо тога сваки општински кош даваће тим местима, колико су и до сада добијали збирно од куће до куће. Липљанску парохију сачињавају села од 193 кућа што по 40 ока годишње на кућу чини 7720 ока жита. Уместо 40 ока тражиће се само 35 ока за кош и то ће изнети 6755 ока. Од овога даће се Приштини, Грачаница и Девичу по 1000, а учитељу 2000 ока, то су 5000 ока и остаје 1755 ока вишка. Приштина, Грачаница и Девич никад нису могли изнети из једне овакве парохије више од 1000 ока, учитељ никада није могао да добије 2000 ока. Овај вишак сваке године треба да се капитализује и тако ће кроз краћи временски период створити свакој школи добар фонд, који ће много помоћи издржавању дотичне школе. За капитализацију сувишка из општинских кошева требало би у Приштини да се образује народни школски фонд за цео санџак приштински, који би био под надзором и управом Конзулата. Онај вишак из општинских кошева претворен је у новац и предавао би се управи овог фонда, која би се старала да умножи давањем под интерес. Народни фонд могао би новац позајмљивати само општини, која би се односила само на цркву или школу, тј. на поправке, набавке учила. На остварење овог поступка потребан је један низ година. Ако Министар посумња у остваривост овог плана, неопходно је замолити за дозволу да се у овој години експериментише са једном парохијом, како би на крају године видели, има ли разлога да се ова установа шири, па тек онда би се разматрала могућност, да се ова намера формулише као предлог. Јер тек кад би сва места (парохије) стекла кошеве могло би се помишљати на установу самог фонда. Ова установа имаће још једну добру страну, што ће дефинитивно уклонити сваку сумњу да се српске школе издржавају од помоћи из Србије. Добро би било када би се одговор за реализацију овог плана добио пре ускршњих празника, како би имало довољно прилика да се о правим почецима са народом обавести. (АС, МИД ППО, 1895, ред 494 (II), Приштина, 9. март 1890).

свести српског народа. На предлог Јована Ристића ушао је 1872. године, у Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини као њен четврти члан, а веома активно је учествовао у отварању школа, слању учитеља и уопште унапређењу просвете међу Србима у европској Турској“. (Војводић, 2000: 156). Сарадња ова два велика национална радника на најважнијим задацима спољне политике Србије, иако исказана у последњим годинама митрополитовог живота, донела српском народу значајне резултате, од којих извесни неће бити видљиви.

Резултати спровођења културно-просветног рада Србије на Косову и Метохији били су велики. Стална помоћ Србије довела је до бржег преображаја црквених, манастирских и општинских школа у световне. Долазак нових школованих учитеља у ове крајеве, који су радили по плану и програму из Србије, омогућио је да се настава у школама и по обиму и по карактеру знатно унапреди.

11. Снабдевање књигама, училима и средствима за рад, школе на Косову и Метохији

Велика је незгода до сада била са снабдевањем српских школа у Ст. Србији и Македонији са српским школским књигама. Књиге које су у Србији за школе намењене удешаване су за овдашње потребе и прилике, зато им је улаз у Турску царевину до сада био отежан. А оно што је на разне начине слато тамо, давало је често повода српским непријатељима, да оне људе које српске књиге преносе, компромитују код турских власти. (Џамбазовски, 1985: 326).

Када је 1860. године, био забрањен сваки унос школске књиге са подручја Србије, тада су тек наступиле посебне тешкоће. Биле су пооштрене контролне мере на граничним прелазима. Свако ко би се ухватио у кријумчарење био је строго кажњаван. Обично је на лицу места био везан за једно дрво и батинама пребијан, а затим под јаком стражом спроведен на издржавање по неколико година робије. И у оваквим условима, књиге су преношене преко границе и то обично ноћу, користећи се разним триковима и махинацијама. Ти трикови су носили са собом велику одговорност и строге законске последице. Тако се то радило деценијама. На Косову, за школе у Призрену и околини, више од 30 година, књиге су стално преносили призренски трговци, старих познатих

трговачких кућа. Прву помоћ у књигама и новцу добиле су школе на Косову, у Приштини и Вучитрну²⁷³. „Прве школске књиге које су биле упућене косовским школама биле су: буквари, прва знања, прве читанке, кратка историја србије, псалтири, часловци, свештене историје“. (Влаховић, 1969-1970: 363-364).

Српска дипломатија ће развијати акцију, да се надаље школске књиге штампају у Турској. У овој акцији значајну улогу одиграо је Петар Костић и други просветни радници, који ће уз потпору српске дипломатије отворити српску штампарију у Турској. У овом међувремену књиге на Косово и Метохију упућиване су на разне начине, највише преко трговаца. (Ђорђевић, 1993: 98).

Трговина књигама дефинитивно је забрањена 1878. године. О тој забрани Тодор Станковић пише: „Турске власти нису пропуштале ни једну књигу из Кнежевине Србије, у којој би било поменуто и само име Србин или Србија“. (*Сусрети библиографа*, 1997: 218). Такве су књиге одмах уништаване, а са доносиоцима таквих књига поступало се као са велеиздајницима. О истом проблему Петар Митропан пише: „Лакше је било понети кроз Турску онога доба комитску бомбу, него какву књигу, па ма она и не садржавала у себи ничег револуционарног. Због преношења забрањених књига многи су Срби страдали: Сава

²⁷³Стеван Марковић бивши учитеља приштински, обавезује се да у Приштини на угледном месту отвори српску књижару. Стеван је обавезан да растура све српске школске књиге које се штампају у Цариграду, а по могућности и остале уколико то овдашња цензура или друге околности распуштале буду. Поред књига Стеван је обавезан да снабде књижару са свим осталим школским материјалом. Српски је конзулат обавезан да буде Стевану од помоћи како за отварање потребног кредита, тако и за проналазак путева и начина да се материјал добави. Стевану је дозвољено ако би то прилике захтевале да у својој књижари држи и турске школске књиге, као и бугарске и грчке или књиге издања католичке пропаганде. Стеван је у обавези да уреди и једну путничку књижару снабдевену са свим материјалом и да њоме обиђе сва места у којима има српских школа. Стеван је обавезан да једном годишње обиђе са путничком књижаром сва места од приштине па кроз цео Новопазарски санџак до Пљеваља, додирујући јужно Призрен, Ђаково и Пећ и тај пут мора бити у времену од завршетка до почетка друге школске године. На овим путовањима Стеван је обавезан да чини све остале услуге српској пропаганди, које би му српски конзулат захтевао, а које не би доводиле у опасност његов главни позив књижарску радњу. За време путовања, Стеван мора имати заменика у Приштини, како се радња не би никад затворила. На име награде, Стеван ће примати 500 динара годишње помоћи коју ће почев од дана када књижара буде отворена у тромесечним ратама унапред од Конзулата примати. Осим ове помоћи Стевану се уступа 40% од продатих књига док продаја не достигне 15000 књига годишње а од тад по 30%. Стеван ће рачун од продатих књига полагати конзулату свака 3 месеца. Стевану се даје 200 динара на име помоћи при отварању књижаре. Овај се уговор закључује за 10 година, а важи тек када га господин Министар иностраних дела коначно одобри. Оваква су два једнака уговора потписана од којих се један налази код Стевана, а један у архиви Краљевско српског конзулата у Приштини. (АС, МИД ППО, 1890, ред 34, Приштина, 1. марта 1890).

Клинић, Радивоје Орловић, Јевђа Фртунић, Томка Фртунић, Манојло Филиповић и др“. (*Сусрети библиографа*, 1997: 219).

Многе школске библиотеке биле су за време рата уништене. Упркос тешкој политичкој ситуацији и ригорозним контролама турских власти, културно-просветна делатност Србије на простору Косова и Метохије није потпуно стала. Та активност која се у тим годинама спорадично јављала, одвијала се преко МИД и МП и црквених дела Србије. Она се углавном односила на слање новчане помоћи и школских књига оним српским школама, које су још увек радиле на простору Косова и Метохије. (Недељковић, 2012: 211-212). Догађаји који су настали после српско-турских ратова, тешко су погодили културно-просветну делатност Србије на Косову и Метохији. Турске власти су забраниле коришћење школских књига и уџбеника из Србије, тако да је сваки пренос књига и школског материјала био скопчан са великим ризиком. Министарство просвете тражило је начине да реши овакву тешку ситуацију, што је донекле и учињено уз помоћ руских конзулата у Скадру и Призрену. Уџбеници су из Београда слати у Трст, одакле су преко руских конзулата стизали у Призренску богословију, која их је потом распоређивала околним српским школама. (Исто: 219). „Добијање одобрења од стране турске цензуре за несметано растурање српских књига у Турској 1885 представљало је велики успех српског културно-просветног рада у Турској. Међутим само 2 године касније, турске вилајетске власти поново су почеле да праве велике проблеме српским школама и учитељима у Старој Србији. Вилајетска полиција је и поред свих дозвола које је добила претресала српске школе, пленила и уништавала српске књиге и уџбенике“. (Недељковић, 2012: 267). Период од 1885-1895, представљао је доба пуне културно-просветне активности Србије на простору Косова и Метохије. Ова активност се огледала у помагању постојећих и отварању нових школа, унапређењу наставе, слању књига, школовању питомаца, јачању просветне аутономије српског народа и помагању српских цркава и манастира. (Исто: 317). Турске власти покушавале су да спасу сваки контакт српског становништва из Турске са Србијом, што се нарочито одразило на њену културно-просветну делатност на овим просторима.

Тешкоће око растурања школских књига и њиховог преношења преко границе трајале су још неколико година, све до доласка за српског посланика у Цариграду 1887. године, Стојана Новаковића, који је убрзо по свом доласку успео ово питање да реши.

Предложио је да се питање штампања школских књига врши у Цариграду, под непосредним надзором просветних органа при Министарству просвете. (Влаховић, 1969/1970: 367).

„Тако је 1888. године, Стојан уз сагласност нашег Министарства просвете у Београду, прештампао 11 уџбеника у 7.000 примерака“. (*Сусрети библиографа*, 1997: 220). Због нагомиланог посла на захтев Новаковића, Министарство просвете у Београду шаље Милојка Веселиновића, чији ће главни задатак бити рад на издавању и дистрибуцији уџбеника. (Исто).

„За време постојања вилајетске столице у Призрену, штампан је лист Призрен, као вилајетски недељни орган, који је излазио на турском и српском језику од 1871-1874. године. Његови уредници за српски део штампе били су, Илија Ставрић и Тодор Станковић, касније наши конзули у Скопљу, Битољу и Приштини“. (Влаховић, 1969/1970: 369).

До пре две године излазио је вилајетски лист *Косово* у Приштини на турском и на српском језику, а пошто је тада пожар уништио српска слова, данас се издаје само турски лист *Косово*. „Издавање *Косова* са турским и српским текстом, била би званично призната *Косовском* вилајету српска народност. Ђорђе Поповић, генерални конзул Краљевине Србије у Скопљу, споменуо је валији да би се могле и српске школске књиге у вилајетској печатњи печатати, за што би фонд С. Игуманова платио сав трошак, а царевина би најбоље јемство добила за српске школе, да ће се у њима деца одгајати у верности према Њ.В. султану и у послушности према Царским Властима. Фаик паша је рекао да вилајетска печатња има добрих слагача, да би издавање *Косова* са српским текстом имало незгоде и трошка, због превођења и коректуре и да не иде да држава прими дар од државе“. (Цамбазовски, 1987: 259). Дар, не би био поклон државе држави, већ дар државна индустријска естаблишмента, државном естаблишменту по струци у другој држави, па да се то тако узимало и пре, кад је печатња вилајетска у Приштини примила од државне печатње наше на дар српска слова за *Косово*. Фаик паша рече на то, да он томе не би био противан, ако би на то добио допуштање од Царске Владе. (Исто: 260).

За Стевана Марковића приштинског учитеља, који је отворио књижару у Приштини, прича се да је о верским празницима водио своје ђаке од куће до куће православних домаћинстава и певао празничне песме и тако сакупљао навац за

издржавање школе и учитеља. „Радио је као књижар више од 20 година, управо све до 1912, када је отишао у пензију после 44 година свог просветно-културног рада. Друга књижара отворена на Косову за време Турака, налазила се у Призрену, 1892. године. Ову је књижару први држао Васо Чемериќић. За Васа се прича да је у својој књижари продавао и оне књиге које су биле забрањене, када би га открили бивао је кажњен са две године робије“. (Влаховић, 1969/1970: 372-373).

Да би се набављање српских књига олакшало за школе, препоручено је нашем посланику у Цариграду да покуша наћи једног од постојећих књижара, коме би се могле српске школе дати на стовариште, па да се после према потреби отуда узимају и шаљу. Покушано је да се такво једно стовариште отвори у Скопљу, или да се тамо отвори права књижара искључиво за српске школске књиге. Одмах је узето у разматрање да се ово исто учини и у Призрену, Солуну и Хиландару. У вези са овим чим би управа Хиландара прешла дефинитивно у српске руке, имала би се тамо основати српска печатња за српске школске књиге и друге, које би турска цензура одобрила. Подизање ове штампарије важно је политички због тога што би српски карактер овог манастира још обележио и што би се слање књига из Хиландара у све крајеве српске и македонске лакше железницом вршило. (Џамбазовски, 1985: 326-327).

12. Постављење надзорника и ревизора основних школа у Косовском вилајету

Школски надзор не сме бити шаблонски. Ревизија школа не треба да буде на крају године када јој се учитељ нада, јер се тада много више прикрије. Тако исто не треба да буде једном годишње, јер је и то мало да се уоче сви недостаци. Да би се више и боље видело, ревизије треба да се врше више пута годишње и то увек изненада и неочекивано. Ревизор не треба да види само на крају године шта су деца научила и шта је учитељ урадио, већ и преко године да види њихов рад и рад учитеља. Тиме ће се постићи, да ревизор не мора на крају године казнити кривце, већ ће моћи преко године да исправи грешку, па да кривице и не буде. Прегледајући рад школе, ревизор ће прегледати и контролисати цео успех у том месту. Таквим прегледом он ће увек сазнати праву истину у многим стварима, где смо сада ми често у обмани, поред најбоље воље и прегнућа

старешине да сазна праву истину. (Тодоровић, 1997: 104). Ревизор не треба да буде какав педантан професор или учитељ. Потребан је неко од озбиљнијих људи који раде на том пољу, да имају и људе и прилике у тим крајевима, уз то да су људи високо часни, узвишени над свим личним и партијским поделама и задацима и да немају личних интереса у учитељском питању.

Од 12. јануара, Конзулату је част одговорити да би за надзорника приштинског реона и новопазарских школа најподеснији био Стеван Самарцић, мада се он опире тог посла, због нарушеног здравља и многих послова у Епархијској Управи. За реон призренски конзулат је предложио Петра Иванишевића професора, или Стојана Зафировића, суплента, који једини од призренских наставника испуњавају услове из чл. 43 општих правила. Од старијих учитеља ове Епархије, који би могли по свом раду и квалификацијама ући уопште у комбинацију за надзорнике, конзулат је именовано: Јована Митрановића, управитеља у Н. Вароши, Јосифа Поповића, управитеља у Митровици и Јосифа Јевђовића, управитеља у Пријепољу.²⁷⁴

Епархијски одбор Рашко-призренске митрополије својим актом од 4. 2. 1910. године, Бр. 274, јавио је Управи Богословије, да је Стојан Зафировић, суплент исте постављен за сталног надзорника основних школа у Призрену и околини, Ђаковици, Дечанима, у Пећ и околину са напоменом да одмах почне вршити нову дужност. Пошто је Зафировић, наставник Богословије, избор је извршен са знањем и одобрењем Гл. Туторства. Треба се само разјаснити да ли се Зафировић треба разрешити дужности у Богословији до краја школске године.²⁷⁵

Постављени Гл. Туторством за сталног надзорника, Стојан Зафировић, суплент, није разрешен од своје наставничке дужности, нити је о томе било наређење, услед чега он није ни вршио надзорничку дужност.²⁷⁶ Надзорници су имали дужност да воде статистику школа у свом реону, решавају сукобе између општина и школа, предлажу попуњавање упражњених места у школама.

Пре него што је отпочета ревизија по основним школама, по договору са његовим В. преосвештенством Митрополитом Дионосијем за ревизоре су постављени: „Свет. Павић, наставник призренске богословије, за школе у Митровици, Приштини, Вучитрну,

²⁷⁴АС, МИД ППО, 1910, ред 87, Ф-3, Приштина, 16. јануар 1910.

²⁷⁵АС, МИД ППО, 1910, ред 87, Ф-3, Призрен, 13. фебруар 1910.

²⁷⁶АС, МИД ППО, 1910, ред 87, Ф-3, Призрен, 28. април 1910.

Гњилану и Призрену, Дамљан Прљинчевић, управитељ основне школе у Приштини за школе на Косову, Јосиф Поповић, учитељ у Приштини, за школе у Гњиланској кази, Данило Катанић, учитељ у Митровици, за школе у Н. Пазару, Врачима, Бањи, Девичу и Колашину, Јефтана Мрава и Танасија Комарчића, учитеља у Призрену, за школе у Сиринићу, Средској жупи, призренском и пећком санцаку“. (Перуничкић, 1989: 164). Писмом ПП. бр. 2916, по 5 динара дневнице одобрено је Дамљану Прљинчевићу, Јосифу Поповићу и Данилу Катанићу, ревизорима школа у реону повереног Конзулата²⁷⁷. У акту којим је одобрење саопштено, не стоји да ли се оно односи и на остале ревизоре. „Зато је послата молба Министру, да нареди царинику на Јавору да исплати по 5. динара дневнице ревизорима Јанићију Славковићу, Вуку Секулићу и Митру Пантићу, царинику на Рашкој, да по толико исплати Јефтану Мраву, као и Танасију Комарчићу. Што се тиче Св. Павића, ревизора варошких школа, њему треба дати већу дневницу, колико због јачих квалификација и већег положаја, толико и због већих трошкова које је морао чинити“. (Перуничкић, 1989: 165).

13. Забрана рада и затварање српских школа на Косову и Метохији

Бугарска пропаганда не оставља на миру школе у Старој Србији. Она свој циљ постиже преко Валијског меарифата (одељење просвете) у Скопљу. Учитељица Зорка у Гњилану због тога је морала отићи у Скопље, а одатле за Београд. У Приштини не раде учитељи Трајко Марковић, Јосиф Студић и учитељица Дробњак, јер им је наређено да предходно овере сведоцбе у меарифату. Муарифат тако ствара велике тешкоће српској школи и српском народу. За доказ овоме, Лука ће се обратити Министру Председнику, да је Мелентије рашко-призренски митрополит на извештај школског епитрофа о затвореној школи у Приштини, одговорио да се школа отвори и ради, осим ако није ништа урађено

²⁷⁷Митрополија писмом од 4. априла 1902. године, саопштила је Ген. Конзулату, да је добила извештај од свих управитеља, да у сеоским школама, како је наступило пролеће има све мање ђака и да ће их бити све мање, тако да ће крајем месеца школе остати, или сасвим празне са по неколико ђака, јер родитељи узимају своју децу из школа за пољске радове. Достављајући ово, Митрополија на основу реферата свог надлежног референта предлаже, да не би учитељски рад у овој години остао неоцењен, јер ђаци из наведеног разлога напуштају школу, да се испити по сеоским школама изврше у другој половини овог месеца, а да се рад у школама продужи и после испита са онолико ђака, колико их буде било до завршетка школе. Митрополија сматра да ревизију по школама врше управитељи и то свако у својој кази, као што је то чињено и прошле године. У исто време предлаже се по 7 динара дневно дијурне, без икаквих права на друге трошкове. (Перуничкић, 1989: 264).

против султана и отаџбине, јер се муарифа не тиче, он је учитеља поставио и његова је брига за школу. Из овога се јасно види да нема никакве наредбе од стране Министарства просвете у Цариграду, или какве најновије ираде, већ локални турски чиновник у Скопљу за бакшиш поткуљен је бугарском пропагандом. По том мишљењу ово се да отклонити, ако се у Цариграду поради да се затворене школе отворе и виновници у меарифу казне. Бивши косовски, а сада битолски валија Фајик паша не стоји добро код народа и чиновништва у тамошњем вилајету. И конзуларно тело је против њега и већ га је оптужило. Да је народ тамошњи незадовољан и да ће бити још незадовољнији, јасно је јер је систем управе овог човека увек био шпијунажа, крађа и ајдуковање.²⁷⁸

Затварање наших школа у Приштини, извршено је на основу закона који је одавно изашао, али није до скоро практикован. То што се затварање јавља спорадично, крива је не само бугарска пропаганда, него и умешаност Турака, као и тешка нарав српска, која и у највећој несрећи неће да попусти²⁷⁹. Тако су Срби у Вучитрну подељени на две партије, које се крве међу собом да не може горе бити, па су тако натерали Студића да их остави и оде у Приштину. И у Гњилану неки поп-економ у лошим је односима са учитељем Радованом, и због тога је Зорка морала бити позвана у Скопље. Осим тога у Приштини је скоро отворен и Конзулат, што је један од разлога. Грешке се огледају и у раду Луке Маринковића. Конзул Карић, га је саветовао, да са школом и учитељима не чини никакав непосредан контакт. Он је све супротно урадио. Уместо да поручује људима, учитељима да са њим немају неки ближи однос, он их стално зове. Тако су за Божић били сви

²⁷⁸АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (I), Приштина, 20. децембар 1889.

²⁷⁹ Године 1909, Министарству су послате измене у овогодишњем учитељском распореду, изазване одлуком да се укину школе у којима није било 10 ђака на испиту. То су школе у: Риточићу, Штављу, Доморовцу, Врбовцу, Петровцу, Кормињану, Мушитушту, Девичу, Дечанима, Истоку и Долцу. Ова одлука не може се применити на школе у Дечанима и Девичу, а укинути остале све од једном било би неправедно. Неке од њих биле су прошле године у изузетним приликама и само по изузетку нису имале довољан број ђака. Школа у Штављу до сада је врло добро радила. Ове године било је уписаних ђака 47, али зато што је испит одређен сувише касно у другој половини јуна, на испити није био довољан број деце. У Риточићу отворена је школа пре две године, сељаци су подигли лепу зграду за школу. Прошле године школа није радила, јер није имала учитеља, а ове године због болести учитељеве, почео је рад у фебруару. Зато није ни могла имати ђаке. Исти разлог налаже да се школа у Брњаку не затвори, већ само школа у Црној Реци. Затварају се школе у местима: Црна Река, Врбовац, Петровац, Кормињане, Мушутуште, Исток и Долац. У свим главним местима залагао се да управитељ буде без разреда и према томе је распоређивао учитеље из укинутих школа. Како у Дубоком Потоку (Колашин) има мало ђака, а два учитеља, један од њих, Јорга Поповић, одређен је за Сјеницу. У предходном распореду унете су као нове учитељице, Тана Видићева и Јефимија Радичевићева. Оне су добиле службу у Црној Гори, на њихова места предлажу се: за Приштину, Олга Вукићевић, за Пећ, Наталија Ђирковић. (АС, МИД ППО, 1909, ред П 1600, Приштина, 1. октобар 1909).

учитељи код њега и око 150 ђака, које је он из цркве позвао²⁸⁰. Зато је неопходно односе између Конзулата у Скопљу и Конзулата у Приштини уредити.

Конзул Лука сматра, да Бугарска пропаганда моћним капиталом поткупљује турско чиновништво у Скопљу, које без добијених наредби из Цариграда, својевољно измишља, на који ће начин спречавати српске учитеље, а српске школе затварати. Ово потврђују и речи које је шурак учитеља овдашњег Јосифа, вративши се из Скопља рекао, а које је изговорио писар муарифоф у валилуку, да ће сваки српски учитељ морати, ма како добро испит положио пасти, јер их бугари за ово добро награђују. Ако их који учитељ са 5 лира златних награди моћи ће испит положити. На основу ових података, Мелентије може овом злу стати на пут, ако наш посланик у Цариграду с једне стране навали код Патријаршије да она на Великој Порти поради, да се меарифат ни у ком вилајету не сме мешати у права, која су јој од давнина за цркве и школе дате.²⁸¹

Међутим Стојан Новаковић, указују да мере турских власти не потичу само од бугарских агитација, него да су неке општије мере турских власти уперене против образованих учитеља ван турског царства, на које се од пре две, три године живља пажња обраћа. То се види јер се истим начином поступа и према школама бугарским у Македонији. Тако су бугарски депутати из Стружнице и Костура, дошли да се жале, како су бугарске школе у тим местима затворене од турских власти, а учитељима забрањен рад. Све ово указује да су мере турских власти шире засноване. Истих је таквих напада прошле и претпрошле године било и против грчких школа.²⁸²

У Приштинском санцаку још није започето строго забрањивање рада по школама. Напротив по околини Приштине школе још раде, а тако исто и у Гњилану и околини. У Вучитрну и Митровици радиле су до пре 2, 3 дана и нема извештаја да је у њима рад забрањен. „Међутим, пошто сви досадашњи, енергични и чести кораци Њ. В. Преосвештенства Митрополита Нићифора код Мутесарифа, а тако исто и кораци централног одбора у Скопљу нису имали жељеног резултата, да се Турци окану у данашњим приликама атака на привилегије Србина Митрополита и затварања српских школа, изван сваке је сумње да ће се забранити скоро рад у овим свим школама. Противно од овога могло би да буде, ако би од надлежних виших власти у Скопљу, Солуну и

²⁸⁰АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (I), Ускуб, 5. јануар 1890.

²⁸¹АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (I), Приштина, 7. јануар 1890.

²⁸²АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (II), Цариград, 20. јануар 1890.

Цариграду дошло, пре предстојеће забране рада, потребно наређење да се рад у школама продужи. Да би се изазвало такво решење овдашњи општинари и други виђени грађани упутили су пре два дана депеше Валији Косовском и комитету Солунском. Преписи ових депеша упућени су Посланству у Цариграду и Конзулатима у Солуну и Скопљу“.

(Војводић, 2014: 344).

Власти су се у прво време како на кораке Митрополита, тако и на заузимање конзула увек изговарале на изричне наредбе које имају из Скопља и Солуна, да не дозволе отварање школа док учитељи не поднесу оверене дипломе. За тим су у појединим варошима, као у Митровици и Вучитрну, прећутно одобрили почетак рада по школама и не чине никакве сметње учитељима. Том примеру су следовала готово сва места где има наших школа, изузев Приштине. „Овдашњи Мутесариф увек је најодлучније одбијао тражену дозволу, изговарајући се било на Валију, било на Хилми Пашу. Али када су пре неколико дана изасланици српске општине, заједно са тројицом члана Турака општине приштинске отишли и тражили од Мутесарифа да дозволи учитељима да раде, он није то тако одлучно одбијао као раније. Рекао је нашим општинарима да поднесу једну молбу и обећао је да ће је спровести даље са препоруком. Митрополит је наредио да отпочне рад у очекивању одговора на послату молбу и да се ради све дотле док власти силом не затворе школе, изјавивши да ће сви до једног поћи у затвор за учитељима, ако ове, као прошле године, власти буду гониле и затварале. Конзул сматра да је наређено из Скопља и Солуна да толеришу отварање наших школа, али не дајући за то изричну наредбу, како би касније, према приликама и развоју догађаја на Балкану имали одрешене руке у овом питању или док не сачекају његово решење у Парламенту“.

(Војводић, 2014: 488).

По повратку из Србије, Митрополит Нићифор известио је Патријаршију шта мисли предузети да осигура правилан рад у школама своје епархије. Митрополит је добио одговор Патријаршије у коме одобрава његове намере и препоручује му, да јој одмах пошаље списак школа за назначењем, какве која русате има, како би у случају потребе, ако Митрополит не успе код месних власти, сама Патријаршија могла предузети овај посао. Све је теже дејствовати на Митрополита у смислу да попусти захтевима турских власти и одобри да учитељи потврђују дипломе у меарифату. Школе, међутим не раде сем малог броја сеоских, готово ниједна варошка школа не ради. У Митровици је школски надзорник објавио учитељима, да ће по повратку из санцака куда је отишао у ревизију,

затворити и ту школу, ако учитељи не поднесу дипломе. У Приштини, школа не ради због заразе, али чим отпочне рад биће затворена. У Феризовићу исто тако. У Вучитрну, Пећи и Гњилану, школе су затворене. Нема изгледа да ће рад Митрополитов код локалних власти имати каквог успеха. „Сам валија не пристаје да обустави затварање школа, док се то питање не би дефинитивно решило у Цариграду. И ове године већина школа у рашко-призренској епархији неће радити, а судећи по последњој наредби Министра просвете, вероватно је да ће власти почети поново да гоне, протерују и хапсе наше учитеље. Митрополит Нићифор зна врло добро шта ће лично изгубити ако попусти у школском питању. Он зна да ће у том случају необично ослабити своју моћ, која је велика, зато је тако одлучан и зато може годинама пристати да школе не раде, пре него што се реши да својеволјно попусти“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 712-714). Управитељи из јаворског реона од пре неколико дана извештавају Митрополита да су преко Јавора добили наредбу о потврђивању диплома. Сви додају да су ту наредбу брижљиво сакрили у своје фиоке, да о њој никоме нису говорили и да је неће саопштавати без Митрополитовог одобрења. Митрополит је одмах одговорио да престаје бити учитељ ко потврди диплому. И тако та наредба неће имати последица, сем може бити то, што ће се код учитеља утврдити уверење да МИД није главна и највиша инстанца. Несумњиво је да су општине и грађани незадовољни данашњим стањем школа и да у већини случајева осуђују држање Митрополитово, али тешко да би се нашла општина, која би пристала прихватити савете ове врсте. Чак и када би се нашла таква општина, Митрополит би нашао начина да сломи њен отпор. Он ће таквој општини забранити свештеника и одвојити је од цркве. (Исто). Радећи независно од Митрополита и мимо њега, не можемо успети у школском питању. То питање може се решити законодавним путем у Цариграду или упражњењем рашко-призренске епархије.

Поједини кајмаками и мутесарифи позивају се на једну наредбу Хилми-паше, којом је у доба реформне акције, објашњено да српске школе у рашко-призренској епархији не уживају патријаршијске школске привилегије. Вероватно је Патријаршија задовољна оним што је добила, вероватно се неће много заузимати за нас, а школско питање постаје све мучније и заплетеније. Формално повлачење патријаршије погоршаће нашу ситуацију и даће Турцима простора да још више нападају. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 895-896). И положај Митрополита Нићифора постаје тежак и безизлазан. Он је годинама

уверавао учитеље и народ да ће патријаршија рашчистити ово питање са Турцима и у том уверењу народ је затворио школе и пристао да му деца остану нешколована, а учитељи хапшени, протеривани и гањани на разне начине.

Четири петине школа у Рашко-призренској епархији новијег су датума. Отворене су под српским митрополитима. Њих су они отворили на основу патријаршијских привилегија. Од осталих школа, неколико градске отворене су под грчким митрополитима, дакле пре 1896. године. Од првог дана када је Србин митрополит дошао у ову епархију, борио се са турским властима око школа, око учитеља. „Од доласка Хилми паше за генералног инспектора, та је мера била све систематскија и општија, док није дошла у 1908. години до врхунца. Скоро све наше школе у рашко-призренској епархији (сем неколико у призренској и пећкој области) биле су позатваране и учитељи и школски људи прогоњени, 22 учитеља кажњено затвором и новчано, а 2 школска човека предата суду као бунтовници, што су бранили привилегије. У дугој борби нашој с турским властима у 1908. години, Патријаршија је узела изглед нашег браниоца. На њен један такрир, Министарство правде и вера одговорило је 16. априла 1908, да оно признаје школске привилегије Грцима по решењу државног савета од 1905. године, али да их Србима не признаје. Према гласу писма нашег цариградског посланика од 11. децембра 1910. године, начелник је изјавио нашим посланицима у турском парламенту др. Д. Димитријевићу и Сави Стојановићу, да су све школе у рашко-призренској епархији приватне на основу ранијег решења, које се само новим законом може поништити. Патријаршија и кад би хтела нема моћи да нас помогне“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 935-936). Без једне јаке и добре организације у рашко-призренској епархији, сав наш рад у Турској губи солидну основицу. Када су наши пропагандски послови организовани са масом установа и чиновника, кад цео тај апарат стоји под непосредним вођством парламентарног министра, елемент неодговорности који овде представља митрополит Нићифор, уноси пометњу. Конзуларна конференција одлучила је да се поступи по захтеву турских власти и да митрополит Нићифор, приликом сваке повреде привилегија улаже протест код Порте, Патријаршије и осталих власти. (Исто: 938-939). Патријарх је саопштио Поповићу, да Патријаршија још није примила списак спорних школа са подацима, нити је митрополит известио да је такав списак предао властима, са захтевом да се школе признају као привилеговане. Такве податке није до данас примило

подручно Посланство. Одговор Патријаршије о школама конзулату приштинском, саопштио је да склоне митрополита Нићифора, јер ако све буде узалудно, Србија ће њега сматрати као непријатеља свога народа и отвориће се борба свим средствима против њега, да би се спасила права народа, којим више прете његови каприци, него ли и сама Турска. (Исто: 995-996). „Митрополитово гледиште по питању оверавања диплома је: да ће попустити само у случају ако Патријаршија попусти у свима осталим својим епархијама. Неће попустити макар то захтевала Србија, макар Патријарх саветовао, и у крајњем случају даће оставку. Мутесариф приштински на протест митрополитов, одговорио је да њему не може саопштавати наредбу о отварању школа, него учитељима и ако то не ураде, онда ће обавестити старију власт и поступити како она нареди. Турци сматрају спорних 30 школа, које би биле отворене на основу просветног закона“. (Алексић-Пејковић, Џамбазовски, 2015: 1085). Турци негирају да Срби уопште имају права на привилегијске школе и све наше школе у рашко-призренској епархији постају спорне.

ЗАКЉУЧАК

Културни и просветни живот српског народа у Старој Србији није престајао да тиња од пропасти наше средњовековне државе па до ослобођења. Некада је био јачи и интензивнији, а некада слабији. То је зависило од појединих турских државника, који су седели на везирским столицама и од појединих наших преосвештеника и владика. Са објавом рата Србији 1876. године, школе су углавном биле позатваране или претворене у егзархијске. Берлинским миром 1878. године, Србији је призната независност, али тиме није било решено национално питање српског народа. Турци нису више хтели да чују да има Срба у косовском вилајету, Срби су у Србији, а хришћани су у Турској.

Овако жалосно стање, било је у нашем народу све до Српско-бугарског рата 1885. године, после кога је Србија решила да обнови свој национално-просветни рад. Страшно је било србовати под Турском из два разлога. Прво од Турака, који су Србе гонили и имали пуно горких искустава, друго од Бугара, од којих је требало одвраћати и отимати српски народ, који су они већ били ухватили у своје мреже. Просветни радници по потлаченим и пониженим селима, лишавали су се свих и најпримитивнијих удобности културног човека, увек спремни да оду у затвор или у смрт, остављајући своје породице потпуно незбринуте.

Српски народ који је остао под доминацијом турске власти, прешао је дуг и тежак пут, да би опстао и сачувао своје национално име. На том путу од пресудног значаја било је отварање школа. Како је развој просвете тесно повезан са политичким и економским животом Срби су искористила повољан моменат (донекле либерализацију турског друштва) и оснивали своје школе. Школе у овим крајевима, где је утицај других народа и вера деловао већ стотинама година, поред свог педагошког задатка имале су улогу да чувају и подижу националну свест, али вешто и неприметно како не би осујетиле читаву замисао пропагандног рада. Морало се водити рачуна о просветном и политичком нивоу и условима рада, како српска деца не би одлазила у школе других православних народа.

Након стицања независности, у српској влади је био изванредно неповољан међународни положај. После Берлинског конгреса, постојала су многа нерешена питања између Османског царства и Србије, а пре свега питања која су се тичала положаја српског народа у Царству, српска влада је желела да реши мирним путем: Србија је тада

употребила прави арсенал легалних мирољубивих средстава да би поправила положај српског становништва на турској територији, а истовремено да би се оно спасло да не уђе у сферу интереса других балканских држава, односно да не би било денационализовано. (Војводић, 1999: 147)

Право је чудо што су у критичним временима 1879. године, могле животарити неколико српских школа у призренском пашалуку, на Косову, у гњиланском срезу. (Иванић, 1908: 460). Овако жалосно стање било је у нашем народу све до српско-бугарског рата 1885. године, после кога је Србија решила да обнови свој национално-просветни рад. Страшно је било србовати под Турском из два разлога. Прво од Турака, који су Србе гонили и имали пуно горких искустава, друго од Бугара, од којих је требало одвраћати и отимати српски народ, који су они већ били ухватили у своје мреже. Просветни радници по потлаченим и пониженим селима, лишавали су се свих и најпримитивнијих удобности културног човека, увек спремни да оду у затвор или у смрт, остављајући своје породице потпуно незбринуте.

Почетком деведесетих година јавља се силан покрет за отварање српских школа. Овај покрет је имао стварног резултата у косовском вилајету, у коме су турске власти једва почеле препознавати да има Срба, па на основу царске ираде од 1892. године и чл. 129 турског закона о јавној настави давале дозволе за отварање српских школа. Од последњих наших ратова и од стварања бугарске зависне државе, па све до 1897. године, бугарска је пропаганда не жалећи новца, а не бирајући средства чинила све да спречи обнављање старих српских школа у Старој Србији. Како је српски школски покрет имао потпоре и ослоња код Срба у Македонији и у јужној Старој Србији сва ранија средства и путеви бугарске пропаганде нису могле угушити тај покрет. После дивовске борбе од скоро 20 година, српски школски покрет одржао је 1897. године победу. (Иванић, 1908: 461, 465).

Већ 1900. и 1901. школске године, наше су основне школе имале за учитеље све свршене учитељице и богослове, а гимназије су биле попуњене наставницима са факултетском спремом.

Велика заслуга у просветном уздицању српског народа припада Стојану Новаковићу. Са његовим доласком у Цариград отпочиње ново поглавље у односу Србије према својим сународницима у Османском царству. Сматрао је да Србија мора наћи начин

да прекине са тајним радом у помагању просвете својих сународника. Јавни рад, могао би се остваривати преко конзулата.

Један од задатака конзулата био је бављење културно-просветном и национално-политичком делатношћу. Конзулатом су управљали одабрани људи, којима је Србија тада обиловала. Њихова је основна дужност била да достојанствено представљају своју земљу у средини у којој су се налазили и да штите своје сународнике од зулума Арбанаса и Турака, да отварају школе и развијају просвету и пропаганду по инструкцијама Министарства иностраних дела Србије и да редовно подносе извештаје о стању у области у којој раде и живе.

Почетком 20. века, Косовски вилајет се налазио у тешком положају. Царовала је анархија, а страдање српског народа је претило потпуном нестанку Срба из те области. Да би предупредили реформну акцију великих сила, турске власти су 1902. године, донеле реформни програм, којим је планирано да се сузбије анархија и да се поправи положај хришћана. Реформна акција није успела, не само због јаког арбанашког отпора већ и због потпуне незаинтересованости турских локалних власти. Није било безбедности грађана, анархија је наставила да царује и зато су европске силе начиниле сопствени програм реформи за „немирне“ турске провинције.

У периоду од 1903. године, до младотурског устанка ситуација на терену се сасвим изменила. Наиме, деловањем српских четника велики део народа напуштао је Егзархију и прилазио српским установама. У једном таквом политичком амбијенту Револуционарна организација Јединство и напредак, познатија у историографији као Младотурци извела је државни удар 1908. године. Проглашена је општа амнестија, слобода штампе, збора и договора, враћен је на снагу Устав из 1876. године, помиловани су политички кривци. Идеја о равноправности народа наишла је на одушевљење свих народности у Османском царству. Уставом загарантована права остала су пука прокламација. Под младотурцима вођена је тешка и дуготрајна битка, да српске школе не падну под контролу државне власти.

Све наведене карактеристике васпитно-образовног система, одиграле су се у току Берлинског конгреса и Сан Стефанског мира, а трајале су до младотурске револуције 1908. године. Сношљивије прилике на Косову и Метохији за све школе настају после тзв.

Конвенције Србије и Турске о побољшању односа што доприноси све већем размишљању о вишем образовању и појачавању наставничког кадра.

Крајем 19. века Срби у Османском царству, помогнути матицом Србијом, започели су интензивну борбу за духовно ослобођење. Краљевина Србија се трудила да помогне својим сународницима. Отварање школа, основних и средњих, оснивање књижара и штампање уџбеника, као и рад црквено-школских општина, био је најбољи пут да српски народ очува свој национални идентитет. Иако је отварање српских школа у Османском царству, након Берлинског конгреса било праћено великим проблемима, од тог циља није се одустајало. На тај начин сачуван је матерњи језик као основна карактеристика сваке нације. Јер би губитак језика, као најважнијег сегмента етничког идентитета, свакако доприносио бржој асимилацији. Краљевина Србија је водила тиху, али упорну битку за културно-просветне помаке, али, с друге стране, није била у стању да на конкретан начин помогне Србима, посебно у Старој Србији. Немоћна је била да их заштити од физичког злостављања, што је имало за последицу исељавање са тог простора. Циљ Србије, пре свега, био је да се српски народ очува на том простору, да се спречи однорођавање и да се сачува у својој вери, језику и традицији. У том смислу, донекле је успела али значајно побољшање физичког положаја српског народа у Царству било је једино могуће тек ослобођењем од турске власти.

Најважније питање црквено-школског рада било је школовање омладине. У српској дипломатији је било веома амбициозних људи који су предузели велику акцију, која је пропагирала слободно отварање школа. По турским законима православне школе требало је да буду у директној зависности од Патријаршије којој је 1891. године, потврђена та привилегија. Предвиђено је да програме и планове рада потврђује и одобрава Патријаршија и једино да она општи са турским просветним властима. Иако су били припадници Патријаршије, као да се на Србе та привилегија није односила. Турци су се враћали на закон о јавној настави из 1872. године и све српске школе третирали су као приватне. Проблем је делимично решен царским ирадама из 1893. и 1896. године и турским законом о јавној настави. То је на неки начин значило, посредно, и признавање постојања српске народности. Школе су и поред ових закона имале тешкоће и у отварању и у раду.

Указујући на етапе развоја школског система на Косову и Метохији, као на слабости које су је пратиле, неизоставно је указати и на рад и поступке митрополита Нићифора, као важне фигуре у васпитно-образовном раду. Честа размимоилажења митрополита и конзулата у Приштини у многим школским и другим питањима, штетно су се одразиле на рад школа и положај учитеља. Недовољно кординиран рад ова два чиниоца довео је до прекида рада у школама (Све школе у Рашко-призренској епархији 1907. године су биле затворене) одуговлачења решења Учитељског питања и до других слабости, које су успоравале процес развоја српских школа у овим крајевима.

Знајући да је просвета врло моћно средство у развијању националног духа, припадници турске власти су на различите начине покушавали да омету српске просветне раднике. То стање је било присутно све до самог ослобођења (1912). Турске власти су стално биле у покушају да ограниче идеје Васељенске патријаршије, које су се тицале конкретно српских школа. Те своје акције, правдали су чињеницом да су се Срби одрекли ранијих привилегија, које су се тицале захтева да се за митрополита у Призрену постави представник српског свештенства. Док је митрополит Нићифор бранио патријаршијске привилегије, српско посланство је бранило стечено право Срба на црквене повластице у Отоманској империји. Српски конзули су се такође ангажовали да се поштују привилегије. Многе српске школе биле су затворене у Рашко-призренској митрополији и за време младотурака 1910/11. године.

Због потребе српског народа за наставницима средњих стручних школа, као и потреба за конкретним образовним профилима (лекари, инжињери, фармацеути), почеле су да се отварају српске средње школе. Године 1871. основана је и Призренска богословија. Биле су то школе за образовање свештеника али и учитеља за којима је постојала велика потреба свуда, нарочито у Старој Србији и Македонији. Отварањем богословије или Учитељско-богословске школе формирао се образовани слој учитеља, који је отварао нове школе и писмене свештенике који су Србе крштавали, венчавали и утицали на то да народ остане у православној вери, чиме је процес проверавања, који је на Косову и Метохији често значио и однорођавање, у великој мери успорен. Призренска богословија тако је постала школа која је ширила важну просветну и духовну мисију.

До почетка 19. века није било никаквих световних српских школа на Косову и Метохији. Када су почеле са радом, радиле су у строгој тајности. Писменост се стицала

претежно у оквирима цркве, са превасходним циљем обезбеђивања свештеничког кадра и њиховог подмлатка. Од најпризнатијих су биле: Пећка патријаршија, Дечанска школа, школа у Грачаници и Девичу. У овим школама су радили полуписмени калуђери, који су припремали људе за свештенство, вероучитеље, цркву. Тек у другој половини 19. века прелази се на световне школе и световни систем рада и припремају се вероучитељи у Ђаковичкој и Призренској Богословији (1871–1915). Због велике заосталости и богослови и учитељи су се спремали по скраћеном, али организованом програму.

На Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године, радиле су основне школе на територији: Косовског, Косовско-поморавског, Косовско-митровачког, Пећког, Ђаковичког и Урошевачког округа, док су средње школе радиле на територији: Приштинског и Призренског округа. У основним школама изучавали су се следећи предмети: граматика, земљопис, наука хришћанска, декламовање, рачун, певање, појање, српски језик, веронаука, зоологија и др. Док су се у средњим школама изучавали турски и француски језик. Похађање школа било је отежано, због лошег материјалног стања ученика, јер су били потребнији родитељима у пољопривредним пословима. Школе су обично на време почињале са радом, само би у случају непредвиђених радова (изградња школске зграде, реновирање школског простора), касниле са радом изван период. Успех ученика у основним и средњим школама био је на задовољавајућем нивоу, мада је било и ученика који нису успешно завршили разред, али је број таквих био мали, што је за последицу имало понављање истог. Ученици су морали строго да поштују правила учитеља и наставника, а уколико би дошло до изрицања казни за непослушне, морали су уредно да одраде и казну издрже до краја. Настава се одвијала у школским зградама, обично руинираним, где су се руководиоци школа трудили да сталним огранизовањем и прикупљањем прилога од грађана омогуће изградњу учионица, канцеларија, школског простора, кабинета, све у циљу квалитетнијег одржавања наставе и стварања бољих услова за школовање и пружање помоћи посебно деци, која су била у незавидној финансијској ситуацији.

Крајем 19. века на Косову и Метохији отворане су продужене школе. Српске продужне школе отворане у Косовском вилајету нису биле дугог века. Оне су престале са радом, а уместо њих су отворане грађанске школе. Нови закон о средњим школама, који је донет у Србији, убрзао је оснивање грађанских школа. Грађанске школе биле су тесно

повезане са основним школама у граду и имале су заједничког управитеља, наставнике, школску администрацију. Одмах по затварању грађанских школа у Србији приступило се затварању грађанских школа у Косовском вилајету, иако су оне поред Богословско-учитељске школе у Призрену биле једине школе на Косову и Метохији које су давале више образовање.

Отварање женских стручних школа имало је за циљ образовање женске деце у разним занатима, као што су шивење, кројење рубља и одела. Крајем 19. и почетком 20. века васпитање женске деце заузимало је важно место, тим пре што је борба за живот постојала сваким даном све тежа и што се осећала потреба да се и женској деци школовањем обезбеди опстанак. Започети рад на просвећивању женске омладине омогућио је да оне, као школовани чланови српске популације, активно доприносе ширем просвећивању и оспособљавању за рад. Имајући у виду њихову посебну намену и у времену подређеног положаја жена у друштву, постојање оваквих школа несумњиво је представљало значајну културну и педагошку појаву. Период од 1906. до 1912. године, није био повољан за отварање српских школа у Старој Србији. Честе арбанашке побуне на Косову и Метохији стварале су неповољну политичку климу за отварање нових школа.

Просвета нашег народа до 1912. године може се поделити у 3 периода. Први период био је наставак оног просветног живота који је владао у свим нашим крајевима под Отоманском империјом од пропасти слободних српских земаља. Учило се код свештеника и калуђера, да би се једном постало калуђер или свештеник из часловца или псалтира. Било је и црквено-општинских школа у којима су колико толико писмени људи, обично какви мајстори терзије, учили децу основним знањима радећи на часовима и послове свога заната. Други период је период модернизоване наставе, који почиње онда када је та настава већ дубоко освојила и Кнежевину Србију, па се полако спуштала и на југ у неослобођене крајеве под Турцима. „По Јовану Хаџи Васиљевићу као да је тај други период почео већ доласком за учитеља Николе Мусулина у Призрен. Други период прекинут је ратовима за ослобођење и независност Кнежевине Србије 1876-1878. године, када су скоро све постојеће српске школе биле затворене, а учитељи прогоњени. По свршеним ратовима настала је једна празнина, јер су се тадашњи учитељи уколико нису страдали у току ратова, онда су се склонили у проширену и независну Кнежевину Србију, да тако продуже свој просветни рад. Ту просветну празнину искоришћавају други за

однорођавање нашег народа“ (Митропан, 1937: 43). У народу се јавља отпор и тражи се помоћ из слободне Србије да се томе стане на пут. Краљевина Србија се одазива и настаје нов рад, просветни препород у неослобођеним крајевима Јужне Србије. Али са пуно тешкоћа и жртава. Можда најумнији човек Краљевине Србије тога периода од 1885-1900 године, Стојан Новаковић, посветио је највише своје умне и дипломатске снаге да се нашем неослобођеном народу на Југу омогући просветно подизање и народносна заштита, јер у Турској су се схватања изменила. Турци су успевали годинама да праве сметње, а затварање наших школа вршиле су власти из политичких разлога.

Све српске школе на Косову и Метохији, имале су веома важну улогу у припремању српског народа за ослобођење од турске власти. Зато је битно како са научног аспекта, тако и у духу критичке историографије сагледати ову недовољно истражену просветну, културну, али и политичку тему српске историје, а од посебног је значаја што може пружити наредним генерацијама увид у просветне токове и дати смернице за будућа предвиђања и побољшања васпитних прилика.

Ослобођењем Косова и других крајева, који су до 1912. године били под Турском управом, настаје ново раздобље у развоју српских основних школа и других просветних установа.

ПРИЛОЗИ:

Измене у учитељском распореду 1892. године

На место пок. Лазе Поповића у Призрен је постављен Спасоје Дебељковић, учитељ из Љубижде, са платом коју је имао у Љубижди. На место његово у Љубижди постављен је ученик 5 разреда Богословије Богољуб П., са платом од 50 динара месечно, коју је имао Манојло Лазаревић, учитељ из Г.села, који је отишао у Приштински округ, тако да његову плату од септембра месеца треба унети Богољубу. На место попа Павла, који је вршио заступничку учитељску дужност у Великој Хочи, дошао је учитељ В. Хочки Крста Манаташовић. Учитељу у В. Хочи треба одредити сталну плату. Учитељ Орашки Благоје Кујунџић остао је без плате, јер за њега до сад није слато ништа, пошто је он био у Београду. И њему би требало одредити сталну плату. Учитељ берански, Цветко Стаматовић, због неких интрига није могао остати у Беранама. Он се сада налази у Дечанима. И њему треба одредити сталну плату, јер је без своје кривице морао да се склони из Берана. Учињен је корак код турске власти, да се отвори нова школа у селу Муштутишкову. Остали учитељи и учитељице у његовом реону остали су на својим местима и са својим платама, изузимајући што је општина Пећка узела себи и трећег учитеља, сина тамошњег проте Ристу Протића. Узели су га за учитељ преко руског конзула, а касније преко ректора Богословије Илариона, тражили плату за њега. Ако Тупори нађу засходно да треба дати плату овом учитељу, он нема ништа против. Учитељица из Тетова, Даница Кујунџићева послата је овамо од стране конзулата скопљанског за учитељицу и она врши дужност две учитељице овде. Неопходно је обезбедити новац за све именоване и неименоване учитеље.²⁸³

²⁸³АС, МИД ППО, 1892, ред 648, Призрен, 16. октобар 1892.

Пројекат размештаја учитеља приштинског реона за 1894/95. школску годину.

Приштина: Стојан Капетановић, Босилка Капетановићка, Јанићије Ђурђевић, Христина Ђурђевићка, Петар Поповић, Михајло Јовановић. Примедба: Ако се отвори 5 разред, кандидати су. Данило Катанић и Трпко Стојановић из Грачанице. Данила неће Вучитрнци, пошто је Радован отишао у Пазар. Ако Данило остане за Приштину, Трпко иде у Вучитрн за другог учитеља. Гњилане: Сима Михајловић, Љубица Михајловићка, Трајко Ковачевић, Стојна Ковачевић, Лазар Станимировић, Марко Синадиновић (премештен из Штрпца на место Петра Катанића, који иде на школовање у Београд). Петровац, нов учитељ (од оних које ће Београд дати), Каменица: Андрија Трајић, Ранилуг: Јован Стевановић (родом из Ранилуга. До сада је био у Скопском рејону. Писано скопском конзулу (П.П.Но 164) да га разреши и упути у Ранилуг, најпогоднији је и има дозволу). Витина: Трајко Васић, Кормињане: Петар Јовановић, Доморовце: поп Ђорђе Поповић, Неродимље: Давид Парлић, Штрпце: нов учитељ од оних које ће Београд дати на место Марка Синадиновића премештеног у Гњилане. Готовуша: нов учитељ ако се отвори школа на чему се ради. Лапље Село: Станко из Лапљег Села, ако се отвори школа. Добротин: Апостол Поповић, са платом од 360 динара годишње. Гуштерица: Недељко Миљковић, Грачаница: нов учитељ на место Трпка Стојановића, који ће или у Приштину или у Вучитрн. Кандидат је за Грачаницу, Стерђа Ставрић (ако се не ожени) или Данило Катанић, ако се у Приштини не отвори 5 разред. Девич: Јеротије Елезовић, Дубоки Поток: Јосиф Спалић, Митровица: Јосиф Поповић, Марија Поповићка, Јанићије Славковић, Даринка Славковићка. Измене могу бити са Јанићијем и Даринком Славковић, кад би на њих пристали Вучитрнци, у том би случају у Митровицу могао доћи и нежењен учитељ. Липљан. Дена Дебељковић. Вучитрн. Нова два учитеља, нова једна учитељица. Решењем Министра од 27. Јула П.П.Но 1198 премештен је досадашњи учитељ Радован Николић и учитељица Лепосава у Нови Пазар и већ су отпочели нову дужност. На упражњена места понуђени су вучитрнцима, Јанићије и Даринка Славковић, али не пристају сви. Деловођа Конзулата Иван Иванић, писао је Министарству, да се Стерђа Ставрић ожени са учитељицом и постави у Вучитрн. Ако то не буде, а Јанићија не пристане, биће потребан један нов ожењен учитељ из Београда. Досадашњи други учитељ Данило Катанић, мора

кренути из Вучитрна, јер га Вучитрнци не желе задржати, пошто је Радован већ отишао. Као кандидат за другог учитеља најпогоднији је Трпко Стојановић из Грачанице, или нов други учитељ. Овај пројекат израдио је Вице конзул Нушић. Конзулат је у два маха писао Министру и молио одговор, колико ће моћи Београд дати учитеља за овај рејон ове године. Учители би требали да буду из ових крајева, из пећког и призренског санцака и најзад из Тетова, али из Македоније не. Ако би недостајало нових учитеља из Београда, узели би се за учитеље ђаци Призренске богословије.²⁸⁴

Распоред учитеља за 1905. годину

Конзулат и Митрополит, чинили су све што од њих зависи, да се просветни и црквени послови у Рашко-призренској епархији споразумно расправљају, али се на жалост у просветно-политичком одељењу Министарства иностранних дела није наилазила потребна потпора за тах заједнички рад. Конзулат споразумно са Митрополитом, по свом позиву и положају има највише могућности и компетентности да тачно оцењује послове у свом подручју и да према потребама и приликама подноси предлоге којима просветно-политичко одељење треба да поклања што већу пажњу. У распореду Министарства за 1905. годину нису ушле учитељице Милева Михајловић и Цвета Миловановић, које раде у основној школи и живе од милостиње. Конзулат је учинио до сада четири пута предлог за те две учитељице, али он никако није реализован. Чак је и бивши Министар иностранних дела Н. Пашић, наредио одељењу да се поменуте две учитељице унесу у буџет, то још није учињено. Међутим обе су потребне за основну школу, у којој постоје свега три учитеља за три мушка разреда и једна учитељица за женску школу, а треба још један учитељ за четврти разред и две учитељице од којих би једна имала два разреда у женској школи (јер деце има врло мало), а друга би радила у одељењу у Панђуришту. Обе учитељице раде у школи бесплатно, а падају на терет Митрополити, јер су сиромашног стања. За учитеља Николу Серафимовића, није Конзулат предложио да се отпусти, него да се премести у другу епархију. Њега је Конзулат хтео само да удаљи из Грачанице због близине католичких учитеља и свештеника у Јањеву, али није познато да је Серафимовић учинио неку издају или неисправност у корист Јањеваца. Распоредом Министарства, учитељ

²⁸⁴ АС, МИД ППО, 1894, ред 665 (I), Приштина, 11. август 1894.

Глигорије Ристић из Прилужја поставља се за учитеља у Пећи. Истим распоредом, исти учитељ премешта се за Митровицу. Међутим у распореду Конзулата, није био никакав предлог о његовом премештају, јер је одличан у Прилужју, зато је послата молба Конзулату да остане у Прилужју, јер је то и његово родно место. Глигорије Ристић завршио је Светосавску школу у Београду. Одличан је и као човек и као учитељ. Има добар успех у Прилужју, где треба и да остане. У Пећи не познаје никога, а ни за Митровицу не би био подесан, јер за варош треба школованији учитељ и добар црквени певач. У ранијем буџету плата Глигорија Ристића била је само 480. динара. У овогодишњем буџету дата му је повишица од 100 динара. Распоредом Министарства створена је забуна око овог учитеља, где се не зна за које је место распоређен, да ли за Пећ, Митровици или Прилужје²⁸⁵. Распоредом Министарства учитељ Јефтимије Гапић из Призрена, премешта се у Прилужје. Овај премештај је створио још већу забуну, која је створена неодређеним премештајем Глигорија Ристића из Прилужја. Милун Бојовић распоредом Министарства поставље се за учитеља у Митровици, а на његово место у Ковачу поставља се Ђорђе Васић, који зна и нотно и црквено певање. Живко Поповић премешта се из Пећи у Велес. По предлогу Конзулата требао је да се премести у Митровицу. Овим премештајем у Велес изазива се само мржња према Митрополиту, јер ће Живко, као и његова родбина у Гњилану, мислити да га Митрополиз гони из своје епархије. Услед непотпуности и збрке у распореду Министарства, Митрополит је изјавио Конзулату да је немогуће пријавити турској власти овакав распоред, где се не види како су учитељи и наставници распоређени. Митрополит је био још незадовољнији када је распоред добио, јер га не може властима пријавити. Не жели више на овакав начин да ради, јер не жели да сноси последице тог рада. Конзулат никада није сам постављао учитеље, већ је предлог подносио Министарству, док Министарство готово никада није одговарало на те предлоге. Конзулат је могао закључити да Министарство нема ништа против његових предлога, јер су они чињени на основу већ одобрених буџетских позиција. Ако се жели што експазивнији рад у Старој Србији, онда се одобрени кредити морају употребити за оно чему су намењени. И учитељу се плата морала давати из већ одобрене позиције, јер ни углед државе ни интерес националних послова не могу допустити да

²⁸⁵ АС, МИД ППО, 1905, ред 1148, Приштина, 19. октобар 1905.

учитељи раде бесплатно²⁸⁶. Конзулату се скреће пажња, да издатке на учитељске плате из буџетских позиција, као и на отварање школа мора оправдати. Зато отварање нових школа и постављање нових учитеља, мора да се утврди на основу буџета који је раније утврђен.

Размештај учитеља за 1908. годину

Приштина, Цветко Ђурђевић управитељ кумановске школе у Солуну, на место пок. Василија Ђорђевића, управитеља у Приштини и Малвина Ђорђевићка његова жена на место Јулке Јовановићеве, која мисли да поднесе оставку на службу, који су молбом тражили да прођу ову епархију. На место Саве Вукојичића, данило Поповић. Димитрије Николић, учитељ приштевски у Лапље Село, а Спира Недељковић из Лапљег Села у Приштину. Јанићије Ђурђевић, учитељ у Пећи са женом Христином у Липљане, с обзиром на месне прилике једне влашке женске школе, потребна је у Липљану једна наша учитељица и то зрела и спремна као што је Ђурђевићка. А у Приштини ће бити учитељи: Цветко Ђорђевић-управитељ нов, Малвина Ђорђевићка, Јован Поповић, Петар Ламић., Данило Поповић, нов, Цвета Миловановићева, Ристана Заковићева, Илија Перлић, Спира Недељковић. За Приштину потребна је још једна снага и предлаже се Атанасије Јовановић из скопске епархије. Лапље село: Димитрије Николић, Липљан: Јанићије Ђурђевић, Христина Ђурђевићка. Пошто је Илија Поповић, бивши учитељ Пасјански, због афере пасјанске био осуђен на робију, али с обзиром на његове заслуге преместити га у Гњилане, а на његово место у пасјане поставити новог Драгутина Патрногића свршеног ђака учитељске скопске школе. И пошто поред осталог знања наши учитељи и по градовима и по селима обавезни су знати црквено певање и у цркви певати, па они који лепше певају представљају се увек онима који слабије певају и ови упућују на посао, зато Глигорија Ристића из Вучитрна у село Прилужје где је и раније био. Трајка Гапића из Витине у Вучитрн, на место Глигорија Ристића, а из Прилужја, Димитрија Живића у Витину, на место Трајка Гапића. У Вучитрну због нагомиланог броја ђака, како су то и општински и управитељски извештаји у више прилика представљали, потребна је још једна учитељица и предлаже се, Зорка Виторовићева свршена учитељица женске учитељске школе у Скопљу, да се као нова постави и тако би имали у Гњилану и Вучитрну следеће групе

²⁸⁶ Исто.

учитеља²⁸⁷: Гњилане: Јосиф Поповић, управитељ, Живко Поповић, Петар Петровић, Ђорђе Катанић, Марија Поповићка, Стана Катанићева, Илија Поповић из Пасјана. Овај број учитеља због великог броја ђака у Гњилану, неопходно је потребан. Пасјане: Драгутин Патерногић, Витина: Димитрије Живић, Вучитрн: Ђорђе Јокић, управитељ, Трајко Гапић, Божана Елезовићева, Зорка Виторовић-нова. Прилужје: Глигорије Ристић, Митровица: Никола Тодоровић, управитељ, Милан Ковачевић, Лазар Васић, Доста Кујунџићева, Илија Парлић, ђакон. Овај последњи као ђакон и сувишна снага учитеља у Митровици да се прекомандује Митрополији и да у њој обавља канцеларијске послове, те према томе урачунати га у ред приштинских учитеља. Пећ: Антоније Димитријевић, управитељ, Срета Которчевић, Марко Цветковић, Цвета Х. Јакићева, Милева Михаиловићева, Младен Максић, Катарина Јанићева, нова. Манастир В. Дечани: Монах Виктор, Младен Максић је премештен у Пећ, на место Јанићија Ђурђевића, који је премештен у Липљан, а Катарина Јакићева на место Христине Ђурђевићке. Бостан: Милан Ковачевић, Ранилуг: Стојан Јовановић. Премештај ова два учитеља врши се по њиховом споразуму, као и потребе да се Милан Ковачевић уклони из Ранилуга.²⁸⁸

Просветни радници у школском реону Приштинског конзулата 1910/11. године

Приштина: Стојан Капетановић, председник Епархијске управе, Петар Банђејевић, секретар Митрополије, Антоније Димитријевић, управитељ, Арсеније Секулић, учитељ, Никола Тодоровић, учитељ, Петар Петровић, учитељ, Трајко Гапић, учитељ, Спира Недељковић, учитељ, Милена Недићева, учитељица, Сима Грујић, учитељ, Зорка Виторовић, учитељица. Лапље Село: Рајко Вучић, учитељ, Грачаница: Василије Орловић, учитељ, Гуштерица: Вукадин Поповић, учитељ, Добротин: Глигорије Ристић, учитељ, Липљан: Јанићије Ђурђевић, управитељ, Илија Столић, учитељ. Феризовић: Стојан Дојић, управитељ, Вељко Рецић, учитељ, Оливера Кускуновић, учитељица. Неродимље: Александар Вулић, учитељ, Готовуша: Рајко Урошевић, учитељ, Штрпце: Милан Ковачевић, учитељ, Митровица: Јосиф Поповић, управитељ, Милан Никшић, учитељ,

²⁸⁷ АС, МИД ППО, 1909, ред 1600, Приштина, 17. октобар 1908.

²⁸⁸ Исто.

Лазар Васић, учитељ, Лазар Орловић, учитељ, Борка Фргунић, учитељица, Анђелија Бунисловић. Дубоки Поток: Мијат Божовић, Брњак: Јордан Божовић, Вучитрн: Цветко Стаматовић, управитељ, Јован Поповић, учитељ, Божана Елезовић, учитељица. Прилужје: Глигорије Ристић, учитељ, Девич: Јеротије Миленковић, јеромонах и учитељ. Гњилане: Ђорђе Јакић, управитељ, Живко Поповић, учитељ, Петар Лазић, ђакон и учитељ, Илија Поповић, учитељ, Ђорђе Катанић, учитељ, Филип Прљинчевић, учитељ, Стана Катанић, учитељица, Кололеч. Лазар Зечевић, учитељ, Доморовце: Павле Даниловић, учитељ, Ранилуг: Милан Арсић, учитељ, Пасјане: Драгутин Патрногић, учитељ, Каменица: Павле Чемерикић, учитељ, Бостане: Младен Стојановић, учитељ, Витина: Дим. Живић, учитељ, Пећ: Крста Которчевић, управитељ, Марко Цветковић, учитељ, Милан Ковачевић, учитељ, Стеван Никшић, учитељ, Анђелко Шопић, учитељ, Младен Максић, учитељ. Гораждевац: Миливоје Милетић, учитељ, Бања: Милан Краговић, учитељ, Бело Поље: Сима Шуговић, учитељ.²⁸⁹

Измене у учитељском распореду Рашко-призренске епархије за 1909.

годину

Захтеве Митрополита Нићифора о изменама у овогодишњем учитељском распореду за Рашко-призренску епархију, незгодно је усвојити, због тога што је тај распоред саопштен свим управитељима, што је већ почео да се извршава и што су већ неки учитељи стигли у места у која су одређени новим распоредом и то баш они чије премештаје тражи Митрополит Нићифор. Како би се сада ти учитељи могли вратити одакле су и дошли или преместити у друга места, а да се не поремети дисциплина, постојаност наредби више власти. Сем тога Нићифор при поласку на одсуство, оставио је што се тиче распореда потпуно одрешене руке Епархијској управи, захтевајући од ње само то да тражи премештај из Приштине, ђакона Лазића и Јов. Поповића. Распоред је саопштен у потпуној сагласности са Епархијском управом. Што више премештаја, за које митрополит Нићифор тражи сада да се опозову унесени су у распоред на предлог и молбу чланова епархијске управе. Тако за премештај Трајка Гапића у Приштину, молио је Стојан Капетановић, а Антонија Димитријевића предложио је за Приштину Ст. Самарџић. Антоније Димитријевић један је од наших највреднијих и најспособнијих радника и у

²⁸⁹АС, МИД ППО, 1910, ред 918, Приштина, 2. октобар 1910.

школи и у спољним пословима. Његовим услугама није се користио само овај Конзулат него и Скопски. У времену, када је архимандрит Мирон био персона грата код Митрополита Нићифора и кад је вице конзул, због Мирона прекинуо односе са Митрополитом, избегнуте су многе неприлике од неразумног рада Мироновог, само захваљујући брзим и тачним извештајима Димитријевићевим²⁹⁰. У извештајима овог Конзулата има доста података о неразвијеној намери оца Мирона да помоћу Арнаута истера Русе из Дечана, о везама са Црном Гором, о меморандуму пећанском, отварању Црногорског конзулата у Пећи. Због наведених разлога Секулића не треба поставити за управитеља у Приштини, а Трајко Гапић, млад је човек и до сада није показао никаквих знатнијих особина. Ту се може попустити. Од певача иде из Приштине, само Цветко Ђорђевић. Остају Спира Недељковић и Данило Поповић, муж Цвете Миловановић, хоровађа овдашњег певачког друштва, коме се на молбу Митрополитову још од прошле године даје додатак као хоровађи. Ожењеном човеку немогуће је живети у Девичу. Ако је Деспотовић ожењен треба га преместити. Јеромонах Севастијан, брат је или блиски рођак Олге Кускуновић. О њему има доста издатака у архиви Министарства. О удатим учитељицама, донесена је у Министарству одлука, да се одпусте или пензионишу. Митрополит Нићифор тражио је да у његовој епархији удате учитељице изгубе службу и тако је изузетно за ту епархију и рађено, јер се у другим рејонима удатим учитељицама толерисало. Друго би било износити разлике за једно или друго решење, осим ако Министарство поврати у службу отпуштене удате учитељице, онда ни у ком случају не треба да остане у Рашко призренској епархији, Цвета Миловановић, јер то би био морални слом за Министарство и за овај Конзулат. Поп Анђелко Шопић, увиђајући и сам да је у Липљану непотребан као трећи учитељ, тражио је да буде премештен у неко друго место. Предложен је за Феризовић, Министарство га је одредило у Пећ. Афера са женом Филипа Стојановића одавно је заборављена. Филип се може преместити из Врачева, али не треба довести на место његово Јована Поповића. Митрополит је тражио да се Поповић премести из Приштине. Учињено му је по вољи. Али како је Поповић одличан учитељ и радник ван школе, како је дуго радио у Фонду приштинском као деловођа Приштинских општина и други грађани молили су да се Поповић не премешта. Да један добар учитељ не буде много кажњен због личних ствари, предложен је за Вучитрн. На тај начин задовољен је

²⁹⁰АС, МИД ППО, 1909, ред 1600, Приштина, 23. октобар 1909.

Митрополит, а грађанима је показао да се не гоне учитељом, који је са њим у добрим односима, као што су се они раније жалили. Зато би добро било да, Поповић остане у Вучитрну, али ако из неких разлога треба напустити, онда га преместити у неку варош никако у село²⁹¹. Цветко Ђорђевић, једини је управитељ који је ове године добио тројку на испиту. Његов ревизор Ст. Самарцић из поштовања према Митрополиту и сматрајући да је незгодно дати управитељу двојку, оценио га са тројком. Цветкови ђаци нису знали ни ко је цар Душан, ни кнез Лазар, нити су ишта знали о косовској бици. Поред таквог немара и нерада у школи, Цветко је својим поступцима ван школе чинио велике незгоде и неприлике. Он је много допринео да се покваре односи између Митрополита и појединих чиновника Конзулата. Због ти разлога предложио би га за већу казну, али то није учинио због његове жене, која је одлична учитељица. Сматрао је да Цветко не остане више управитељ и да не добије варош коју је тражио Нови Пазар. Сматра да је ово најмања казна за његове грешке. Главне незгоде и тешкоће у свим пословима, па и у учитељском распореду долазе од несрећне поделе наших учитеља на Митрополитове-Конзулатске, односно Министарствене. Уколико се под силом прилика морају задовољавати захтеви Митрополитови, односно учитеља, чија је једина кривица што имају тешње везе са Конзулатом и што се за сваку ситницу не обраћају непосредно Митрополиту, утолико је већа дужност, да такве учитеље потпуно не напуштамо и не одбацујемо, кад их већ не можемо одбранити.²⁹²

Распоред учитеља и учитељица у Рашко-призренској епархији за школску 1909/1910. годину

У интересу службе морале су се учинити многе промене међу управитељима, водећи рачуна како о личној вредности и заслуги појединаца, тако и њиховој подесности на поједина места. Тако Јосиф Поповић, одличан радник и један од најстаријих учитеља, досадашњи управитељ у Гњилану, премештен је у Митровицу, место врло важно, где је радник његових способности и ауторитета преко потребан. Цветко Ђорђевић неподесан је уопште за управитеља, те је из Приштине (са женом заједно), упућен за учитеља у Плевље. На његово место за управитеља у Приштини, премештен је Арсеније Секулић,

²⁹¹ Исто.

²⁹² Исто.

учитељ из Призрена, који ће бити још и подеснији од пређашњег управитеља, нарочито за рад у општини. Цветко Стаматовић, премештен је из Призрена, јер је тамо једна највећа општина и управитељски реон доста неподесан, иако је иначе одличан радник у школи, он се предлаже за Вучитрн. Ђорђе Јакић да се упути из Вучитрна за Гњилане, на место Јосифа Поповића. Антоније Димитријевић из Пећи, где је због тамошњих односа са општином и грађанством постао незгодан, упућује се у Сјеницу, једно такође важно место. За његово место у Пећи одређује се Крста Которчевић, који ужива особито поверење и љубав код тамошње општине и народа. Као такав моћи ће послужити, јер је то место где често може да буде не малих тешкоћа, а издаће му се нарочита упутства. Из много разлога је потребно нарочито због већег и разгранатијег рада у општинама, да се у већим и знатнијим општинама управитељи оставе без разреда. По овом распореду остављени су управитељи без разреда, у Призрену, Митровици и Новој Вароши и због тога што је управитељ један 35. годишњи радник, којег већ зато треба разрешити од рада у разреду²⁹³. Потребно је било да се то учини и у Приштини, али није било више кандидата учитељских на располагању. Потребно је ради лакше администрације, управљања и надзора над школама, да се одвоје као засебни управитељски реони Феризовићки и Прибојски. Као и за управитеље, тако и за учитеље увек је имало доста разлога за премештаје. Тако Никола Тодоровић, премештен је овде као одличан радник у школи, Петар Петровић из Гњилана по молби општине овдашње и зато што је овде као цртач и аматер, фотограф подеснији. Рајко Вучић из Кололеча у Лапље Село, јер добро познаје прилике на Косову, а Димитрије Николић из Лапљег Села, као један вредан вредан, миран и добар радник у Бању код Прибоја, где је такав радник врло потребан. Рајко Урошевић из Долца, премештен је у Готовушу, а Вељко Бецић из Истока у Штрпце, оба из места где се због разних неприлика нису могле отворити школе (а где се још за неко време неће моћи отворити). У местима где се сада упућују, моћи ће корисно послужити, јер су им иста позната, а Бецић је већ био у Штрпцу. У призренској кази извршене су извесне промене према месним приликама. Милан Ковачевић из Митровице, премештен је у Пећ, да би ту био са својом сестром заједно, а са друге стране, да се у Митровицу доведу мало подеснији радници, као нпр. Милан Никшић. Младен Максић из Пећи предлаже се за Нову Варош, зна добро музику и певање и као такав је потребан. Због малог броја ђака треба привремено затворити школе

²⁹³АС, МИД ППО, 1909, ред П 1600, Приштина, 27. август 1909.

у Петровцу и Кормињанима (гњил. Каза). Ово привремено затварање, треба да буде као казна дотичних сељана. Ако би једно од ових села дало поуздану гаранцију, да ће наћи довољан број ђака, могао би се из Гњилана поставити Ђорђе Катанић, а у Гњилану би могли учинити поделу разреда и без њега²⁹⁴. Од учитеља из школске 1908/09, опадају: Јеротије Гавриловић из Девича, који је отишао у Русију да продужи школовање, Милинко Миодраговић из Сељана, кога по молби треба пензионисати, где је раније учињен предлог Министарству. Нићифор Цвијетић из Илина брда у свештенички чин, Крста Трајковић из Бање (Пећке), који је прешао у другу службу у Србији, Цвета Миловановићева, Милева Михаиловићева и Риста Ђаковићева разрешене због удаје. Јеротија Миленковића за Будисавце пошто нема потребних квалификација (а нема других кандидата), поставили за привременог учитељског заступника са платом од 40 динара месечно, а тако и Јована Рајичића у Пасјанима, с платом 30 динара месечно. Јован Рајичић, као ђак суделовао је у пасјанској афери, завршио је 5 разреда у Скопљу. При постављењу им нагласили да немају право на сталну службу и да увек могу бити разрешени. Од нових кандидаткиња имамо: Тану Видићеву, Зорку Виторовићеву, Магдалену Цуверовићеву, Милену Недићеву и Јевгенију Ковачевићеву, које су завршиле Високу женску школу у Скопљу 1907/08. године. Затим Јефимију Радичевићеву, Јелену Милинковићеву и Борку Фртунићеву, које су завршиле 1908/09. године. Раденичку школу требало би отворити у Гњилану и ту поставити Младену Марковићеву. Ђакон Петар Лазић и Јован Поповић, премештају се из Приштине, на захтев Митрополита Нићифора. Обојица су добри учитељи и општина приштинска моли да и даље остану у Приштини, али пошто су они били некоректни у понашању према Митрополиту, ђакон је премештен у Гњилане, а Јован Поповић у Вучитрн. Босиљка и Стојан Капетановић унети су у распоред, с тим да се реактивирају према ранијој преписци о тој ствари.²⁹⁵

Распоред учитеља за призренски реон 1909/1910. године

Призрен: Богољуб Пајантић, Ђорђе Радивојевић, Стојан Јовановић, Душан Искић, Предраг Ђорђевић, Станислава Задуновићева, Мага Лазаревићка, Василија Божовићка, Цвета Јокићева. **Љубижда:** Јанко Ђорђевић, **Муштуште:** Драгутин Патрновић (заменик

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ Исто.

Витко Аксић). Севце: Ђура Црвековић, Горње село: Митар Вучковић, Мушниково: Сима Бабаровић. Драјчиће: Сава Никшић. Средска: Стеван Деспотовић. Плањане: Душан Поповић. Велика Хоча: Петар Дедић, Ораховац: Милутин Вукићевић. Ђаковица: Јевтимије Герић, Султана Герићка. Манастир Високи Дечани: Сабрат Манастира отац Виктор. Пећ: Милан Ковачевић, Стеван Никшић, Анђелко Шопић, Марко Цветковић, Крста Которчевић, Мегда Џуверовићева. Бело Поље: Сима Шуговић. Гораждевац: Миливоје Милетић, свештеник. Приштински реон, Приштина: Трајко Гапић, Петар Петровић, Спира Недељковић, Никола Тодоровић, Данило Поповић, Милена Недићева, Анка Секулићка, Зорка Викторовић. Доња Гуштерица: Вукадин Поповић, Лепосава Поповићка. Добротин: Глигорије Ристић, Липљан: Јанићије Ђурђевић, Христина Ђурђевићка, Неродимља: Александар Вулић, Феризовић: Стојан Дајић, Оливера Рускуновићева, Грачаница: Василије Орловић, Гњилане: Петар Лазић, Ђорђе Катанић, Илија Поповић, Живко Поповић, Филип Прлинчевић, Риса Прлинчевићка, Стана Катанићева, Витина: Димитрије Живић, Ранилуг: Милан Арсић, Доморовце: Павле Даниловић, Каменица: Павле Чемериќић, Кололеч: Лазар Зечевић, Пасјане: Драгутин Патрногић, Бостане: Младен Стојановић, Митровица: Лазар Васић, Милан Никшић, Доста Кујунџићева, Марија Поповићка, Дубоки поток: Мијат Божовић, Брњаци: Јордан Божовић, Црна река (манастир): Милан Краговић, Прилужје: Глигорије Ристић, Лапље Село: Рајко Вучић, Вучитрна: Јован Поповић, Цветко Стаматовић, Божана Елезовићева, Девич: Јеротије Миленковић, Штрпце: Милан Ковачевић, Готовуша: Рајко Урошевић.²⁹⁶

Распоред учитеља и учитељица основних српских школа у Рашко-призренској епархији за школску 1909/10. годину.

Епархијска управа: Стојан Капетановић, учитељ у пензији, да се реактивира. Стеван Самарџијић, досадашњи управитељ у Н. Варош, ако Цемовић да оставку, остаће место празно. Секретар - празно место, рачуноиспитач - празно место. Приштина и околина: Управитељ Ант. Димитријевић (Приштина), Арсеније Секулић, до сада учитељ у Призрену, Никола Тодоровић из Митровице, Петар Петровић из Гњилана, Трајко Гапић из Вучитрна, Спира Недељковић, Данило Поповић, Босиљка Капетановићка, учитељица у пензији, да се реактивира, Анка Секулићка из Призрена, Олга Вукићевић. Лапље Село:

²⁹⁶АС, МИД ППО, 1909, ред 1600, Призрен, 23. октобар 1909.

Рајко Вучић из Кололеча (гњиланска каза), Грачаница: Василије Орловић. Доња Гуштерица: Вукадин Поповић, Лепосава Поповић. Добротин: Глигорије Ристић. Липљан: Јанићије Ђурђевић, Христина Ђурђевић. Феризовић и околина: Стојан Дајић, учитељ из Неродимља за заступника управитеља, Оливера Кускуновићева, Анђелка Шопић. Неродимље. Александар Вучић. Готовуша: Рајко Урошевић из Долца (пећка каза), Штрпце: Милан Ковачевић. Вучитрн: Цветко Стаматовић, за управитеља, до сад управитељ у Призрену, Јован Поповић из Приштине, Божана Елезовић, Борка Фртунићева (завршила уч. В. Ж. Школу у Скопљу 1908/09. године). Прилужје: Глигорије Ристић, Манастир Девич: Александар Деспотовић, свршени ђак скопске учитељске школе. Митровица: за управитеља Јосиф Поповић, до сада управитељ у Гњилану, Марија Поповићка из Гњилана, Милан Никшић из Феризовића, Лазар Васић, Доста Кујунџићева²⁹⁷. Дубоки Поток: Мијат Божовић, Брњак. Јордан Божовић. Гњилане: за управитеља Ђорђе Јакић, до сада управитељ у Вучитрну по потреби службе, Живко Поповић, ђакон Петар Лазић, Илија Поповић, Ђорђе Катанић²⁹⁸, Стана Катанићева, Милена Недићева (свршена ученица Више женске школе у Скопљу 1907/08, нова). За женску радничку школу: Младена Марковићева (свршена ученица В. Радничке женске школе у Солуну 1908/09, нова). Ранилуг: Милан Арсић, Каменица: Павле Чемерићић, Бостан: Младен Стојановић из Петровца, Витина: Димитрије Живић, Призрен: за управитеља Богољуб Пајантић, Душан Некић, Ђорђе Радивојевић, Стеван Деспотовић из Средске, Стојан Јовановић из Приштине, Предраг Ђурђевић из Драјчића, Магдалена Џуверовићева (свршена ученица женске учитељске школе у Скопљу 1907/08. године) нова, Станислава Забуновићева за забавиште, Магдалена Лазаревићева, Цвета Јакићева. Околина Љубижда: Јанко Ђорђевић, Ораховац: Милутин Вукићевић. Драјчићи: Сава

²⁹⁷ АС, МИД ППО, 1909, ред П 1600, Призрен, 1. октобар 1909/10.

²⁹⁸ Родом је из Старе Србије из вароши Гњилане. Овде је као државни питомец завршио учитељску школу 1890. године и исте постављен за учитеља у Новом Пазару, где је 1890/91 школске године, вршио учитељску дужност. Радио је по програму који је за Краљевину Србију прописан. Почетком марта месеца у истом месту појавио се један зликовац по имену Анђелко Стевановић, који је настојао да се школа затвори и да учитеље и неке одабране трговце упропасти. Услед таквог гоњења, и сталног подбадања учитеља 1. и 2. разреда Симе Јанићијевића, био је принуђен у договору са старатељима школе да преда оставку општини у Новом Пазару. Ово су исто учинили и старатељи школе и учитељица Босиљка. Општина није хтела да прихвати његову оставку, али с обзиром да то мора учинити, примио је форме ради. Циљ је требао да му буде да отера Симу Јанићијевића, јер му је жеља била да сам остане у Пазару. С обзиром да у овом месту ужива углед, народ га цени и поштује, и моли Министра да на његово место не прима другог учитеља. (АС, МИД ППО, 1894, ред 418, Београд, 22. јул 1891).

Никшић из Велике Хоче, Горње Село: Митар Вучковић из Штрпца, Мушниково: Драгутин Патрногић, учитељ из Скопске епархије по молби и потреби службе. Севце: Ђура Црвенковић, Велика Хоча: Петар Дедић из Будисавца (пећка каза). Ђаковица: Јевтимије Герић на заступника управитеља, Султана Герићка. Дечани: монах Виктор. Пећ: за заступника управитеља Крста Которчевић, до сада учитељ у истом месту, Марко Цветковић, Милан Ковачевић из Митровице, Стеван Никшић из Локвице, Јевгенија Ковачевићева, свршена ученица женске школе у Скопљу 1907/08, нова, Наталија ?(свршена ученица Женске учитељске школе у Скопљу 1907/08, нова). Гораждевац: Миливоје Милетић, Бело Поље: Сима Шуговић.²⁹⁹

Предлог распореда учитељица у Рашко-призренској епархији за школску 1910/11 годину.

Приштина: Антоније Димитријевић, Арсеније Секулић, Нилона Тодоровић, Петар Петровић, Трајко Гапић, Спира Недељковић, Данило Поповић, Милена Недићева, Зорка Виторовићева, Сима Грујић. Гуштерица: Вукадин Поповић, Добротин: Глигорије Ристић, Липљан: Јанићије Ђурђевић, Илија Столић, Феризовић: Стојан Дајић, Оливера Кускуновић, Вељко Рецић. Неродимље: Александар Вулић, Готовуша: Рајко Урошевић, Штрпце: Милан Ковачевић, Митровица: Јосиф Поповић, Милан Никшић, Лазар Васић, Борка Фртунић, Лазар Орловић, Дубоки Поток: Мијат Божовић, Брњак: Јордан Божовић, Вучитрн: Цветко Стаматовић, Јован Поповић, Божана Елезовић, Прилужје: Глигорије Ристић, Девич: Јеротије Миленковић, Гњилане: Ђорђе Јакић, Живко Поповић, Петар Лазић, Илија Поповић, Ђорђе Катанић, Стана Катанић, Филип Прљинчевић, Доморовце: Павле Даниловић, Ранилуг: Милан Арсић, Пасјане: Драгутин Патрногић, Каменица: Павле Чемериќић, Бостане: Младен Стојановић, Витина: Д. Живић, Пећ: Крста Которчевић, Марко Цветковић, Милан Ковачевић, Магдалена Џуверовић, Стеван Никшић, Анђелко Шопић, Гораждевац: Миливоје Милетић, Бања: Милан Краговић, Бело Поље: Сима Шуговић, Призрен: Никола Голубовић, Душан Некић, Ђорђе Радивојевић, Богољуб Пајантић, Стојан Јовановић, Предраг Ђурђевић, Станислава Забуковић, Цвета Јакићева, Стеванка Јакићева, Локвица: Љубомир Репић, Средска: Стеван Деспотовић, Витко Аксић, Драјчићи: Антоније Гоцевић, Горње Село: Митар Вучковић, Мушниково: Сима

²⁹⁹ Исто.

Бабарогић, Севце: Ђура Црвенковић, Велика Хоча: Петар Дедић, Дечани: Монах Виктор.³⁰⁰

Предлог распореда учитеља Рашко-призренске епархије за 1911/12.

школску годину

Нарочито се пажња обраћа на постављење и размештај рејонских управитеља. Они уводе ред у школама и дисциплину. За Призрен се одавно осећала потреба за прибраним и способним управитељем. Одређен је Јосиф Поповић. Он је један од настаријих учитеља у овој епархији, има угледа, ауторитета међу учитељима, умешан је у односима са грађанством и у општинским пословима. За Гњилане, Милан Никшић, постављен је први пут за управитеља. Вредан, радан он ће бити добар и за школу и за политичке послове, који се ускоро могу предузети. Због тога је и одређен за Гњилане. Ђорђе Јакић, један од најбољих управитеља постављен је у Митровицу, због важности тог места за политичке послове. Никола Голубовић, Антоније Димитријевић, Стеван Антонијевић, Тодор Чакширијевић, Крста Котарчевић, задржани су као управитељи неки на досадашњим местима, а неки су премештени у места где могу бити од веће користи. У Призрену се одавно осећала потреба да се среде просветне прилике и односи између учитеља и грађанства. Због тога је постављен за управитеља Јосиф Поповић, али су сем тога готово сви досадашњи призренски учитељи премештени из Призрена.³⁰¹

Предлог распореда учитељица у Рашко-призренској епархији за 1911/12.

школску годину

Приштински реон. Приштина: Антоније Димитријевић, реонски управитељ, Стеван Деспотовић, Стеван Тубић, Трајко Гапић, Зорка Виторевићева, Милена Недићева, Душан Некић, Петар Лазић, Глигорије Ристић. Грачаница: Сима Грујић, Гуштерица: Вукадин Поповић. Добротин: Василије Орловић, Лапље Село: Рајко Вучић, Липљан: Јанићије Ђурђевић. Феризовић: Стојан Дајић, помоћник реонског управитеља, Драгутин Патрногић, Оливера Кускуновић, Неродимље: Јован Поповић, Готовуша: Рајко Урошевић, Штрпце: Милан Ковачевић, Призренски реон, Призрен: Јосиф Поповић, реонски

³⁰⁰ АС, МИД ППО, 1910, ред 918, Призрен, 19. септембар 1910.

³⁰¹ АС, МИД ППО, 1911, ред 811, Приштина, 5. јул 1911.

управитељ, Сима Бабарогић, Петар Петровић, Предраг Ђурђевић, Цвета Јакићева, Стеванка Јакићева, Станислава Забуновићева, Љубижда: Јанко Ђорђевић, Велика Хоча: Ђура Црвенковић, Ораховац: Петар Дедић, Ђаковица: Арсеније Секулић, помоћник реона управитељског, Андрија Стојановић, Дечани: Монах Виктор, Локвица: Милан Алексић, Плањане: Мих. Мојсић, Средска: Митар Вучковић, помоћник реона управитељског, Милутин Вукићевић, Мушниково: Витко Аксић, Горње Село: Павле Даниловић, Драјчиће: Антоније Гацевић, Севце: Павле Чемерићи, Пећки реон, Пећ: Никола Голубовић, реонски управитељ, Сава Клинић, Марко Цветковић, Милан Илић, Милан Ковачевић, Сима Шуговић, Евгенија Ковачевић. Бело Поље: Младен Максић, Гораждевац: Миливоје Милетић, свештеник. Гњилански реон, Гњилане: Милан Никшић, реонски управитељ, Илија Поповић, Живко Поповић, Филип Прњачевић, Михајло Перић, Вељко Рецић, Стана Катанићева. Пасјане: Ђорђе Ристић, Каменица: Лазар Зечевић, Кололеч: Спира Недељковић, Ранилуг: Милан Арсић, Бостане: Младен Стојановић, Витина: Димитрије Живић. Митровачки реон, Митровица: Ђорђе Јакић, реонски управитељ, Ђорђе Радивојевић, Лазар Васић, Божана Елезовић. Дубоки Поток: Мијат Божовић, Брњак: Јордан Божовић, Црна Река: Милан Краговић, Вучитрн: Цветко Стаматовић, помоћник реонског управитеља, Лазар Орловић, Борка Фртунићева, Прилужје: Глигорије Ристић, Девич: Глигорије Милановић.³⁰²

Распоред ревизије за 1906/07. школску годину

Распоред ревизије за 1906/07 школску годину. Призрен. У грађанској школи ревизију ће извршити Риста Скакаљевић, заступник ректора Богословије у градској основној школи Андра Гроздановић, Цветко Стаматовић управитељ школа по селима: Севцу, Срећкој, Драјчићима у Мушникову, Горњем Селу, Локвици, Љубижди, Мушетишту, Великој Хочи, Ораховцу и Ђаковици. **Приштина.** За варош Јосиф Поповић, управитељ Гњиланске школе, за околину Василије Ђорђевић, управитељ приштинских школа и по селима: Лапљем Селу, Грачаници, Гуштерици, Добротину, Липљану, Феризовићу, Неродимљу и Штрпцу. **Гњилане.** За варош Василије Ђорђевић управитељ приштински, за околину Јосиф Поповић, управитељ Гњиланске школе, у селима:

³⁰²АС, МИД ППО, 1911, ред 811, Призрен, 16. септембар 1911.

Петровцу, Ранилугу, Кормиљану, Доморовцу и Кололечу (да се погледа где је боље за школу у Кололечу или Сипашници), Бостану, Каменица, Витини, Пасјану и Врбовцу. **Вучитрн.** За варош Андра Кујунџић, управитељ Митровачке школе, за околину, Ђорђе Јакић управитељ Вучитрнске школе у Прилужју и манастиру Девичу. **Митровица.** За варош Ђорђе Јакић управитељ Вучитрнске школе, за околину Андра Кујунџић управитељ митровачких школа, Дубоком Потоку, Брњаку и Црној Реци. **Пећ.** За варош Арсеније Секулић управитељ ђаковичке школе, за околину Антоније Димитријевић управитељ Пећких школа, у селима: Гораждевцу, Белом Пољу и да прегледа школе у Будиковцима и изнесе у Истоку и Бањи праве узроке зашто те школе нису радиле.³⁰³

³⁰³ АС, Конзулат у Приштини 1908, несређена грађа.

СВЕДОЧАНСТВО

Господин Дамило Рашић
рођен 12. јуна 1869 у Трпачу, Општина С. Заревац
учио је 1884, 87, 88 и 89 школске године први, други, трећи и четврти
разред у краљевско-српској учитељској школи у Београду и показао је овај успех:

У ПРВОМ РАЗРЕДУ.

Из науке хришћанске	<u>Врло добар</u>
„ Српског језика са старословенским	<u>Врло добар</u>
„ Земљописа	<u>Добар</u>
„ Опште историје	<u>Добар</u>
„ Физике	<u>Врло добар</u>
„ Зоологије	<u>Врло добар</u>
„ Рачуна	<u>Врло добар</u>
„ Немачког језика	<u>Добар</u>
„ Црквеног певања с правилом	<u>Добар</u>
„ Цртања	<u>Добар</u>
„ Краснориса	<u>Добар</u>
„ Потпог певања с музиком	<u>Врло добар</u>
„ Телесног вежбања	<u>Добар</u>

У ДРУГОМ РАЗРЕДУ.

Из Хришћанске науке	одличан
.. Српске синтаксе	одличан
.. Земљописа	владар
.. Опште историје	владар
.. Ботанике	владар
.. Хемије с минерологијом	дobar
.. Хигијене	владар
.. Из ^{руског} немачког језика	владар
.. Црквеног певања с правилом	одличан
.. Цртања	одличан
.. Потног певања с музиком	владар
.. Телесног вежбања	владар

У ТРЕЋЕМ РАЗРЕДУ.

Из Историје српске књижевности	владар
.. Српске историје	владар
.. Психологије с логиком	владар
.. Педагогије	владар
.. Из ^{руског} немачког језика	одличан
.. Црквеног певања с правилом	одличан
.. Цртања	владар
.. Потног певања с музиком	владар
.. Телесног вежбања	владар

У ЧЕТВРТОМ РАЗРЕДУ

Из Историје педагогије	добар
„ Школског рада	владовар
„ Практичке геометрије	добар
„ Пољске приворде	владовар
„ Руског Немачког језика	
„ Црквеног певања с музиком <i>а рѣвилот</i>	владовар
„ Потног певања с музиком	одличан
„ Телесног вежбања	

владао се примерно.

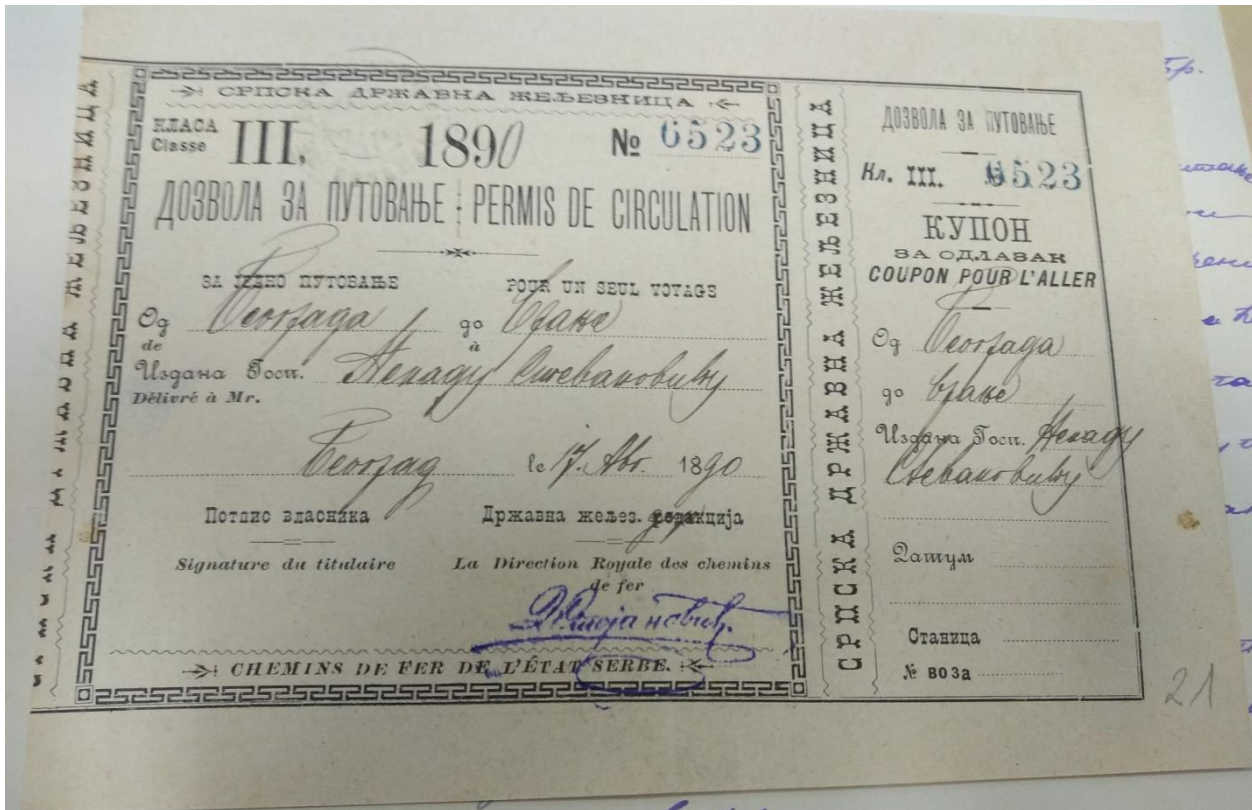
Бр. 403
у Београду *1. Октобра* 1890

Управитељ
Учителске школе
В. Бакић

Пословођа,
Дан. Јосифић

1. Сведочанство Данила Катанића

2. Дозвола за путовање и купон за одлазак

3. Аноним, После ослобођења 1913. године, прва посета
у Косовској Митровици

4. Михаило Ристић, српски конзулат у Приштини 1896. године

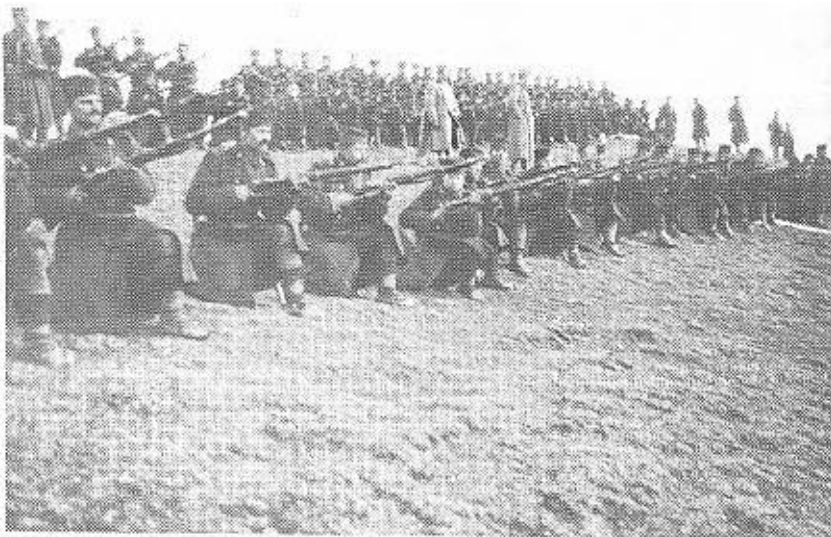
5. Петар Петровић, Глигорије Степанович Шчербин, руски
Конзул са особљем руске амбасаде у Косовској Митровици,
1902. године

6. Петар Петровић, Чанови српског конзулата у Приштини.

7. Петар Петровић, Српски конзул Милан Пећанац са особљем конзулата у Приштини

8. Аноним, непознати француски фотограф и новинар, српски војници на положају 1912-1913. (до сада необјављивана фотографија)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив Србије

- Varia
- Конзулат у Приштини
- Министарство иностраних дела -Просветно-пропагандно одељење
- Фонд Љубомира Ковачевића
- Фонд Поклони и откупи
- Фонд Стојана Новаковића

Објављени извори:

Алексић-Пејковић, Љ. (2008). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 1. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Анић, Ж. (2007). *Документи о спољној политици у Краљевини Србији 1903-1914*, књ.2, св.2. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Анић, Ж. (2009). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ.2, св. 4/2. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Цамбазовски, К. (2012). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. 1/1. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Цамбазовски, К. (2012). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. ½. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Цамбазовски, К. (2015). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. 2/1. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Цамбазовски, К. (2015). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. 2/2. Београд: Српска академија наука и уметности.

Алексић-Пејковић, Љ., Цамбазовски, К. (2009). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. 3/1. Београд: Српска академија наука и уметности.

- Алексић-Пејковић, Љ., Џамбазовски, К. (2009). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. 4/2. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Војводић, М., Алексић-Пејковић, Љ. (2010). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ.3, св.1/1. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Војводић, М. (2014). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ.3, св.3. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Војводић, М. (2014). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 3, св. 4. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Војводић, М. (1999). *Друштво Светог Саве документи 1886-1891*. Београд: Архив Србије Друштво Светог Саве.
- Гиљфердинг, А. Ф. (1996). *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Београд.
- Микавица, Д., Гавриловић, В., Васин, Г. (2007). *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Петровић, М. Ф. (1997). *Документа о Рашкој области 1890-1899. године*. Београд.
- Перуничкић, Б. (1989). *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*. Београд: Нова књига.
- Перуничкић, Б. (1985). *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900*, Београд: Народна књига.
- Ракић, М. (1985). *Конзулска писма 1905-1911*. Београд: Просвета.
- Раденић, А. (1991). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 1, св.1. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Џамбазовски, К. (1985). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, Том 4, Књига 1, (1879-1885), Београд.
- Џамбазовски, К. (1986). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, Том 4, Књига 2, (1886-1887), Београд.
- Климент Џамбазовски, К. (1987). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, Том 4, Књига 3, (1888-1889), Београд.
- Џамбазовски, К. (1988). *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, Том 5, Књига 1, (1890), Београд.

Часописи:

Баштина

Браство

Вардарски зборник

Зборник за историју школства

Историјски часопис

Историјски записи

Историјски гласник

Јужна Србија

Јужни преглед

Космет

Култура

Косовско-метохијски зборник

Настава и васпитање

Обележја

Педагогија

Просветни гласник

Стремљења

Теме

Универзитетска мисао

Учитељ

Цариградски гласник

Чланци и расправе:

Базиф, М. (2010). О значају државне грађанске школе у Урошевцу. *Баштина*, 28, 232.

Батаковић, Д. Т. (1997). *Косово и Метохија, средишњи део Старе Србије*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 254–255.

Бован, В. (2002). Липљан у истоименој студији Атанасија Урошевића и у записима Дене Дебелковића. *Баштина*, 14, 81.

- Божовић, Б. (1990). У сусрет стогодишњици јубилеја школства Ибарског Колашина. *Обележја*, XX, 3, 110-119.
- Васић, Н. (2009). Бранислав Нушић-Конзул и културни дипломата у Приштини. *Баштина*, 26, 289-290.
- Војводић, М. (2000). Митрополит Михаило и Стојан Новаковић. *Историјски записи*, ½, 154-164.
- Војводић, М. (2002). Стојан Новаковић о Берлинском конгресу. *Историјски часопис*, XLIX, 183-194.
- Војводић, М. (2003). Путовање Михаила Г. Ристића по Старој Србији и Мекодонији 1892. године. *Вардарски зборник*, 2, 20.
- Војводић, М. (1989). Берлински конгрес и Призренска лига. *Историјски гласник*, 1-2, 16-21.
- Веселиновић, М. В. (1988). Кроз Косово. *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*. 154.
- Веселиновић, М. В. (1908). Свети Сава школски патрон у Срба. *Братство*, 12/13, 24.
- Видосављевић, С. (2012). Значај женске занатске школе у просвећивању жена (1879-1948). *Педагогија*, 67, 3, 445-452.
- Влаховић, Ј. (1969-1970). Прве српске школе, књиге и књижаре у 19. веку под Турцима на Косову и Метохији. *Зборник за историју школства и просвете*. 363-373. Загреб.
- Вукадиновић, З. (2002). Косовска Митровица у историјским документима 1455-1957: од Дмитровице до северне Косовске Митровице. *Баштина*, 14, 272.
- Гајић, М. Ј. (1897). Српска православна богословско-учитељска школа у Призрену за помен двадесетогодишњег рада. *Просветни гласник*, 34.
- Денић, С. (1997). Бранислав Нушић и Стојан Капетановић у Косовском вилајету. *Баштина*, 8, 49-52.
- Ђилас, Ј. (1964). Српске сеоске школе у Гњиланској кази од 1850 до 1912. године. *Настава и Васпитање*, (9-10), 516-521.
- Ђилас, Ј. (1966). Српска основна школа у Гњилану у доба Турака (1840-1912). *Настава и васпитање*, 6, 475-483.
- Ђилас, Ј. (1968). Просветне прилике у Вучитрну у 19. и на почетку 20. века. *Настава и васпитање*, 4, 479-486.

- Ћилас, Ј. (1964). Школа у Грачаници у доба Турака (1759-1912). *Настава и Васпитање*, 5-6, 72-76.
- Ћилас, Ј. (1970). Рад српских школа и културних установа у Приштини и њеној околини у 19. и на почетку 20. века. *Зборник за историју школства и просвете*. 219-223. Загреб.
- Ћилас, Ј. (1986). Из прошлости основне школе у Гњилану. *Обележја*, 3, 16, 137-148.
- Ђорђевић, М. (2001). Историјска свест и стварност косовских Срба: путопис Бранислава Нушића. *Баштина*, 12, 199.
- Зафировић, С. (1988). Моје службовање у српским школама у старој Србији у време последњих година турске владавине. *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*. 404-405.
- Зарковић, В. (2012). Ибарски Колашин крајем 19. и почетком 20. века. У: Д. Бојовић (ур.), *Стари Колашин-тематски зборник*, 77-99. Зубин Поток.
- Иванић, И. (1988). На Косову. Са шара по Косову на Звечан. *Савременици о Косову и Метохији 1852-1912*. 223-224.
- Ивановић, М. (2012). Црквени споменици Ибарског Колашина. У: Д. Бојовић (ур.), *Стари Колашин-тематски зборник*, 197. Зубин Поток.
- Исић, М. (1920). Просветни преглед, 3, 88.
- Јевремовић, З. (2008). Исповести ђака Монашке школе св. Краљу Дечанском, априла 1941. године. *Култура часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 120, 250.
- Јовичић, М. (1989). Косово-интегрални део Србије. У: Д. Ђекић (ур.), *Зборник радова-Косово живоносни изворник, опстанак и ојачање српског народа 1389-1989*, 60. Београд: Савез удружења правника СР Србије.
- Јовановић, М. (1939). Школа је отворена зато „да поп Васа учи децу, да не скитају по сокаци“, *Јужна Србија*, 2/61, 14.
- Календар Вардар кола српских сестара: за просту 1934. годину*. Београд: Коло српских сестара, 134-141.
- Капетановић, С. (1925). Убиство српског конзула у Приштини. *Косовски божур, Зборник знаменитих дела и биографија националних радника*, 5- 9. Скопље.
- Капетановић, С. (1927). Српске школе и учитељи у Јужној Србији 1890. године. *Јужни преглед*, 1, 5/6, 170 .
- Капетановић, С. (1933). Српски учитељи у Турској (1887-1912). *Јужни преглед*, 5, 175-218.

- Конференција просветних радника Србије, Војводине, Косова и Метохије*, (1945). Београд: Просвета, 28-29.
- Костић, П. (1927). Турске просветне комисије. *Јужни преглед*, 96-100.
- Костић, П. (1928). Европски конзули у Призрену. *Јужни преглед*, 213.
- Костић, П. (1922). Сима Андрејевић-Игуманов. *Јужна Србија*, 271-272.
- Лазаревић, М. (1931). *Српско-турски рат 1912. године*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Лекић, Н. (1995). Просветно-културне прилике у Старој Србији од Берлинског конгреса до 1912. године. *Баштина*, 6, 131-134.
- Лилић, Б. (2001). Ослобођење Старе Србије и Македоније-Пироћанци у првом балканском рату 1912. године. *Стара Србија од Берлинског конгреса до 1912. године, посебан отисак из Баштине*, 12, 151.
- Лутовац, М. (1954). Ибарски Колашин: антропогеографска испитивања. *Сепарат*, 5-37.
- Маликовић, Д. (1997). Прилике на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20, века и оснивање конзулата Краљевине Србије у Приштини 1889. године. *Баштина*, 8, 12-20.
- Марсенић, М. (2018). Штампa Нишког Архива о Косову и Метохији Стара Србија. У: Д. Танчић (ур.), *Међународни тематски зборник Хронотоп Косова и Метохије у науци и уметности*, 381-382. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Микић, Ђ. (1971). Издржавање женске школе у Пећи у 19. веку. *Настава и васпитање*, 1, 100-108.
- Микић, Ђ. (1972). Ширење српских школа на Косову крајем 19. века и отварање ниже гимназије у Приштини. *Обележја*, 5, 139.
- Миленовић, Ж. (2012). Упоредна анализа образовања женског становништва у селима влашке регије Хомоље и метохијске жупе Гора. *Баштина*, 33, 235.
- Митропан, П. А. (1937). Национална штампа у Јужној Србији под Турцима. *Јужна Србија*, 43-44.
- Недељковић, С., Јовић, Г. (1998-1999). Историјско-географски поглед на демографске карактеристике Косова и Метохије крајем 19. и почетком 20. века. *Баштина*, 9/10, 242-243.
- Недељковић, С. (1996). Просветна делатност Србије усмерена на отварању нових школа у косовском вилајету од 1871. до 1908. године. *Универзитетска мисао*, 3, 1-4, 44-46.

- Недељковић, С. (1998). Отварање српских школа у Старој Србији од 1903. до 1908. године. *Учитељ*, 16, 59.
- Недељковић, С. (2000). Положај српских школа у Старој Србији почетком 20. века. *Учитељ*, 18, 70 (4), 86.
- Недељковић, С. (2006). Стара Србија и турске реформе (турски реформни програм из 1902. године). *Теме*, 30, 2, 233-241.
- Никачевић, Симић, М. (1939). Ширење наше писмености у Старој Србији и Македонији. *Јужни преглед*, 6–7, 226-230.
- Николић, О. (1996). Права и дужности учитеља у Старој Србији и Македонији. *Баштина*, 7, 123-130.
- Николић, С. (1993). Старе српске сеоске школе у неким селима Средачке жупе. *Обележја*, 23, 1/3, 131-149.
- Новичић, В. (1988). Место Призренске богословије у српској култури и образовању, Скица за портрет Милана Новичића. *Стремљења*, 8, 125-152.
- Новаков, А. (2009). Просветни значај Српске православне богословије у Призрену (1871-1890). *Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа, образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (18-20 век)*, 171-178. Сомбор.
- Новаков, А. (2008). Ђорђе С. Камперелић, наставник призренске богословије и лесковачки прота. *Лесковачки зборник*, XLVIII, 74–93. 80
- Новаков, А. (2006). Прилог за биографију Ђорђа С. Камперелића, *Зборник радова-Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена*, 162. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.
- Пауновић, Ј. (2001). Призрен, оглед о преписци Петра Костића и Љубомира Ковачевића, Писмо. *Зборник радова*, 216-221.
- Парлић-Божовић, Ј. (2012). Историја просвете и школства на територији Ибарског Колашина. У: Д. Бојовић (ур.), *Стари Колашин-тематски зборник*, 219-224. Зубин Поток.
- Парлић-Божовић, Ј. (2012). Мрежа основних школа на подручју општине Вучитрн од 1912. године до данас. *Косово и Метохија 1912-2012 међународни тематски зборник*, 530-534. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Парлић Божовић, Ј. (2011). образовање Срба у време турске власти. *Зборник радова филозофског факултета Универзитета у Приштини*, 564-565. Косовска Митровица.

- Пејин, Ј. (1998). Карта школске мреже Рашко-призренске епархије 1901. године. *Зборник радова са XVIII научног скупа „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“*, 259.
- Поповић, Б. (2012). Просветитељска делатност знаменитих Срба косовског поморавља у 20 веку. *Косово и Метохија 1912-2012 међународни тематски зборник*, 604. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Поповић, М. (1940). Успомене. *Сепарат*, 6-7.
- Проглас свим српским националним радницима у Јужној Србији. (1925). *Зборник знаменитих дела и биографија националних радника*, 40-41. Скопље.
- Радусиновић, М. (2008). Призренска лига у Руској периодици (1878-1881). У: Р. Петровић (ур.), *Зборник радова-Прошлост, садашњост и будућност Срба Косова и Метохије*, 97-111. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Растовић, А. (2012). Политичке прилике у Ибарском Колашину од 1878. до 2000. године. У: Д. Бојовић (ур.), *Стари Колашин-тематски зборник*, 117-120. Зубин Поток.
- Реџепагић, Ј. (1991). О косовском педагошко-просветном наслеђу у 13. и 14. столећу, *Обележја*, XXI, 1/91, 50.
- Реџепагић, Ј. (1979). Просветне, културне, здравствене прилике и физичка култура, Просветне прилике и школство. *Зборник Косовска Митровица и околина*, 169-170. Косовска Митровица: Одбор за издавање монографија.
- Реџепагић, Ј. (1982). Научноистраживачки рад у области васпитања и образовања на Косову. *Настава и васпитање*, 31, ³/₄, 645.
- Секулић, М. (1991). Страдање и исељавање српског становништва Ибарског Колашина крајем 19. и почетком 20. века. *Баштина*, 1, 179.
- Словић, С. (2009). Државноправни развитак и међународни положај Косова и Метохије од Берлинског конгреса до краја 20-ог века. *Баштина*, 27, 205-2018.
- Сусрети библиографа, (1997). *Зборник*. 218-220. Инђија: Народна библиотека Ђорђе Натошевић.
- Стијовић, М. (2011). Српско школство на Косову и Метохији према извештајима српског конзулата у Приштини. У: А. Младеновић, М. Војводић (ур.), *Косовско-метохијски зборник*, 4, 225-231. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Танасковић, С. (1993). Сима Андрејевић, српски Антеј из Призрена. *Стремљења*, 6-8, 170.
- Танасковић, П. (1996). Звечан кроз векове. *Звечан*, 1, 103.

- Танасковић, П. (1996). Пола века техничке школе у Косовској Митровици. *Јединство*, 7.
- Тасић, З. (1991). образовање и усавршавање учитеља основних школа на Косову и Метохији у предратној Југославији 1918-1941, *Зборник радова филозофског факултета*, 21/22, 392.
- Тасић, З. (1996). образовање и усавршавање учитеља основних школа у периоду од 1918. до 1921. године на Косову и Метохији, *Учитель часопис*, 53/54, 9–11.
- Томић, С. (1936). Прослава Светог Саве у српским школама у време Турско у Старој Србији и Македонији. *Јужни преглед*, 1, 11-14.
- Томић, С. (1934). Наше национално-просветне прилике у Јужној Србији крајем прошлог века. *Споменица српског кола (1903-1933)*, 14-20.
- Филиповић, М. (1991). Аустро-Угарска према Новопазарском санцаку и Косову и Метохији (1897-1908). *Космет*, 1, 106.
- Храбак, Б. (1989). Призренска лига-историјска стварност и касније заблуде. У: Г. Филиповић (ур.), *Зборник радова-Косово: прошлост и садашњост*, 46. Београд: Међународна политика.
- Чановић, С. (1969). Положај српских основних школа на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века и неки наставни проблеми, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, 279-297. Приштина.
- Чановић, С. (1969). Школство и настава у Срба на Косову у другој половини 19. века и односи и везе са Србијом. *Сепарат*, 196.
- Чановић, С. (1977). Српске школе на Косову у 19. веку. *Обележја*, VII, 5, 1140-1144.
- Чановић, С. (1971). Положај просветних радника у српским школама на Косову у другој половини 19. века. *Сепарат*, 8, 8.
- Чановић, С. (1997). Висока школа у Ђаковици средиште српске учености. *Обележја: часопис за друштвена питања, науку и културу*, 6/8, 136–138.
- Шешум, У. Српске школе и учитељи у Старој Србији и Македонији у Великој источној кризи, Београд: Филозофски факултет (необјављен рад).

Монографије:

- Батаковић, Д. (1898). *Дечанско питање*. Београд: Просвета.
- Бован, В. (1996). *Јастребов у Призрену*. Приштина: Јединство.

- Богдановић, Д. (1986). *Књига о Косову*. Београд: САНУ.
- Богавац, М. Ј. (2004). *Историја српске књижевности на Косову и Метохији 1850-1941*. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.
- Бојовић, Д. (2013). *Вечни Колашин*. Београд: Просвета.
- Бојовић, Б. (1979). *Метохија*, Приштина: Јединство.
- Васиљевић, Х. Ј. (1928). *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у 19 веку (до српско-турских ратова 1876-1878)*, Београд: Друштво светог Саве.
- Веселиновић, М. В. (2007). *Поглед кроз Косово*. Приштина: Панорама.
- Војводић, М. (1999). *Путеви српске дипломатије*. Београд.
- Вукадиновић, З., Ч., Богавец, М., Ј. (2001). *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836-1941*. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.
- Добрић, В. (2010). *Просветитељство и школство у Старом Колашину*. Зубин Поток: Стари Колашин.
- Ђилас, Ј. (2000). *Српске школе на Косову и Метохији од Немањића до 1912. године*. Приштина: Институт за српску културу.
- Ђорђевић, З. (1993). *Политичко-просветна делатност Србије на Косову и Метохији у 19. и почетком 20. века*. Призрен.
- Ђорђевић, М., Богавец, Ј. М., Парлић-Божовић, Ј. Љ. (1998). *Српске школе у Вучитрну 1912-1998*. Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Народна и Универзитетска библиотека.
- Елезовић, Г. (1935). *Речник Косовско метохијског дијалекта*. Београд: САНУ
- Задужбине Косова*, (1987). Београд-Призрен: Епархија рашко-призренска.
- Иванић, И. (1902). *Из црквене историје Срба у Турској у 18. и 19. веку*. Београд.
- Иванић, И. (1908). *Македонија и Македонци: опис земље и народа*. Нови Сад: Натошевић.
- Јагодић, М. (2009). *Српско-албански односи у Косовском вилајету 1878–1912*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јакшић, С. (1996). *Просвета и школе у Старом Колашину*. Зубин Поток.
- Јовановић, Ј. М. (1941). *Јужна Србија од краја 18. века до ослобођења*. Београд: Геца кон.
- Костић, К. (1922). *Наши нови градови на југу*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Костић, П. (1933). *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у 19. и почетком 20. века са успоменама писца*. Скопље.

Манастир Дубоки Поток. Зубин Поток.

Маликовић, Д. (2000). *Косово и Метохија 1908-1912. године*. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.

Микић, Ђ. (1988). *Друштвене и економске прилике косовских срба у 19 и почетком 20. века (од чифчија до банкарства)*. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење историјских наука међуодељенски одбор за проучавање Косова.

Морачић, Д. (1995). *Поводом 120 годишњице основне школе у Грачаници, Под кровом манастира Краља Милутина*.

Новаков, А. (2014). *Средње српске школе у Османском царству: (1878-1912)*. Нови Сад.

Николић, О. (1996). *Српске школе у Вучитрну 1828–1912*. Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“.

Николић, С. (1998). *Призрен од средњег века до савременог доба урбанистичко-архитектонски развој*. Приштина: Институт за српску културу.

Нушић, Б. (1936). *Разни списи, приповетке с обала Охридског језера Косово, С Косова на сиње море*, Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.

Нушић, Б. (1986). *Косово (опис земље и народа)*. Београд: Просвета.

Недељковић, С. (2012). *Србија и Косово и Метохија Културно-просветни и национални рад од 1856. до 1897. године*. Ниш: Филозофски факултет.

Павловић, М., Марковић, П. Ј. (2006). *Косово и Метохија прошлост, памћење, стварност*. Београд.

Петковић-Поповић, Р., Шалипуровић, В. (1970). *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у 19. веку*. Прибој.

Петровић, Д. (2001). *Варош Пећ*. Исток; Лепосавић: Дом културе Свети Сава.

Поповић, Ј. (1987). *Живот Срба на Косову 1812–1912*. Грачаница: Никанор.

Пророковић, Д. (2011). *Косово: међуетнички и политички односи*. Београд: Геополитика.

Ракић, М. (2000). *Над заспалим српством Косово 1905-1912*. Београд.

Рајовић, Р. (1985). *Аутономија Косова историјско-правна студија*. Београд: Економика.

Радовановић, М. (2008). *Косово и Метохија антропогеографске, историјскогеографске, демографске и геополитичке основе*. Београд: Службени гласник.

Реџепагић, Ј. (1974). *Школство и просвета на Косову од краја 18. столећа до 1918. године*. Приштина: Заједница научних установа САП Косова.

- Ристић, М. Г. (1894). *Кроз гробље опажања и белешке приликом путовања кроз српску земљу под Турском 1892. године*. Београд: Парна радикална штампарија.
- Савићевић, Д. (1996). *Методологија истраживања у васпитању и образовању*. Врање: Учитељски факултет Универзитета у Нишу.
- Самарцић, Р., Ћирковић, С. М., Зиројевић, О., Тричковић, Р., Батаковић, Д. Т., Ђуретић, В., Чавошки, К., Јевтић, А. (1989). *Косово и Метохија у српској историји*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Слијепчевић, Ђ. (2002). *Историја српске православне цркве. Од почетка 19. века до краја другог светског рата*. Београд: Култура.
- Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, (1937). Скопље.
- Споменица четрдесетогодишњице мушке гимназије у Скопљу 1894-1934*. (1934). Скопље.
- Споменица Стојана Новаковића*, (1921). Београд: Српска књижевна задруга.
- Станковић, В. А. (2001). *Српске школе у Призрену 1810-1950*. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.
- Тодић-Вулићевић, Р. (1999). *Приштина приштевци и време*. Приштина: Матица српска.
- Томић, Ј. (1988). *Рат на Косову и Старој Србији 1912. године*. Ниш: Просвета.
- Тодоровић, П. (1997). *Српска ствар у Старој Србији; Успомене на Краља Милана*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Трпић, В. (1911). *Никола Мусулин као учитељ у Скадру и Призрену*. Београд: Братство друштва Светог Саве.
- Ћоровић, В. (1989). *Историја Срба*. Београд.
- Ћунковић, С. (1971). *Школство и просвета у Србији у 19. веку*. Београд.
- Урошевић, А. (2001). *О Косову антропогеографске студије и други списи*. Приштина: Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић“.
- Филић, М. М. (2002). *Српске сеоске школе у Косовском Поморављу (1851-1918)*. Косовска Каменица: Библиотека Ново Брдо и околина.
- Филић, М. (2005). *Српска основна школа у Гњилану*. Врање.
- Филић, М. (2011). *150 година од прве српске школе и 50 година од почетка рада О.Ш. „Свети Сава“ у Косовској Митровици*. (необјављен рад).
- Чановић, С. (1967). *Специфични проблеми наставе у школама Косова и Метохије*. Приштина: Заједница научних установа Косова и Метохије-студије.

Чолић, Љ. (2018). *Цариградски гласник светилник српства у вековној тами*. Београд: Завод за уџбенике.

Џамбазовски, К. (1960). *Културно-општествение врски на Македонците со Србија во текот на 19 век*, Скопље: Институт за национална историја.

Шалипуровић, В. (1972). *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903-1912. године*, Нова Варош: Општинска заједница образовања.

Шкаљић, А. (1966). *Туризми у српско хрватском језику*. Сарајево: Светлост.

Биографија ауторке

Мирјана Симић рођена је 18. 11. 1982. године у Новом Пазару. Основну школу завршила је у Лепосавићу, као и средњу економску. Основне академске студије завршила је 2006. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини-Косовској Митровици, на катедри за педагогију и добила звање дипломирани педагог-мастер. Школске 2007/2008. године, уписала је докторске студије на Филозофском факултету у Београду, смер-педагогија. Успешно је положила испите предвиђене наставним планом и програмом, са просечном оценом 8,88.

Радно је ангажована на Институту за српску културу, Приштина, са седиштем у Лепосавићу од 2007. године. Радове је од 2007-2010. године, објављивала у оквиру Пројекта **Духовне појаве и стваралаштва српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века** (број 148020). Од 2010-2019. године, радове је објављивала у оквиру Пројекта **Материјална и духовна култура Косова и Метохије** (ев. бр. 178028), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Мирјана је активна у погледу научно-истраживачког рада. Васпитно-образовни систем на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века представља сферу њеног интересовања. Аутор је великог броја научних и стручних радова, које је публиковала како у домаћим, тако и у међународним часописима и научним скуповима, што јој је омогућило високо рангирање на бодовној листи.

Прилог 1

Изјава о ауторству

Потписани Мирјана Симић

Број индекса 12/17

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Српско школство на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године

* резултат сопственог истраживачког рада

* да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,

* да су резултати коректно наведени и

* да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Косовској Митровици 10.02.2021. год.

Потпис докторанда

Мирјана Симић

Прилог 2

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада

Име и презиме аутора: Мирјана Симић

Број индекса: 12/17

Студијски програм

Наслов рада: Српско школство на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912.
године

Ментор: Проф. др Јасна Љ. Парлић-Божовић

Потписани/а Мирјана Симић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Приштини, са седиштем у Косовској Митровици.

У Косовској Митровици 10. 02. 2021. г

Потпис докторанда

Мирјана Симић

Прилог 3

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици и Национални репозиторијум докторских дисертација унесе моју докторску дисертацију/писани део докторског уметничког пројекта под насловом:

Српско школство на Косову и Метохији у периоду од 1878. до 1912. године

које је моје ауторско дело.

Дисертацију/писани део уметничког пројекта са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију /писани део уметничког пројекта похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Национални репозиторијум докторских дисертација могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном тиму лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство-некомерцијално

3. Ауторство-некомерцијално-без прераде

4. Ауторство-некомерцијално-делити под истим условима

5. Ауторство-без прераде

6. Ауторство-делити под истим условима (Молимо да заокружите једно од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценце дат не на полсјини листа).

У Косовској Митровици 40.02.2021. гој.

Потписдокторанда

Мирјана Симић

1. Ауторство-Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштење дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство-некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на лични одређен од стране аутора или даваоца лиценци. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство-некомерцијално-без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценци. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство-некомерцијално-делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прераде.
5. Ауторство-без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценци. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство- делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца и ако се прерада дистрибуира под истим или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.